

Castelloologica bohémica

19

Editor
Zlata Gersdorfová

Plzeň 2020

Castellologica bohemia 19
Recenzovaný časopis pro kastellologii českých zemí.

Hlavní redaktor: doc. PhDr. František Gabriel, Ph.D.
Výkonný redaktor a editor: PhDr. Zlata Gersdorfová, Ph.D.

Redakční rada: Mgr. Miroslava Cejpová, PhDr. Josef Hložek, Ph.D., Ing. arch. Petr Chotěbor, CSc.,
Mgr. Vojtěch Kašpar, Mag. Dr. Thomas Kühnreiber, doc. Ing. PhDr. Miroslav Plaček,
Mgr. Milan Sýkora, doc. PhDr. Josef Štulc, prof. PhDr. Josef Unger, CSc.

Adresa redakce:
Katedra archeologie Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni
Sedláčkova 15
306 14 Plzeň

Překlady: PhDr. Zlata Gersdorfová, Ph. D., Bc. Skyland Václav Kobylak
Jazykové úpravy: PhDr. Zlata Gersdorfová, Bc. Skyland Václav Kobylak, Mgr. Andrea
Königsmarková, Ph.D.

Obálka: Hrad Pajrek (okr. Klatovy). Celkový pohled na donjon od severozápadu.
Foto Z. Gersdorfová.

Grafická úprava, zpracování sazby a tiskových podkladů: Mgr. Jakub Pokorný
Technická realizace: XXX, adresa XXX
Plzeň 2020

ISSN 1211-6831
ISBN 978-80-261-0950-1

Vydala Západočeská univerzita v Plzni v roce 2020.

Veškeré uveřejněné studie prošly recenzním řízením. Za obsah jednotlivých příspěvků odpovídají jejich autoři.

Obsah

Studie

Martin Lacina – Jan Musil: Aktuální stav poznání hradu Rabštejnka (okr. Chrudim) a jeho hmotné kultury	5
Petr Kastl: Obytné věže (donjony) vybudované ve 14. století a možnosti jejich stavebního provedení na příkladech šlechtických hradů v Plzeňském kraji	57
Daniel Kovář: Doklady o stavební podobě zaniklých tvrzí v Machovicích na Českobudějovicku	91
Jaroslav Panáček: Anselm a Předbor z Ronova – ale ze kterého?	103
Bogusz Wasik: Monumental castle architecture in Teutonic's Prussia. Development and Building Techniques	119
Bogusz Wasik – Marcin Wiewióra: Lipienek i Starogród – wyniki badań archeologiczno-architektonicznych przeprowadzonych w 2018 roku	145
Anna Marciniak-Kajzer: Motte-and-Bailey Castles and Problems With Dating Their Origins in Poland	169

Kronika

Jaroslav Panáček: Netradiční laudatio Františku Gabrielovi k sedmdesátinám	177
Josef Hložek: František Gabriel jako vedoucí Katedry archeologie Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni a vedoucí redaktor časopisu Castellologica bohemica	181
Zlata Gersdorfová: Nekrolog Petra Rožmberského	183

Konference, pracovní setkání, workshopy

Josef Hložek: Konference Křivoklát 2019. V. ročník mezinárodní konference věnované památce prof. Tomáše Durdíka	185
---	-----

Recenze

Zlata Gersdorfová: Miroslav Dejmal – Libor Jan – Rudolf Procházka (edd.): Na hradech a tvrzích. Miroslavu Plačkovi k 75. narozeninám jeho přátelé a žáci. Praha 2019	187
Zlata Gersdorfová: Michal Doskočil – Tomáš Durdík – Viktor Sušický: Zříceniny hradů, tvrzí a zámků. Jižní Čechy. Praha 2019.	189
Zlata Gersdorfová: Dalibor Janiš – Radim Vrla a kol.: Hrady Zlínského kraje. Lukov 2018	191
Josef Unger: Zahraniční periodika	193
Zprávy z redakční rady	195
Seznam autorů	197

Aktuální stav poznání hradu Rabštejnka (okr. Chrudim) a jeho hmotné kultury

Martin Lacina – Jan Musil

Present state of knowledge on Rabštejn Castle (District of Chrudim) and its material culture

Abstract: *The paper deals with the evaluation of an extensive collection of archeological finds acquired during rescue research of the Rabštejn Castle (District of Chrudim) that have been taking place since 2013 within the project to stabilize and conserve the castle area in cooperation with the site's new owners.*

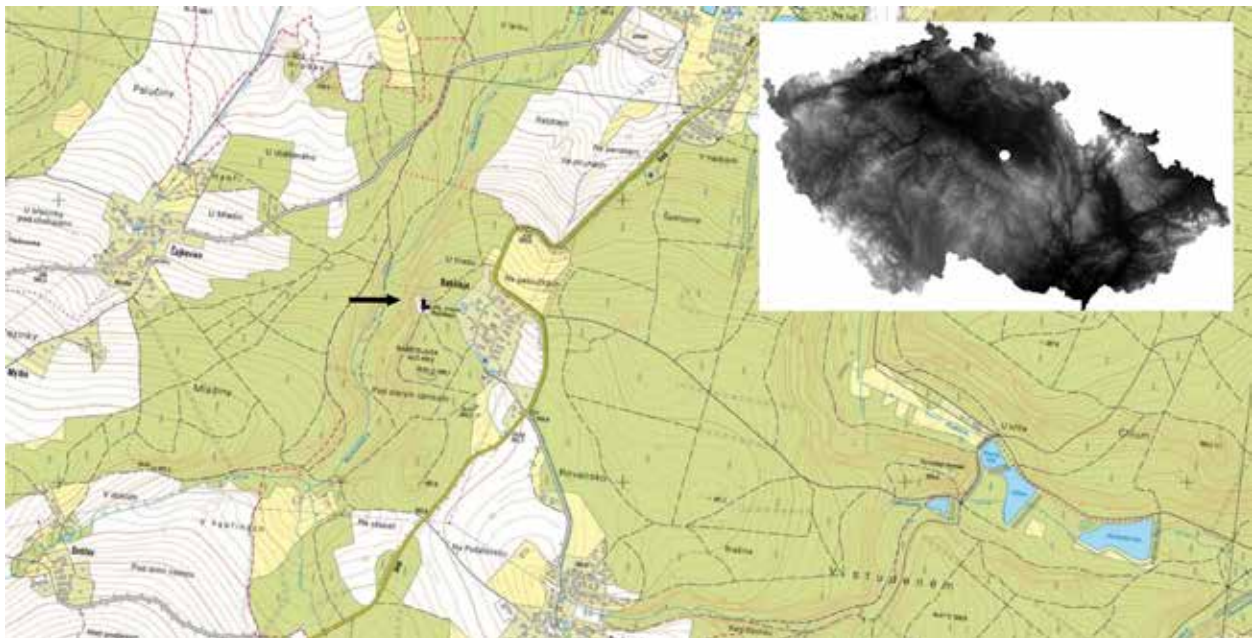
Key words: *Rabštejn (District of Chrudim) – aristocratic castles – material culture*

1. Úvod

Zřícenina hradu Rabštejn se nachází v bezprostřední blízkosti obce Rabštejn (k. ú. Smrkový Týnec, okr. Chrudim, Pardubický kraj) přibližně 6 km jihozápadním směrem od Chrudimi (obr. 1). Hrad stojí v členitém terénu v místech, kde se z rovinaté Východolabské tabule zvedají první výběžky Železných hor. Zhruba před šestnácti lety byla spuštěna nová vlna odborného zájmu o památku (shrnutí dosavadního bádání – Musil 2013; Baierl – Musil – Netolický 2015). V roce 2013 získal hrad nové majitele, kteří se rozhodli hradní zříceninu stabilizovat a zachránit. V důsledku toho byla odstartována další etapa výzkumu, zahrnující i terénní odkryv. Archeologické nálezy a situace z povrchových průzkumů a vlastních drobných záchranných archeologických výzkumů z let 2008–2018 včetně dosud nepublikovaných nálezů z let 2004–2007 byly vyhodnoceny v bakalářské práci M. Laciny (2019). Předložený příspěvek si klade za cíl seznámit s aktuálním stavem poznání. Do tohoto výčtu nebyl zařazen rozsáhlý soubor keramiky, který již byl detailně publikován (srov. Musil 2009; 2013), a proto není v předložené studii zahrnut.

2. Lokalizace a přírodní podmínky

I v tomto případě se poloha hradu přizpůsobila vhodné terénní situaci. Z geomorfologického hlediska sledované území náleží do Heřmanoměstecké tabule, součásti Svitavské pahorkatiny, která tvoří jihovýchodní kout České křídové tabule (Faltysová – Bárta edd. 2002, 22–24, 72–74; Baierl – Musil – Netolický 2015, 151). Relikty hradu se rozkládají na temeni oblé táhlé výšiny, které v místě hradního jádra přechází ve výraznější ostroh, obkroužený ze západní strany údolím Markovického potoka. Vlastní jádro hradu je položeno na nízkém nevýrazném křemencovém

Obr. 1. Rabštejn (okr. Chrudim). Hrad na Základní mapě ČR 1:10 000. Zdroj ČUZK. – **Abb. 1.** Rabstein (Bez. Chrudim). Die Burg auf der Grundlandkarte der Tschechischen Republik 1:10 000. Quelle Tschechisches Vermessungs- und Katasteramt – unten weiter ČUZK.

skalisku ordovického stáří, předhradí a prostor zaniklého poplužního dvora pak na mírném svahu klesajícím jihovýchodním směrem. Hrad stojí na místě s takřka ideálním výhledem do přilehlé části podhůří Železných hor. Svojí polohou mohl kontrolovat nejen k němu náležející obce, ale i kraj západně od Chrudimi včetně samotného města a části tzv. Trstenické stezky směřující k Heřmanovu Městci, Čáslavi a Praze. Naopak při pohledu z nížiny nebyl hrad postavený lehce pod horizontem tak nápadný.

3. Stručné dějiny hradu

Kdy byl hrad přesně založen, není na základě kusých písemných zpráv jasné. Soudí se, že k tomu došlo v 1. polovině 14. století. Původní název hradu Rabštejn/Rabenstein odkazuje ještě k tehdy doznívající módní vlně německých názvů šlechtických sídel (základní přehled viz Baierl – Musil – Netolický 2015, 151–153). Později, ještě během středověku, se zřejmě díky jeho malé rozloze ujalo přízvisko Rabštejn (např. 1446 a 1450; Teplý 1997, 39, pozn. 69 a 70 – zde odkazy na prameny). Jméno Rabštejn se udrželo po zániku hradu pro vesnici v sousedství, která je přímým pokračovatelem poplužního dvora před hradem (Teplý 1997, 39). V souvislosti s hradem bývá jako nejstarší majitel někdy zmiňován dosti neurčitě „*Mathiae de Rabstein*“ (více o této osobě – Richter 2012, 11–14; Baierl – Musil – Netolický 2015, 151), jehož vlastnický vztah k Rabštejnu není ovšem písemnými prameny spolehlivě doložen.

V pozdějších zprávách je jako nejstarší doložený majitel hradu zmiňován na sklonku 14. století Jetřich či Ješek z Orle a Rabštejna¹, který je poprvé přímo uveden k roku 1404. Jetřich patrně krátce poté umírá, neboť v roce 1405 byla v Chrudimi a ve Vysokém Mýtě svolána na jeho statky královská odúmrť. Není bez zajímavosti, že Jetřich z Orle ručil 12. října 1404 za známého místního lapku Ješka z Popovce. Na základě tohoto svědectví můžeme tedy shodně s J. Teplým (1997, 39) předpokládat Jetřichovo působení v Ješkově bojové družině. J. Teplý (1997, 39–40) jde však dále a na základě znění zápisu ve dvorských deskách z roku 1405 (AČ XXXV, č. 10, 420)

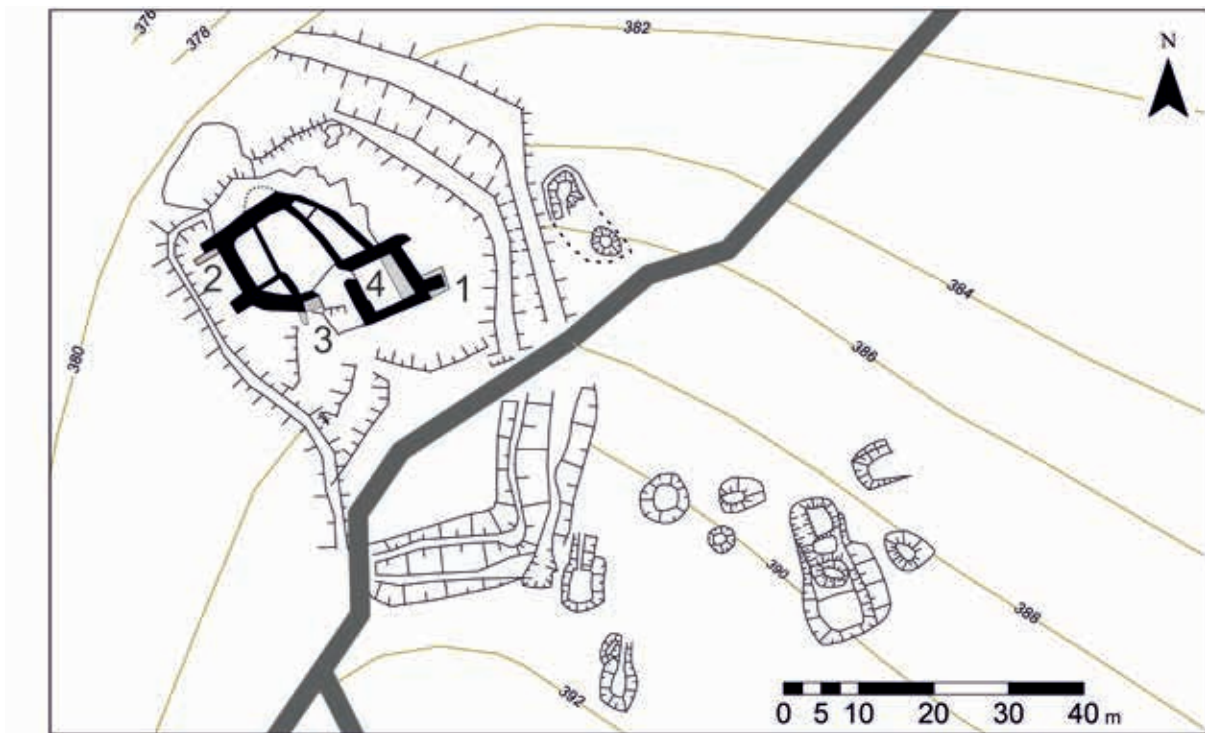
vypracoval hypotézu o smrti Jetřicha při násilném zániku hradu, který ovšem nemá odraz v archeologických pramenech. Panství nabyt i přes odpor zbylých příslušníků rodu Matěj Holec z Nemošic (AČ XXXV, č. 11, 421). Ještě roku 1410 máme zprávu o Anně, Jetřichově vdově (AČ XXXV, č. 29, 432). O osudech hradu za husitských válek se nedochovaly žádné zprávy, víme jen, že se vrátil zpět do držení rodu z Orle. Patrně roku 1430 prodává Aleš z Orle hrad i s poplužním dvorem Hertvíkovi z Ostružna (Sedláček 1882, 144). Nicméně do desek zemských byla tato transakce vložena až roku 1437, a to již za Viléma z Ostružna. Ten je jako Vilém z Rabštejnska uváděn i na čáslavském sněmu v roce 1440 (AČ I, č. 3, 255). Vilém dlouho hrad nevlastnil a roku 1450 jej prodal Vaňkovi z Vlkanova (AČ III, č. 569, 547). V roce 1454 po smrti Jana zvaného Těchlovec připadl hrad jako odúmrtí na královskou komoru a Ladislav Pohrobek jej daroval Petrovi Kdulincovi z Ostroměře a Vilémovi z Dřele (AČ III, č. 630, 555). Od konce 15. století drželi hrad Šárovcové ze Šárova, kteří jej roku 1540 prodali městu Chrudimi. Chrudimští jej však nepodrželi dlouho, pro účast ve stavovském povstání roku 1547 přišla Chrudim i o toto panství a hrad se opět dostal do rukou královské komory. Ještě v listopadu téhož roku byl prodán a dostal se do držení pánů z Pernštejna. V roce 1548 hrad s pustým poplužním dvorem prodal Jan z Pernštejna Heřmanu Lhotskému ze Zásmuk (AČ XX, č. 539, 524). Nakonec jej roku 1575 koupil Bohuslav Mazanec z Frymburka. Roku 1585 se Rabštejnek poprvé připomíná jako pustý (Sedláček 1882, 146). Rabštejnské zboží často střídalo majitele a v polovině 18. století bylo připojeno k nasa-vrckému panství. Koncem 18. století jej získali po hrabatech ze Schönfeldu knížata z Aueršpergu. Za knížete Františka Josefa byly mezi lety 1858 až 1872 zříceniny starého hradu romanticky upraveny (Sedlák 1959, 217; Kyncl 2010; Lacina 2019, 27). Po roce 1945 připadly auersperské statky státu. Podstatnou změnou k lepšímu byl prodej hradu do soukromého vlastnictví MUDr. M. Gregorovi, V. Novákovi a A. Sýkorovi, kteří od roku 2014 pracují na stabilizaci hradního zdiva (Baierl – Musil – Netolický 2015, 150, 153).

4. Popis hradu (obr. 2)

Hradní jádro tvoří srostlice budov uzavřených do nevelkého nepravidelného polygonálního útvaru, přičemž rozmístění budov a jejich tvar byl determinován jejich umístěním na křemencové skalce, která člení hradní jádro do dvou výškových úrovní. Kolem staveb, které jsou rozloženy v prostoru hradního jádra, koluje dodnes řada dosud nevyjasněných otázek, které vyplývají převážně ze značné torzovitosti zachovalých zbytků zdiva a známek vnitřního členění objektů. Vzhledem k minimálním rozměrům jádra se dá předpokládat snaha stavitele stavět hradní budovy vícepatrové, neboť samotný součet ploch uvažovaných přízemních prostor nemohl poskytovat hradnímu pánovi dostatečný obytný komfort.

Centrální stavbu představovala hranolová čtyřboká věž o rozměrech cca 9x9 m, umístěná v jihovýchodním nároží jádra a založená na úbočí skaliska. Východní stěnu věže zajišťovala dvojice opěrných pilířů s částečně vzájemně provázaným zdivem². Pozůstatky špalety vstupních dveří indikují polohu vstupu u severozápadního nároží věže. Zdivo věže nebylo stavebně provázáno s navazujícím zdivem obvodové hradby. Věž plnila pravděpodobně funkci hlavní obytné a zároveň strážní a obranné stavby hradu, neboť byla postavena přesně ve směru nejschůdnější přístupové strany. Většinou proto bývá řazena k stavebnímu typu obytných věží – donjonů, jejichž obliba vrcholila v období vlády Karla IV. Dnešní stav neumožňuje stanovit jak výšku věže, tak i počet pater, jejich funkci a dispoziční řešení.

Na věž ze západní strany navazovala snad krátká hradební zeď, spojující věž s protilehlým objektem – tzv. jihozápadním palácem. V této hradbě byl prolomen prostor pro vstup do hradního jádra. Místo dnešního vstupu do hradního jádra bylo dříve považováno za prostor propojující hradní parkán se sklepením pod jihozápadním palácem. Vlastní vstup do hradu byl pak situován

Obr. 2. Rabštejnec (okr. Chrudim). Zaměření hradu a hospodářského zázemí. 1) sonda 1/2014, 2) sonda 2/2014, 3) sonda 3/2014, 4) sonda 4/2017. Upraveno podle Baierl – Musil – Netolický 2015. – **Abb. 2.** Rabstein (Bez. Chrudim). Die Vermessung der Burg und ihrem wirtschaftlichen Untergrund. 1) Sonde 1/2014, 2, 3) Sonde 3/2014, 4) Sonde 4/2017. Bearbeitet nach Baierl – Musil – Netolický 2015.

výše na přilehlém skalisku pod donjonem (Sedláček 1882, 143; Sedlák 1959, 219). Přesná podoba původního vstupního objektu zůstává do dnešních dnů záhadou, hypoteticky se předpokládá existence branského útvaru. Hlavním a jediným komunikačním prostorem hradu bylo velmi stísněné nádvoří, dělené skálou do dvou výškových úrovní. Jihozápadní palác tvořila plošně nejrozsáhlejší stavba nepravidelného půdorysu položená na hraně svahu nad údolím Markovického potoka. Ze strany svahu byl tento objekt staticky zajištěn dvojicí opěrných pilířů, jejichž zdivo vykazuje obdobně jako přilehlé zdivo hradby mezi pilíři přítomnost druhotně zazděných architektonických článků³. Z hlediska dispozice se předpokládá minimálně dvoupodlažní stavba, přičemž stanovení přesného počtu pater není opět dodnes upřesněno. Stanovení konkrétního rozložení vnitřních prostor zásadním způsobem znemožnila vestavba romantického letohrádku v 19. století. Ve spodní části jednoho z okenních otvorů byly objeveny zbytky špalety původního štěrbinového střílnovitého okénka. I díky tomuto zjištění se dá o dnešní „přízemní“ úrovni uvažovat jako o původním suterénním prostoru jihozápadního paláce.

Nejvíce nejasností zatím panuje u druhé budovy, pracovně označované jako severní palác, stojící v protilehlém severovýchodním nároží a spolu s donjonem tvořící horní úroveň hradního jádra. Jedná se o poměrně úzkou budovu, položenou na nejvyšším místě hradního skaliska, která na jižní straně bezprostředně navazuje na věž, k níž je přiložena na spáru. Případnou interpretaci znesnadňuje fakt, že se jedná o nejhůře zachovalou stavbu v prostoru hradního jádra. Tím pádem jsou veškeré úvahy o jejím prostorovém a funkčním uspořádání v dnešní době jen velmi obtížně řešitelné. Hradní jádro na severní straně uzavírala půlkruhová, ve starší stavební fázi dovnitř otevřená hradební bašta spojená s přilehlými budovami krátkými úseky hradeb. Relikty bašty vzaly za své při větrné smršti Kyril.

Celý obvod hradního jádra obkružovala v nepatrném odstupu nízká zděná parkánová hradba, v severozápadním nároží z obou stran přiléhající k výběžku skály. Na jižní a jihovýchodní straně navazovala parkánová hradba na opevnění předhradí, které je dochováno jen jako terénní vlna. Předhradí, které patrně představovalo hlavní komunikační a hospodářský areál hradu, bylo tvořeno plochou tvaru lehce nepravidelného obdélníka předstupující asi o 30 m před areál hradního jádra. Opevnění předhradí z východní a jižní strany doplňoval předložený nepřilíh hluboký příkop a val. Další menší příkop odděloval předhradí od vlastního jádra, do něhož se nejspíše vstupovalo po dřevěném můstku. Vstup do předhradí byl patrně obrácen směrem k jihu, kde se předpokládá prostá kulisová brána. Podoba, rozsah a rozložení zástavby předhradí nejsou dosud díky minimu získaných poznatků a dochovaných stavebních relikvií známy. Z náznaků je možno usuzovat, že zdejší zástavba byla patrně dřevěná (srov. Baierl – Musil – Netolický 2015, 156).

V jihovýchodním sousedství předhradí se nalézají relikvy budov poplužního dvora, tvořícího další část hospodářského zázemí hradu (detailně Baierl – Musil – Netolický 2015, 157–159).

5. Archeologické nálezy (obr. 3–22)

Naprostá většina archeologických nálezů pochází z povrchových průzkumů. Celkem bylo zpracováno 823 ks nálezů o celkové hmotnosti 24475 g. Hlavní složku souboru tvoří zlomky keramiky (510 ks, 6508 g) a kachlů (146 ks, 4447 g). Dále jsou v souboru zastoupeny předměty a jejich zlomky ze železa (82 ks, 3570 g) a barevných kovů (3 ks, 22 g), zlomky stavební keramiky (8 ks, 4927 g), architektonických článků (2 ks, 2384 g), skla (7 ks, 46 g), mazanice (9 ks, 91 g), zvířecích kostí (45 ks, 1629 g), omítky/malty (8 ks, 842 g) a dalších materiálových skupin (3 ks, 9 g).

5. 1. Keramika

Nejlépe uchopitelný a datovatelný je soubor nalezené keramiky. Keramiku lze na základě makroskopicky postižitelných vlastností⁴ rozčlenit do 37 základních keramických technologických tříd⁵, které mají rovněž chronologický význam (Frolík – Musil – Sigl s. d.). Typologie okrajů byla převzata podle třídění M. Zápotockého (1978, Obr. 5), pro radélkovou výzdobu bylo užito typáře J. Musila (2009, 50).

Nejstarší zjištěnou složku představuje kovově lesklé keramické zboží (Ra37) s hnědočervenou barvou lomu a výrazně leštěným povrchem, který byl vyráběn jako nápodoba kovových nádob. Dalšími výraznými znaky jsou jednodušší profilace i tvary okrajů těchto nádob. Analogických nálezů je dosud z území České republiky známo jen několik, konkrétně z Krašovic u Sedlčan, zaniklého středověkého městečka v poloze Sekanka u Davle, Týnce nad Sázavou a Volyně (Hejna 1983, 416). V rámci východních Čech se jedná o první nález svého druhu. V rabštejském souboru je zastoupen jedním zlomkem jednoduchého zaobleného okraje poháru (typ 112 – 1x; obr. 12:3). Tuto keramiku je možné datovat do 2. poloviny 13. století.

Na konec 13. a do 1. poloviny 14. století je možné zařadit tmavší hnědošedé a šedohnědé obtačené keramické zboží (Ra27 – 85 ks, 896 g). Zastoupena je jak kuchyňská, tak i stolní keramika. Okraje hrnců zastupují jednoduchý slabě rozšířený okraj s oblou vnější plochou (typ 142 – 1x; obr. 4:10), římsovitý okraj s konvexní vnitřní plochou a s oble prožlábnutou vyšší vnější plochou (typ 223 – 1x; obr. 6:4), deriváty nepravého okruží (typ 371 – 7x; obr. 5:6, 6:2,6,14,17, 7:1, 9:8; typ 374 – 1x; obr. 6:10; typ 385 – 1x; obr. 5:10) a ovalený okraj (typ 431 – 1x; obr. 6:11). Pokličky jsou zastoupeny jedním jedincem s okrajem oblým zesíleným (typ Pk13 – 1x; obr. 6:12). U džbánů nalezneme okraje jednoduché (typu D121 – 1x) a varianty zduřelého okraje (typ D311 – 1x; obr. 6:1; typ D312 – 1x; obr. 4:5). Keramika byla zdobena převážně oběžnou šroubovicí (12x), pouze v jednom případě se setkáváme se šroubovicí vývalkovou. S tímto keramickým zbožím se

na Chrudimsku setkáváme poměrně běžně. Nalezneme ho v Chrudimi samé (KT 230 – Frolík – Musil – Sigl s. d.), na hradě Košumberk (tamtéž), v areálu zaniklého benediktinského kláštera v Podlažicích (KT Podlažice 15 – tamtéž) či v zaniklé vsi Bolešov (Bolešov 4 – Musil – Netolický 2012) nebo na tvrzi Stoupec (KT Stoupec 5 – Musil – Netolický 2013).

Do 1. poloviny 14. století je možné zařadit i hrubé světle hnědé a hnědočervené keramické zboží Ra33. V souboru je zastoupeno zlomkem okraje zásobnice nalezené v sektoru S6 (1ks, 156 g). Jedná se okraj zásobnice s širokou horní plochou (typ 251, obr. 5:1). K jeho výzdobě bylo užito oběžné šroubovice. Toto zboží je registrováno i v chrudimském městském prostředí (KT 233 – Frolík – Musil – Sigl s. d.).

Obecně do 14. století lze zařadit obtáčené keramické zboží tmavých tónů (Ra30 – 9ks, 217 g). Evidované zlomky pocházejí z kuchyňské keramiky, v jednom případě byla zjištěna oběžná šroubovice. Na jiných místech Chrudimska ho doposud neregistrujeme. Do stejného časového úseku spadá hnědošedé zboží s kožovitým povrchem a slídou na povrchu (Ra35 – 10ks, 277 g). Zlomky pocházejí z kuchyňské keramiky, ve dvou případech byla zjištěna oběžná a v jednom vývalková šroubovice. Toto zboží registrujeme ve Filištínské a Hradební ulici v Chrudimi (KT CRF 12; 212 – Frolík – Musil – Sigl s. d.), v Lažanech (KT Lažany 1 – tamtéž), na hradě Košumberku (tamtéž), v areálu zaniklé vsi na břehu Sečské přehrady (KT Seč 5 – Musil 2019) a v okolí Ronova nad Doubravou (KT Ro1 – Malina – Musil – Netolický 2019, 877–881).

Do stejného časového úseku s přesahem do 1. poloviny 15. století spadá výskyt 5 keramických tříd. Pouze na Rabštejnku doposud registrujeme šedobéžové obtáčené zboží (Ra3 – 43 ks, 878 g), jež reprezentují zlomky jak kuchyňské, tak i stolní keramiky. Mezi okraji hrnců se vyskytnou varianty jednoduše profilované (typ 142 – 1x; obr. 11:8) a deriváty nepravého okruží (typ 371 – 3x; obr. 11:4,6,10; typ 385 – 4x; obr. 11:2,3,5,11). Pokličky jsou v souboru zastoupeny oblým zesíleným (typ Pk13 – 1x; obr. 5:4) a šikmo seříznutým okrajem s dovnitř rozšířenou okrajovou plochou (typ Pk21 – 1x; obr. 8:7). Doklady stolní keramiky představuje okraj džbánů ve formě vysokého okruží (typ D542 – 1x; obr. 8:6). Tato keramika je převážně nezdobená, pouze v pěti případech je doložena oběžná a ve třech vývalková šroubovice.

Z technologického hlediska další obtáčené hnědobéžové zboží (Ra6 – 9 ks, 932 g) se rovněž mimo Rabštejnek na Chrudimsku nevyskytuje. V souboru je zastoupeno blíže neurčitelnými zlomky kuchyňské keramiky, k jejichž výzdobě bylo užito oběžné šroubovice (3x).

Technologicky vyspělejší je šedohnědé vytáčené keramické zboží (Ra1 – 5 ks, 36 g), které je zde zastoupeno pouze kuchyňskou keramikou. Z hlediska profilace je registrován jednoduchý okraj hrnce (typ 142 – 1x; obr. 6:8). V prostoru Chrudimska doposud další doklady tohoto zboží chybí.

Pouze s kuchyňskou keramikou se setkáváme i v případě černošedého vytáčeného zboží (Ra2 – 11 ks, 67 g). Z hlediska okrajové profilace byl zjištěn kyjovitý okraj hrnce (typ 851; obr. 4:16) a šikmo seříznutý okraj pokličky (typ Pk22; obr. 4:4). Pouze jeden zlomek nesl výzdobu v podobě oběžné šroubovice. Přítomnost tohoto keramického zboží máme doloženu na hradech Oheb a Nové Hradě (KT Oheb 8; NH14 – Frolík – Musil – Sigl s. d.).

V rámci vytáčeného oxidačního zboží s přetaženým krupičkovým povrhem (Ra36 – 4 ks, 39 g) byly registrovány jednoduše profilované (typ 142 – 1x; obr. 10:4) a ovalené okraje (typ 431 – 1x; obr. 6:16). Jeden zlomek nesl stopy transparentní glazury. Toto výrazné oxidační keramické zboží má na Chrudimsku poměrně četné zastoupení. Známe jej jak ze samotné Chrudimi (KT CRF 18; 218 – Frolík – Musil – Sigl s. d.), tak i z areálů hradů Nové Hradě (KT NH13 – tamtéž), Oheb (KT Oheb 6 – tamtéž) a Košumberk (tamtéž), z prostoru zaniklé vsi na břehu Sečské přehrady (KT Seč 6 – Musil 2019) a z okolí Ronova nad Doubravou (KT Ro14 – Malina – Musil – Netolický 2019, 877–881).

Ve 2. polovině 14. století nastupuje datační výskyt dalších 8 keramických tříd, koncem jejich výskytu je pak 1. polovina 15. století. První z nich je hrubší oxidační zboží (Ra9 – 14 ks, 171 g), které je v souboru zastoupeno zlomky kuchyňské a technické keramiky. Kuchyňskou keramiku zde reprezentuje okraj hrnce v podobě šikmo vytaženého přehnutého oblého okraje s plochou spodní plochou (typ 735 – 1x; obr. 4:1) a okraj mísy v podobě vodorovného plochého okraje s rovně seříznutou vnější plochou (typ M111 – 1x; obr. 3:2). Doklad technické keramiky představuje oblý zesílený jednoduchý okraj kahánku (typ Kh11 – 1x; obr. 4:7). Na trojici nalezených zlomků byla identifikována oběžná šroubovice. Analogické nálezy jsou z regionu známy z Chrudimi (KT 220 – Frolík – Musil – Sigl s. d.), Lažan (KT Lažany 7 – tamtéž), na hradě Košumberku (Musil 2018, 82) a na Nových Hradech (KT NH3 – Frolík – Musil – Sigl s. d.).

Oranžové obtáčené zboží (Ra12 – 6 ks, 127 g) zastupují zlomky kuchyňské i stolní keramiky, okraje nádob zde však nejsou zastoupeny. V jednom případě bylo zaznamenáno užití vývalkové šroubovice. Analogické nálezy pocházejí z hradu Košumberk (Musil 2018, 82). Další minimálně zastoupenou technologickou skupinou je béžové oxidační zboží (Ra13 – 1 ks, 6 g) představující zástupce kuchyňské keramiky, přičemž okraje nádob opět nebyly registrovány. Analogické nálezy na Chrudimsku dosud schází. Obdobná situace se týká i zastoupení bělošedého redukčního zboží (Ra15 – 2 ks, 6 g), které reprezentuje kuchyňskou keramiku, mj. i skrze okraj hrnce v podobě derivátu nepravého okruží (typ 371 – 1x; obr. 6:3). V rámci Chrudimska se dosud jedná o ojedinělý nálezový soubor.

Minimální zastoupení má rovněž oxidační kožovité zboží (Ra16 – 1 ks, 23 g) představované zlomkem patrně kuchyňské keramiky. Analogické nálezy jsou v rámci regionu doloženy v Chrudimi (KT 219 – Frolík – Musil – Sigl s. d.), na hradech Nové Hradě (KT NH10 – tamtéž), Žumberk (KT Žumberk 16 – tamtéž), Košumberk (tamtéž) a Strádov (KT Strádov 5 – Musil 2014d), na velitelském stanovišti obláhatelů v podhradí hradu Lichnice (KT P003 – Frolík – Musil 2013), v Podlažicích (KT Podlažice 1 – Frolík – Musil – Sigl s. d.), v Lažanech (KT Lažany 5 – tamtéž), z prostoru zaniklé vsi na břehu Sečské přehrady (KT Seč 9 – Musil 2019) a v okolí Ronova nad Doubravou (KT Ro12 – Malina – Musil – Netolický 2019, 877–881). Shodné zastoupení zlomkem patrně kuchyňské keramiky má i hnědobéžové oxidační zboží (Ra20 – 1 ks, 7 g), u kterého zatím na Chrudimsku postrádáme analogické nálezy.

Více je v souboru zastoupeno šedobéžové oxidační zboží (Ra31 – 12 ks, 460 g), které je reprezentováno zlomky kuchyňské, stolní, i zásobní keramiky. Mezi nálezy kuchyňské keramiky byly registrovány hrnce a mísy. Okraje hrnců zastupují deriváty nepravého okruží (typ 371 – 3x; obr. 10:1,2,7) a okraje ovalené (typ 411 – 1x; obr. 12:4). Mísa je doložena šikmo dovnitř seříznutým slabě zesíleným okrajem (typ M711 – 1x; obr. 10:9). Stolní keramiku zastupuje okraj džbánů v podobě jednoduchého přímého okraje (typ D121 – 1x; obr. 12:6). Zásobní keramika je zastoupena okrajem zásobnice s širokou horní plochou (typ 251 – 1x; obr. 10:3). Ve dvou případech bylo zaznamenáno užití oběžné šroubovice. V rámci regionu Chrudimska byly analogické nálezy registrovány v Chrudimi (KT CRF14; 214 – Frolík – Musil – Sigl s. d.) a na hradě Košumberk (tamtéž).

Poslední technologickou keramickou skupinu z výše uvedeného časového intervalu představuje světle šedé slídnaté zboží typu Zbyslavce (Ra34 – 12 ks, 127 g), kterou reprezentují zlomky kuchyňské keramiky, jmenovitě okraje hrnců v podobě jednoduchého okraje (typ 142 – 1x; obr. 9:7) a derivátu nepravého okruží (typ 371 – 1x; obr. 6:9) a okraj mísy v podobě vodorovného plochého okraje (typu M111 – 1x; obr. 5:2). Ve dvou případech bylo opět zaznamenáno užití oběžné šroubovice. Zlomek výdutě nádoby, nalezený při výkopu sondy 4/2017 uvnitř donjonu ve vrstvě sutí k. 4102 (obr. 8:2), vykazuje stopy po sekundárním obroušení (nástroj pro vyčiňování kůží či hrncířská čepel?). Po technologické stránce se jedná o vyspělé zboží z větší části vytáčené

na rychlém hrncířském kruhu, které patrně produkovaly městské dílny snad z okruhu Čáslavi, Chotěboře či Ledče nad Sázavou. Shodná keramika byla ve větší míře získána při záchranném archeologickém výzkumu Východočeského muzea v Pardubicích ve Zbyslavci (Cejpová 2008, 312), v menší míře z neznámé ZSV pod Sečskou přehradou (KT Seč 2 – Musil 2007; 2019), z nedalekého hradu Ohebu (KT Oheb 10 – Frolík – Musil – Sigl s. d.), ze ZSV Bolešov (KT Bolešov 3 – Musil – Netolický 2012), a dále je zastoupena v Chrudimi, v Hradební ulici (KT 232 – Frolík – Musil – Sigl s. d.), v souboru keramiky z podlažického klášterišť (KT Podlažice 6 – tamtéž) a v okolí Ronova nad Doubravou (KT Ro9 – Malina – Musil – Netolický 2019, 877–881).

Do období 1. poloviny 15. století spadá výskyt oxidačního zboží s mikroskopickým ostřivem (Ra32 – 7 ks, 46 g). Zboží je reprezentováno zlomky kuchyňské keramiky, konkrétně okraji hrnců v podobě jednoduchého okraje (typ 111 – 1x; obr. 5:8) a derivátu nepravého okruží (typ 381 – 1x; obr. 5:9). V oblasti Chrudimska jsou analogické nálezy známy z Chrudimi (KT 231 – Frolík – Musil – Sigl s. d.), z hradů Košumberk (tamtéž) a Strádov (KT Strádov 16 – Musil 2014d), z velitelského postavení oblétatelů v podhradí hradu Lichnice (KT P008 – Frolík – Musil 2013), z prostoru zaniklého tvrzíště Stoupec (KT Stoupec 6 – Musil – Netolický 2013), z prostoru ZSV Bolešov (KT Bolešov 6 – Musil – Netolický 2012) a z okolí Ronova nad Doubravou (KT Ro5 – Malina – Musil – Netolický 2019, 877–881).

Keramiku 15. století reprezentuje redukční zboží s písčitém ostřivem (Ra26 – 22 ks, 156 g), jehož zlomky spadají do kategorie kuchyňské keramiky. Zařaditelné tvary zlomků zastupují okraje hrnců v podobě jednoduchých slabě rozšířených okrajů s oblou vnější plochou (typ 142 – 2x; obr. 5:14). Zboží je převážně nezdobené, pouze po jednom případě registrujeme oběžnou a vývalkovou šroubovici. Toto zboží bychom našli v Chrudimi (KT CRF 15; 215 – Frolík – Musil Sigl s. d.), na Košumberku (tamtéž), v Lažanech (KT Lažany 4 – tamtéž) nebo v prostoru zaniklé vsi na břehu Sečské přehrady (KT Seč 8 – Musil 2019).

Průběžně do období vrcholného středověku je možné zasadit specifickou keramiku severomoravského výrobního okruhu (srov. Goš 2007; Ra14 – 18 ks, 671 g). V rámci popisovaného souboru je zastoupena převážně zlomky kuchyňské, resp. zásobní keramiky. Okraje těchto zásobních hrnců jsou profilovány v podobě derivátů nepravého okruží (typ 371 – 2x; obr. 8:5, 12:1; typ 372 – 1x; obr. 6:13; typ 387 – 1x; obr. 9:1) a okruží (typ 524 – 1x; obr. 9:9). Z výzdobných motivů byla v jednom případě doložena oběžná šroubovice. Popisované zboží patří v rámci Chrudimska mezi hojně zastoupené technologické skupiny, jejíž nálezy jsou známy z Chrudimi (KT 224 – Frolík – Musil – Sigl s. d.), z areálu klášterišť v Podlažicích (KT Podlažice 8 – tamtéž) a z hradů Košumberka (tamtéž), Nových Hradů (KT NH8 – tamtéž), Ohebu (KT Oheb 5 – tamtéž), Žumberku (KT Žumberk 14 – tamtéž) a Strádova (KT Strádov 2 – Musil 2014d). Mimo jiné obchod s tímto zbožím dokládají i písemné prameny. Z roku 1486 máme doklad prodeje výrobků z Loštic a Ledče nad Sázavou na chrudimském trhu (Nekuda – Reichertová 1968, 25).

Obdobně jako předchozí keramická třída je datačně zařaditelné i světlé červeně malované zboží (Ra18 – 4 ks, 40 g), které bylo současně vyráběno na různých místech naší republiky (srov. Gabriel – Smetana 1983). V popisovaném souboru byly rozpoznány pouze zlomky kuchyňské keramiky, kterou reprezentuje okraj hrnce v podobě jednoduchého okraje (typ 151 – 1x; obr. 6:15). Mimo torza červené malby bylo zaznamenáno užití oběžné šroubovice (1x) i vývalkové šroubovice (1x). I toto keramické zboží bylo na Chrudimsku velmi oblíbené. Nalezneme ho v Chrudimi (KT CRF 13; 213 – Frolík – Musil – Sigl s. d.), Lažanech (KT Lažany 12 – tamtéž), v Trhové Kamenici (KT TK3 – tamtéž), v Rozhovicích (Frolík 1984, obr. 29; 30:2), v Hrochově Týnci (KT HT 12 – Frolík – Stránská – Švédová 2018), v Bolešově (KT Bolešov 2 – Musil – Netolický 2012), či na klášterišti v Podlažicích (KT Podlažice 2 – Frolík – Musil – Sigl s. d.). Z hradního prostředí

zmiňme Košumberk, Nové Hrady, Oheb, Žumberk (KT NH2; Oheb 3; Žumberk 7 – tamtéž) a Strádov (KT Strádov 14 – Musil 2014d).

Do datačního rozmezí 15.–16. století je možné zařadit v rámci nálezového souboru nejhojněji zastoupené šedé redukční zboží (Ra4 – 126 ks, 1018 g), které masově produkovaly městské hrnčířské dílny. V rámci souboru je zastoupena keramika kuchyňská, stolní i technická. Kuchyňskou keramiku zastupují hrnce. Pestrá je i škála profilace okrajů, zastoupeny jsou okraje jednoduché (typ 111 – 1x; obr. 4:9; typ 112 – 3x; obr. 9:3, 11:9; typ 141 – 1x; obr. 6:7; typ 142 – 1x; obr. 9:6), deriváty nepravého okruží (typ 371 – 4x; obr. 3:3,12, 5:5, 7:4; typ 392 – 1x; obr. 7:9; typ 393 – 1x; obr. 7:11), okraje ovalené s vnitřním prožlabením (typ 444 – 1x; obr. 7:7), okruží (typ 521 – 1x; obr. 7:8), varianty okrajů přehnutých (typ 731 – 2x; obr. 4:2, 11:7; typ 735 – 1x; obr. 10:8), zavínutých a kyjovitých (typ 831 – 2x; obr. 3:4,12; typ 832 – 1x; obr. 3:5; typ 833 – 1x; obr. 5:12; typ 835 – 1x; obr. 4:6; typ 852 – 1x; obr. 3:10). Stolní keramika je reprezentována džbány. Setkáváme se s okraji v podobě nízkého okruží se žebrem na vnější ploše (typ D521 – 1x; obr. 5:8) a středního okruží se žebrem na vnější ploše (typ D522 – 1x; obr. 9:2). Technickou keramiku zastupuje kahan s okrajem v podobě jednoduchého oblého zesíleného okraje (typ Kh11 – 1x; obr. 3:6).

V rámci výzdoby zlomků nádob bylo rozpoznáno několik typů radélkové výzdoby (Zápotocký 1978, typ 02 – 2x; obr. 4:13; Zápotocký 1978, typ 11 – 1x; obr. 3:9; Zápotocký 1978, typ 25 – 1x; obr. 10:5; Zápotocký 1978, typ 28 – 1x; obr. 3:8; Musil 2009, typ 2220 – 1x; obr. 7:10; Musil 2009, typ 2410 – 1x; obr. 3:11). Radélko doplňuje oběžná (6x) a vývalková šroubovice (2x), popř. jednoduchá rytá vlnice (1x). Toto městskými dílnami produkované zboží se na Chrudimsku vyskytuje masově. Rozsáhlé soubory pocházejí z Chrudimi (KT CRF 17; 217 – Frolík – Musil – Sigl s. d.), z klášteřiště v Podlažicích (KT Podlažice 7 – tamtéž), Kovářova (KT Kovářov 1 – tamtéž), Lažan (KT Lažany 13 – tamtéž), Trhové Kamenice (KT TK4 – tamtéž), z hradů Košumberk (tamtéž), Nové Hrady (KT NH4 – tamtéž), Oheb (KT Oheb 4 – tamtéž), Žumberk (KT Žumberk 1 – tamtéž) a Strádov (KT Strádov 8 – Musil 2014d), z velitelského postavení obléhatelů v podhradí hradu Lichnice (KT P001 – Frolík – Musil 2013), z Hrochova Týnce (KT HT 8 – Frolík – Stránská – Švédová 2018), z Bolešova (KT Bolešov 5 – Musil – Netolický 2012), zaniklé vsi na břehu Sečské přehrady (KT Seč 3 – Musil 2019) a z okolí Ronova nad Doubravou (KT Ro4 – Malina – Musil – Netolický 2019, 877–881).

Do stejného datačního rozpětí jako v případě šedého redukčního zboží je možné zařadit i světle hnědooranžové oxidační zboží (Ra24 – 43 ks, 338 g), které zahrnuje zlomky kuchyňské i stolní keramiky. Kuchyňská keramika je tvořena zlomky z hrncovitých nádob, z hlediska okrajové profilace zde nalezneme okraje jednoduše profilované (typ 111 – 1x; obr. 6:5; typ 112 – 1x; obr. 3:3), přehnuté (typ 731 – 1x; obr. 8:1) a zavínuté (typ 833 – 1x; obr. 7:6). Stolní keramika je zde reprezentována pouze džbány. U džbánů se setkáváme s jednoduchými okraji (typ D111 – 1x; obr. 9:5; typ D131 – 1x; obr. 8:3), zduřelými plynule nasazenými okraji (typ D311 – 1x; obr. 9:4) a středního okruží se žebrem na vnější ploše (typ D522 – 1x; obr. 3:1). Z výzdobných motivů se v rámci tohoto zboží objevují příklady radélkové výzdoby (Zápotocký 1978, typ 18 – 1x; obr. 9:4; typ 24 – 1x; obr. 8:1), dále byly identifikovány příklady užití oběžné (6x) a vývalkové šroubovice (1x). V jednom případě byla zaznamenána úprava povrchu prostřednictvím transparentní glazury. Mimo areál hradu nebyla přítomnost zlomků této keramické třídy dosud na Chrudimsku zaznamenána.

Nastupující raně novověkou keramickou produkcí konce 15. a 1. poloviny 16. století je specifické hnědočerveně transparentně glazované zboží typu Husova ulice (Frolík – Sigl 1990; Musil 2009; Ra8 – 42 ks, 336 g), které v souboru zastupují zlomky kuchyňské i stolní keramiky. Kuchyňskou keramiku reprezentují hrncovité nádoby, zlomky trojnožek a mísy. Z hlediska okrajové profilace u hrnců nalézáme okraje jednoduše profilované (typ 142 – 3x; obr. 5:7, 10:11), přehnuté

oblé (typ 731 – 1x; obr. 5:3), zavinuté a kyjovité (typ 831 – 1x; obr. 4:15; typ 832 – 1x; obr. 9:10; typ 851 – 1x; obr. 4:17; typ 852 – 2x; obr. 7:2–3), u mis nalézáme okraje vodorovné obloukovité (typ M231 – 1x; obr. 7:5). V rámci stolní keramiky byly registrovány zlomky okraje poháru (typ 441 – 1x; obr. 8:4), džbánu (typ 521 – 1x; obr. 4:3) a zlomek z těla miniaturní nádoby. Výzdoba se sestávala z oběžné (11x) a vývalkové šroubovice (2x). Analogické nálezy jsou v rámci regionu známy z výzkumů v Chrudimi (KT 226 – Frolík – Musil – Sigl s. d.; včetně eponymního nálezu – srov. Frolík – Sigl 1990), v areálech hradů Košumberk (Frolík – Musil – Sigl s. d.), Nové Hrady (KT NH5 – tamtéž) a Žumberk (KT Žumberk 4 – tamtéž) a při výzkumu v okolí Ronova nad Doubravou (KT Ro15 – Malina – Musil – Netolický 2019, 877–881).

Novověkou keramickou produkcí 16. a 17. století zastupují v nálezovém souboru další dvě keramické třídy. Glazované oxidační zboží s převážně oranžovou barvou lomu a žlutou transparentní glazurou (Ra25 – 5 ks, 27 g) reprezentují zlomky pravděpodobně kuchyňské keramiky, přičemž okraje nádob nebyly registrovány. V jednom případě byla registrována jednoduchá rytá linie. V oblasti Chrudimska jsou obdobné nálezy známy z Chrudimi (KT 311 – Frolík – Musil – Sigl s. d.), z areálů hradů Košumberk (tamtéž) a Žumberk (KT Žumberk 20 – tamtéž) a z okolí Ronova nad Doubravou (KT Ro20 – Malina – Musil – Netolický 2019, 877–881).

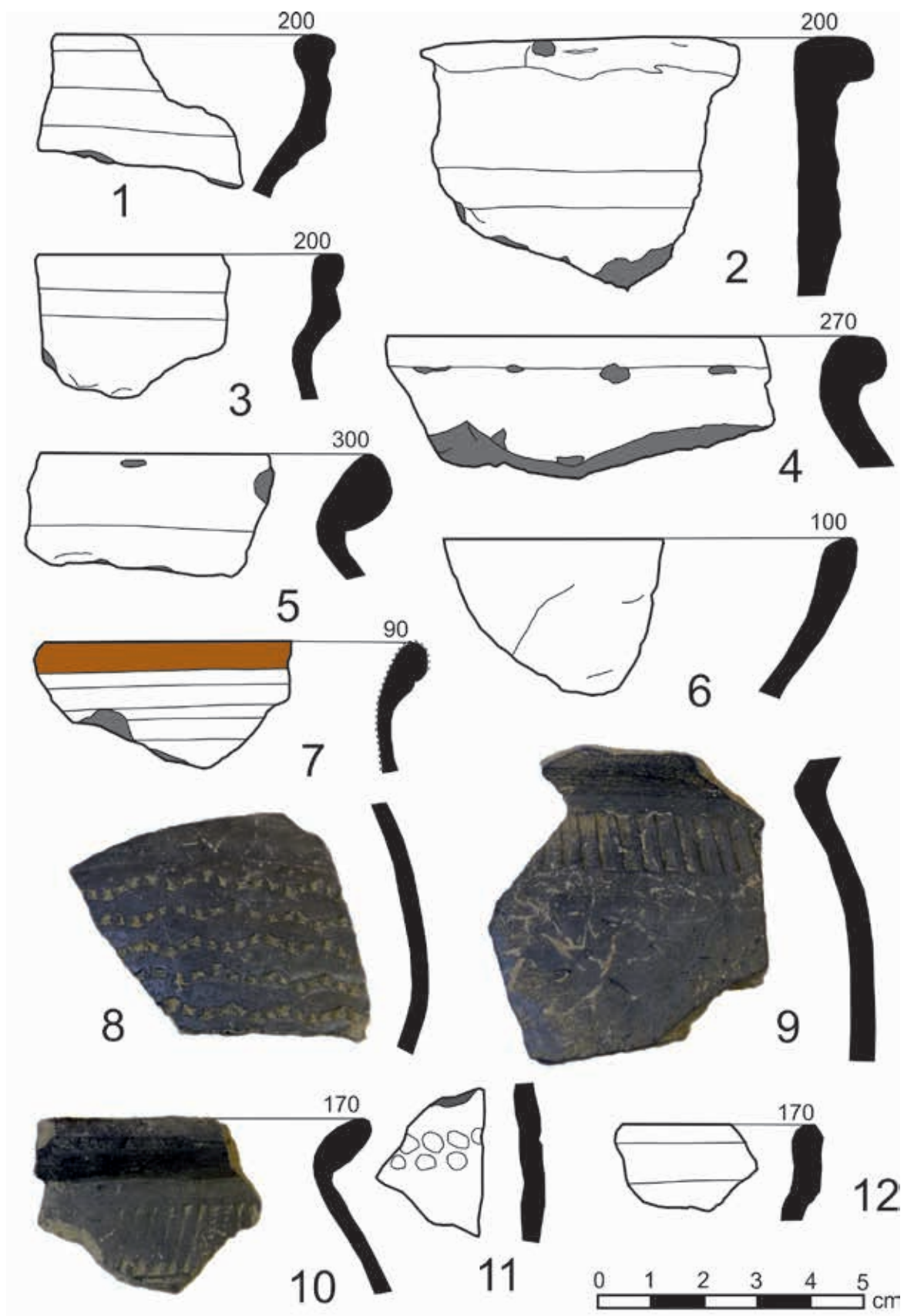
Technologicky blízké předchozí keramické třídě je glazované oxidační zboží s převážně bílou barvou lomu (Ra28 – 10 ks, 147 g), které zastupují zlomky pravděpodobně kuchyňské keramiky. Okraje nádob opět nebyly v rámci souboru registrovány. Výzdobné motivy reprezentují doklady užití oběžné šroubovice (1x) a vývalkové šroubovice (1x), samozřejmostí je u tohoto keramického zboží přítomnost povrchové úpravy formou glazury převážně žluté barvy. V regionu registrujeme analogické nálezy v Chrudimi (KT 312 – Frolík – Musil – Sigl s. d.), v areálech hradů Košumberk (tamtéž) a Žumberk (KT Žumberk 10, Žumberk 11 a Žumberk 15 – tamtéž), v Trhové Kamenici (KT TK5 – tamtéž), v prostoru zaniklé vsi na břehu Sečské přehrady (KT Seč 4 – Musil 2019) a v okolí Ronova nad Doubravou (KT Ro7 – Malina – Musil – Netolický 2019, 877–881).

Nejmladší složkou nálezového souboru je zboží s opakní manganovou glazurou (Ra29 – 1 ks, 7 g), které je možno datovat do 17. až 18. století. Nalezený zlomek reprezentuje kuchyňskou keramiku v podobě kyjovitého plynule nasazeného okraje hrnce (typ 851 – 1x; obr. 4:11). K uložení muselo dojít v době, kdy byl hrad již pustý. Analogické nálezy jsou doloženy v Chrudimi (KT 314 – Frolík – Musil – Sigl s. d.), na hradě Košumberk (tamtéž) a v okolí Ronova nad Doubravou (KT Ro21 – Malina – Musil – Netolický 2019, 877–881). Technologicky je zároveň toto zboží blízké nálezům zlomků z Podlažic (KT Podlažice 18 – Frolík – Musil – Sigl s. d.).

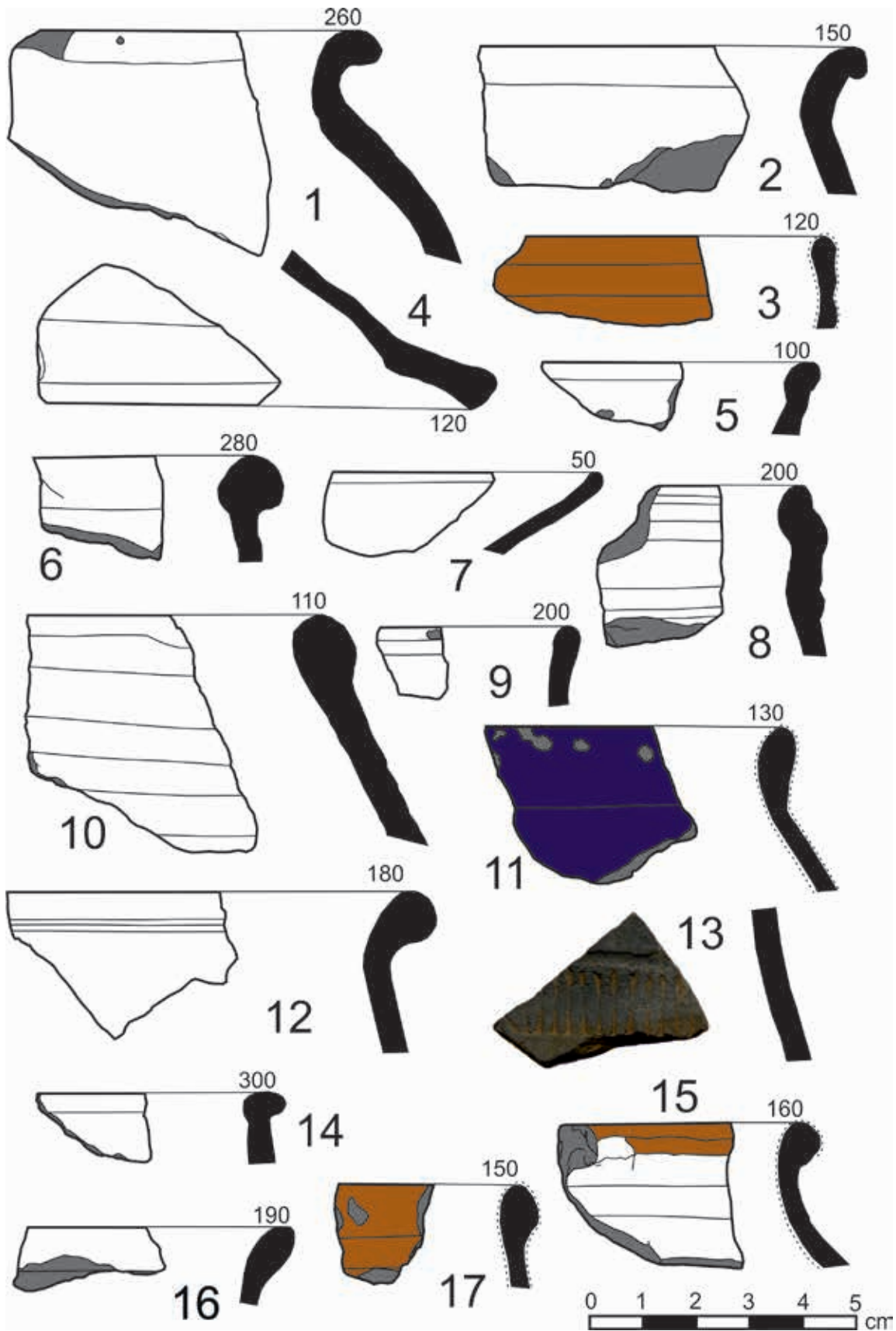
5. 2. Kachle

S kamnářskou produkcí se v souboru pojí celkem tři keramické třídy. První z nich je vizuálně totožná se skupinou Ra25, přičemž je v rámci kachlů reprezentována zlomkem stěny nádobkového kachle s pravoúhlým ústím (1 ks, 9 g; obr. 13:6). Zlomek je opatřen záchytnou šroubovicí, vnitřní povrch je opatřen žlutohnědou transparentní glazurou. Analogický zlomek byl objeven na hradě Rychmburku (k. ú. Předhradí) v roce 2001 (Frolík 2003, 17). Zlomek je možné datovat do období konce 14. – 1. poloviny 15. století. Zároveň je možné jej ve shodě s interpretací rychmburského nálezu určit jako pravděpodobný import z německých oblastí.

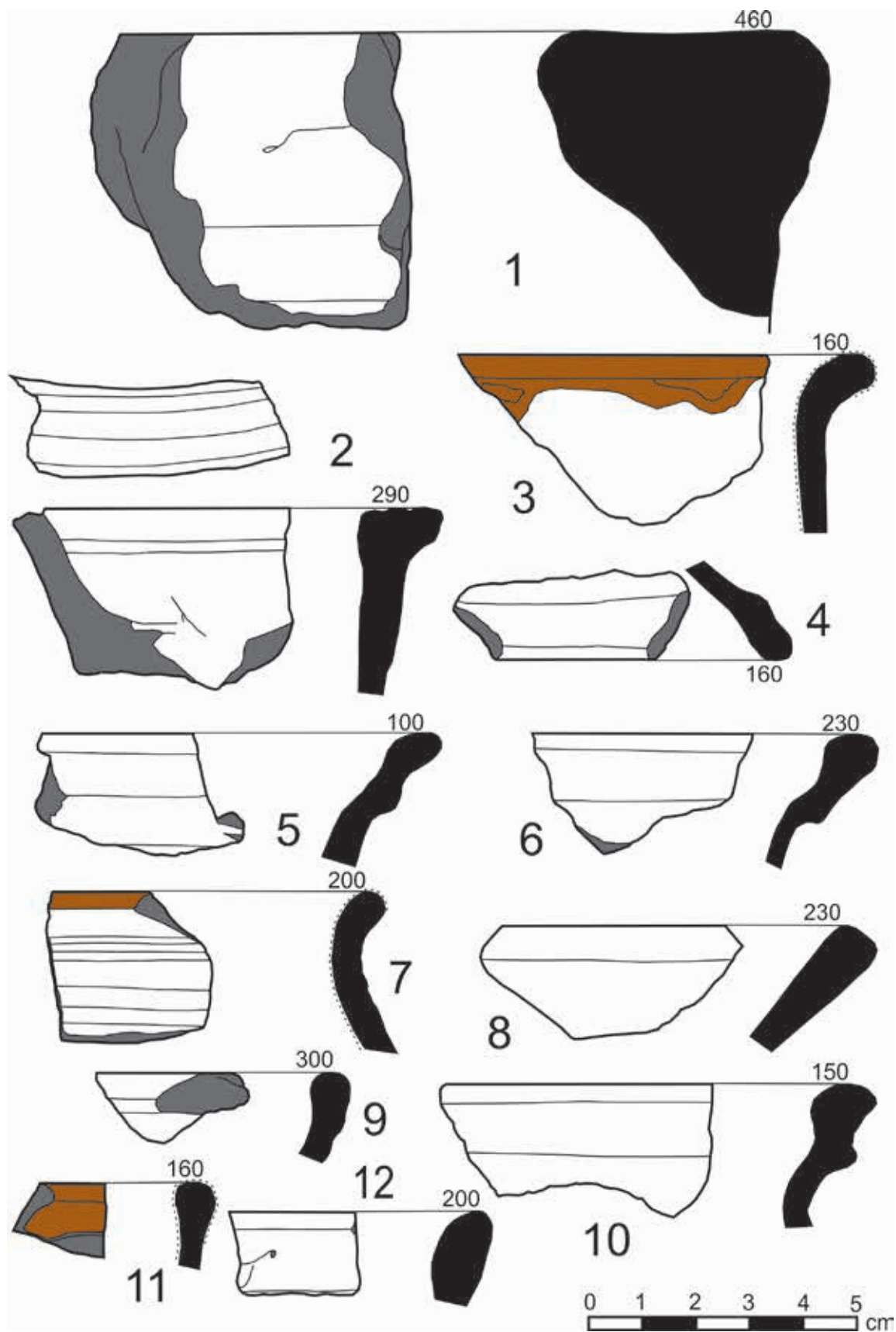
Nejpočetněji zastoupenou keramickou třídou kachlů představuje Ra11 (128 ks, 3982 g). Přičemž v rámci třídy registrujeme jak kachle komorové (94 ks, 3123 g), tak i kachle nádobkové s pravoúhlým ústím (34 ks, 863 g). Analogie nalezneme v Chrudimi (KT 222 – Frolík – Musil – Sigl s. d.), z klášterišť v Podlažicích (KT Podlažice 16 – tamtéž), z areálů hradů Košumberk (tamtéž), Nové Hrady (KT NH1 – tamtéž) a Oheb (KT Oheb 2 – tamtéž) a z okolí Ronova nad Doubravou (KT Ro25 – Malina – Musil – Netolický 2019, 877–881).

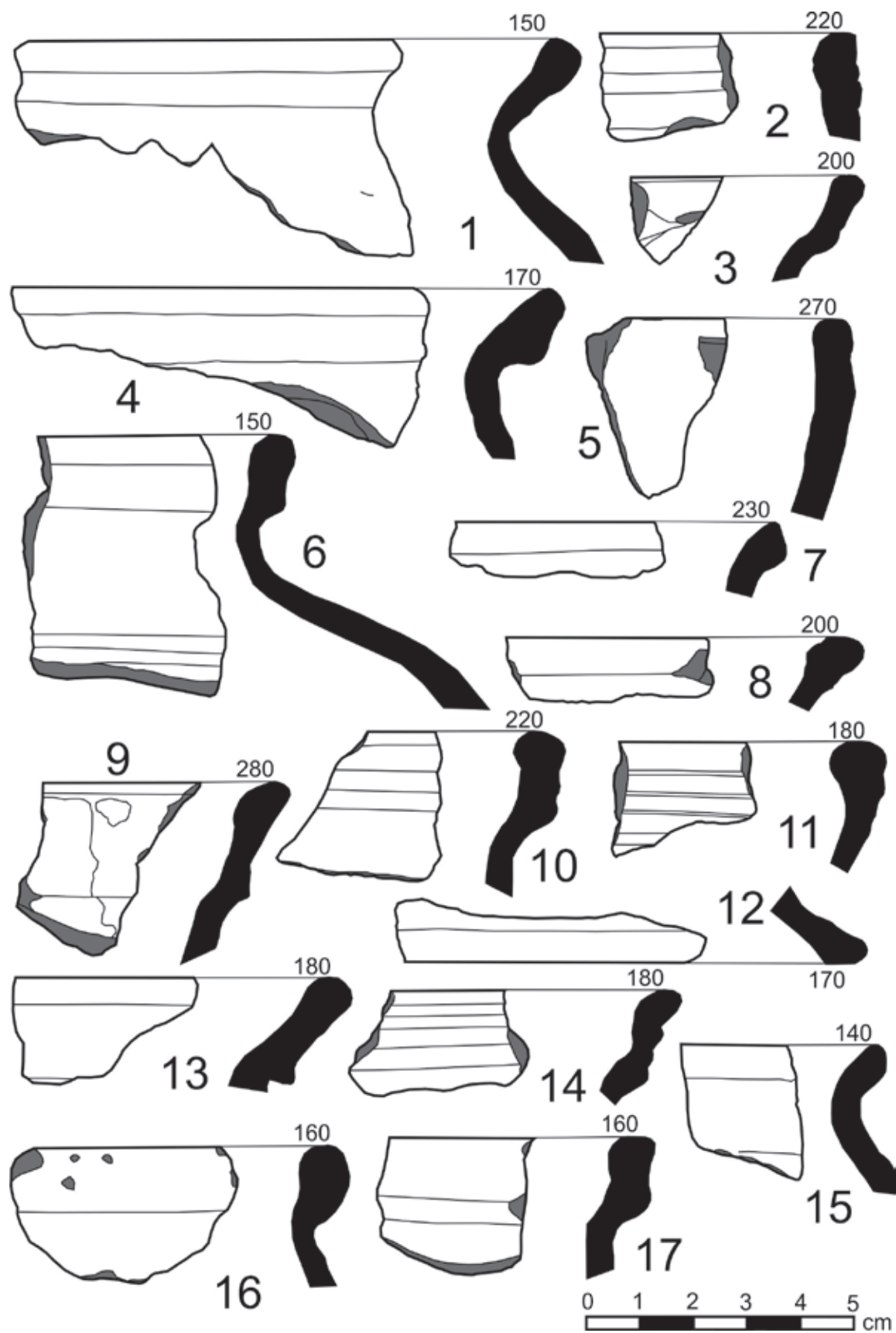
Obr. 3. Rabštejn (okr. Chrudim). Výběr keramických nálezů. Kresba M. Lacina. – **Abb. 3.** Rabstein (Bez. Chrudim). Auswahl der Keramikfunde. Zeichnung M. Lacina.

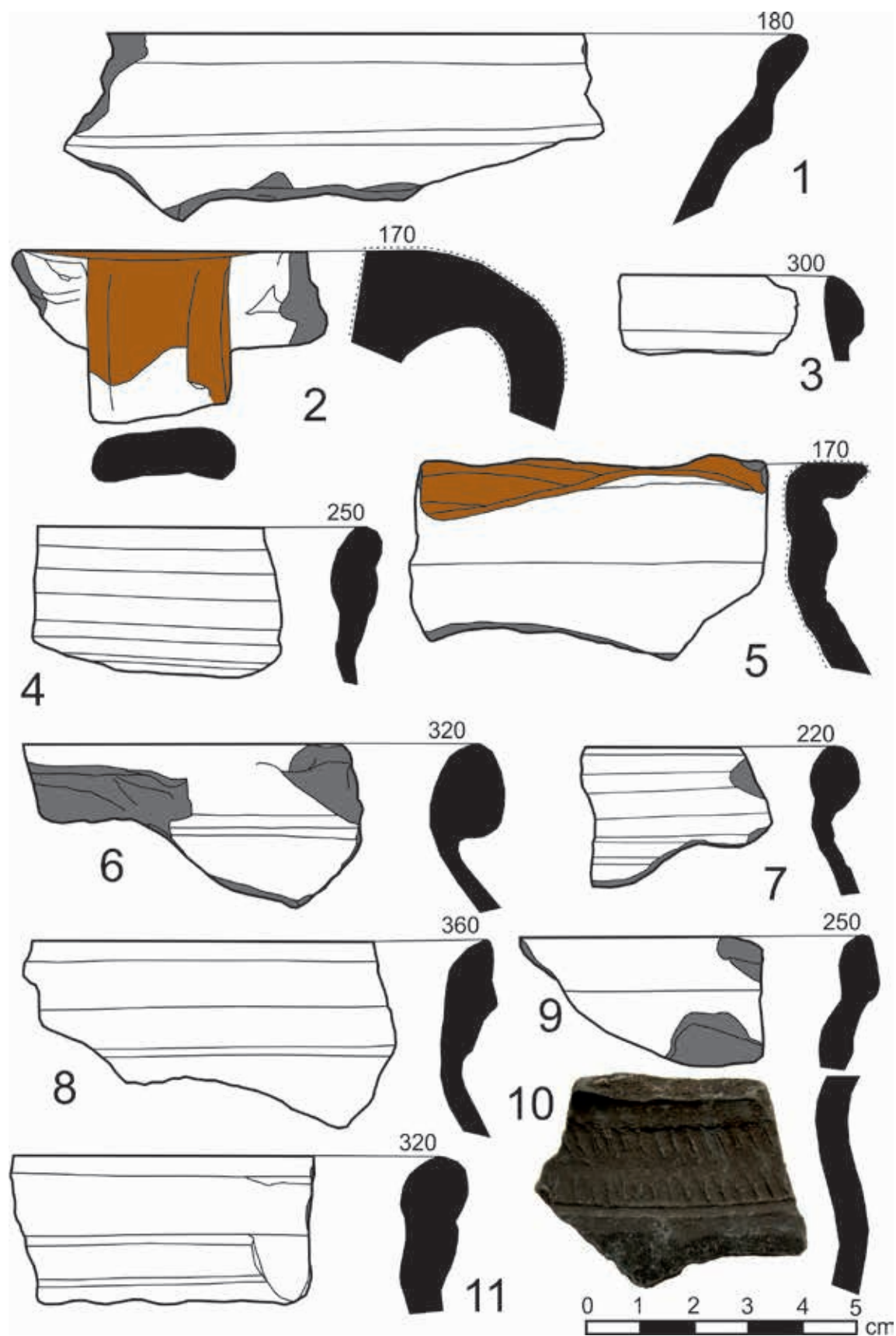
Obr. 4. Rabštejnec (okr. Chrudim). Výběr keramických nálezů. Kresba M. Lacina. – **Abb. 4.** Rabstein (Bez. Chrudim). Auswahl der Keramikfunde. Zeichnung M. Lacina.

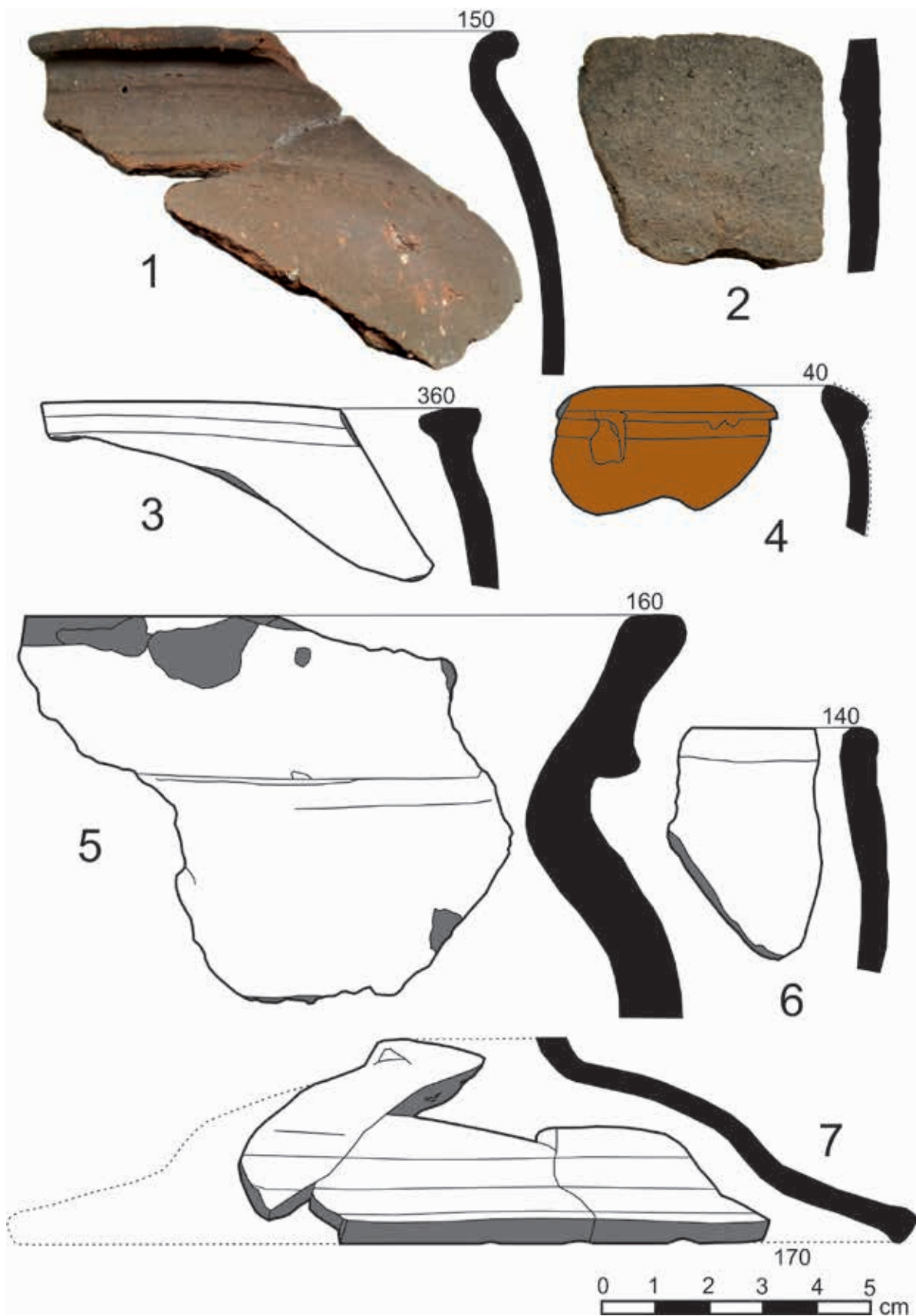
Obr. 5. Rabštejnek (okr. Chrudim). Výběr keramických nálezů. Kresba M. Lacina. – **Abb. 5.** Rabstein (Bez. Chrudim). Auswahl der Keramikfunde. Zeichnung M. Lacina.

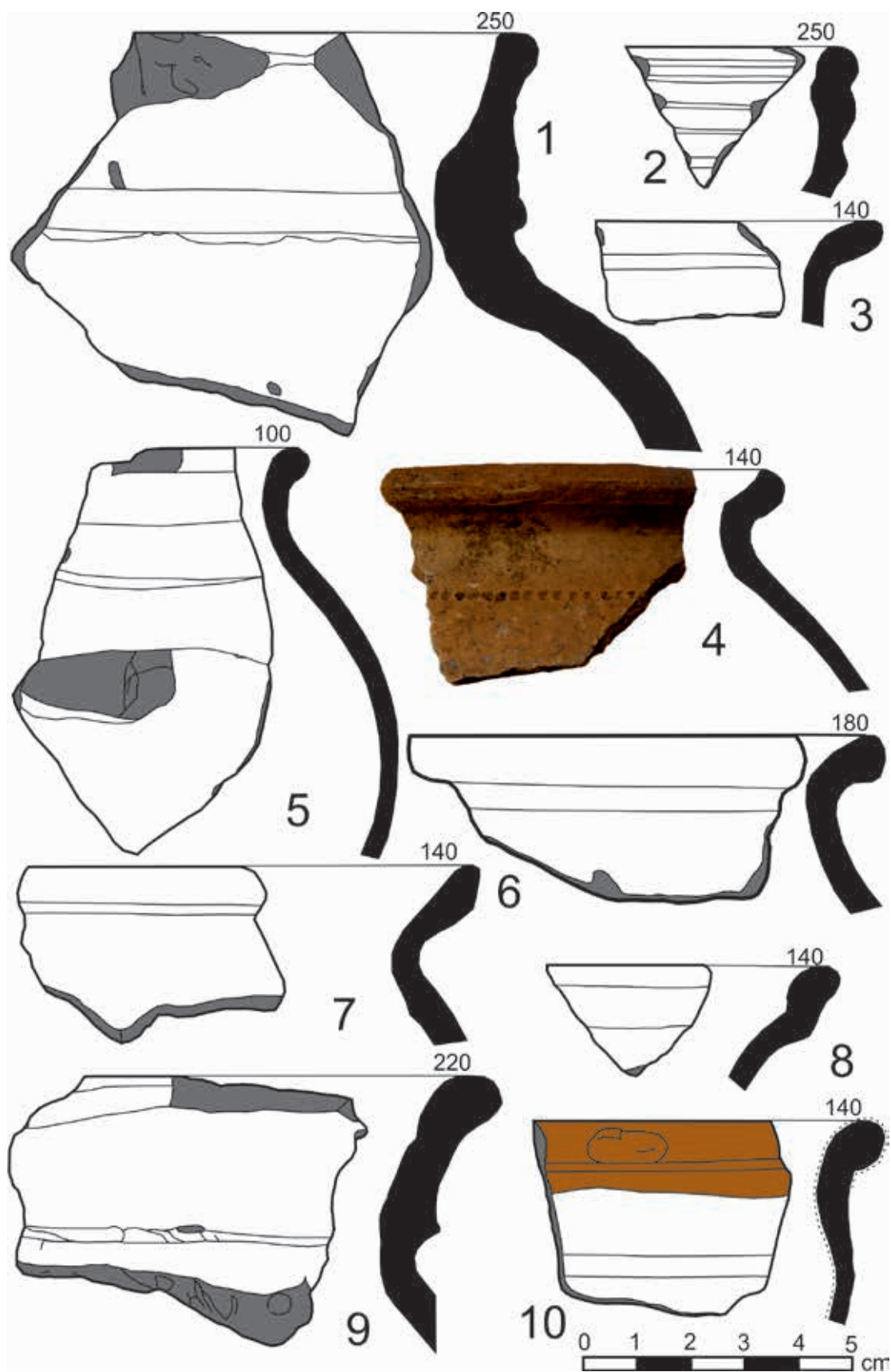
Obr. 6. Rabštejnec (okr. Chrudim). Výběr keramických nálezů. Kresba M. Lacina. – **Abb. 6.** Rabstein (Bez. Chrudim). Auswahl der Keramikfunde. Zeichnung M. Lacina.

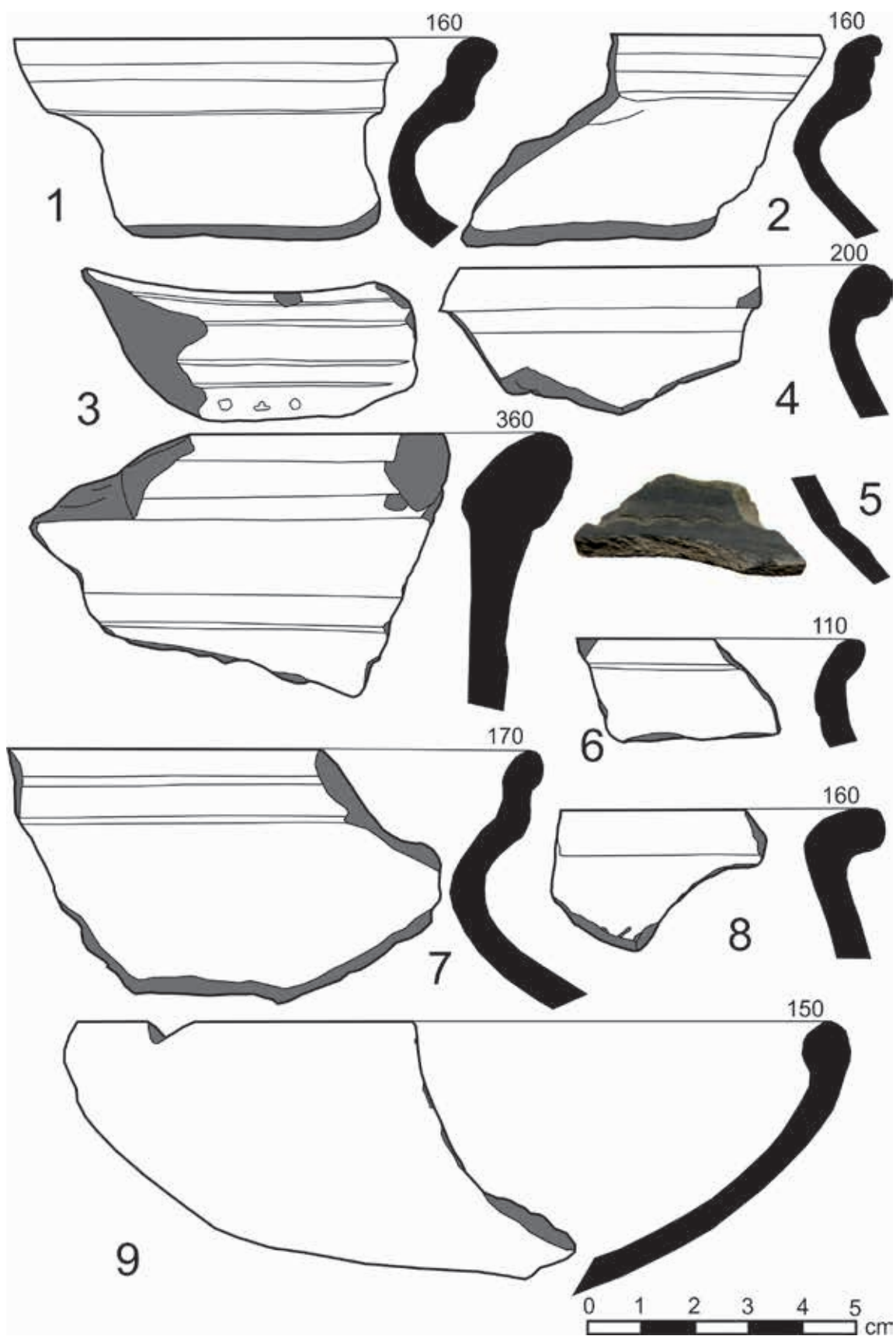
Obr. 7. Rabštejnek (okr. Chrudim). Výběr keramických nálezů. Kresba M. Lacina. – **Abb. 7.** Rabstein (Bez. Chrudim). Auswahl der Keramikfunde. Zeichnung M. Lacina.

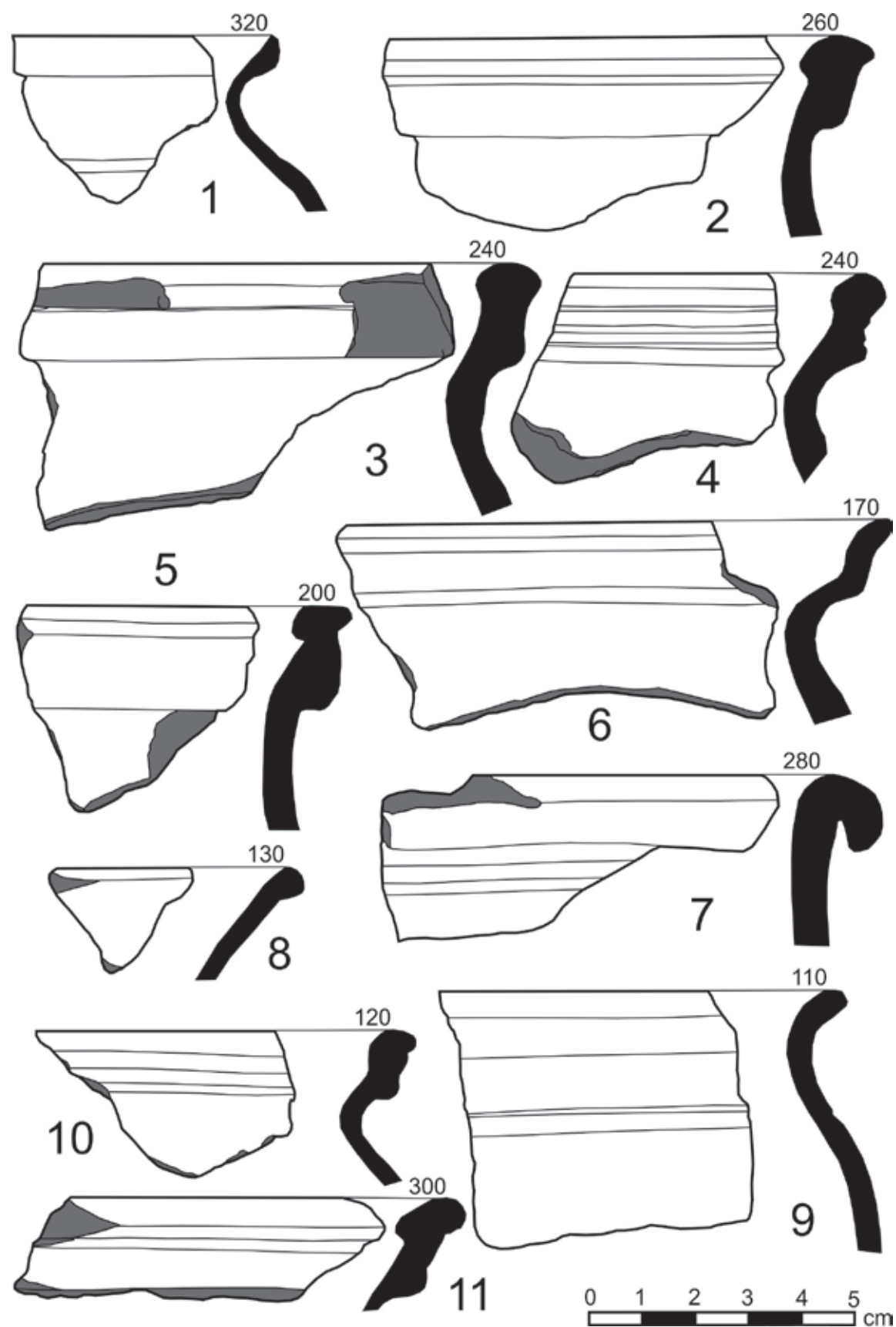
Obr. 8. Rabštejnek (okr. Chrudim). Výběr keramických nálezů. Kresba M. Lacina. – **Abb. 8.** Rabstein (Bez. Chrudim). Auswahl der Keramikfunde. Zeichnung M. Lacina.

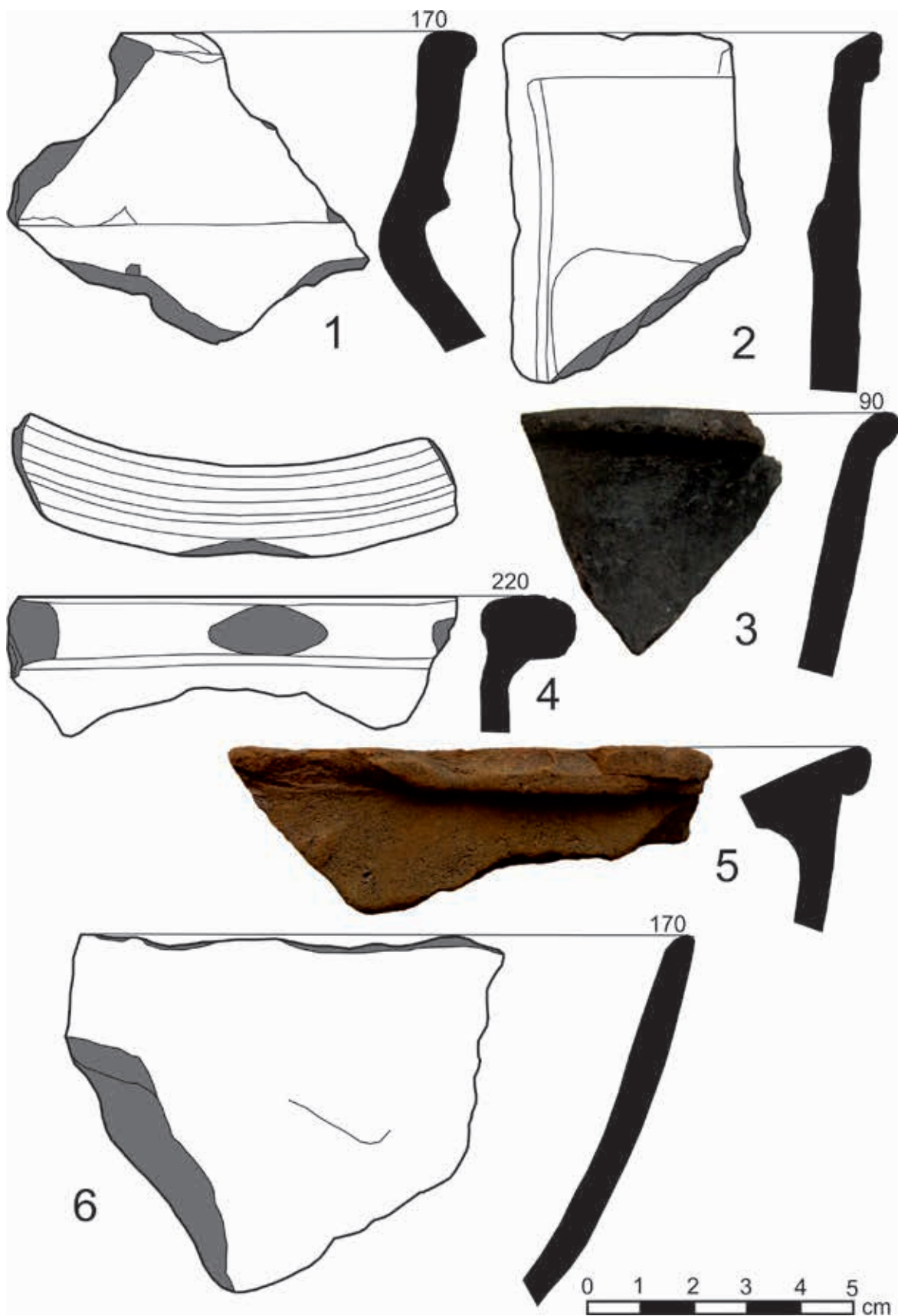
Obr. 9. Rabštejnec (okr. Chrudim). Výběr keramických nálezů. Kresba M. Lacina. – **Abb. 9.** Rabstein (Bez. Chrudim). Auswahl der Keramikfunde. Zeichnung M. Lacina.

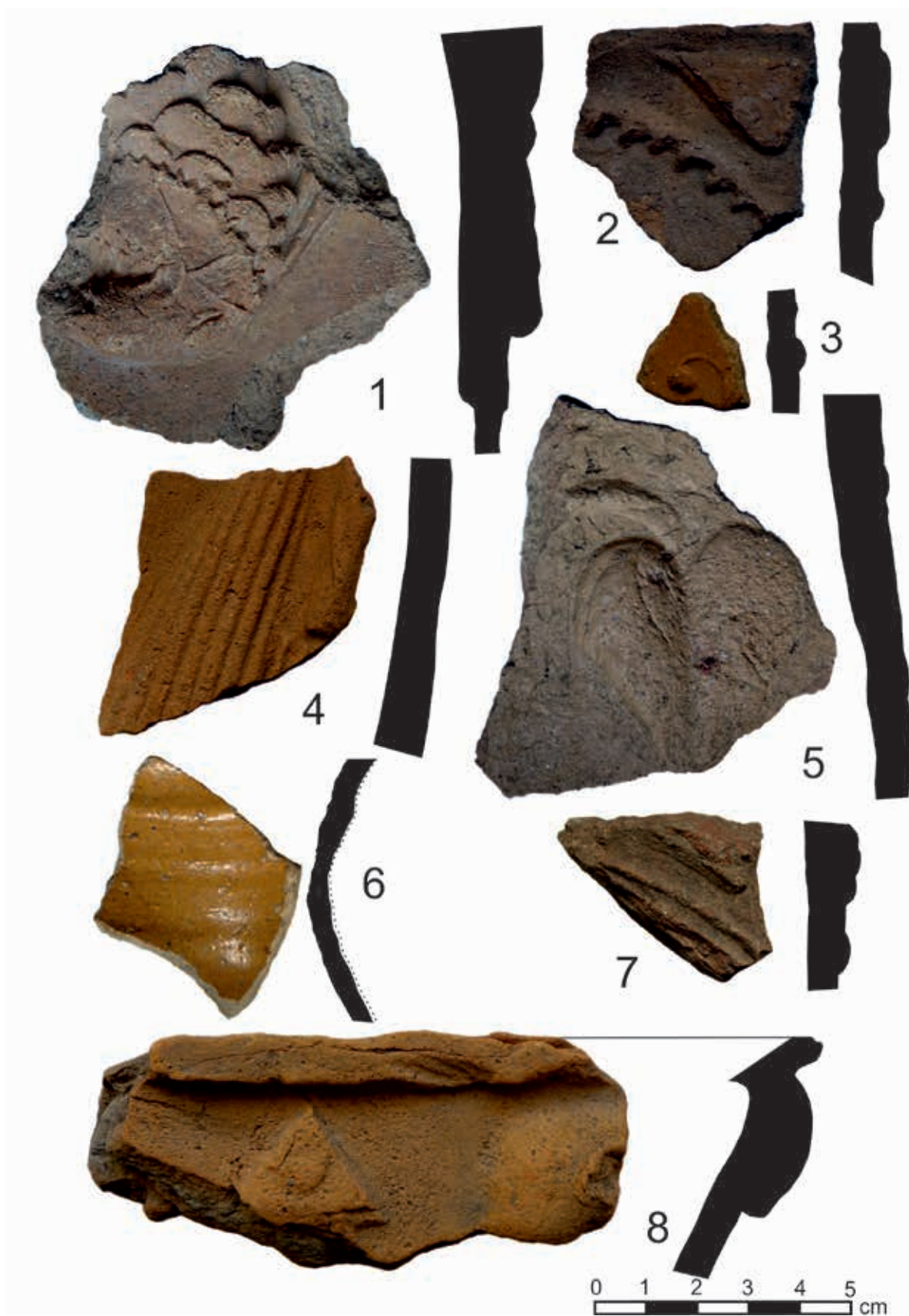
Obr. 10. Rabštejnek (okr. Chrudim). Výběr keramických nálezů. Kresba M. Lacina. – **Abb. 10.** Rabstein (Bez. Chrudim). Auswahl der Keramikfunde. Zeichnung M. Lacina.

Obr. 11. Rabštejnec (okr. Chrudim). Výběr keramických nálezů. Kresba M. Lacina. – **Abb. 11.** Rabstein (Bez. Chrudim). Auswahl der Keramikfunde. Zeichnung M. Lacina.

Obr. 12. Rabštejnec (okr. Chrudim). Výběr keramických nálezů a kachlů. Kresba M. Lacina. – **Abb. 12.** Rabstein (Bez. Chrudim). Auswahl der Keramikfunde a Kachelfragmente. Zeichnung M. Lacina.

Obr. 13. Rabštejnec (okr. Chrudim). Výběr zlomků kachlů. Kresba M. Lacina. – **Abb. 13.** Rabstein (Bez. Chrudim). Auswahl der Funder der Kachelfragmente. Zeichnung M. Lacina.

Pouze na devíti zlomcích čelních vyhřívacích stěn (dále ČVS) byla identifikována přítomnost plastického výzdobného motivu, zbývající zlomek má vnější stěnu strženou. Mezi výzdobnými motivy na ČVS je možné v první řadě identifikovat motiv leknínového listu s torzem vybíhající stopky (obr. 13:5), který lze interpretovat jako znak vladyků z Mrdic (Myslivoček 2006a, 242–243; Myslivoček 2006b, 37–38; Sedláček 1997, 30–32, 178). Příbuzenské vazby tohoto rodu s některými ze známých majitelů Rabštejnku nejsou sice písemnými prameny doloženy, nemůžeme je tedy vyloučit. Mezi heraldické motivy se řadí torza orlice (obr. 12:5 a 13:8), kterou nalézáme např. ve znaku města Chrudimi. Město hrad do roku 1547 vlastnilo (předchozí nález viz Musil 2013, 11, 102; analogie viz Frolík 2003, 21). Na dalších dvou zlomcích nalézáme okraje štítu a torza šípky (obr. 13:2 a 13:7).

Další skupinu motivů reprezentuje část ČVS s vyobrazením ryby (obr. 13:1). Nabízí se tedy motiv proroka Jonáše nebo Meluzíny (srov. Brych 2004, 63, 94–96; Frolík 2003, 34–35, 43–45, 93; Hazlbauer 1989, 427–429). Obtížně zařaditelný je zlomek, na kterém je patrně zachycena část dlouhé pravidelně zřasené drapérie (obr. 13:4), snad zlomek motivu anděla – štítonoše (Brych 2004, 35; Frolík 2003, 21–22, 42, 47). Obtížně zařaditelný je i motiv připomínající ohnutý stonek zakončený kulovitým nepravidelným útvarem (obr. 13:3) či zlomek lehce vypouklého oblého objektu (12:2).

Nejmladší zastoupenou keramickou třídou vůbec je Ra10 (17 ks, 456 g). Z ní postavená kamna tvořila dominantní prvek interiéru větší ze dvou místností romantického letohrádku (srov. Musil 2009).

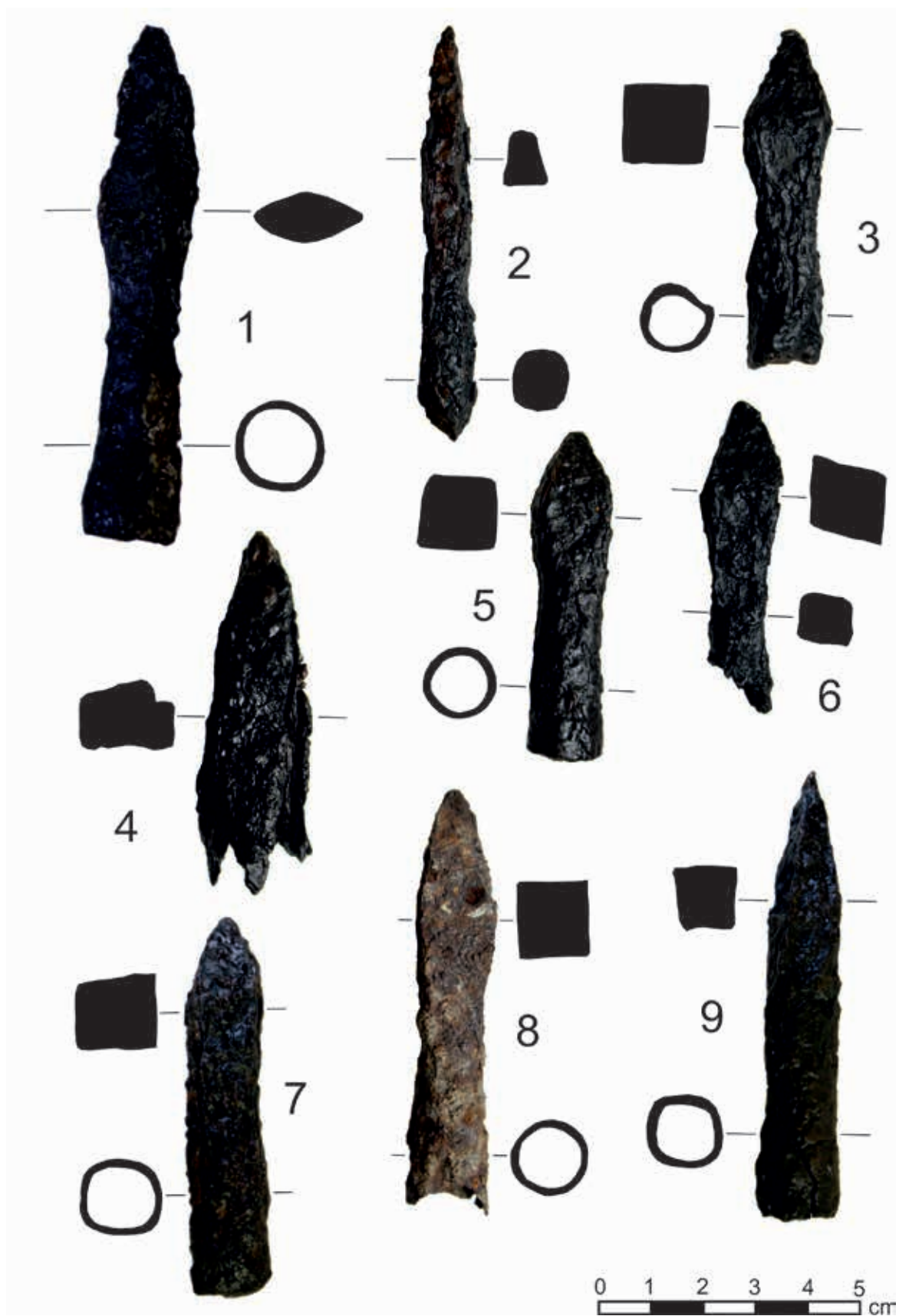
5. 3. Železné předměty

Zpracovávaný soubor železných předmětů obsahuje celkem 81 nálezů o souhrnné hmotnosti 3559 g. V rámci dělení do dílčích kategorií zde mají své zastoupení militaria (19 ks, 557 g), stavební kování a uzamykací mechanismy (20 ks, 510 g), výstroj jezdce a koně, součásti vozu (22 ks, 1658 g), nástroje (13 ks, 786 g) a neurčitelné amorfní zlomky (7 ks, 48 g). Při deskripci nálezů bylo aplikováno typologické schéma R. Krajíce (2003a; 2003b).

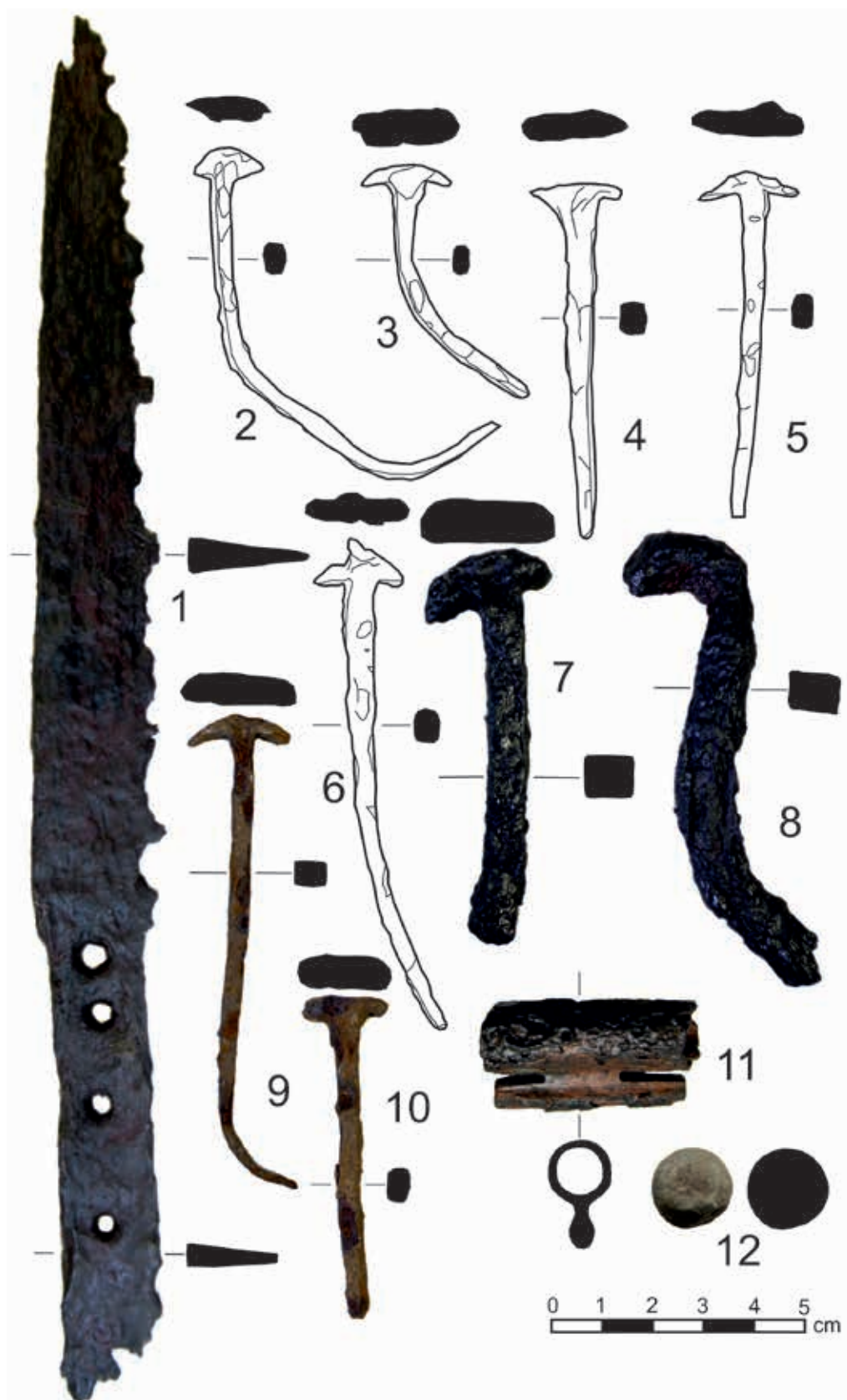
5. 3. 1. Militaria

Kategorii militaria zastupují nálezy chladných zbraní a munice mechanických a palných zbraní. Konkrétně se jedná o nálezy šipek (9 ks, 333 g), tesáku (1 ks, 133 g) a železné kule (1 ks, 17 g). Stranou našeho příspěvku ponechejme nálezy recentní munice (9 ks, 85 g).

Všechny hroty šipek jsou opatřeny tulejí (viz Durdík 1972a; 1972b). Většina nálezů (8 ks) vykazuje hmotnosti v rozmezí mezních hodnot 26 g a 51 g, hodnoty délkových indexů se pohybují v intervalu 1,58 až 2,43. Z tohoto hlediska je možné uvedené nálezy šipek zařadit mezi šípky pro samostříl. Pouze jediná šipka o hmotnosti 19 g a s hodnotou délkového indexu 4,14 je zařaditelná mezi šípky lukostřelecké (obr. 14:2). Průměry tulejek nalezených šipek se pohybují mezi mezními hodnotami 9,4 a 16,6 mm. Typologicky byly mezi nálezy šipek rozpoznány typy BIIa (1x; obr. 14:1), BIIIa (2x; obr. 14:2,9), BIIIc (5x; obr. 14:3,5–8). Poslední šipku (obr. 14:4) je možné zařadit pouze rámcově do skupiny BIII. Z nejbližšího regionu uveďme např. nálezy z Chrudimi, ze Zkamenělého zámku u Svratouchu, z Hemže u Chocně (Durdík 1983, Tab. I, XII–XV), ze Strádova (Musil 2014d, Obr. 7:1–3; 8:7–8; 11:4), Stoupce (Musil – Netolický 2013, Obr. 6:2–4) a Vildštejna (Durdík – Frolík 1993, obr. 23). Největší soubor hrotů pochází z prostoru obléhacích prací pod hradem Lichnice (srov. Frolík – Musil 2013, 166–167). Šípky do samostřílu lze rámcově datovat do 14.–15. století, v případě lukostřelecké šípky se obecně soudí, že tento druh militarií v průběhu 1. poloviny 15. století vyznívá.

Obr. 14. Rabštejnec (okr. Chrudim). Výběr hrotů šipek. Kresba M. Lacina. – **Abb. 14.** Rabstein (Bez. Chrudim). Auswahl der Pfeilspitzenfunde. Zeichnung M. Lacina.

Obr. 15. Rabštejnec (okr. Chrudim). Výběr železných předmětů: 1) tesák; 2–10) hřebíky a hřeby; 11) torzo klíče; 12) kule. Kresba M. Lacina. – **Abb. 15.** Rabstein (Bez. Chrudim). Abb. 15. Rabštejnec (Bez. Chrudim). Auswahl der eisernen Funde: 1) Jagdmesser; 2–10) kleine und große Nägel; 11) Schlüsseltorso; 12) Geschoss. Zeichnung M. Lacina.

Z prostoru severozápadního úpatí hradního kopce u Markovického potoka pochází nález železné kule ráže 16 mm (obr. 15:12). Typologicky se patrně jedná o doklad munice z píštalů, případně menší hákovnice (srov. Frolík – Musil 2013, pozn. 37). Horní hranici datace uvedeného nálezu je možné stanovit podle počátku užívání palných zbraní do 15. století, nález však může i mladší (srov. Durdík 1953, 75). Dalším zástupcem kategorie militarií je nález tesáku se zachovalou jednobřitou čepelí a oboustranně odsazeným řapem (obr. 15:1). Artefakt pochází z oblasti pomezí předhradí a poplužního dvora. V řapu se dochovala čtveřice otvorů pro nýty upevňující rukojeť, která se nedochovala. Při porovnání se souborem tesáků ze Sezimova Ústí se jeví rabštejnský tesák jako menší varianta tesáku s i. č. K96/2935 (Krajíc 2003a, 177; Krajíc 2003b, 129). Nápadně podobnými jsou i nálezy tesáků z hradu Vildštejna (Durdík – Frolík 1993, obr. 16:3) a Strádova (Musil 2014d, obr. 6:1). Podle typologie P. Žákovského náleží rabštejnský tesák mezi krátké, nožovité formy tesáků s čepelí typu A2a s průřezem s plynule se sbíhajícími hranami a řapem typu I (Žákovský 2014, 220–221). Datovat ho lze do 14.–15. století.

5. 3. 2. Stavební kování a uzamykací mechanismy

V rámci této skupiny artefaktů převládají hřebíky (15 ks, 253 g), které je možno typologicky přiřadit ke Krajícovým (2003a) typům hřebíků s hlavou Ic (1x; obr. 16:4), IIa (2x; obr. 16:5,6), IIIa (2x; obr. 15:4,10) a IIIb (6x; obr. 15:2,3,5–7,9) a k typům hřebíků bez hlavy VIIIa (3x; obr. 15:8) a VIIIb (1x; obr. 16:7).

Dále se v souboru podařilo identifikovat úchyt pro zavěšení dveřního či okenního rámu (tzv. „ponkajzna“) pocházející z objektu romantického letohrádku. Zbývající 2 zlomky stavebního kování (tab. 1: 4/45; tab. 51: 18/12) se nepodařilo blíže určit.

Součástí souboru je nález zlomku otočného klíče (Krajíc 2003a, typ X; obr. 15:11). Menší soubor klíčů tohoto typu je znám z hradu Košumberka (Frolík – Musil 2015b, 12). Náš exemplář je možné datovat do období 15. až 16. století. Dále byl identifikován i závěsný svorníkový pružinový zámek Krajícova (2003a) typu I (obr. 16:1). Na zámku je patrné poškození sečnou ranou, vzniklé patrně při pokusu o jeho otevření. Obdobné zámky registrujeme např. v souboru z hradu Vildštejna (Durdík – Frolík 1993, obr. 19:7–8).

5. 3. 3. Výstroj jezdce, koně a vozu

Šířeji pojatá kategorie nálezů zahrnuje nálezy podkov (11 ks, 1184 g), ostruh (3 ks, 109 g), přezek (4 ks, 34 g), ok řetězu (3 ks, 208 g) a zákolníku (1 ks, 123 g). Mezi nálezy podkov převažují zlomky koňských podkov. Jeden nález představuje celistvou malou podkovu, určenou snad původně pro osla či mulu (obr. 18:1). Dle typologie R. Krajíce (2003a) zde byly rozpoznány typy 1a (2x; obr. 17:4, obr. 19:2), 5b (5x; obr. 17:2–3, obr. 18:2,4,5), 5c (2x; obr. 17:1, obr. 18:1), 5d (1x; obr. 21:6) a 7a (1x; 16:9). Dobře datovatelné soubory podkov ze 14. a 15. století z regionu známe např. z okolí velitelského stanoviště sirotčího vojska u hradu Lichnice (Frolík – Musil 2013, obr. 4:12; obr. 8:1–4; obr. 26:5), z hradů Košumberka (Frolík – Musil 2015b, 12–13), Strádova (Musil 2014d, 65) a Vildštejna (Durdík – Frolík 1993, obr. 15:5). Nálezy lze jen velmi široce datovat do průběhu vrcholného středověku.

Chronologicky citlivější jsou nálezy zlomků ostruh. Ty jsou reprezentovány třemi exempláři dle Krajícovy typologie (2003a) – typ IVa, průřez typu 3, úchyt typu 1 (obr. 20:2), dále typ IVa, průřez typu 6, úchyt typu 1 (obr. 19:1) a pravděpodobně typ IIB ?, průřez typu 6 (obr. 18:3). Datačně spadají oba jisté nálezy ostruh přibližně do období přelomu 14./15. století, u posledního nálezu není vzhledem k jistotě jeho typového zařazení možná ani konkrétnější datace. Nález ostruhy typu IVa je v oblasti Chrudimska doložen v nálezovém souboru z hradu Košumberk (Frolík – Musil 2015b, obr. 26:1).

Do kategorie součástí výbavy jezdce či koňského postroje mohou spadat i čtyři přezky. Mezi nálezy z Rabštejnu se objevují jednoduchý obdélníkový rámeček s odlomeným trnem Krajícova (2003a) typu I, nalezený v suti pod oblou baštou (obr. 16:10), obdobný rámeček s lehce prohnutými stranami spadající rovněž do typu I (obr. 16:3), větší dvojdílný obdélný rámeček „na výšku“ se střední příčkou a dochovaným zlomkem trnu Krajícova typu II, pocházející ze severního předpolí hradu (obr. 16:11) a rámeček tvaru nepravidelného písmene D s dochovaným zlomkem trnu zařaditelný do Krajícova typu III, pocházející z prostoru zaniklého poplužního dvora (obr. 16:2). Analogické nálezy byly v regionu objeveny na hradech Košumberku (Frolík – Musil 2015b, 16), Strádově (Musil 2014b, obr. 10:2) a Vildštejně (Durdík – Frolík 1993, obr. 20:1,5,6). Uvedené nálezy přezek je možné na základě srovnatelných analogií datačně zařadit do období 14. – 1. poloviny 15. století.

Do této skupiny byly zahrnuty zbytky řetězů (3x), které pochází ze svahů severně a jihozápadně od jádra hradu (obr. 19:4,5 a 20:3). Zákolník (obr. 20:1) byl nalezen v suti pod oblou baštou severně od hradního jádra. Analogické zákolníky pochází z blízkého hradu Vildštejna (Durdík – Frolík 1993, obr. 17:6), popř. z hradu Lopata na Plzeňsku (Visinger 2013).

Nálezy z Rabštejnu se známou lokací je možné většinou označit za ztrátové nálezy, jejichž rozložení víceméně sleduje dva směry možného přístupu ke hradu. Prvním z nich je severovýchodní směr v oblasti kolem dnešní přístupové cesty, druhým pak jihozápadní směr z údolí Markovického potoka. Nálezy dvou zlomků podkov (obr. 16:9 a 18:5) souvisí opět pravděpodobně s areálem poplužního dvora.

5. 3. 4. Nástroje

Z hradu pochází i poměrně rozmanitý soubor železných nástrojů, mezi nimiž dominují nálezy nožů (8 ks, 234 g). Pomineme-li jeden recentní lovecký nůž, jsou zastoupeny především nože s plochým řapem Krajícova (2003a) typu II (5 ks), ve zbývajících případech se jedná o bližší neurčitelné zlomky čepelí s odlomeným řapem. Z regionu je znám obdobně rozsáhlý soubor nožů z hradu Vildštejna (Durdík – Frolík 1993, 58, obr. 18:1–5, 8–11) či z Košumberka (Frolík – Musil 2015b). Ze suti pod oblou baštou pochází nález čepelě nožíku s odlomenou špičkou, jednostranně odsazeným řapem a zbytkem rukojeti z měděného plechu (obr. 21:2). Tvarem čepelě a způsobem odsazení řapu odpovídá jednomu z vildštejnských exemplářů (Durdík – Frolík 1993, 64). Z jižního předpolí hradu pochází kompletní exemplář nože s jednostranně odsazeným řapem, na kterém se nedochovaly stopy po uchycení rukojeti (obr. 21:1). V severním předpolí byly nalezeny dva nálezy obdobně tvarovaných malých nožů (obr. 20:7 a 21:3) a dále dva zlomky čepelí (obr. 20:4–5). Jeden zlomek čepelě nože (obr. 20:6) pochází z areálu zaniklého poplužního dvora.

Mezi nástroje lze řadit nálezy stěžekových nůžek (3 ks, 98 g). Jedná se konkrétně o dvě poloviny nůžek tvořených čepelími a torzy očkovitých úchytů, které pravděpodobně kdysi tvořily součásti jednoho exempláře nůžek. Uvedená dvojice nálezů pochází z prostoru jižního předpolí hradu z blízkosti hradby předhradí (obr. 22:3–4). Třetím nálezem svého druhu je celistvý exemplář menších stěžekových nůžek s odlomenými úchyty, pocházející z areálu bývalého poplužního dvora (obr. 22:5). V regionu jsou poněkud odlišně tvarované stěžekové nůžky známy z hradu Vildštejna (Durdík – Frolík 1993, 18:7). Nálezové spektrum doplňuje laténská sekera s tulejí (obr. 21:4) nalezená na úpatí svahu hradního návrší u Markovického potoka, Posledním nálezem z kategorie nástrojů je recentní zlomek srpů, nalezený v kamenné suti jihozápadně od zříceniny.

Všechny nůžky a dva zlomky nožů (obr. 20:6 a 21:1) pochází z areálu poplužního dvora.

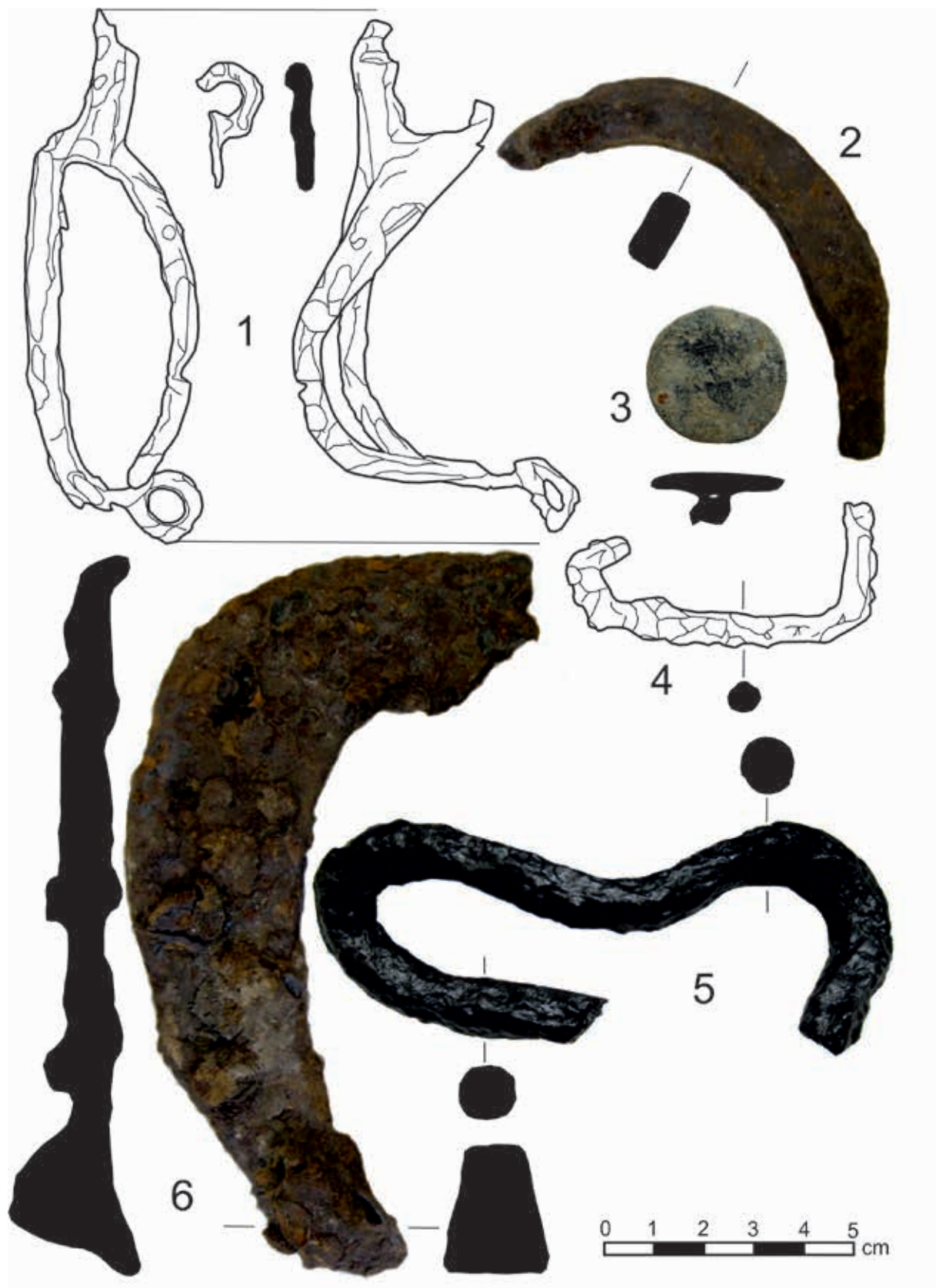
Obr. 16. Rabštejn (okr. Chrudim). Výběr kovových předmětů: 1) zámek; 2, 3, 10 a 11) přezky; 4-7) hřebý; 8) halěř Ludvíka Jagelonského (postříbřená měď); 9) zlomek podkovy. Kresba M. Lacina. – **Abb. 16.** Rabstein (Bez. Chrudim). Auswahl der Metallfunde: 1) Anhängeschloss; 2, 3, 10, 11) Schnallen; 4-7) Nägel; 8) Haller von Ludwig Jagiello (versilbertes Kupfer); 9) Fragment eines Hufeisens.

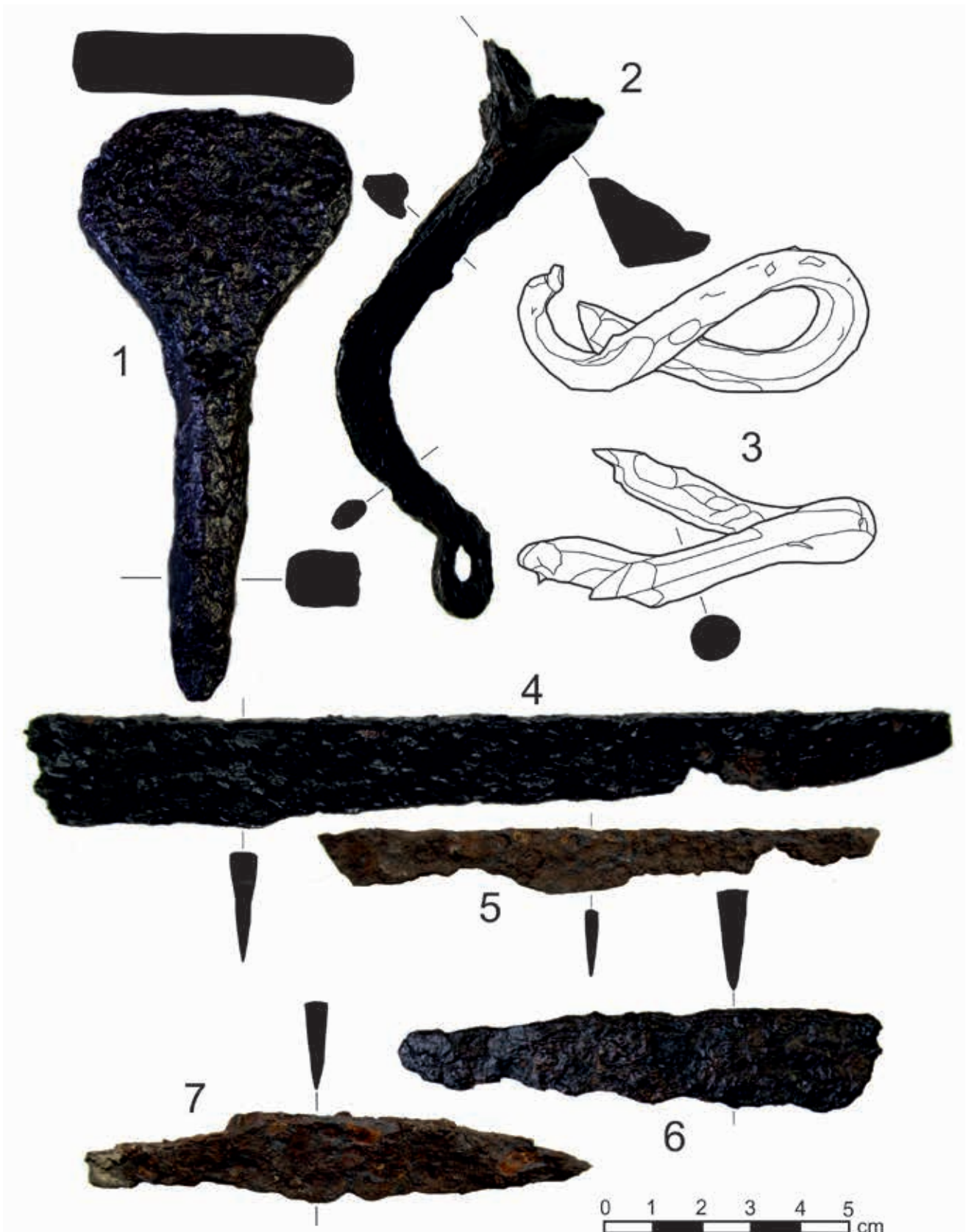
Obr. 17. Rabštejnek (okr. Chrudim). Zlomky podkov. Kresba M. Lacina. – **Abb. 17.** Rabstein (Bez. Chrudim). Fragmente der eisernen Hufeisen. Zeichnung M. Lacina.

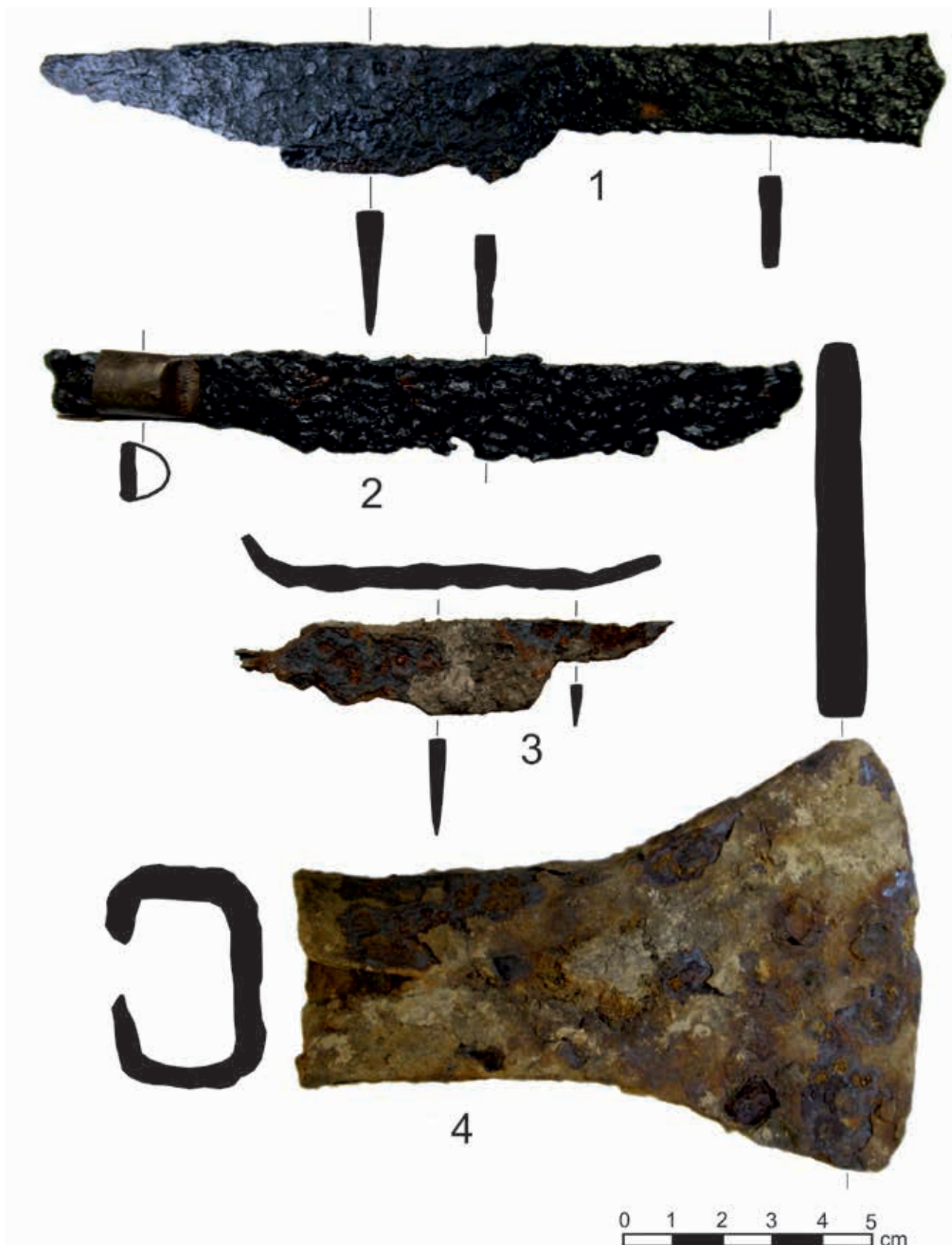
Obr. 18. Rabštejn (okr. Chrudim). Zlomky železných podkov (1, 2, 4 a 5) a ostruh (3). Kresba M. Lacina. – **Abb. 18.** Rabstein (Bez. Chrudim). Fragmente der eisernen Hufeisen (1, 2, 4 und 5) und Pferdesporne (3). Zeichnung M. Lacina.

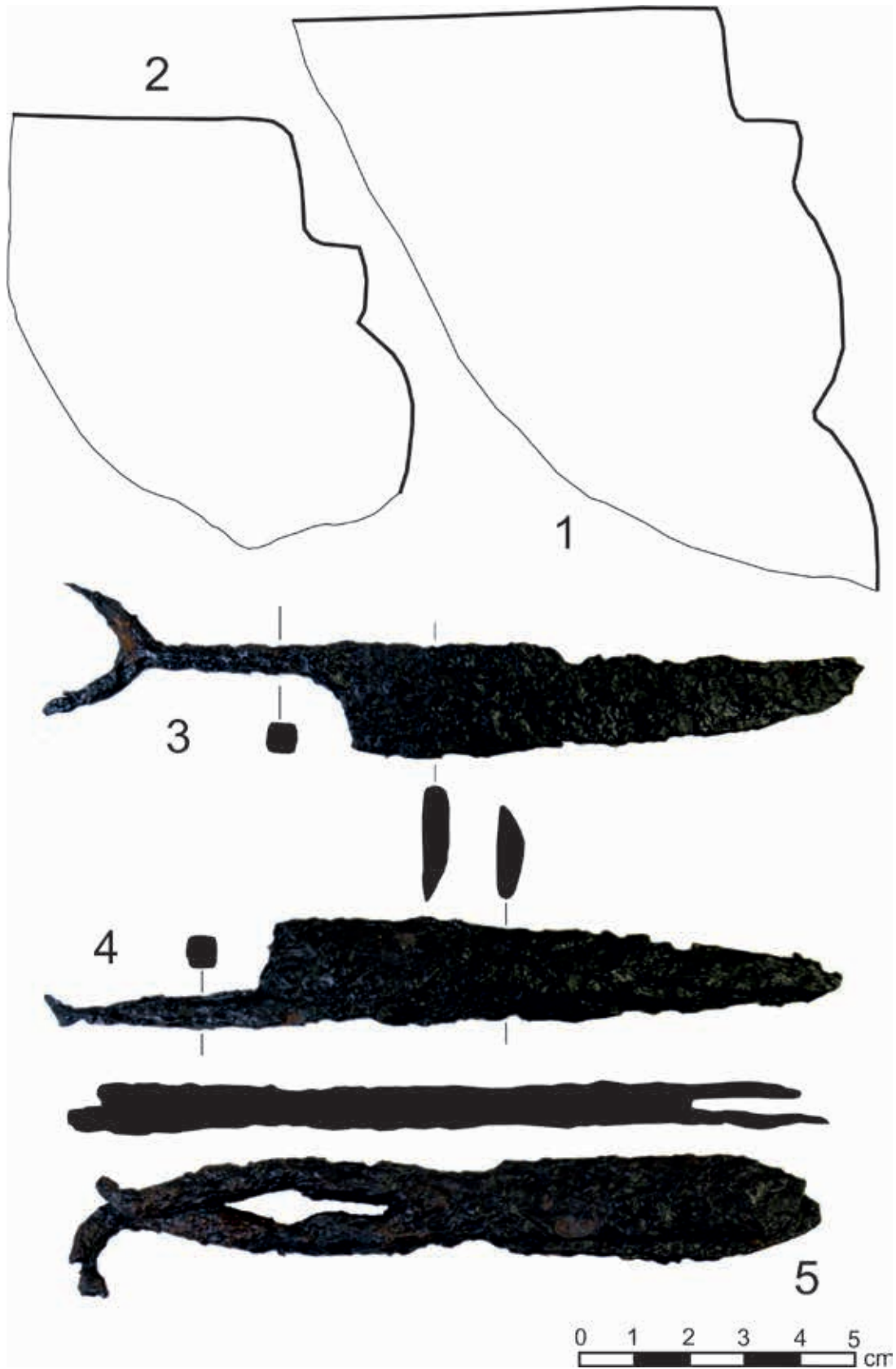
Obr. 19. Rabštejn (okr. Chrudim). Výběr kovových předmětů: 1) ostruha; 2, 4) stavební kování; 3) knoflík (olovo); 5) oko řetězu; 6) podkova. Kresba M. Lacina. – **Abb. 19.** Rabstein (Bez. Chrudim). Auswahl der Metallfunde: 1) Pferdesporn; 2, 4) Baubeschläge; 3) Bleiknopf; 5) Kettenmasche; 6) Hufeisen. Zeichnung M. Lacina.

Obr. 20. Rabštejn (okr. Chrudim). Výběr železných předmětů: 1) zákolník; 2) ostruha; 3) oko řetězu; 4-7) nože. Kresba M. Lacina. – **Abb. 20.** Rabstein (Bez. Chrudim). Auswahl der eisernen Funde: 1) Drehpunkt; 2) Pferdesporn; 3) Kettenmasche; 4-7) Messer. Zeichnung M. Lacina.

Obr. 21. Rabštejnec (okres Chrudim). Výběr železných předmětů. 1-3) nože; 4) laténská sekera. Kresba M. Lacina.
 – **Abb. 21.** Rabstein (Bez. Chrudim). Auswahl der eisernen Funde: 1-3) Messer; 4) latènezeitliche Axt. Zeichnung M. Lacina.

Obr. 22. Rabštejnec (okr. Chrudim). Pískovcové architektonické články (1 a 2) a železné nůžky (3 – 5). Kresba M. Lacina.
 – **Abb. 22.** Rabstein (Bez. Chrudim). Architektonische Sandsteinteile (1 und 2) und eiserne Scheren (3–5). Zeichnung M. Lacina.

5. 4. Předměty z barevných kovů

Do kategorie předmětů z barevných kovů patří dvě mince a jeden novověký olověný knoflík (obr. 19:3). V prvním případě se jedná o černý peníz či haléř typu I.a.1, který je rámcově datován do období vlády Ludvíka Jagelonského (Gregor 2011; 2015), kdy byl hrad v držení Šárovců ze Šárova (obr. 16:8). Druhý mincovní nález představuje desetikrejcar z roku 1916.

5. 5. Architektonické články a stavební keramika

V blízkosti donjonu byly objeveny dva drobné profilované pískovcové zlomky ostění (obr. 22:1–2). Na základě profilace je možné oba zlomky přiřadit k ostěním období poloviny 14. – konce 15. století (srov. Mencl 1960, 212–216).

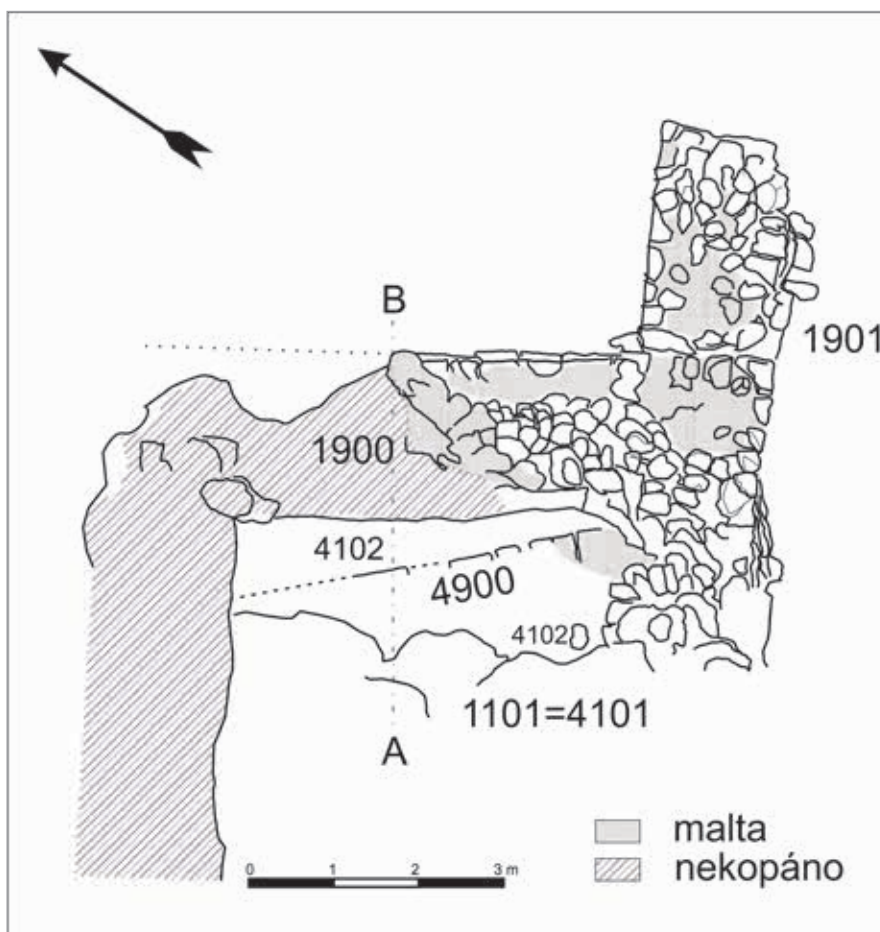
Kromě výše zmíněných zlomků architektonických článků byly v rámci popisovaných výzkumů na Rabštejnku objeveny zlomky cihel (6 ks, 299 g), kompletní tvarovka (formát 282x135x71 mm) a zlomek interiérové dlaždice, která nese stopy opálení. Formát tvarovky se blíží tzv. gotickým buchtám, datační rozpětí bylo přibližně stanoveno na základě analogií z chrudimského prostředí do období 15. století až poloviny 16. století (srov. Frolík – Musil 2015a, 238).

5. 6. Ostatní nálezy

Zbývající materiálové kategorie nálezů nevykazují již příliš významnějších znaků využitelných pro bližší poznání hmotné kultury Rabštejnka. Nálezy skla zastupují v souboru pouze zlomky plochého okenního skla recentního původu. Zajímavé jsou drobné zlomky interiérových omítek, které vykazují ve dvou případech přítomnost šedočerného a oranžového pigmentu. Díky této skutečnosti lze předpokládat, že některé z hradních budov nesly freskovou výzdobu.

6. Rozbor archeologických situací

Areál hradu a blízkého okolí byl v důsledku vyhodnocení nestratifikovaných nálezů rozdělen do sektorů S1–S8. Obdobné řešení bylo užito i pro potřeby evidence nálezů architektonických článků v rámci archeologického výzkumu na hradě Vizmburku (Košťál 2013, 34, obr. 16). Pro zařazení sáček s blíže nespecifikovaným místem nálezů byl vytvořen devátý všeobecný sektor S0. Detailní analýza provedená M. Lacinou (2019, kap. 22) ukázala, zajímavou situaci. Z prostoru donjonu (sektor S2), stísněného nádvoří a severního paláce (sektor S4) pochází pouze minimální množství nálezů, které se prakticky omezuje na nálezy keramiky a kachlů (zejm. Ra4, Ra8 a Ra11). Ze západní poloviny hradního jádra a přilehlé části parkánu (sektor S1) pochází větší kolekce keramiky z 15.–16. století (Ra4 – 27x; Ra24 – 11x). Z tohoto rámce vybočuje sektor S3, který díky sondě 3 v prostoru předpokládaného vstupu poskytl největší kolekci keramiky z počátků existence hradu (Ra27 – 55x). Nálezově nejbohatší by byl sektor S5 zahrnující prostor pozvolna se sklánějících svahů pod severním palácem a oblou baštou. Z tohoto prostoru pochází i rozsáhlý sekundárně deponovaný soubor keramiky (5802 ks), která byla již vyhodnocena dříve (srov. Musil 2009; 2013). Tento soubor byl rozšířen o dalších 33 zlomků převážně železných artefaktů. Z prostoru opevněného předhradí (sektor S6) byla získána menší kolekce pozdně středověké keramiky a kachlů. Druhá nejpočetnější kolekce nálezů (celkem 237 ks) pochází ze sektoru S7 zahrnující svahy, které prudce klesají od zříceniny západním směrem do údolí Markovického potoka. Hypoteticky můžeme uvažovat o hradním smetišti, početná kolekce kovových artefaktů poukazuje i na průběh přístupové komunikace. Posledním vytýčeným sektorem je sektor S8, zaujímavý mírně klesající prostor předpolí zříceniny. Blíže je možné tento areál rozdělit na dvě dílčí poloviny. Severní předpolí zaujímá svahy klesající severovýchodním a východním směrem

Obr. 23. Rabštejnek (okr. Chrudim). Sonda 1/2014 a 4/2017, půdorys. Kresba J. Musil. – **Abb. 23.** Rabštejnek (Bez. Chrudim). Sonde 1/2014 und 4/2017, Grundriss. Zeichnung J. Musil.

v blízkosti současné přístupové cesty ke zřícenině, jižní předpolí pak svahy směrem na jih a jihovýchod, jejichž součástí je i areál zaniklého poplužního dvora. Z prostoru poplužního dvora pochází kolekce železných artefaktů (srov. Lacina 2019).

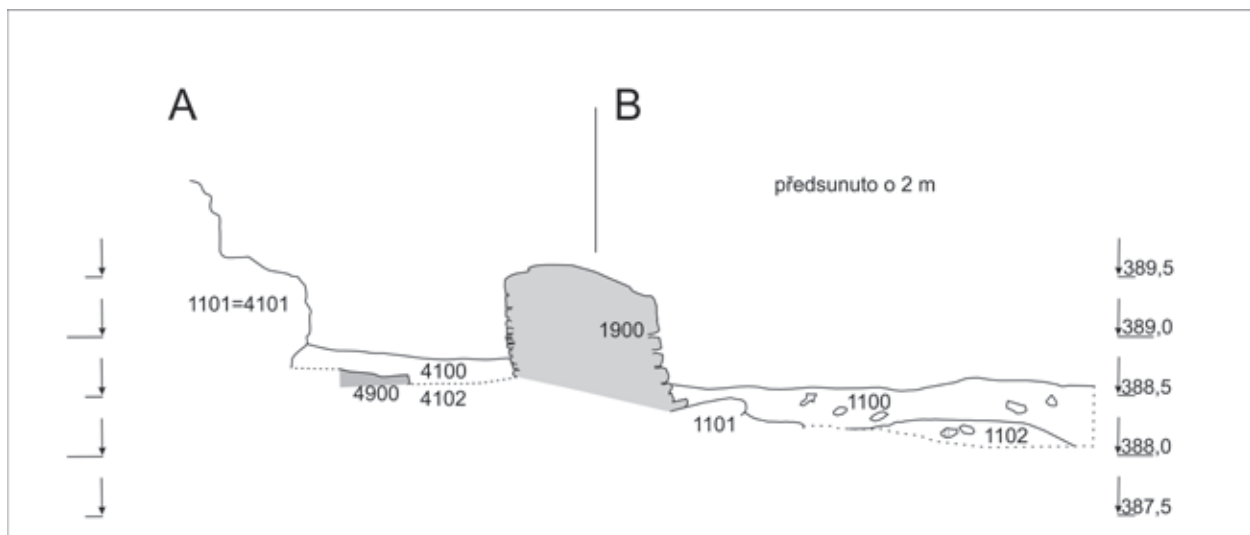
Poznatky získané z povrchových sběrů významným způsobem rozšířily menší záchranné archeologické výzkumy prováděné v souvislosti s rekonstrukčními pracemi na hradě. Výzkumy v letech 2014 a 2017 ve spolupráci s vlastníky hradu provedlo Regionální muzeum v Chrudimi. Odkryvy probíhaly po přirozených terénních vrstvách dle standardní metodiky pomocí tzv. Harrisovy metody (Harris 1989) a formalizovaného záznamu do kontextových listů pomocí klíčových slov dle upraveného Manuálu Muzea města Londýna (Westman ed. 1994).

6. 1. Sonda 1/2014 a 4/2017 (obr. 23–25)

Patrně nejzávažnější zjištění přinesla sondáž v donjonu (sonda 1/2014 a 4/2017). V návaznosti na dřívější rekonstrukční práce na hradním jádru byla v roce 2017 realizována oprava severovýchodního obvodového zdiva donjonu. Cílem výzkumu bylo objevení intaktní koruny zdiva věže, na kterou by bylo možné nazdít náznakový novotvar zdi a pomocí geotextilie, noppkové fólie a drenáží odvodnit interiér věže. Voda stékající po skále narušovala severovýchodní zdivo věže, navíc měla tendenci se zde zachycovat a stékat do základů. Po odstranění vegetace došlo pouze k sejmutí drnu a očištění koruny zdiva.

Obr. 24. Rabštejnek (okr. Chrudim). Sonda 4/2017. Detail styku staršího zdiva 4900 (vpravo) a mladšího zdiva věže (1900). Pohled od severozápadu. Foto J. Musil. – **Abb. 24.** Rabstein (Bez. Chrudim). Sonde 4/2017. Detail des Kontaktes des älteren Mauerwerkes 4900 (rechts) und des jüngeren Mauerwerkes des Turmes (1900). Ansicht vom Nordwesten. Foto J. Musil.

Obr. 25. Rabštejnek (okr. Chrudim). Sonda 1/2014 a 4/2017, severní řez. Kresba J. Musil. – **Abb. 25.** Rabstein (Bez. Chrudim). Sonde 4/2017, der Nordschnitt. Zeichnung J. Musil.

Objevenou situaci lze poměrně dobře propojit se zjištěními v sondě 1/2014 (Musil 2014a). Podloží tvořil křemencový skalní suk (k. 1101=4101), který vybíhá v nijak neupravené formě v jihovýchodní polovině interiéru věže. Na spodní osekanou část skalního podloží bylo založeno pečlivě lícované zdivo k. 4900 probíhající ve směru severoseverozápad – jihojihovýchod, nerespektující zdivo donjonu s pilířem (k. 1900=1901), které je stratigraficky mladší. Ze zdiva k. 4900 byly zachyceny pouze horní partie se severovýchodním lícem. Z druhé strany bylo zdivo patrně přiloženo přímo ke skalnímu bloku. Orientace zdiva odpovídá přibližně směru průběhu obvodové hradby. Zdivo k. 4900 náleží první etapě existence hradu, který měl patrně podobu hradu s plášťovou zdí. S tímto názorem již v minulosti vystoupil L. Svoboda (1995, 367–368), který se domníval, že vlastní donjon byl pouhou baštou vloženou dodatečně v 15. století. Obecně lze říci, že obliba hradů s plášťovou zdí ve východních Čechách vrcholí mezi lety 1275–1300 (srov. Svoboda 1995, 384).

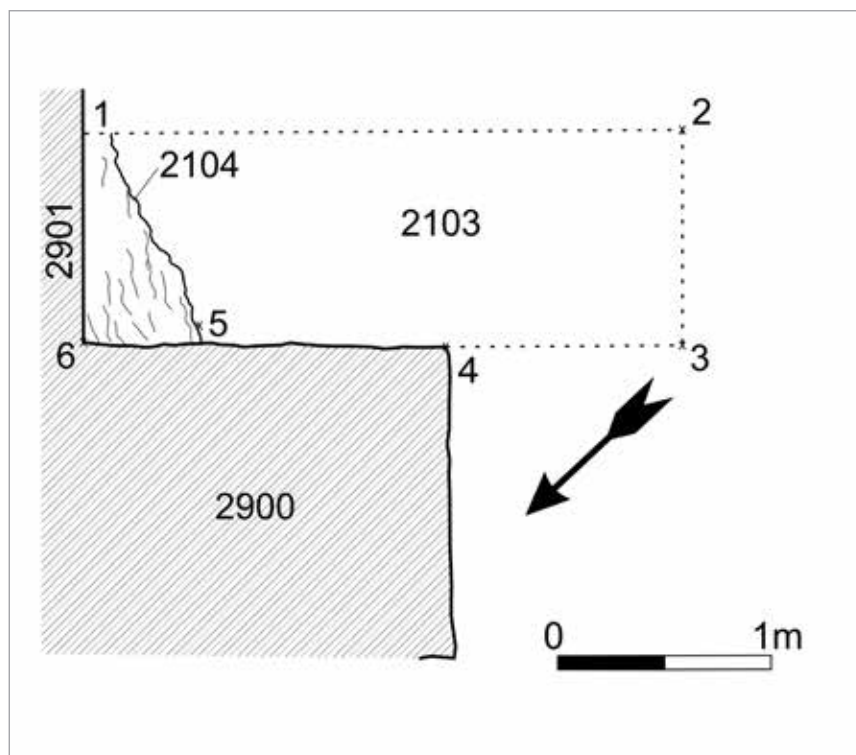
V blíže neznámém období, snad během druhé poloviny 14. století, došlo k odbourání části obvodové plášťové hradby a jejímu snížení na současnou úroveň 388,68–388,72 m n. m. Krátce poté musela následovat výstavba zdiva donjonu s opěrnými pilíři (k. 1900=1901), zdivo donjonu bylo k hradbě přiloženo na spáru, je tedy stratigraficky mladší (srov. Musil 2004, 4). Pravděpodobně po dokončení výstavby obytné věže a během jejího fungování došlo k uložení světle hnědé hlinité vrstvy (k. 4102), která vyplnila prostor mezi zdí k. 1900=1901 a 4900.

Při výzkumu byl získán menší soubor nálezů. Ve vrstvě drnu k. 4100 byla identifikována trojice nálezů recentního původu. Z vrstvy k. 4102 pochází menší soubor zlomků keramiky a kachlů náležejících keramickým třídám Ra2 (1 ks), Ra4 (3 ks), Ra11 (2 ks), Ra27 (2 ks) a druhotně použitého keramického zlomku Ra34, dále pak 3 zlomky mazanice a zlomek ztuhlé malty. Nálezy z vrstvy k. 4102 byly podle kontextu datovány do období 2. poloviny 14. století. Nejzásadnějším zjištěním je ovšem již zmíněný objev základů zdiva k. 4900, který má zásadní vliv na pojetí stavebního vývoje hradu (srov. Svoboda 1995; Musil 2017; Lacina 2019).

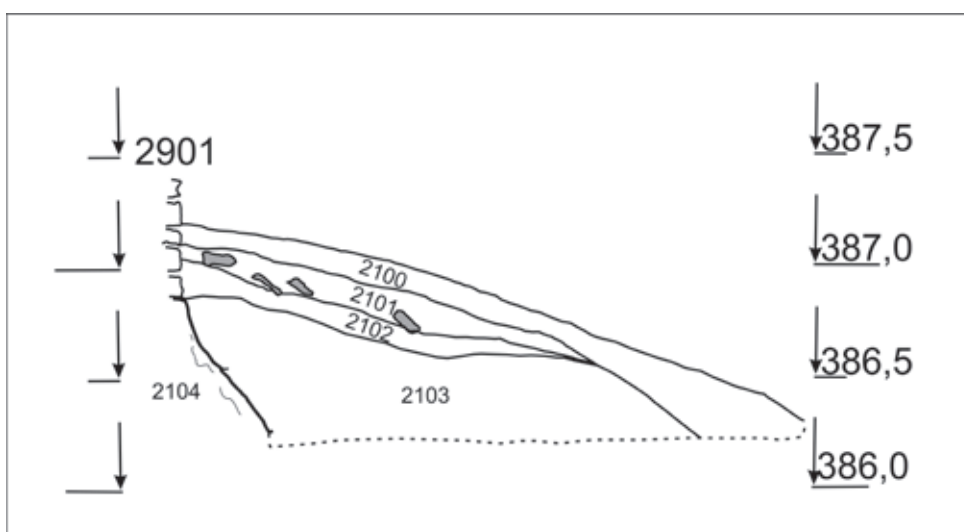
6. 2. Sonda 2/2014 – Pilíř v parkánu (obr. 26 a 27)

V souvislosti s rekonstrukčními pracemi na obvodovém zdivu „jihozápadního paláce“ byla pro účely stavebně-technického posouzení v prostoru parkánu při západním opěráku vnější obvodové stěny paláce vyměřena sonda 2 o rozměrech 2,8x1 m. Cílem výzkumu bylo objevení základové spáry a prozkoumání stavu zdiva vnější obvodové stěny paláce. Stratigraficky nejstarším zjištěným terénem byla křemencová skála (k. 2104), která byla registrována pouze v severozápadní části sondy. Podloží vystupovalo v podobě silně navětralého skalního bloku až na úroveň 386,86 m n. m. Skála byla v minulosti upravena osekáním, a na ni bylo založeno přes 4 m vysoké zdivo paláce (k. 2901) zděné z křemence na nekvalitní vápennou žlutohnědou maltu. Se zdivem je rovněž provázán i opěrný pilíř k. 2900 o maximální šířce 1,46 m, který se směrem nahoru plynule zužuje. Pilíř předstupuje 1,72 m před těleso obvodové zdi paláce. Základová spára opěrného pilíře nebyla registrována ani na kótě 386,22 m n. m. Kdy ke stavbě paláce došlo, nelze na základě rozboru archeologické situace spolehlivě rozhodnout. Pravděpodobně byl vystavěn někdy na počátku 14. století. Absence spáry mezi pilířem a obvodovou zdí paláce nasvědčuje, že se tak událo v jedné etapě, nicméně nelze vyloučit i dodatečné vložení s obměnou vnějšího líce paláce.

V blíže neurčené době došlo k uložení až 0,66 m mocné běžové písčité suťové vrstvy k. 2103, jejíž báze nebylo dosaženo. Vrstva obsahovala zlomek šedé redukční hrnčiny (Ra4) datovatelné do 15.–16. století a zlomky kachlů s tyrkysovou opakní glazurou (Ra10), kterou byla vybavena romantická vestavba v paláci. Je tedy zřejmé, že k uložení vrstvy suti k. 1103 muselo dojít až po zániku funkce této stavby. Pochozí terén v parkánu se tedy musel nalézat na mnohem nižší

Obr. 26. Rabštejn (okr. Chrudim). Sonda 2/2014, půdorys. Kresba J. Musil. – **Abb. 26.** Rabštejn (bez. Chrudim). Sonde 2/2014, der Grundriss. Zeichnung J. Musil.

Obr. 27. Rabštejn (okr. Chrudim). Sonda 2/2014, jihovýchodní řez. Kresba J. Musil. – **Abb. 27.** Rabštejn (Bez. Chrudim). Sonde 2/2014, der südöstlich Schnitte. Zeichnung J. Musil.

úrovni než je tomu dnes. Na k. 2103 nasedala až 0,16 m mocná šedoběžová hlinitopísčité suťovitá vrstva k. 2102 obsahující zlomky plochého okenního skla pocházejícího již z romantické vestavby. Celou situaci překrytá tmavě šedá hlinitopísčité suť k. 2101, na jejímž povrchu se uložila vrstva zahradního drnu k. 2100. Tím se stratigrafický vývoj na lokalitě uzavřel. Celé popisované souvrství se sklání směrem k jihozápadu.

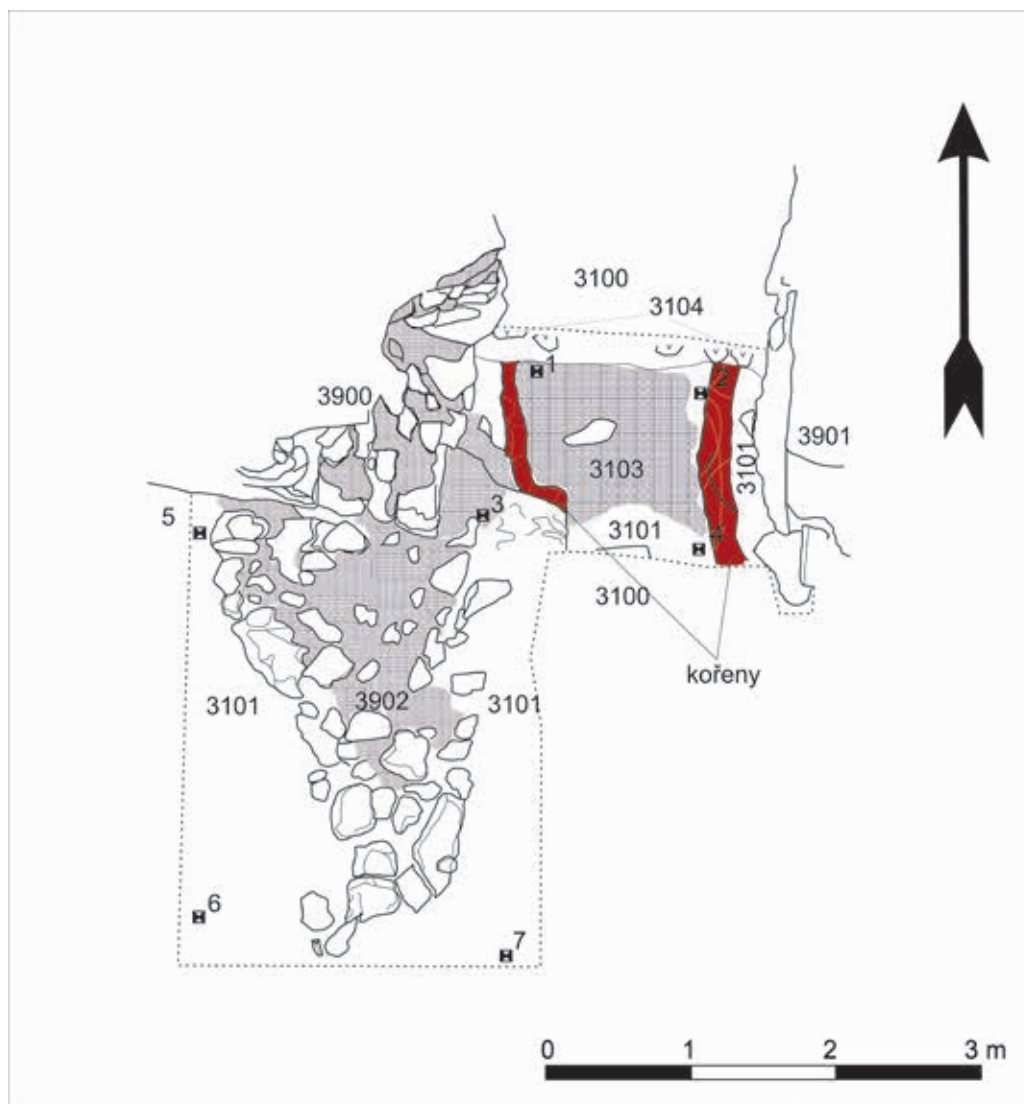
Nálezy byly zaznamenány pouze ve dvou spodních vrstvách. Z vrstvy k. 2102 pochází nález čtyř zlomků tabulového okenního skla a z vrstvy k. 2103 menší soubor keramiky tvořený zlomky Ra4 (1 ks) a kachlů (Ra10, 3ks). Z hlediska datace zjištěné situace bylo prokázáno shodné stáří líce zdiva obvodové hradby a zdiva pilíře. Datování vzniku zdiva je možné stanovit pouze rámcově. Pokud by již popisované hmoty zdiva byly součástí výstavby obvodové hradby, je možné uvažovat o výstavbě na přelomu 13. a 14. století. Definitivně vyloučit ale není možné i variantu, že výstavba pilíře proběhla druhotně, a to včetně přezdění líce hradby. Tuto alternativu podporuje i doložená přítomnost zazděných architektonických článků ve vnějším líci obvodové hradby mezi pilíři č. 1 a č. 2. Popisované souvrství uloženin pomáhají přibližně datovat nalezené zlomky kachlových kamen z aueršperského letohrádku, které byly zaznamenány v nejspodnější vrstvě k. 2013. Uvedená vrstva proto pravděpodobně nevznikla dříve než v 2. polovině 20. století, kdy došlo k demolici interiéru letohrádku. Na ní navazující vrstvy vznikaly postupně později, patrně v souvislosti s erozí zdiva zříceniny (Musil 2014b; Lacina 2019).

6. 3. Sonda 3/2014 (obr. 28 a 29)

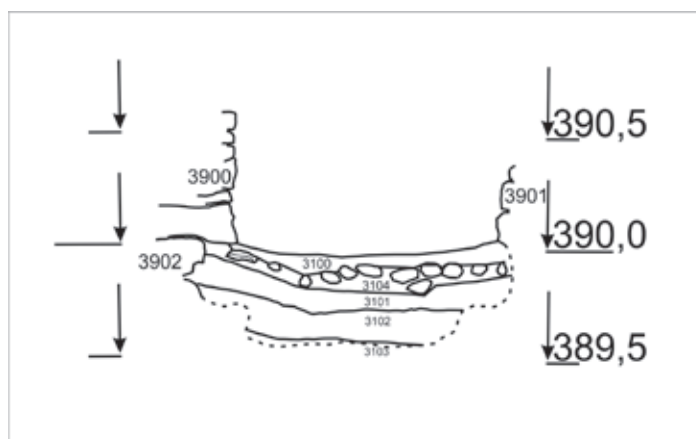
V souvislosti s rekonstrukčními pracemi na obvodovém zdivu hradního jádra vyvstala potřeba zajistit svedení přebytečné vody z plochy vnitřního jádra hradu a rekonstruovat narušený vnější líc u vstupu do hradního jádra. Pro účely odvodnění a objasnění poměrů okolo současného hradního vstupu byla v přímém sousedství narušené západní špalety vstupu do hradu v prostoru o rozměrech 1,7x1,6 odstraněna vegetace a lesní hrabanka. Cílem výzkumu bylo objasnění stavu zdiva pod úrovní terénu, aby bylo možné opravit výše uvedený líc vstupu a vhodně umístit drenáž, která by sváděla přebytečnou dešťovou vodu z nádvoří. Proto nebyly de facto prováděny žádné výkopové práce. Došlo pouze ke stržení lesní hrabanky a začištění na úroveň koruny dochovaného zdiva.

Podloží nebylo vzhledem k naprosto minimálnímu zásahu pod úroveň terénu registrováno. Stratigraficky nejstarším zjištěným kontextem bylo zdivo k. 3902 předstupující před linií obvodové hradby. Zdivo je orientováno ve směru sever – jih. Vzhledem k malému plošnému rozsahu sondy a minimálnímu odkryvu nemůžeme o tomto zdivu učinit rozsáhlejší závěry. Zdivo patrně souvisí s původním vstupem do vnitřního hradního areálu (věžovitá brána?), popř. se statickým zajištěním obvodové hradby. Důležitým zjištěním je fakt, že jeho východní líc nerespektuje současný západní líc špalety branky (k. 3900), tj. tento musel vzniknout později (snad během aueršperské přestavby?). Stratigraficky mladší je patrně i zdivo východního líce špalety vstupu (k. 3901), které vykazuje přinejmenším 3 stavební fáze.⁶ Se zdí k. 3902 souvisí i uložení maltové kry k. 3103, která byla registrována v místě současného vstupu do vnitřního jádra hradu. Z tohoto důvodu se se spíše jeví, že zeď k. 3902 je možno interpretovat spíše jako součást doposud neznámé branské stavby předstupující před linií hlavní obvodové hradby.

Na tento kontext nasedá žlutohnědá vrstva k. 3102 obsahující četné zlomky omítky/malty, keramiky a kachlů, které je možné datovat na konec 13. až polovinu 14. století. Celé souvrství překryla hnědošedá vrstva k. 3101, která rovněž obsahuje poměrně vysoké množství zlomků keramiky 14. a 1. poloviny 15. století. Na severním řezu byl registrován relikt valounové dlažby (k. 3104), který překryl výše uvedené souvrství, překrývá relikt k. 3902 a respektuje zdivo k. 3900 a 3901. Na této úrovni došlo patrně k dočasnému zastavení nárůstu terénu. Ačkoliv z ní nebyl ani při vzorkování získán datovací materiál, lze se domnívat, že vznikla v době výstavby a fungování aueršperského letohrádku. Dlažba byla asi v minulosti v blíže neznámém rozsahu odstraněna. Čímž si lze vysvětlit fakt, že byla registrována pouze v severní části sondy. Na povrchu dlažby se uložila vrstva drnu a lesní hrabanky (k. 3100), čímž se stratigrafický vývoj na lokalitě uzavřel.

Obr. 28. Rabštejnek (okr. Chrudim). Sonda 3/2014, půdorys. Kresba J. Musil. – **Abb. 28.** Rabstein (Bez. Chrudim). Sonde 3/2014, der Grundriss. Zeichnung J. Musil.

Obr. 29. Rabštejnek (okr. Chrudim). Sonda 3/2014, severní řez. Kresba J. Musil. – **Abb. 29.** Rabstein (Bez. Chrudim). Sonde 3/2014, der Nordschnitt. Zeichnung J. Musil.

Z vrstvy k. 3102 získáno sedm zlomků nádobkových kachlů náležejících keramické třídě Ra11, tři zlomky kostí a dva zlomky omítky. K těmto nálezům je možné připojit nálezy získané výplavem z profilu vykopané sondy právě z vrstvy k. 3102. Tento soubor obsahuje jeden zlomek kachle patřícího recentní třídě Ra10 a celkem 38 zlomků náležejících Ra27, kterou lze datačně zařadit do období konce 13. století – poloviny 14. století. Ve vrstvě k. 3101 byla zjištěna přítomnost keramických zlomků náležejících třídám Ra3 (1 ks), Ra18 (1ks) a Ra27 (1ks) a zlomků kachlů zastupujících keramické zboží Ra10 (6 ks) a Ra11 (zlomek nádobkového kachle). Z dalších nálezů je možné jmenovat dvě recentní nábojnice, dva zlomky kostí a kamenný brousek. Uvedené keramické zlomky spadají do keramické produkce 14. století – poloviny 15. století. U zlomků kachlů keramické třídy Ra10 je opět možné mluvit o druhotné příměsi, čemuž napovídá i skutečnost, že vrstva k. 3101 se po odstranění svrchního drnu ukazuje prakticky jako povrchová vrstva. V případě vyhodnocení datace pozůstatku dlažby (k. 3104) se jako nejpravděpodobnější zařazení jeví spojitost s výstavbou romantického letohrádku (Musil 2014c; Lacina 2019).

7. Závěr

Pomineme-li starší pravěké nálezy, pochází nejstarší archeologické nálezy do období 2. poloviny 13. a 1. poloviny 14. století. Zejména přítomnost luxusní leštěné keramiky Ra37 naznačuje pravděpodobnou existenci kamenného feudálního sídla. Další řešenou otázkou je podoba hradu a jeho případný stavební vývoj. V tomto směru poskytla nejzávažnější informace sonda 4/2017 v interiéru donjonu, kdy byl v blízkosti interiérového líce severovýchodní stěny věže zachycen pozůstatek základu stratigraficky starší zděné konstrukce, která je orientována zhruba ve směru SZ–JV (obr. 23–25). Nabízí se dvě možné interpretace. V prvním případě bychom mohli uvažovat, že se jednalo o základ chybně založené vnější zdi věže, která zůstala po korekci stavebních záměrů nedozděna, když byly základy donjonu posunuty do dnešní polohy. Pravděpodobnější se však jeví druhá možnost. Uvedený základ zdi svým umístěním a tvarem očividně navazuje na průběh obvodové hradby při severním paláci. Díky těmto skutečnostem se tak může jednat o základy chybějícího úseku obvodové hradby, který byl později zbořen z důvodu výstavby donjonu. Propojení tohoto úseku předpokládané hradby s jejím pokračováním v místě vstupu do hradního jádra není dosud známo. Pouze je možné hypoteticky předpokládat její průběh ve stopě zdiva pozdějšího donjonu, díky čemuž by hradba v tomto místě vytvářela lehce vysunutý útvar obrácený proti směru nejsnazšího přístupu k hradu.

Tato hypotéza by zásadním způsobem změnila interpretaci stavebního vývoje a typologického zařazení hradu. V nejstarší fázi by Rabštejnec představoval hrad s polygonální nepravidelně oválnou plášťovou zdí (srov. Svoboda 1995), k níž byla přiložena dvojice obytných budov, jejichž podoba zůstává stále neznámá. Současnou existenci jihozápadního paláce dokládá objev šterbinového okénka v přilehlém úseku obvodové hradby (srov. Baierl – Musil – Netolický 2015). Výstavba donjonu by následně mohla být záležitostí druhé fáze výstavby hradu z období kolem poloviny 14. století, současně mohlo dojít i k úpravám sousedního severního paláce, což mohou dokládat architektonické články zazděné v hmotě přilehlého úseku obvodové hradby. Pozdější výstavbu donjonu dokládá absence provázání jeho zdiva s navazujícím severovýchodním úsekem obvodové hradby. Otázkou dosud zůstává podoba a stavební vývoj jihozápadního paláce. Výkop sondy 2/2014 prokázal provázanost zdiva pilíře č. 1 se zdivem obvodové hradby (obr. 26 a 25), obdobně jako výkop sondy 1/2014 v případě zdiva pilíře č. 4 a donjonu (obr. 23–25). Tímto zjištěním ovšem ještě nemůže být plně prokázáno shodné stáří zdiva pilířů č. 1 a č. 2 a obvodové hradby, neboť již výše bylo naznačeno, že výstavba pilířů mohla souviset s dodatečným přezděním líce obvodové hradby. Poloha výše zmíněného šterbinového okénka vůči současné úrovni terénu

naznačuje, že v prostoru jihozápadního paláce dosud zůstávají intaktní archeologické situace. Další okruh otázek vyvstal po odkryvu části základů hypotetického branského objektu v sondě 3/2014 (obr. 28 a 29). Tímto zjištěním byla totiž opět otevřena i interpretace výběžku základů zdiva při interiérové straně místa dnešní vstupní branky. Zatímco dosud byl tento útvar interpretován jako pozůstatek vnitřní stěny jihozápadního paláce, nyní se otevřela možnost interpretace i jako části nádvorní strany uvažovaného branského objektu. K bližšímu poznání stavební situace bude třeba v budoucnu provést další výzkumy. Provedené výzkumy prozatím vzhledem ke svým minimalistickým rozsahům nepřinesly bližší upřesnění datace výstavby okrouhlé bašty, která mohla být již součástí nejstarší podoby hradu, nebo mohla vzniknout až souběžně s výstavbou donjonu. Více informací nemáme ani k situaci na předhradí a areálu poplužního dvora, kde se archeologická činnost omezila pouze na nedestruktivní povrchový průzkum.

Popis v textu zmíněných keramických technologických tříd

Ra1

1. Šedá až světle šedohnědá
2. Velmi drobné kamínky menší než 0,5 mm, absence slídy
3. Světle šedá
4. Redukční, opticky tvrdý
5. Poměrně hladký, pečlivě zpracovaný, vytáčení
6. –

Ra2

1. Šedá až černošedá
2. Drobné kamínky menší než 3 mm, slída, ostřívo vystupuje na povrch
3. Sendvičový efekt
4. Redukční, opticky tvrdý, měkký než u Ra1
5. Poměrně hladký, ostřívo vystupuje na povrch, vytáčení
6. Možná shoda s Ra17, Oheb 8, NH14

Ra3

1. Vně světle šedoběžová, uvnitř okrová až běžová
2. Drobné kamínky menší než 5 mm, dutiny
3. Sendvičový efekt
4. Redukční, opticky měkký
5. Středně hrubý, ostřívo vystupuje na povrch, obtáčení
6. –

Ra4

1. Černá, šedá, šedoběžově bělošedá, šedobílá, kovově šedá lesklá
2. Mikroskopické ostřívo, místy ojedinělý kamínek
3. Světle šedá až běloběžová a krémově bílá
4. Redukční, opticky tvrdý
5. Jemný, někdy leštěný vodorovně a radiálně, často kovově lesklý, vytáčení
6. 217, CRF 17, Strádov 8, Oheb 4, NH4, Bolešov 5, P001, Podlažice 7, Kovářov 1, Lažany 13, Hrochův Týnec 8, Ro4, Seč 3, Žumberk 1, TK4, Košumberk

Ra5

1. Vně béžová, uvnitř tmavě šedá
2. Absence slídy, menší kamínky menší než 5 mm
3. Šedá
4. Redukční (?), opticky měkčí
5. Hrubší, ostřívo vystupuje na povrch
6. –

Ra6

1. Bělobéžová, okrová, hnědooranžová
2. Kamínky 0,5–1 mm, dutiny
3. Sendvičový efekt
4. Oxidační, opticky měkký
5. Středně hrubý, ostřívo vystupuje na povrch, obtáčení
6. –

Ra7

1. Béžová, šedá, šedohnědá
2. Drobné kamínky pod 0,5 mm
3. Sendvičový efekt
4. Oxidační/redukční
5. Hladký, pečlivě upravený, ostřívo nevystupuje na povrch
6. –

Ra8

1. Okrová, světle oranžová
2. Mikroskopické ostřívo, plavené těsto
3. Okrová, světle oranžová
4. Oxidační
5. Hladký, pečlivě upravený, vytáčení
6. 226, NH5, Žumberk 4, Ro15, Košumberk

Ra9

1. Okrová až béžová
2. Kamínky 0,5–1 mm
3. Okrový
4. Oxidační, opticky tvrdý
5. Středně hrubý, ostřívo vystupuje na povrch, vytáčení
6. 220, NH3, Lažany 7, Košumberk

Ra10

1. Bělobéžová, na povrchu světle tyrkysová netransparentní glazura
2. Mikroskopické ostřívo
3. Bělobéžový
4. Oxidační
5. Hladký, vytáčení, glazura na povrchu
6. NH9

Ra11

1. Světle i tmavě oranžová, cihlově okrová, hnědookrová
2. Kamínky 0,5–1 mm
3. Světle i tmavě oranžová, cihlově okrová, hnědookrová
4. Oxidační
5. Hladký
6. 222, NH1, Oheb 2, Podlažice 16, Ro25

Ra12

1. Oranžová
2. Malé kamínky 0,3–0,5 mm, slída
3. Světle hnědý, okrový, oranžový
4. Oxidační, opticky měkký
5. Středně hrubý, ostřívo vystupuje na povrch, obtáčení
6. 221, Košumberk

Ra13

1. Bílá, béžová
2. Jemné bahnité plavené těsto, jemně mletá slída
3. Sendvičový efekt
4. Oxidační, opticky měkký
5. Hladký, vytáčení
6. –

Ra14

1. Vně béžové až šedé a tmavě hnědé a hnědošedé, uvnitř šedé, béžové, hnědé a tmavě hnědé až šedohnědé
2. Ostřívo 0,5–5 mm, kamínky, póry
3. Sendvičový efekt
4. Oxidační/redukční, opticky tvrdý
5. Hrubý, silně porézní, vytáčení/obtáčení
6. 224, Oheb 5, NH8, Podlažice 8, Strádov 2, Žumberk 14, Košumberk

Ra15

1. Šedá až bělošedá
2. Slída, póry
3. Šedý, mírně porézní
4. Redukční, opticky tvrdý
5. Slída vystupuje na povrch, vytáčení
6. –

Ra16

1. Hnědošedá, hnědočervená
2. Velmi jemné „krupičkovité“ ostřívo
3. Červenohnědý
4. Oxidační, opticky tvrdý
5. Kožovitý vzhled, ostřívo nevystupuje na povrch, středně hrubý, obtáčení/vytáčení
6. 219, Podlažice 1, NH10, Strádov 5, Žumberk 16, P003, Lažany 5, Ro12, Seč 9, Košumberk

Ra17

1. Šedoběžová
2. Slída, možná i grafit (?), kamínky 0,5–1 mm
3. Sendvičový efekt
4. Oxidační, opticky měkký
5. Slída vystupuje na povrch, obtáčení
6. NH7, Oheb 9, Strádov 13

Ra18

1. Bělavá, bílá, béžová až světle okrová
2. Kamínky 0,3–0,5 mm
3. Bělavá, bílá, béžová až světle okrová
4. Oxidační, opticky tvrdý
5. Hladký, vytáčení
6. 213, CRF13, Podlažice 2, Oheb 3, NH2, Strádov 14, Žumberk 7, Bolešov 2, Lažany 12, Hrochův Týnec 12, TK3, Košumberk

Ra19

1. Hnědá, hnědošedá a šedá
2. Kamínky 0,3–0,5 mm
3. Hnědý
4. Redukční, opticky velmi tvrdý
5. Krupičkovitý, poměrně hladký povrch, vytáčení
6. –

Ra20

1. Hnědoběžová
2. Dutiny, písčité ostřívo 0,3 mm
3. Hnědý až hnědoběžový
4. Oxidační, opticky tvrdý
5. Hladký, obtáčení/vytáčení
6. –

Ra21

1. Kovově šedá
2. Grafit 0,2–0,3 mm, písek, slída
3. Kovově šedý
4. Redukční, opticky tvrdý
5. Krupičkovitý, ostřívo vystupuje na povrch, obtáčení
6. 208, CRF 8, jihočeská, jihomoravská oblast, Podlažice 5, Kovářov 2, Lažany 11, Hrochův Týnec 10, Ro16, TK2, Košumberk

Ra22

1. Tmavě hnědošedá
2. Písčité ostřívo 0,5 mm
3. Sendvičový efekt
4. Redukční, opticky měkký
5. Povrch hlazený až leštěný, v ruce
6. –

Ra23

1. Světle šedá
2. Písčité ostřívo 0,5 mm, mírně porézní
3. Světle šedá
4. Redukční, opticky tvrdý
5. Krupičkovitý povrch, ostřívo vystupuje na povrch, povrch hladký, vytáčení
6. –

Ra24

1. Světle růžvooranžová až hnědá
2. Mikroskopické
3. Světle růžově oranžový, sendvičový efekt
4. Oxidační, opticky tvrdý
5. Pečlivě upravený, hladký jemný, vytáčení
6. –

Ra25

1. Okrová a oranžová, uvnitř částečně transparentně glazovaný (žlutá, nazelenalá, nahnědlá)
2. Jemné plavené těsto, mikroskopické ostřívo
3. Okrový, oranžový
4. Oxidační, opticky střední
5. Jemný pečlivě upravený povrch, hladký, modelační rýžky
6. 311, Ro20, Košumberk

Ra26

1. Černošedá, šedá, tmavě šedá
2. Písčité ostřívo (1–2,5 mm), slída jemně mletá muskovitická v těstě i na povrchu
3. Šedý, světle šedý
4. Redukční, opticky tvrdý
5. Jemný hlazený a leštěný, slída na povrchu, vytáčení
6. 215, CRF15, blízka 214, P004, Strádov 4, Lažany 4, Seč 8, Košumberk

Ra27

1. Šedá, šedočerná a černá
2. Středně hrubý písek, výrazné procento jemně mleté slídy
3. Světle šedá
4. Redukční, opticky tvrdý
5. Středně hrubý, pečlivě upravený
6. 230, Bolešov 4, Podlažice 15, Stoupec 5, Košumberk

Ra28

1. Běloběžová, uvnitř částečně TG žlutá, nazelenalá, nahnědlá
2. Jemné plavené těsto, mikroskopické ostřívo
3. Bílý, běloběžový
4. Oxidační, opticky střední
5. Jemný pečlivě upravený povrch, hladký, modelační rýžky
6. 312, Ro7, Seč 4, TK5, Košumberk

Ra29

1. Vně tmavě fialová burelová OG, uvnitř hnědočervená či oranžová TG
2. Jemné plavené těsto, mikroskopické ostřívo
3. Oranžový, červený a okrový
4. Oxidační, opticky střední
5. Jemný pečlivě upravený povrch, hladký, modelační rýžky
6. 314, blízka Podlažice 18, Ro21, Košumberk

Ra30

1. Tmavě hnědá, černý
2. Hrubý písek, drcené kamínky $\leq 2,4$ mm, dutiny
3. Černošedý
4. Redukční, opticky střední až tvrdý
5. Středně upraveným hladký, obtáčení
6. –

Ra31

1. Světle béžově šedá, místy černošedá
2. Píscité ostřívo, slídnaté ostřívo, které se uplatňuje jako ploché šupinky na jemném povrchu
3. Jako povrch
4. Oxidační, opticky střední až tvrdý výpal
5. Jemný, pečlivě upravený, slída na povrchu
6. 214, CRF 14, blížící se 212, P004, Strádov 4, Košumberk

Ra32

1. Oranžová, hnědočervená, červená
2. Píscité ostřívo (do 1 mm), dutinky
3. Oranžový, okrový, červený, místy i sendvičový efekt
4. Oxidační, opticky měkký až střední
5. Pečlivě upravený, vytáčení, modelační rýžky
6. 231, P008, Bolesov 6, Strádov 16, Ro5, Stoupec 6, Košumberk

Ra33

1. Světle hnědá, hnědočervená
2. Hrubý písek $\leq 2-4$ mm
3. Světle hnědá, hnědobéžová, hnědočervená
4. Oxidační, opticky měkký až střední
5. Přetažený jemným kožovitým povlakem
6. 233

Ra34

1. Světle šedá
2. Velmi drobné píscité a slídnaté ostřívo (1,5–2 mm)
3. Světle šedý
4. Redukční, opticky měkký
5. Pečlivě upravený hladký až střední, vytáčení
6. 232, Oheb 10, Podlažice 6, Bolesov 3, Ro9, Seč 2, Košumberk

Ra35

1. Světle béžově šedá, místy černošedá
2. Písčité ostřívo (až 2 mm), slída se koncentruje v povrchové části střepu
3. Černošedé jádro, sendvičový efekt, velmi tenkostěnný
4. Oxidační, sendvičový efekt, opticky tvrdý
5. Jemný povrch, kožovitý přetah, vysoce slídnatý na povrchu
6. 212, CRF 12, Lažany 1, Ro1, Seč 5, Košumberk

Ra36

1. Oranžová, světle hnědá, okrová
2. Jemné písčité ostřívo (okolo 0,5 mm), slída velmi jemně mletá, dutiny (0,5–1 mm)
3. Sendvičový efekt, světlá tmavé jádro, světlá
4. Oxidační, opticky měkký až střední
5. Jemný přetažený krupičkový povrch, jemné na dotyk
6. 218, CRF 18, NH13, Oheb 6, Strádov 12, Ro14, Seč 6, Košumberk

Ra37

1. Černá, šedá, kovově šedá lesklá
2. Mikroskopické ostřívo
3. Hnědočervený
4. Redukční, opticky tvrdý
5. Jemný kovově lesklý, vytáčení
6. Hradištko u Davle, Krašovice, Týnec nad Sázavou, Volyně

Poznámky

- ¹⁾ Podle A. Sedláčka (1882, 143–144) šlo o dvě osoby – Jana z Orle, opata opatovického kláštera připomínaného k roku 1377 (Sedláček 1882, 61), který měl zemřít na počátku 15. století, a výše zmiňovaného Jetřicha z Orle a na Rabštejně, který měl po předešlém převzít rodové panství. Opat Jan z Orle se patrně o rodový majetek dělil se Štěpánem z Řestok a z Orle, kterého známe ze smírné smlouvy z roku 1368 (Sedláček 1882, 168, pozn. 8). Jetřich připomínaný k roku 1404 je patrně totožný z Ješkem z Orle a na Rabštejně, po němž je vyhlášena odúmrtí roku 1405.
- ²⁾ Pilíře donjonu dostaly během postupujících archeologických prací svá pracovní označení. Pilíř při severním nároží donjonu byl označen jako pilíř č. 3, pilíř při východním nároží pak jako pilíř č. 4.
- ³⁾ Pilíř při severozápadním nároží paláce se v popisech objevuje pod názvem pilíř č. 1, pilíř při jihozápadním nároží paláce pak jako pilíř č. 2.
- ⁴⁾ 1) barva, 2) ostřívo, 3) barva lomu, 4) výpal, 5) povrch, 6) afinita s jinými keramickými třídami.
- ⁵⁾ Uvedený rozbor se nevěnuje třídám Ra5, Ra7, Ra17, Ra19, Ra21, Ra22 a Ra23 (srov. Musil 2009; 2013) z důvodu absence k nim zařaditelných zlomků v rámci popisovaného souboru.
- ⁶⁾ Zdivo k. 3901 je členěno šikmou spárou registrovanou v jižním úseku zdiva přímo nad sondou 3. Současný líc špalety pod klenebním pasem je pouze k tomuto zdivu připlentován. Pozn. aut.

Literatura a prameny

Edice historických pramenů

- AČ I: Archiv český čili staré písemné památky české i moravské z archivů domácích i cizích I (Palacký, F., ed.). Praha 1840.
- AČ III: Archiv český čili staré písemné památky české i moravské z archivů domácích i cizích III (Palacký, F., ed.). Praha 1844.
- AČ XX: Archiv český čili staré písemné památky české i moravské z archivů domácích i cizích XX (Dvorský, F., ed.). Praha 1902.
- AČ XXXV: Archiv český čili staré písemné památky české i moravské z archivů domácích i cizích XXXV (Friedrich, G., ed.). Praha 1935.

Rukopisy a dokumentace

- Frolík, J. – Musil, J. – Sigl, J. s. d.: Manuál technologických skupin středověké a novověké keramiky na Chrudimsku. Chrudim. Uloženo v archivu Regionálního muzea v Chrudimi.
- Kyncl, T. 2010: Výzkumná zpráva č. 083a-10. Dendrochronologické datování dřevěných konstrukčních prvků z archeologických výzkumů realizovaných Regionálním muzeem v Chrudimi v roce 2010 (Chroustovice, Rabštejnec, Chrudim). Brno. Ulož. v archivu RM v Chrudimi.
- Lacina, M. 2019: Stavební vývoj a hmotná kultura hradu Rabštejnka. Nepublikovaná bakalářská práce. Ústav historických věd FF Univerzita Pardubice. Pardubice.
- Musil, J. 2014a: Zpráva o záchranném archeologickém výzkumu provedeném na lokalitě zřícenina hradu Rabštejnec (st. p. č. 160 a ppč. 406/7 v k. ú. Smrkový Týnec). Akce: sonda 1/2014 – pilíř 4 u donjonu. NZ ulož. v archivu RM v Chrudimi.
- Musil, J. 2014b: Zpráva o záchranném archeologickém výzkumu provedeném na lokalitě zřícenina hradu Rabštejnec (st. p. č. 160 a ppč. 406/7 v k. ú. Smrkový Týnec). Akce: sonda 2/2014 – založení opěrného pilíře vnější palácové zdi. NZ ulož. v archivu RM v Chrudimi.
- Musil, J. 2014c: Zpráva o záchranném archeologickém výzkumu provedeném na lokalitě zřícenina hradu Rabštejnec (st. p. č. 160 a ppč. 406/7 v k. ú. Smrkový Týnec). Akce: sonda 3/2014 – branka, odvodnění a úprava vstupu. NZ ulož. v archivu RM v Chrudimi.
- Musil, J. 2017: Zpráva o záchranném archeologickém výzkumu provedeném na lokalitě zřícenina hradu Rabštejnec (st. p. č. 160 a ppč. 406/7 v k. ú. Smrkový Týnec). Akce: oprava donjonu. Chrudim. NZ ulož. v archivu RM v Chrudimi.
- Visinger, B. 2013: Analýza kovových součástí vozů ve středověku až raném novověku. Plzeň. Nepublikovaná bakalářská práce. Ulož. Katedra archeologie FF Západočeské univerzity v Plzni.
- Žákovský, P. 2014: Tesáky a problematika jednosečných zbraní středověku a raného novověku. Brno. Nepublikovaná disertační práce. Ulož. Ústav archeologie a muzeologie FF Masarykovy univerzity v Brně.

Literatura

- Baierl, P. – Musil, J. – Netolický, P. 2015: Současný stav a obnova zříceniny hradu Rabštejnka (k. ú. Smrkový Týnec). *Archaeologia historica* 40, 149–161.
- Brych, V. 2004: Kachle doby gotické, renesanční a raně barokní. Výběrový katalog Národního muzea v Praze. Praha.
- Cejpová, M. 2008: Zbyslavce, okr. Chrudim. *Výzkumy v Čechách* 2005, 312.
- Durdík, J. 1953: Husitské vojenství. Praha.

- Durdík, T. 1972a: K problematice středověkých šipek v Československu. Zpravodaj Klubu vojenské historie 2, 4–6.
- Durdík, T. 1972b: K problematice středověkých šipek v Československu. Zpravodaj Klubu vojenské historie 3, 5–7.
- Durdík, T. 1983: Středověké zbraně. Sbírkový katalog okresního muzea v Chrudimi. Chrudim.
- Durdík, T. – Frolík, J. 1993: Hrad Vildštejn na Chrudimsku. *Castellologica bohemica* 3, 47–72.
- Faltysová, H. – Bárta, F. edd. 2002: Chráněná území ČR IV. Pardubicko. Praha.
- Frolík, J. 1984: Archeologické nálezy Chrudimsko (K–T). Chrudim.
- Frolík, J. 2003: Kachle Chrudimska. Chrudim.
- Frolík, J. – Musil, J. 2013: Několik poznámek k obléhání hradu Lichnice v letech 1428–1429. *Chrudimský vlastivědný sborník* 17, 125–214.
- Frolík, J. – Musil, J. 2015a: Cihla a stavební keramika v Chrudimi ve středověku a novověku. *Forum urbes medii aevi* 9/1–2, 236–247.
- Frolík, J. – Musil, J. 2015b: Katalog archeologických nálezů z hradu Košumberka 1. Kovové předměty. Praha – Chrudim.
- Frolík, J. – Sigl, J. 1990: Soubor pozdně středověké keramiky z Chrudimi – Husovy ulice. *Studies in Post-mediaeval Archaeology* 1, 269–284.
- Frolík, J. – Stránská, P. – Švédová, J. 2018: Hrochův Týnec, počátky zdejšího kostela sv. Martina a feudálního sídla. *Archeologie ve středních Čechách* 22, 971–1004.
- Gabriel, F. – Smetana, J. 1983: K vývoji výrobních okruhů červeně malované keramiky v severních Čechách. *Archaeologia historica* 8, 119–138.
- Goš, V. 2007: Loštice. Město středověkých hrnců. Opava.
- Gregor, P. 2011: Varianty haléřů Ludvíka Jagellonského. *Numismatické zprávy ČNS* 2/4, 5–9.
- Gregor, P. 2015: Haléře Ludvíka Jagellonského. *Numismatický časopis* 1/2, 12–15.
- Harris, E. C. 1989: *Principles of archaeological stratigraphy*. 2nd edition. London – San Diego – New York – Boston – Sydney – Tokyo – Toronto.
- Hazlbauer, Z. 1989: Motiv mořské víly – Meluzíny – v ikonografii českých gotických reliéfních kachlů. *Archaeologia historica* 14, 409–436.
- Hejna, A. 1983: Příspěvek ke studiu malých opevněných sídel doby přemyslovské v Čechách. *Památky archaeologické* 74, 366–436.
- Košfál, J. 2013: Vízmburk. Příběh ztraceného hradu. Havlovice.
- Krajíc, R. 2003a: Sezimovo Ústí – archeologie středověkého poddanského města 3. Kovárna v Sezimově Ústí a analýza výrobků ze železa I. Praha.
- Krajíc, R. 2003b: Sezimovo Ústí – archeologie středověkého poddanského města 3. Kovárna v Sezimově Ústí a analýza výrobků ze železa II. Praha.
- Malina, O. – Musil, J. – Netolický, P. 2019: Změny sídlištních struktur v okolí Ronova nad Doubravou. *Archaeologia historica* 44, 855–885.
- Mencl, V. 1960: Vývoj okna v architektuře českého středověku. *Zprávy památkové péče* 20/5–6, 181–232.
- Musil, J. 2004: Povrchový průzkum hradu Rabštejnka. *Chrudimské vlastivědné listy* 13/3, 1–6.
- Musil, J. 2009: An assemblage of Late Middle Age and Early Modern period ceramics from Rabštejn Castle in the cadastral territory of Smrkový Týnec in the district of Chrudim. *Studies in Post-Medieval Archaeology* 3, 45–64.
- Musil, J. 2013: Katalog archeologických nálezů z hradu Rabštejnka. Chrudim.

- Musil, J. 2014d: Příspěvek k poznání hmotné kultury hradu Strádova (k. ú. Ochoz u Nasavrk, okr. Chrudim). *Archeologie východních Čech* 8, 54–87.
- Musil, J. 2019: Zaniklá středověká vesnice pod Sečskou přehradou (katastrální území Seč a Hoješín, okres Chrudim) aneb Ústupky roku 1315?, *Chrudimský vlastivědný sborník* 23, 119–150.
- Musil, J. – Netolický, P. 2012: Zaniklá středověká a raně novověká ves Bolešov v k. ú. Spačice, okres Chrudim, Pardubický kraj. *Východočeský sborník historický* 22, 73–114.
- Musil, J. – Netolický, P. 2013: Tvrziště Stoupec a jeho hospodářské zázemí. Výsledky povrchového průzkumu na k. ú. Březinka u Hošťalovic (okr. Chrudim). *Archeologie východních Čech* 5, 148–180.
- Myslivoček, M. 2006a: Velký erbovník. *Encyklopedie rodů a erbů v zemích Koruny české* 1. Praha.
- Myslivoček, M. 2006b: Velký erbovník. *Encyklopedie rodů a erbů v zemích Koruny české* 2. Praha.
- Nekuda, V. – Reichertová, K. 1968: Středověká keramika v Čechách a na Moravě. Brno.
- Richter, D. 2012: Nejstarší příslušníci rodu pánů z Orle na Chrudimsku. *Chrudimské vlastivědné listy* 21/1, 11–14.
- Sedláček, A. 1882: Hradý, zámky a tvrze Království českého 1. Chrudimsko. Praha.
- Sedláček, A. 1997: *Českomoravská heraldika* 2. Část zvláštní. Praha.
- Sedlák, V. J. 1959: Stavební rozbor hradu Rabštejnka. *Časopis Společnosti přátel starožitností* 47, 216–221.
- Svoboda, L. 1995: O plášťových hradech. *Archaeologia historica* 20, 355–388.
- Teplý, J. 1997: Feudální pozemková držba v předhusitském Chrudimsku. Pardubice.
- Westman, A. ed. 1994: *Archaeological site manual*. Museum of London. Archaeology service. 3rd edition. London.
- Zápotocký, M. 1978: Středověká keramika severočeského Polabí. *Morfologie a relativní chronologie. Památky archaeologické* 69, 171–238.

Martin Lacina – Jan Musil: Aktueller Kenntnisstand über die Burg Rabstein und über ihre materielle Kultur

Die Ruinen der Burg Rabstein befinden sich in der Nähe des Dorfes Rabstein (Katasterbezirk Teinitz, Bezirk Chrudim, Region Pardubitz), etwa 6 km südwestlich von Chrudim. Im Jahre 2013 wurde das Schloss in den Privatbesitz überführt und seit diesem Zeitpunkt fing eine neue Welle des fachlichen Interesses an diesem Denkmal an.

Neben den prähistorischen Funden wurden erstmals Funde und Situationen aus der zweiten Hälfte des 13. und des frühen 14. Jahrhunderts registriert. Eine besondere Stellung unter den Fundstücken nimmt die luxuriöse schwarzmetallisch glänzende Tischkeramik ein. Aus dem Gebiet der Tschechischen Republik sind bisher nur wenige vergleichbare Befunde bekannt, und zwar aus Kraschowitz bei Seltschan, weiter aus der nicht mehr existierenden mittelalterlichen Stadt Sekanka bei Dawle, aus Teinitz an der Sasau und Wolin. In Ostböhmen handelt sich um den ersten Fund dieser Art.

Aus der Analyse der Dislokation der archäologischen Funde ergibt sich, dass nur wenige Funde im Bereich des Wohnturmes, des engen Innenhofs und des Nordpalastes zu finden sind und diese dann praktisch nur auf die Funde von Keramik und Fliesen beschränkt sind. Aus der westlichen Hälfte des Burgkernes und dem anliegenden Teil des Zwingers stammt die größere Kollektion der Keramiksammlung, die in das 15. bis 16. Jahrhundert datiert wird. Von diesem Rahmen weicht der Raum des vermutlichen ursprünglichen Eingangs, wo die größte Keramiksammlung aus den Anfängen der Burg gefunden wurde.

Das an Funden reichste Gebiet befindet sich am Hang unterhalb des Nordpalastes und der Bastei. Aus diesem Raum stammt eine umfangreiche, sekundär deponierte Keramiksammlung. Diese Sammlung wurde um 33 Fragmente größtenteils eiserner Artefakte erweitert. Aus der befestigten Vorbürg wurde eine kleine Sammlung der spätmittelalterlichen Keramik und Kacheln gewonnen.

Die zweitgrößte Sammlung von Funden (insgesamt 237 Stücke) stammt aus dem S7-Sektor – von den stark nach Westen abfallenden Hängen bis zum Markowitzer Bachtal. Hypothetisch kann man sich hier eine Miststätte vorstellen, obwohl eine große Sammlung von Metallartefakten auf den Verlauf einer Zufahrtstraße hinweist. Der letzte Fundort ist der S8-Sektor, der eine leicht rückläufige Fläche der Ruinen einnimmt. Dieser Bereich kann in zwei Hälften gegliedert werden. Der nördliche Vordergrund nimmt die nordöstlich und östlich abfallenden Hänge in der Nähe der heutigen Zufahrtstraße zur Burg ein, der südliche Vordergrund fällt dann in den Süden und Südosten ab, wozu auch der Bereich des untergegangenen Meierhofes gehört. Auch aus dem Raum des ehemaligen Hofes stammt eine zahlreiche Sammlung von Eisenartefakten.

Das Material, das durch die Oberflächenausgrabung gewonnen wurde, erweitern die Funde aus den archäologischen Ausgrabungen, die im Zusammenhang mit den Rekonstruktionsarbeiten auf der Burg durchgeführt wurden.

Die Erkenntnisse, die aus den archäologischen Ausgrabungen im Innenraum des Wohnturms durchgeführt wurden, zeigen, dass die Burg in der ersten Phase zu den Vertretern der Burgen mit Mantelmauern gehörte. Der Wohnturm wurde erst in der nächsten Phase zur Burganlage beigefügt. Der spätere Bau des Wohnturmes zeigt sich darin, dass das Mauerwerk nicht mit dem angrenzenden nordöstlichen Abschnitt der Begrenzungsmauer verbunden ist. Die Form und Bauentwicklung des Südwestpalastes bleiben aber weiterhin unbekannt. Die Ausgrabung mittels der Sonde 2/2014 zeigte die Verbindung des Mauerwerks der Pfeiler Nr. 1 mit der Ringmauer, ähnlich wie die Ausgrabung mittels der Sonde 1/2014 im Fall der Pfeiler Nr. 4 und des Wohnturmmauerwerks. Dieser Befund kann jedoch noch nicht das gleiche Alter des Mauerwerks der Pfeiler und der Ringmauer vollständig nachweisen, da die Konstruktion der Pfeiler mit der zusätzlichen Ummauerung des Vormauerwerks einen Zusammenhang haben könnte. Die Position eines Schlitzfensters im Verhältnis zur aktuellen Geländehöhe lässt vermuten, dass es im Bereich des südwestlichen Palastes noch intakte archäologische Situationen gibt. Eine weitere Gruppe von Fragen stellte sich, nachdem einige der Grundlagen in der Sonde 3/2014 aufgedeckt worden waren. Dieser Befund öffnete wieder die Interpretation des Verlaufs der Mauerwerksfundamente an der Innenseite des heutigen Tors. Bisher wurde diese Formation als Überrest der Innenmauer des südwestlichen Palastes interpretiert, nun öffnet sich wohl die Möglichkeit der Interpretation als Teil der Hofseite des betrachteten Gebäudes.

Obytné věže (donjony) vybudované ve 14. století a možnosti jejich stavebního provedení na příkladech šlechtických hradů v Plzeňském kraji

Petr Kastl

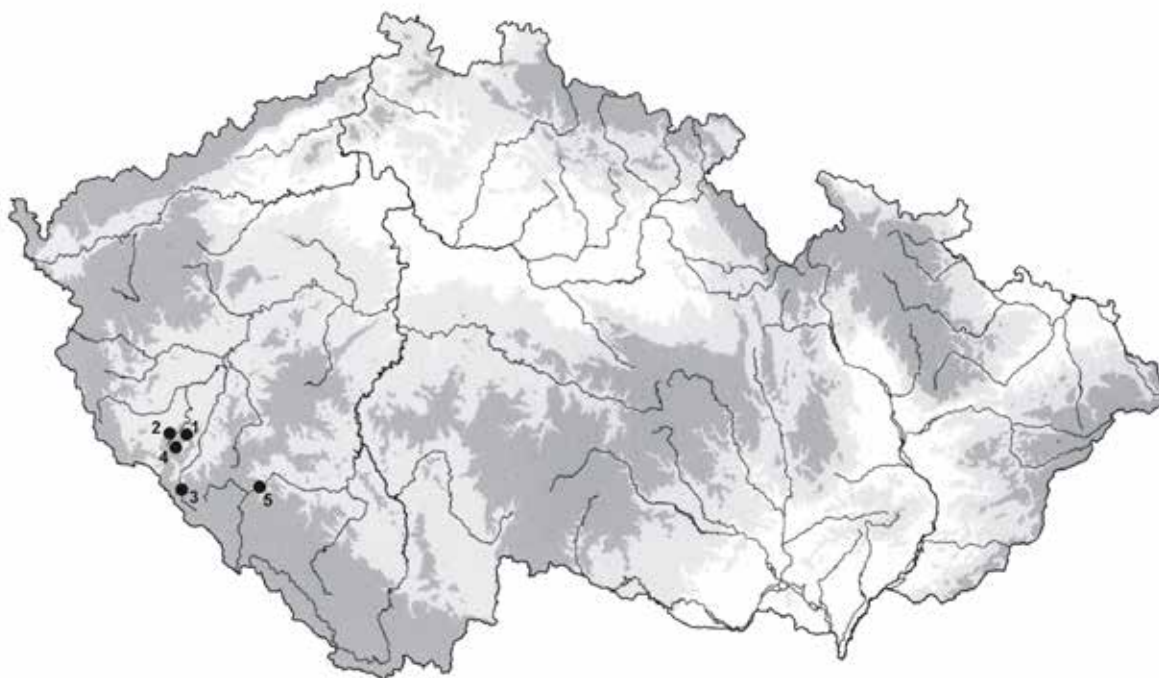
Residential towers (donjons) built in the 14th century and the possibilities of their built construction on examples of several aristocratic castles in the Pilsen region

Abstract: The residential towers of aristocratic castles, which until to date have survived mostly in torsion form, are an interesting chapter of medieval architecture. The detailed reconnaissance of the preserved bricks structures of these buildings can be of key importance to understanding the buildings practices in the middle ages. The south-western region of the Pilsen region has several interesting castles in which the residential tower was one of the dominant elements.

Keywords: Castle – Middle Ages – residential tower (donjon) – 14th century – construction advances – Pilsen region

Úvod

Tento příspěvek se zaměřuje na jeden z dominantních objektů hradní architektury 14. století a tím je bezesporu obytná věž, která je v odborné literatuře označována názvem donjon (např. Durdík 2009, 117). Vzhledem k polyfunkčnosti tohoto objektu (nesloužil pouze k obytným účelům, ale měl i funkci skladovací, provozní, správní a útočištnou), bude v rámci tohoto příspěvku používán termín donjon. Donjon představuje pro území někdejšího Českého království stavební import ze západní Evropy (Durdík 2009, 117). První donjony můžeme v Evropě nalézt na území dnešní Francie již v 10. století (např. Loches) s větším rozšířením ve století 11. a 12, kdy tyto stavby nabývají mohutných rozměrů (Menclová 1972, 11–20; nověji Durdík – Bolina 2001; Krahe 2014; Durdík 1998; Durdík 1977). V blízkosti českého prostředí se první donjony objevují v první čtvrtině 12. století (Přimda) a další v první polovině 13. století, např. Týřov (Durdík – Bolina 2001, 35–37; Durdík 2009, 569–570; Razím 2017, 160–166). Rovněž půdorysy donjonů jsou poměrně variabilní, přičemž na českém území převládají, s drobnými odchylkami, stavby čtvercového a obdélníkového půdorysu. Jistou výjimku představují donjony kruhového (Roudnice) či polygonálního půdorysu, např. Znojmo, i když zde je otázka obytné funkce věže stále otevřená (Durdík – Bolina 2001, 37). Rovněž tak možnost existence polygonální obytné věže na Okoři (Durdík – Sušický 2000, 99) je stále otevřenou otázkou (o kaplové věži hovoří Záruba 2014, 224–228). Také interiéry donjonů a stavební řešení jednotlivých podlaží jsou poměrně variabilní, avšak v českém prostředí převládá plochostropá varianta. Některé z donjonů

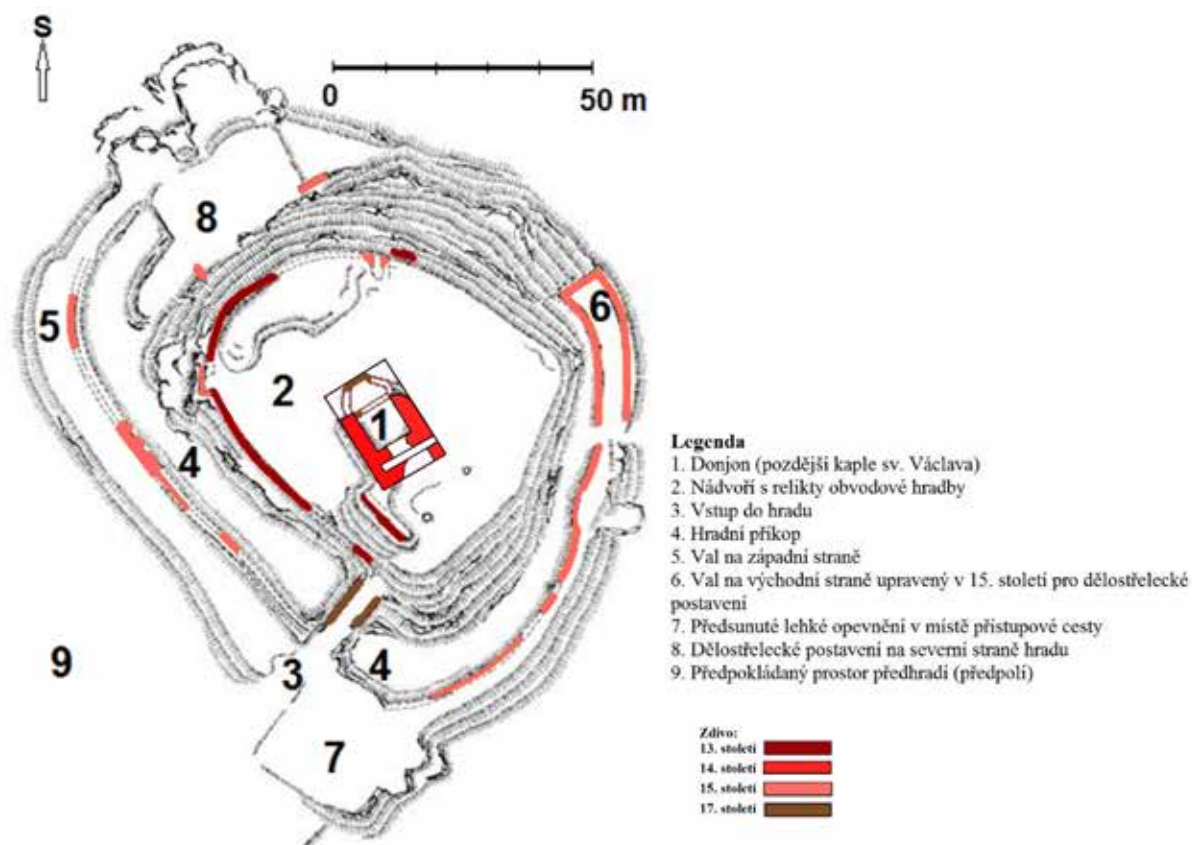

Obr. 1. Výřez ze základní mapy ČR 1:20 000 s vyznačením jednotlivých hradů: 1. Pušperk (okr. Klatovy), 2. Netřeb (okr. Domažlice), 3. Pajrek (okr. Klatovy), 4. Nový Herštejn (okr. Domažlice), 5. Rabí (okr. Klatovy). – **Abb. 1.** Die Karte der Tschechischen Republik mit der Aufzeichnung der einzelnen Burgen: 1. Puschberg, ursprünglich Fuchsberg (Bez. Klattau), 2. Neu Riesenberg (Bez. Taus), 3. Bayereck (Bez. Klattau), 4. Neu Hirschstein, ursprünglich Neu Herrnstein (Bez. Taus), 5. Rabí (Bez. Klattau).

mají zaklenuté přízemí, první patro a další podlaží jsou plochostropá. Toto řešení můžeme vidět např. ve Vlčkově věži ve Vimperku (např. Durdík – Kašpar 2000, 171–181) nebo na hradu Kost (Gabriel 2008, 46). Podobně mohl být řešen i interiér donjonu na Roupově (Anderle 2013, 135). Jakousi renesanci prodělávají donjony na českých hradech, a následně i na tvrzích, od poloviny 14. století. Vybrané skupiny hradních donjonů z tohoto období se týká předkládaný příspěvek.

Donjon mohl představovat v rámci někdejšího hradního komplexu jen jeden z mnoha zděných objektů, jak je tomu například na Karlštejnu, Bečově nad Teplou, Velharticích nebo na Lipnici nad Sázavou. V některých případech byl donjon jediným zděným objektem celého hradu, jak je tomu např. na hradech Netřeb, Pajrek, Osvracín (?)¹ nebo Kunžvart (blíže k této problematice Durdík – Bolina 2001, 121–130). Donjon byl v rámci hradní produkce 14. století definován jako věžovitý objekt s určitými stavebními a konstrukčními zákonitostmi. Jednalo se o zděnou více podlažní budovu, jejíž interiér byl ve většině případů přístupný po dřevěném můstku či jiné, lehce odstranitelné konstrukci v úrovni druhého nebo třetího podlaží, ale jsou i případy, kdy je interiér donjonu přístupný jak v úrovni prvního, tak v úrovni druhého podlaží. Takovým příkladem může být Vlčková věž na Vimperku. Obdobně přístupný mohl být i interiér donjonu na Roupově (Anderle 2013, 134).² V případě Týřova (Durdík 1998, 44–45) se jedná o donjon, který byl opatřen vstupními otvory ve třech podlažích (sklep, první podlaží a druhé podlaží).

Rovněž vnitřní uspořádání prostoru jednotlivých podlaží bylo variabilní. Ve většině případů převládají jednoprostorová podlaží, a to zpravidla u donjonů menších půdorysných rozměrů (Durdík – Bolina 2001, 35–36). U objektů většího půdorysu je pravděpodobná dvou (např. Rabí, Čachrov) i více prostorová dispozice. Příkladem tří prostorové dispozice je interiér donjonu v Bečově nad Teplou (podrobněji Anderle – Kyncl 2002, 75–108). V Bečově nad Teplou se

Obr. 2. Pušperk (okr. Klatovy). Půdorysný plán hradu dle Z. Procházky s vyznačením jednotlivých stavebních etap (úprava autor). – **Abb. 2.** Puschberg / Fuchsberg (Bez. Klattau). Grundriss der Burg nach Z. Procházka mit der Aufzeichnung der einzelnen Bauetappen. Bearbeitung Autor.

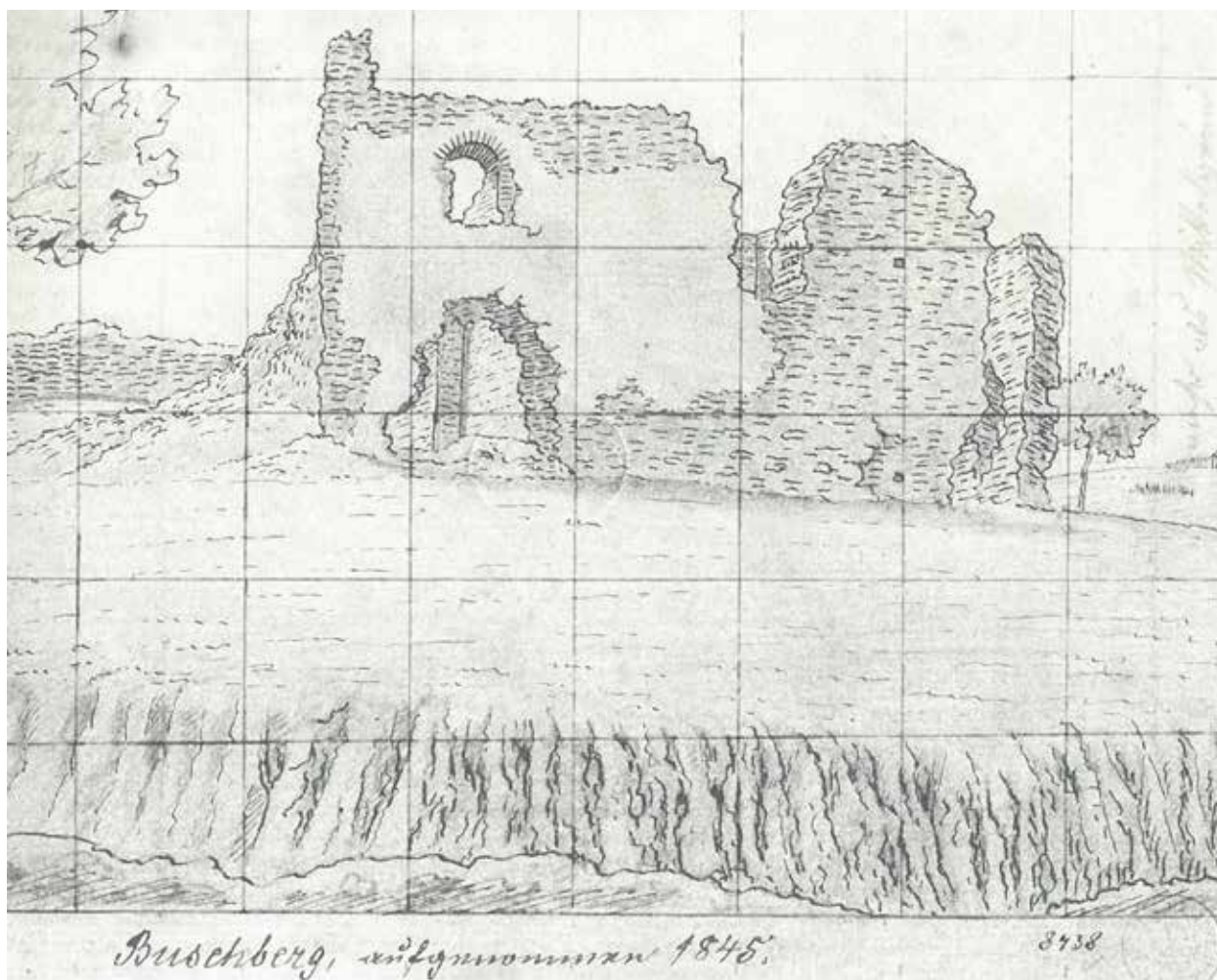
zachovalo členění interiéru zděnými příčkami, zatímco ve většině případů se jednalo o dřevěné konstrukce, po nichž se stopy ve většinou nezachovaly.

Tato studie se zaměřuje na jihozápadní část Plzeňského kraje. V tomto regionu se nachází, zpravidla v torzální podobě, několik středověkých šlechtických hradů, u nichž lze spojovat výstavbu donjonu s obdobím 14. století. U většiny objektů je období výstavby donjonu odvozeno z výsledků dendrochronologického datování nebo archeologických výzkumů.

U pěti z těchto hradů je stav zděných konstrukcí donjonů na takové úrovni, že bylo možné provést operativní průzkumovou dokumentaci dochovaných reliktních obvodových zdí, jejichž výsledky budou předmětem následujících částí tohoto příspěvku.

Pušperk (okr. Klatovy)

Hrad, jehož první písemná zmínka je vázána k roku 1264 (více k historii tohoto hradu např. Sedláček 1996, 43; nejnověji Kastl 2015), se objevuje v predikátu purkrabího Pražského hradu Jaroše ze Slivna a Poděhus. Stavba hradu byla založena na vrcholové partii stejnojmenného vrchu ve výšce 582 m. n. m. 2 km severozápadně od Poleně (obr. 2). Hradní komplex prodělal v průběhu 13.–15. století několik stavebních proměn, přičemž poslední radikálnější stavební činnost se dotýkala fortifikačního potenciálu hradu a proběhla v 80. letech 15. století. Tuto přestavbu můžeme spojovat se jménem Břeňka z Ronšperka (více k této problematice Durdík – Sušický 2005, 168; nejnověji Kastl 2014, 19–35). Dne 17. června roku 1473 byl hrad dobyt klatovskou

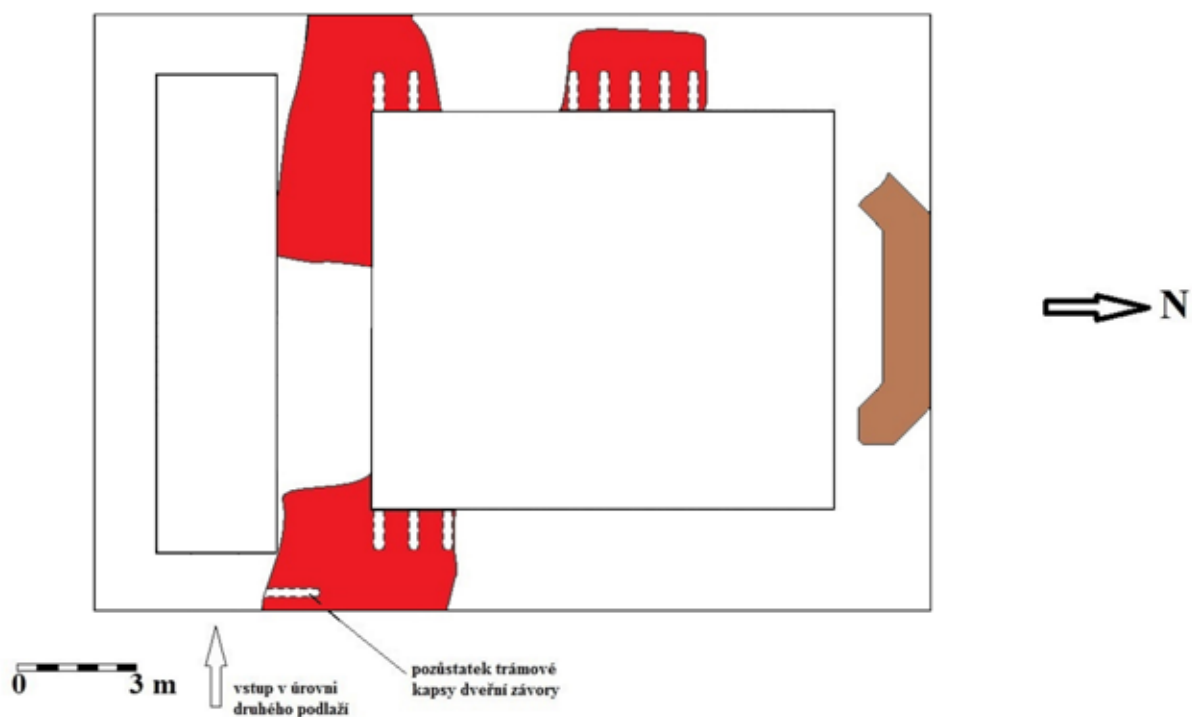
Obr. 3. Pušperk (okr. Klatovy). Vyobrazení hradu od F. A. Hebera (Heber 2002, 311). – **Abb. 3.** Puschberg / Fuchsberg (Bez. Klattau). *Abbildung der Burg von F. A. Heber* (Heber 2002, 311).

městskou hotovostí a nebyl již nikdy obnoven (SOKA Klatovy, Archiv města Poleň, sign. K 128, inv. č. 2).

Zhruba v pomyslném středu hradního areálu (obr. 2) se nacházejí reliktů obvodového zdiva původního donjonu, upraveného počátkem 17. století na kapli sv. Václava (Durdík – Sušický 2005, 168). Ačkoli bylo ještě koncem 19. století obvodové zdivo donjonu poměrně dobře zachovalé a z větší části bylo ještě omítnuté, jak je patrné z kresby F. A. Hebera (2002, 311) (obr. 3), tak je současný stav objektu poměrně žalostný. Do dnešních dnů je nejlépe dochována pouze část východní obvodové zdi, jejíž vnější líc dosahuje výšky cca 6,5 metru nad okolní terén (obr. 4). Severní úsek obvodové zdi byl pravděpodobně stržen v 17. století v souvislosti s přestavbou donjonu na výše uvedenou kapli a místo něj byl vystavěn polygonální závěr presbytáře, z něž se do současnosti dochoval pouze relikt s viditelným zalomením zdiva, o výšce cca 4 m. Dále je pozorovatelný krátký úsek západní obvodové zdi s jihozápadním koutem a dodnes patrnými otvory po osazení stropních trámů prvního podlaží (obr. 5). Jižní část donjonu je, až na krátké úseky zdiva navazujících na jihovýchodní a jihozápadní kout, zcela zakryta destrukcí, která z větší části pohlcuje interiér donjonu a dosahuje až do výše 2,5 m nad úroveň okolního terénu. Obvodové zdi donjonu byly vystavěny z lomového kamene spojovaného, oproti obvodové hradbě, nepříliš kvalitní vápennou maltou (Procházka 2004, 163).

Obr. 4. Pušperk (okr. Klatovy). Vnější líc východní zdi donjonu. Foto autor 2014. – **Abb. 4.** Puschberg / Fuchsberg (Bez. Klattau). Die östliche Außenmauer des Donjons. Foto Autor 2014.

Obr. 5. Pušperk (okr. Klatovy). Horizontální řez donjonem v úrovni prvního podlaží. Červeně – 14. století. Hnědě – 17. století. Kresba autor. – **Abb. 5.** Puschberg / Fuchsberg (Bez. Klattau). Der Horizontalschnitt durch den Donjon im Niveau des ersten Stockwerkes. Rot – 14. Jahrhundert, braun – 17. Jahrhundert. Zeichnung Autor.

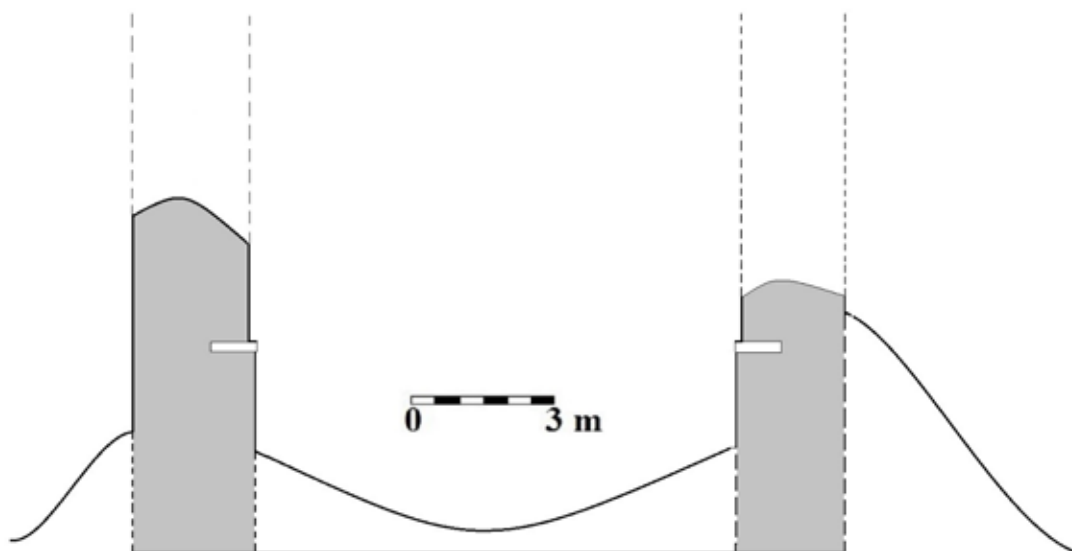

Obr. 6. Pušperk (okr. Klatovy). Jihovýchodní roh interiéru donjonu s dochovanými otvory po stropních trámech prvního podlaží s viditelným odsazením (označeno čarou) obvodového zdiva. Foto a úprava autor 2014. – *Abb. 6.* Puschberg / Fuchsberg (Bez. Klattau). Die südwestliche Ecke des Donjon-Innenraumes mit den erhaltenen Deckenbalkenlöchern des ersten Stockwerkes mit dem sichtbaren Absatz des Umfassungsmauerwerks. Foto und Bearbeitung Autor 2014.

Donjon měl půdorys pravidelného obdélníku o vnějších rozměrech cca 21x15 metrů, s orientací podélné osy ve směru sever – jih (obr. 5), a byl v polovině 14. století vestavěn do prostoru stávajícího hradního komplexu (Durdík – Sušický 2005, 169). Datace výstavby donjonu je odvozena z výsledku provedeného dendrochronologického datování vzorku prkenné výdřevy pouzdra dveřní závory v místě vstupu (Procházka 2004, 147). Jako stavebníka tak můžeme s jistotou dávkou pravděpodobnosti identifikovat Racka z Pušperku, jednoho z posledních příslušníků rodu Hroznatovců vlastnících tento hrad (Procházka 2004, 147).

Vstup do donjonu byl situován ve východní obvodové zdi poblíž jihovýchodního nároží v úrovni druhého podlaží.³ Vstupní dveře byly zajištěny dvěma masivními vodorovnými závorami s průřezem cca 20x20 cm umístěnými nad sebou ve vzdálenosti cca 30 cm ve hmotě obvodového zdiva, 30 cm od vnějšího líce východní obvodové zdi. Hloubka těchto otvorů dnes dosahuje 1,4 m.

Interiér donjonu byl dvouprostorový (obr. 5). Menší prostor měl v interiéru rozměry cca 11x2 m a tloušťka obvodové zdi (mimo severozápadní) dosahovala cca 1,6 m. Ačkoli je výrazně patrná diferenciace tloušťky zdi donjonu (obvodová zeď většího prostoru má 2,5 m a menšího prostoru 1,6 m), nelze hovořit o přístavku.⁴ Obvodové zdivo obou prostor bylo postaveno souběžně, neboť zde není patrná žádná stavební spára. Z dochovaných reliktnů po zabezpečení původního vstupu (existence trámových kapes dveřních závor) je možné tento prostor, který představoval v úrovni druhého podlaží někdejší zádveří, určit jako komunikační koridor. Zda sloužil i pro spojení

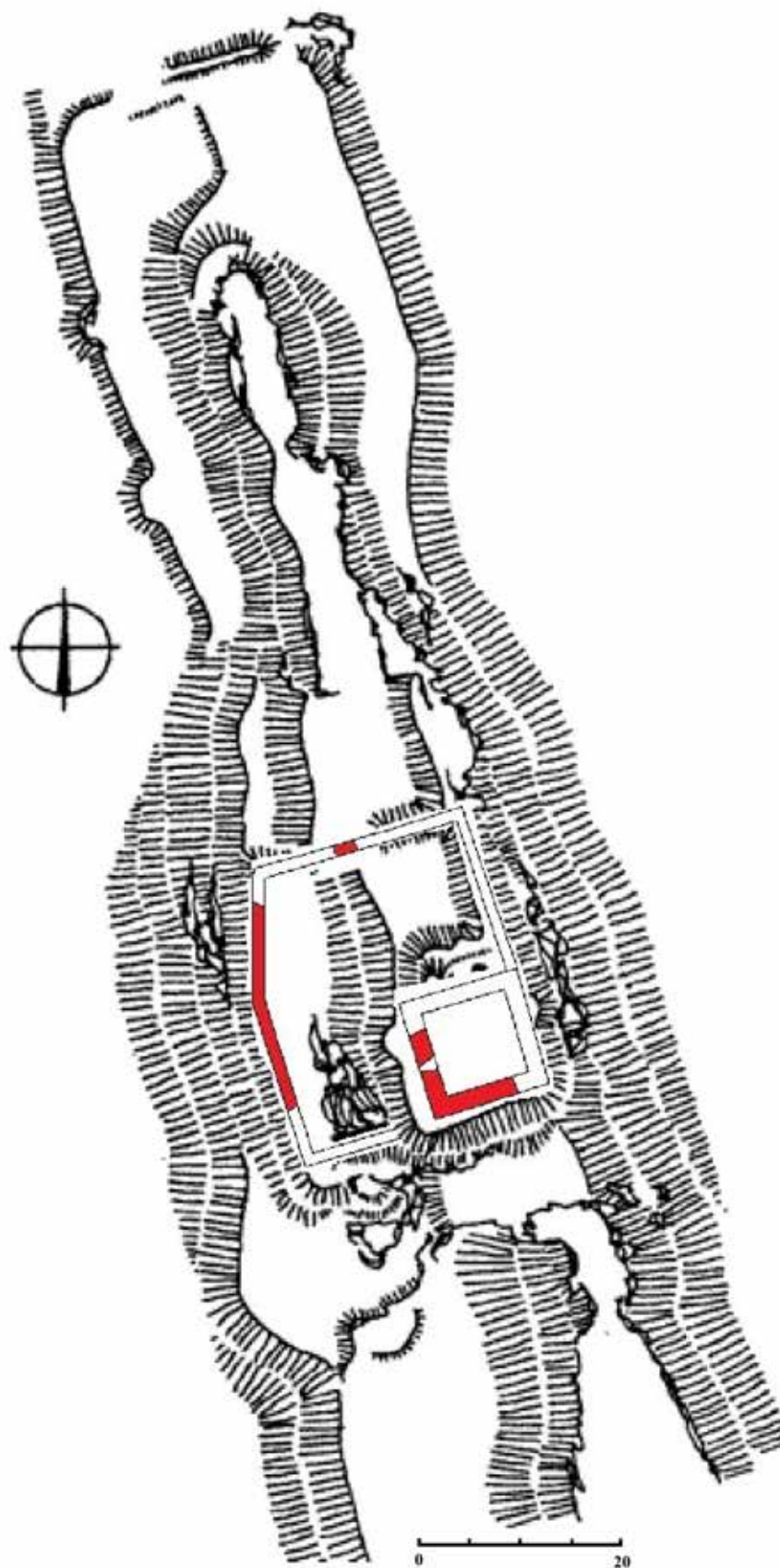

Obr. 7. Pušperk (okr. Klatovy). Vertikální řez donjonem s hypotetickým řešením stavební konstrukce zdiva a jednotlivých podlaží. Tmavě – dochované obvodové zdivo. Světle – předpokládané, ale do současnosti nedochované obvodové zdivo. Kresba autor. – **Abb. 7.** Puschberg / Fuchsberg (Bez. Klattau). Der Vertikalschnitt durch den Donjon. Dunkel – heutiger Stand, hell – vermutlicher Durchlauf des ursprünglichen Mauerwerks. Zeichnung Autor.

s dalšími podlažími, je dnes obtížné posoudit. Díky rozměrům interiéru tohoto prostoru zde mohlo být umístěno i dvouramenné (dřevěné?) schodiště.

Druhý, větší prostor představoval provozně obytnou část. První podlaží, které mělo asi skladovací charakter, dosahovalo v interiéru plochy 10x11 m. První a druhé podlaží odděloval trámový strop. Trámy byly osazeny na šířku interiéru s orientací východ – západ a byly zapuštěny do obvodového zdiva cca 85 cm hluboko. V západním a východním úseku zdiva interiéru se dochovaly otvory po osazení těchto trámů. Trámy mohly mít průřez cca 22x23 cm, délku cca 11,7 m a byly instalovány v pravidelných rozestupech cca 40 cm. Nad horní hranou trámových otvorů je v horizontální rovině dodnes viditelné odsazení obvodové zdi o cca 15 cm, které vytvářelo v interiéru ústupek (obr. 6). Plocha druhého podlaží byla 10,3x11,3 m. Horní plocha stropních trámů se nacházela ve stejné úrovni jako odsazení obvodové zdi, což umožňovalo částečné přetažení podlahy v prostoru druhého podlaží na tento ústupek. Zda byl pod tímto stropem instalován průvlak, jenž by eliminoval prohýbání stropních trámů, nemůžeme s jistotou říci,⁵ ale vzhledem k jejich malému průřezu je existence kolmo osazené podpěry více než pravděpodobná (Procházka 2004, 163). Stav dochování obvodových zdí pušperského donjonu nedovoluje s jistotou říci, zda stejné stavební provedení (odsazení zdi v interiéru) bylo použito i v dalších podlažích, nicméně lze s touto variantou počítat (obr. 7).

Řešení schodišťového koridoru, umístěného do samostatného obezděného sektoru v interiéru donjonu není v českém prostředí až tak časté. Jednu z mála analogií může představovat hrad Himlštejn na Karlovarsku, který je ale podstatně mladší (1. polovina 15. století) a rozměrově menší (12x8,5 m). V případě Himlštejnu je prokázána existence kamenného schodiště spojujícího suterén s přízemím a přízemí s prvním patrem. Do vyšších úrovní se zdivo nedochovalo, a tak není možné prokázat, zda tento schodišťový koridor spojoval i další patra (Hefner 1994, 25–27).

Obr. 8. Netřeb (okr. Domažlice). Půdorysný plán hradu dle Z. Procházky. Úprava autor. – **Abb. 8.** Neu Riesenberg (Bez. Taus). Der Grundriss der Burg von Z. Procházka. Bearbeitung Autor.

Obr. 9. Netřeb (okr. Domažlice). Relikty vnějšího lince jižní obvodové zdi a jihozápadního nároží donjonu. Foto autor 2017. – **Abb. 9.** Neu Riesenberg (Bez. Taus). Relikte der südlichen Ringmauer und der südwestlichen Ecke des Donjons. Foto Autor 2017.

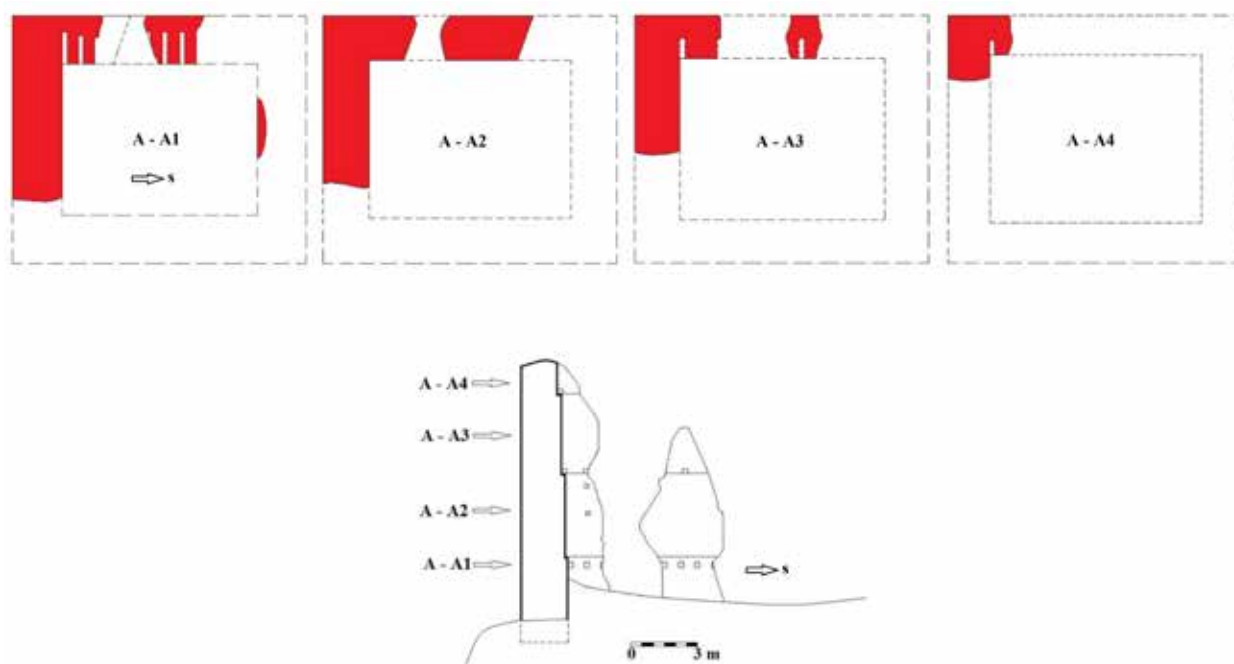
Netřeb (okr. Domažlice)

Předchůdcem kamenného hradu založeného pravděpodobně pány z Rýzmberku na nejsevernějším výběžku Korábské vrchoviny na konci táhlého Úlíkovského hřebenu (obr. 8) mohl být dřevěný strážní objekt (hrádek). Osídlení tohoto místa koncem 13. století je prozatím doloženo ojedinělými nálezy (Kausek 2009, 23). Nynější hrad byl založen okolo poloviny 14. století. Posledními majiteli, kteří hrad užívali ještě počátkem 16. století, byli Kaničtí z Čachrova. Zda byl hrad dobyt za husitských válek, není historicky ani archeologicky prokázáno, nicméně na dochovaných reliktech donjonu je dodnes patrné, že hrad zanikl ničivým požárem. Od roku 1528 je v písemných pramenech uváděn jako pustý (blíže k historii např. Sedláček 1996, 126; Durdík – Sušický 2005, 123; Procházka – Ptáková 2015, 7–8).

Netřeb byl nevelký hrad, jehož nepravidelně obdélné jádro mělo plochu cca 800 m². Jedinou stavbou hradního jádra zřejmě byl plochostropý donjon obdélníkového půdorysu umístěný v jeho jihovýchodním sektoru, přičemž jižní a východní odvodová zeď donjonu tvořila součást fortifikace. Na severovýchodní nároží donjonu se napojovala obvodová hradba, která vymezovala hradní jádro a směřovala k jihozápadnímu nároží donjonu, přičemž z dnešních relikтів není patrné, jak byla hradba na toto nároží napojena. Donjon, jehož vnější půdorysné rozměry byly cca 11x13 m, dosahoval úrovně minimálně čtyř podlaží, jak je patrné z relikтів obvodových zdí, z nichž je nejlépe zachován jižní úsek, jihozápadní nároží (obr. 9) a středový úsek západní obvodové zdi (obr. 10). Východní a severní obvodová zeď se do dnešních dnů nedochovala nad úroveň terénu. Její průběh je dnes viditelný jen jako suťový val.

Obr. 10. Netřeb (okr. Domažlice). Relikty vnějšího líce západní obvodové zdi donjonu a jihozápadního nároží. Foto autor 2017. – **Abb. 10.** Neu Riesenberg (Bez. Taus). Relikte der westlichen Außenmauer des Donjons und der südwestlichen Ecke. Foto Autor.

Obr. 11. Netřeb (okr. Domažlice). Vertikální řez donjonem s hypotetickým řešením stavební konstrukce zdiva a jednotlivých podlaží. Horizontální řezy donjonem v úrovni jednotlivých podlaží. Tmavě – dochované obvodové zdivo. Světle – předpokládané, ale do současnosti nedochované obvodové zdivo. Kresba autor. – **Abb. 11.** Neu Riesenberg (Bez. Taus). Der Vertikal- und Horizontalschnitt durch den Donjon mit der hypothetischen Lösung der Baukonstruktionen im Niveau der einzelnen Stockwerke. Dunkel – heutiger Stand, hell – vermutlicher Durchlauf des ursprünglichen Mauerwerks. Zeichnung Autor.

Tloušťka obvodové zdi donjonu se v interiéru snižovala odsazením v úrovni každého podlaží (obr. 11). Jednotlivá podlaží oddělovaly trámové stropy. Stropní trámy měly orientaci východ – západ. V západní obvodové zdi jsou dodnes v horizontální rovině každého podlaží viditelné otvory po osazení těchto trámů (obr. 12). V každém podlaží byly stropní trámy osazeny při výstavbě obvodových zdí donjonu, jak dokládají jejich otisky v maltě trámových kapes. V jižní obvodové zdi nejsou patrné v interiéru žádné otvory po osazení trámů, tzn. že zde nejsou stopy po zapaštění průvlaku do obvodové zdi a lze tak uvažovat o jiném řešení eliminace možného průvěsu stropních trámů. Průřez trámů nejnižší položeného stropu byl cca 25x30 cm a trámy byly osazeny v pravidelných rozestupech cca 55 cm. Hloubka jejich zapaštění do západní obvodové zdi kolísá od 1,55 m do 1,1 m. Horní hrana těchto trámů se nacházela cca 16 cm pod prvním odsazením obvodové zdi a je tedy možné, že na těchto trámech mohl být položen poval z kuláčů pokrytý hliněnou mazanicí. Tuto hypotézu by však mohl potvrdit jen archeologický výzkum interiéru donjonu.

Prostor prvního podlaží byl osvětlován pouze úzkými střílnovými okénky. Po jednom z nich se zachovala dnes již značně destruovaná okenní špaleta v západní obvodové zdi. Protilehlá špaleta tohoto otvoru je dnes viditelná pouze v malé části, která vystupuje z navržené destrukce. V interiéru měl tento otvor šířku cca 1,7 m a směrem k vnějšímu líci obvodové zdi se kónicky zužoval. Kónicita na jednom metru síly obvodové zdi činí 29 cm; na vnějším líci obvodové zdi mohla dosahovat šířka otvoru cca 40 cm. Tloušťka obvodové zdi v úrovni prvního podlaží dosahovala 2,1 m. Po prvním odsazení zdi v interiéru, které je 10 cm, je tloušťka obvodové zdi 2 m.

Další odsazení obvodového zdiva v interiéru má hodnotu 25 cm a nachází se ve výšce 3,7 m nad prvním odsazením. Tloušťka obvodové zdi je po druhém odsazení 1,75 m. Doklady existence

Obr. 12. Netřeb (okr. Domažlice) – Západní obvodová zeď s otvory (označeno šipkou) po osazení stropních trámů v jednotlivých podlažích. Foto a úprava autor 2017. – **Abb. 12.** Neu Riesenberg (Bez. Taus). Die westliche Ringmauer mit den Deckenbalkenlöchern in den einzelnen Stockwerken. Die Fensterlaibungen gelb markiert. Foto und Bearbeitung Autor 2017.

trámového stropu jsou opět vidět na západní straně, kde se dodnes dochovaly tři trámové kapsy. Stropní trámy v této úrovni měly rozměry cca 25x25 cm a byly zapuštěny 0,9 m do hmoty zdi. Mezera mezi trámy mohla činit 0,8 m. Oproti stropu prvního podlaží byly trámy v této úrovni instalovány nad tímto odsazením, takže dolní hrana trámů byla ve stejné úrovni jako hrana druhého odsazení. První trám přiléhal jednou stranou k jižní obvodové zdi a většinou své šířky byl po celé délce uložen na ústupku jižní zdi. Druhé podlaží disponovalo dvěma prosvětlovacími otvory na západní straně, po nichž se dochovaly jejich jižní špalety.⁶ Špaleta prvního okenního otvoru je od jihozápadního kouta vzdálena 1,6 m, protilehlá špaleta se nedochovala. Dochovaná špaleta druhého okna je od kouta vzdálena 7 m. Oba zmíněné okenní otvory se do interiéru trychtýřovitě rozšiřovaly pod stejným úhlem jako v prvním podlaží.

V úrovni třetího podlaží je možné na západní stěně rozpoznat relikt dalšího okna. Jeho špaleta je od jihozápadního kouta donjonu vzdálena 1,6 m, protilehlá se nedochovala. Oproti oknům níže položeným je okenní nika utvářena jiným způsobem a je oprávněné se domnívat, že zde bylo okno opatřené sedílií a náleželo obytnému prostoru. Světlá výška třetího podlaží byla cca 3,3 m.

Ve výšce 3,6 m nad druhým odsazením je v jihozápadním koutu dochován další ústupek zdiva. Odsazení zdi v této úrovni činí rovněž 25 cm a tloušťka obvodové zdi se zužuje na hodnotu 1,5 m. Nad tímto odsazením se nacházejí skromné reliкty obvodového zdiva, které stoupají směrem k jihozápadnímu nároží, kde dosahují maximální výšky 1,2 m nad úroveň posledního ústupku a jsou prosty architektonických a stavebních detailů. Je pravděpodobné, že toto čtvrté

podlaží bylo také obytné a jeho výška v interiéru mohla být rovněž kolem 3,5 m. Parametry stavby existenci čtvrtého podlaží umožňují. Tloušťku obvodového zdiva 1,5 m má v této úrovni např. hrad Pajrek (Kastl 2017b, 50).

Jak probíhala komunikace mezi jednotlivými podlažími donjonu, nelze z dochovaných pozůstatků zjistit, ale můžeme předpokládat existenci jednoramenných dřevěných schodišť. Střecha donjonu byla z pálené krytiny, jak dokládají časté nálezy prejzů na východním svahu pod hradem.

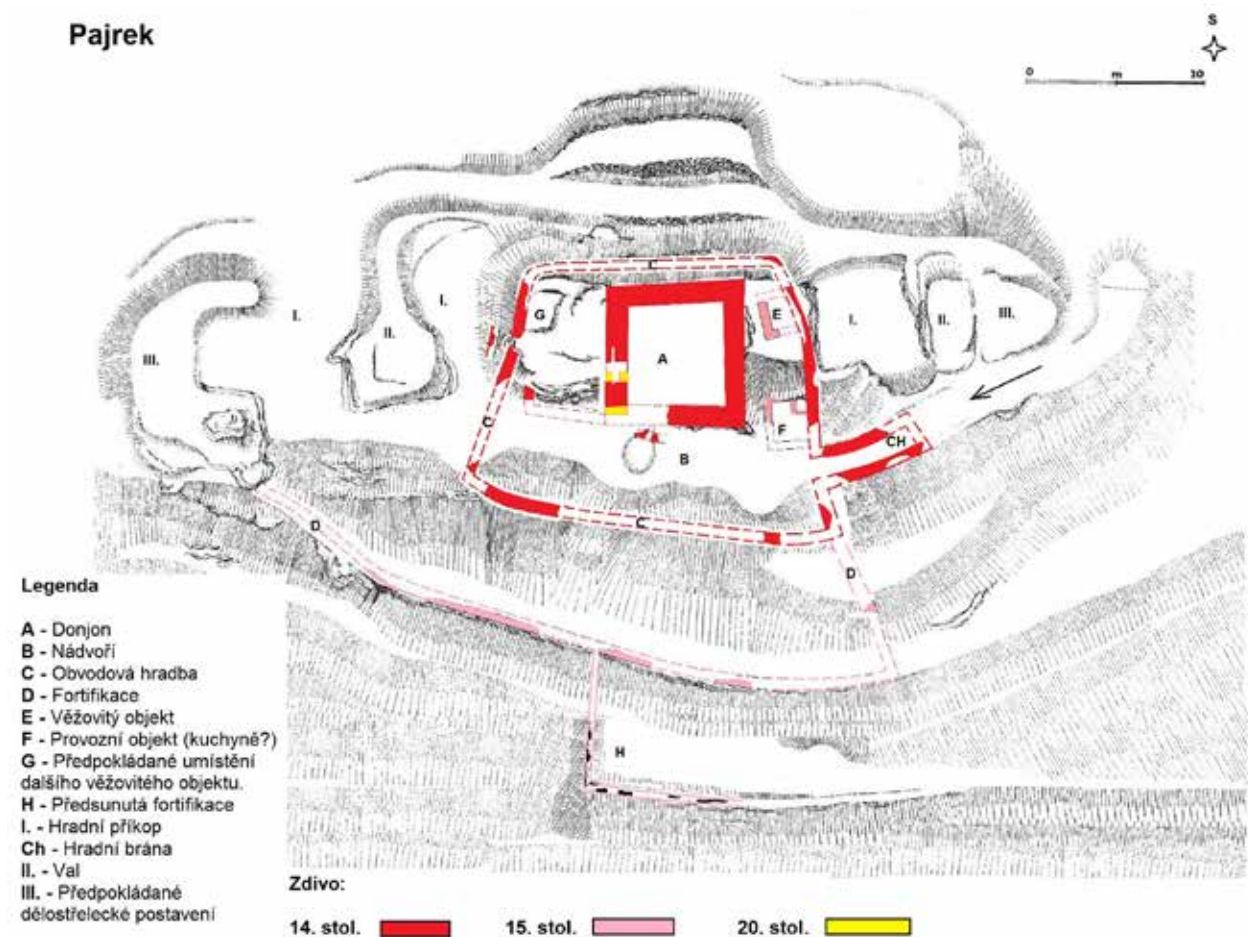
Doba zániku hradu zůstává stále otevřenou otázkou. Keramický soubor získaný z povrchových sběrů dokládá existenci života hradu od poloviny 14. století do druhé poloviny 15. století. Nálezy vypálené mazanice a především výrazně opálené dochované zdivo interiéru donjonu vypovídá o mohutném požáru, po němž již Netřeb nebyl patrně obnoven (Kausek 2009, 24).

Pajrek (okr. Klatovy)

Zřícenina hradu Pajreku se nachází v okrese Klatovy nedaleko Nýrska (obr. 1). Hrad byl postaven na konci táhlého pošumavského hřebene ve výšce 617 m. n. m., jehož svahy na východní a jižní straně strmě spadají do údolí Úhlavy. Hrad, umístěný na strategické poloze nad starou zemskou stezkou procházející údolím, založili pravděpodobně páni z Janovic před rokem 1342 (Durdík – Sušický 2005, 141; Úlovec 2004, 182–185; Sedláček 1996, 131–135). V rámci česko-bavorského konfliktu byl Pajrek roku 1472 dobyt bavorským vojskem. V roce 1512 kupuje pustý hrad Pajrek s celým panstvím Jindřich Kostomlatský z Vřesovic, za něhož dochází k opravě hradu. Dalším majitelem je Jan Koc z Dobrše, který připojuje Pajrek ke svému bystrickému panství. V dalším období se majitelé poměrně rychle střídali (knížecí rod Palm-Gundelfingen, Antonín Feldmann, Jan Rauscher, Antonín Jäckel a Josef Kordík). Posledním soukromým majitelem Pajreku byl knížecí rod Hohenzollern-Sigmaringen. V tomto období byly provedeny některé zabezpečovací práce na zdech zříceniny. Roku 1930 kupuje zříceninu hradu město Nýrsko, v jehož majetku je dodnes (Vyhnalová 2005, 36–38).

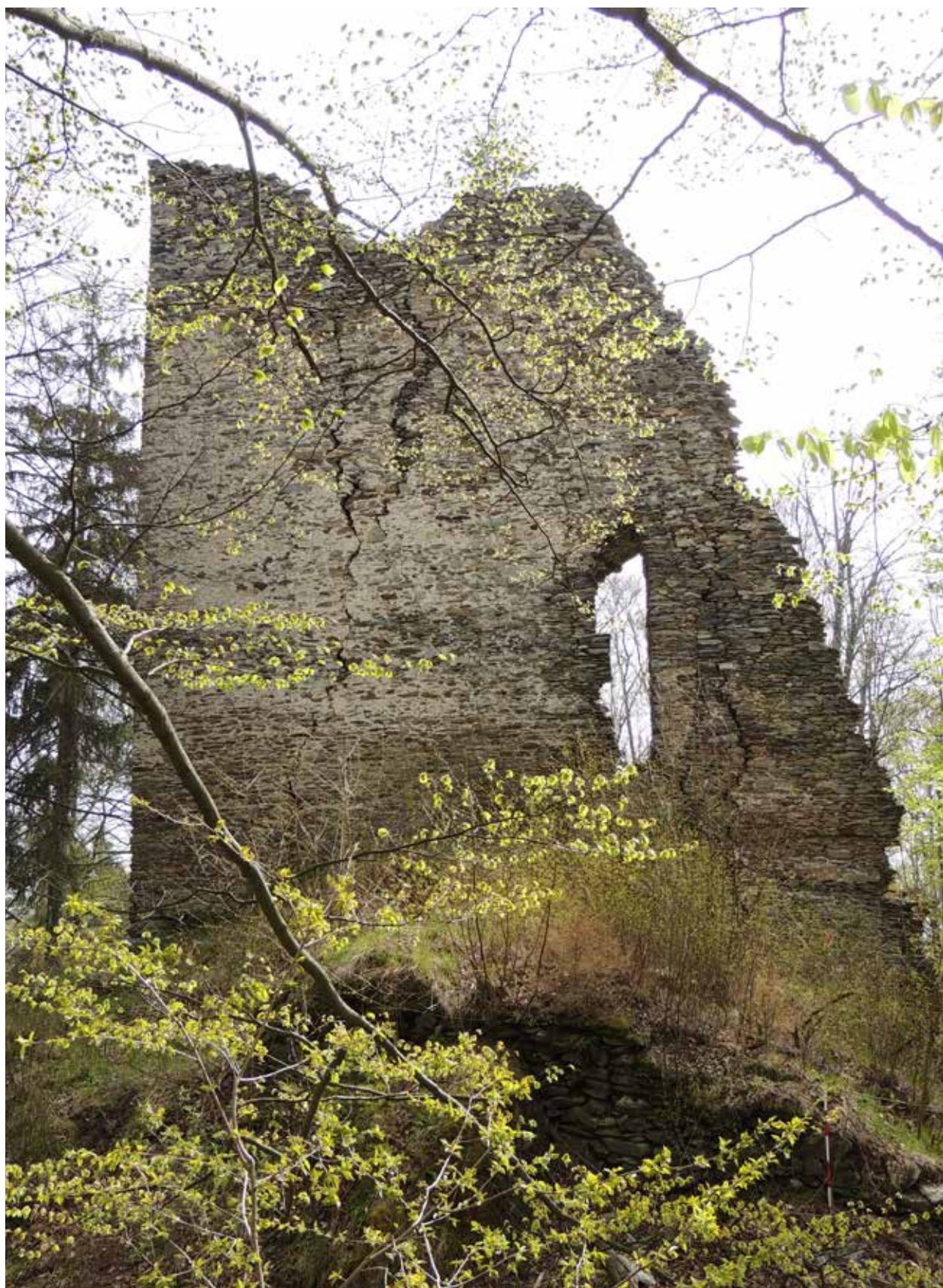
Pajrek byl relativně nevelkým hradem, kde větší plochu areálu zabíralo hradní jádro s mohutným donjonem (obr. 13). Typologicky ho lze zařadit do skupiny hradů s obytnou věží jako hlavní obranou a obytnou stavbou. Nynější stav donjonu je výsledkem zajišťovacích stavebních úprav provedených koncem 19. století (Durdík – Sušický 2005, 141). U tohoto hradu je možné definovat několik stavebních fází, jejichž chronologické zařazení je však velmi problematické. Pravděpodobně byl v první fázi postaven mohutný donjon, zatím s absencí zděné fortifikace. Určitou analogii v této fázi můžeme spatřovat u hradu Kunžvartu nedaleko Strážného na Vimpersku. Ve druhé fázi pravděpodobně následovala výstavba obvodové hradby (Procházka 1985, 46), která obehala hradní jádro, a do současnosti se dochovala v reliktech na východní, jižní a západní straně.

Největší část jádra hradu dnes zaujímá částečně zřícený objekt mohutného plochostropého donjonu (obr. 14) nepravidelného čtvercového půdorysu o vnějších rozměrech cca 16x16,5 metrů. Relikty obvodových zdí dodnes dosahují, kromě jižní strany, úrovně pátého podlaží. První podlaží donjonu v podstatě pouze vyrovnávalo terénní převýšení vystupujícího skalního bradla a dle stavebního provedení byly obvodové zdi v této úrovni zhotoveny jako vyvýšený základ donjonu. Na tento základ byla zřejmě s určitým časovým odstupem⁷ postavena zbývající část donjonu, jejíž půdorys v úplnosti nerespektoval původní půdorys základu (obr. 15). Toto se projevuje především na severní a východní straně donjonu, kde je patrné na vnější straně vystupující odsazení, které se zvětšuje u obou zdí směrem k severovýchodnímu nároží, kde na východní straně dosahuje 10 cm a na severní straně 25 cm.

Obr. 13. Pajrek (okr. Klatovy) – Půdorysný plán hradu dle Z. Procházky (Procházka 1985, 47), s vyznačením jednotlivých stavebních etap. Úprava autor. – **Abb. 13.** Beyereck (Bez. Klattau). Der Grundriss der Burg von Z. Procházka. Bearbeitung Autor.

Tloušťka obvodové zdi donjonu je ve dvou výškových úrovních v interiéru zeslabena odsazením. První odsazení odděluje první a druhé podlaží a druhé odsazení odděluje třetí a čtvrté podlaží. Z tohoto stavebního provedení se odvíjela i tloušťka obvodové zdi donjonu, která v úrovni prvního podlaží dosahuje v průměru 2,4 m. Po prvním odsazení činí mocnost zdi 1,9 m (měřeno v místě původního vstupu) a po dalším odsazení již jen 1,5 m. Úroveň plochy interiéru v prostoru prvního podlaží donjonu se zvedá od jihu směrem k severu. Jihovýchodní prostor je dnes z větší části vyplněn destrukcí. Od jihu směrem k severu postupně stoupá skalní blok, který nebyl nijak odtesán, takže prostor prvního podlaží v podstatě vyrovnává výškový deficit rostlého terénu (Procházka 1985, 46). Prostor druhého podlaží začíná prvním odsazením obvodového zdiva v interiéru o 0,5 m a tento ústupek mohl sloužit pro uložení trámů stropu (podlahy) v této úrovni. V případě dalších podlaží donjonu na Pajreku je situace poněkud nepřehledná. Pokud budeme brát v úvahu, že by další stropní konstrukce byla na druhém odsazení obvodové zdi v interiéru, tak by výška druhého podlaží činila cca 8 m což je poměrně neobvyklé. Je pravděpodobné, že tento prostor byl horizontálně rozdělen na dvě části. Otázkou je, jaké bylo konstrukční rozdělení tohoto prostoru. V případě, že by se jednalo o technologii osazení trámů do kapes v obvodové zdi interiéru donjonu, což by mohla potvrzovat řada otvorů po trámech o rozměrech cca 25x25 cm v západní (obr. 17) a východní stěně, byla by světlá výška druhého podlaží 3 m. Tato varianta se však jeví jako nepravděpodobná, a to hned z několika důvodů. Prvním

Obr. 14. Pajrek (okr. Klatovy). Celkový pohled na donjon od severozápadu. Foto Zlata Gersdorfová 2016. – **Abb. 14.** Beyereck (Bez. Klattau). Der Donjon – eine Gesamtansicht vom Nordwesten. Foto Zlata Gersdorfová 2016.

Obr. 15. Pajrek (okr. Klatovy). Odsazení základového zdiva na severní straně donjonu. Foto a úprava autor 2016. –
Abb. 15. Beyereck (Bez. Klattau). Der Absatz des Grundmauerwerks auf der Nordseite des Donjons. Foto und Bearbeitung Autor 2016.

Obr. 16. Pajrek (okr. Klatovy). Pohled do interiéru donjonu od jihu. Foto Zlata Gersdorfová 2016. – **Abb. 16.** Beyereck (Bez. Klattau). Der Blick in den Innenraum des Donjons vom Süden. Foto Zlata Gersdorfová 2016.

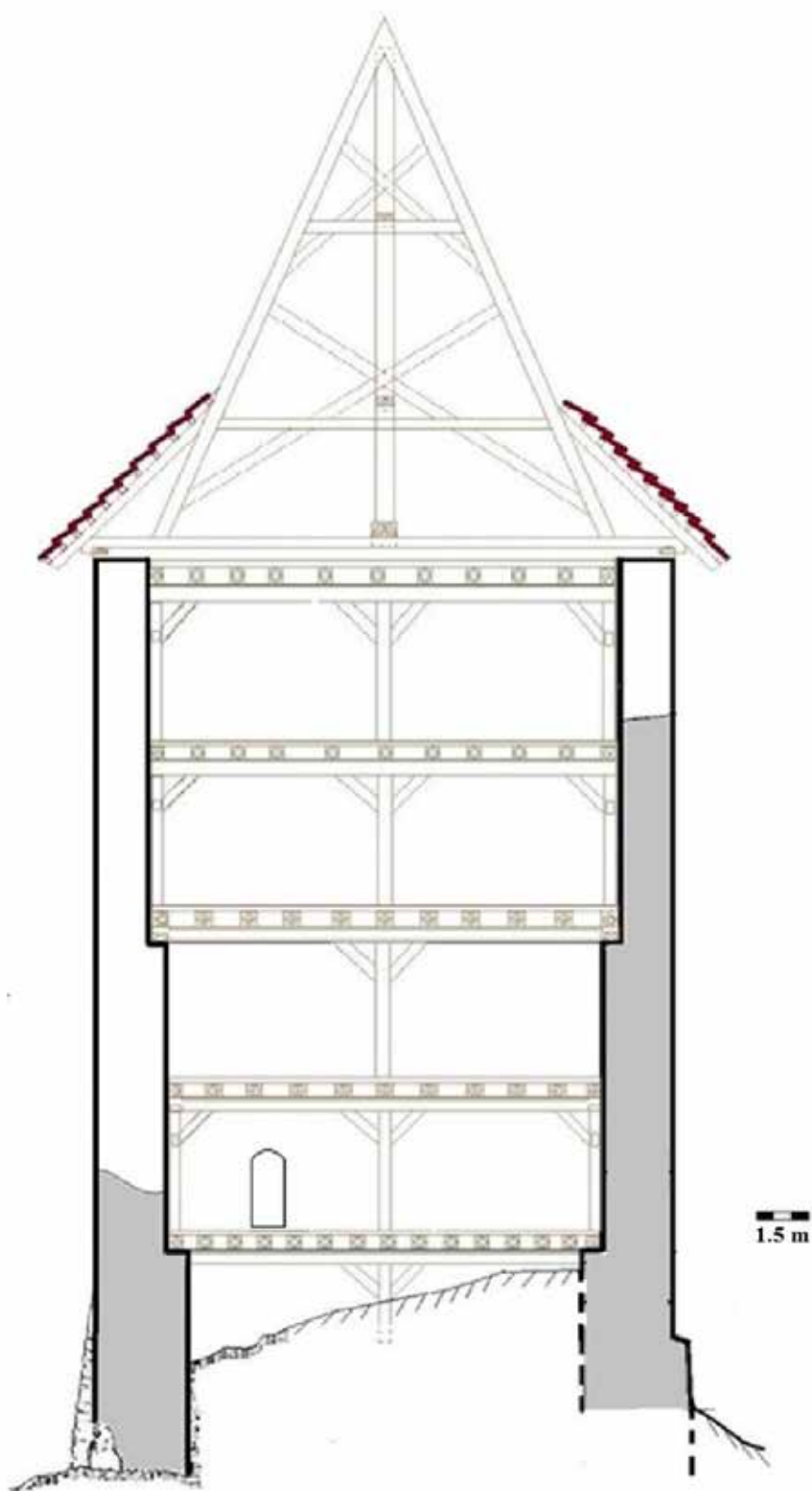
důvodem jsou půdorysné rozměry donjonu, které v interiéru činní cca 11x11 m, což představuje použití o něco delších stropních trámů, které by měly podle výše uvedených otvorů průřez pouze 25x25 cm a délku přes jedenáct metrů. Druhým důvodem je rozmístění těchto otvorů, které mají nepravidelné horizontální rozestupy od 1,3 m do 1,7 m. Pokud by se doopravdy jednalo v této úrovni o strop mezi druhým a třetím podlažím, bylo by nutné jeho zajištění kolmo usazenými průvlaky ukotvenými v severní a jižní zdi, po nichž by zůstaly rovněž trámové kapsy. Vzhledem ke skutečnosti, že se v severní zdi (jižní se nedochovala), otvory po průvlacích nenalézají, nelze do těchto míst klást konstrukci stropu. Výše zmíněné otvory v úrovni třetího podlaží lze spojovat s použitím štenýřového lešení při stavbě hradu (Procházka 1985, 46). Jako druhé, daleko pravděpodobnější, konstrukční řešení se nabízí použití samonosného podlaží neseného vloženou podpěrnou dřevěnou konstrukcí (obr. 18). V případě použití tohoto řešení, by byla světlá výška druhého a třetího podlaží cca 3,5 m, což je hodnota, která se blíží světlé výšce podlaží soudobých donjonů na Novém Herštejnu či Netřebu.

Kromě vstupního otvoru v západní zdi v úrovni druhého podlaží a jedné špalety okna v severní obvodové zdi v úrovni třetího podlaží se nedochovaly žádné okenní otvory. Je pravděpodobné, že většina okenních otvorů byla na jižní, dnes nejvíce destruované straně donjonu.

Ze čtvrtého a částečně pátého podlaží se dochovala reliktní část obvodových zdí na severní a západní straně dosahující výšky cca 4 m nad druhé odsazení obvodové zdi. Vzhledem k absenci

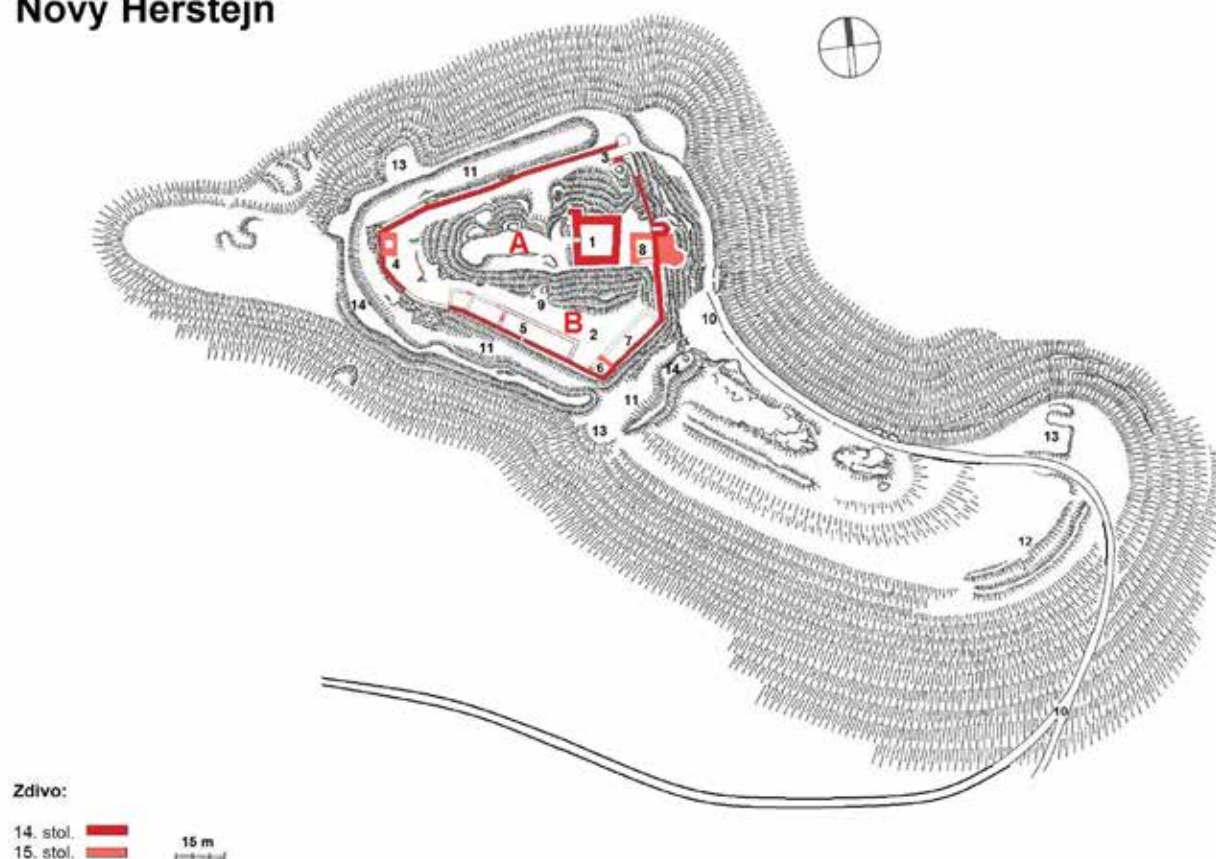

Obr. 17. Pajrek (okr. Klatovy). Pohled na západní obvodovou zeď v interiéru donjonu. Foto Zlata Gersdorfová 2016.
– **Abb. 17.** Beyereck (Bez. Klattau). Der Blick auf die westliche Mauer durch den Innenraum des Donjons. Foto Zlata Gersdorfová 2016.

Obr. 18. Pajrek (okr. Klatovy). Vertikální řez donjonem s hypotetickým řešením stavební konstrukce zdiva a jednotlivých podlaží. Tmavě – dochované obvodové zdivo. Světle – předpokládané, ale do současnosti nedochované obvodové zdivo. Kresba autor. – **Abb. 18.** Beyereck (Bez. Klattau). Vertikalschnitt durch den Donjon mit der hypothetischen Lösung der Baukonstruktion der einzelnen Stockwerke. Dunkel – heutiger Stand, hell – vermutlicher Durchlauf des ursprünglichen Mauerwerks. Zeichnung Autor.

Nový Herštejn

Obr. 19. Nový Herštejn (okr. Domažlice). Půdorysný plán hradu dle Z. Procházky s vyznačením jednotlivých stavebních etap. Úprava autor. – **Abb. 19.** Neu Hirschstein / Neu Herrnstein (Bez. Taus). Der Grundriss der Burg von Z. Procházka. Bearbeitung Autor.

kapes pro osazení stropních trámů mezi čtvrtým a pátým podlažím můžeme předpokládat stejné řešení stropů jako v případě úrovně mezi druhým a třetím podlažím. Otázkou zůstává, zda bylo páté podlaží na Pajreku obytné nebo zda se jednalo o zvýšený půdní prostor, využitelný např. k obraně. Existenci obytného pátého (zděného) podlaží sice parametry stavby umožňují,⁸ ale nelze ji v tomto případě jednoznačně prokázat.

Stavební provedení donjonu na Pajreku, včetně specificky pojatého konstrukčního řešení jednotlivých podlaží, je pro české prostředí poměrně neobvyklé a nabízí se myšlenka, zda je Pajrek české stavební provenience (Kastl 2017b, 54).

Nový Herštejn (okr. Domažlice)

Zřícenina hradu se nachází ve východní části okresu Domažlice necelých 2 km severovýchodně od Kdyně (obr. 1). Na základě stavebního rozboru a provedených archeologických průzkumů můžeme klást založení hradu do třetí čtvrtiny 13. století a spojovat jej se jménem Protivce z Herštejna (Durdík 2009, 386). První písemná zmínka, kde je Nový Herštejn uveden v predikátu Protivce „de Novohyrstain“, pochází až z roku 1348 (Profous I, 550). V polovině 14. století získávají hrad páni z Velhartic, kteří zde zakládají samostatnou větev rodu Herštejnských z Velhartic. Tento rod vlastnil Nový Herštejn až do konce 15. století, kdy jej získává Půta Švihovský z Rýzmburku. Za Švihovských z Rýzmburku došlo na hradě k posledním stavebním

Obr. 20. Nový Herštejn (okr. Domažlice). Pohled na donjon od severovýchodu. Foto autor 2016. – **Abb. 20.** Neu Hirschstein / Neu Herrnstein (Bez. Taus). Der Blick auf den Donjon vom Nordosten. Foto Autor 2016.

aktivitám (např. Kastl 2017a). V roce 1524 kupuje celé panství královské město Domažlice. Město se o hrad již nestaralo a tak pustnul. Pro účast domažlických na odboji proti Ferdinandovi I. jim bylo herštejnské panství zabaveno a v roce 1549 prodáno Šebestiánovi Markvartovi z Hrádku. Další posloupnost majitelů je poněkud problematická. Je pravděpodobné, že celé panství následně drželi Černínové z Chudenic spolu s Únějovicemi, neboť hrad je vysloveně zmiňován při prodeji únějovického panství roku 1626 Divišovi Kocovi z Dobrše. Okolo roku 1670 se opět dostal Nový Herštejn Černínům z Chudenic, v jejichž majetku zůstal až do roku 1945 (k dějinám blíže Jánský 2001, 41–87; Sedláček 1996, 35–39).

Dispozice hradu je dvoudílná a skládá se z jádra situovaného na vrcholové partii vystupujícího skalního hřebenu a z níže položeného prostoru zajištěného obvodovým ohrazením, které jádro obklopuje (obr. 19). Z celého hradního komplexu se z původních zděných staveb dochovala podstatná část mohutného donjonu (obr. 20), část objektu s tzv. Panenskou baštou a mohutná obvodová hradba s relikty fortifikačních objektů v nárožích (Procházka 1998, 207).

Jedinou doposud stojící stavbou hradního jádra, byť dochovanou v neúplném stavu, je mohutný donjon, jehož obvodové zdi dosahují místy výšky úrovně třetího podlaží. Donjon, u nějž byl archeologickým výzkumem prokázán zánik požárem,⁹ má půdorys nepravidelného lichoběžníku o rozměrech 16,5x15,6 m, kdy mocnost obvodových zdí dosahuje 2,3 m od úrovně prvního podlaží až po současnou korunu zdiva, která je v průměru 6,3 m nad okolním terénem. První podlaží je v současnosti přístupné otvorem v západní obvodové zdi (obr. 21). Vzhledem

Obr. 21. Nový Herštejn (okr. Domažlice). Pohled na západní zeď interiéru donjonu se stavebním otvorem v úrovni prvního podlaží a původním vstupem v úrovni třetího podlaží. Foto Zlata Gersdorfová 2016. – **Abb. 21.** Hirschstein / Neu Herrnstein (Bez. Taus). Der Blick auf die westliche Mauer im Innenraum des Donjons mit einer Bauöffnung in der Ebene des ersten Stockwerks und mit dem einstigen Eingang in der Ebene des dritten Stockwerks. Foto Zlata Gersdorfová 2016.

k jeho rozměrům, kdy dosahuje šířky 1,6 m a výšky 1,8 m, je možné se domnívat, že se jednalo o stavební otvor, který byl po dokončení donjonu pravděpodobně zazděn. Horní část otvoru byla zajištěna dřevěným povalem, jehož maltový otisk se dochoval v hmotě zdi. K jeho opětovnému probourání mohlo dojít v období romantismu za Černínů z Chudenic, aby byl zpřístupněn interiéru donjonu, neboť hrad byl vyhledávaným místem výletníků (blíže k tomu Kastl 2017a, 245).

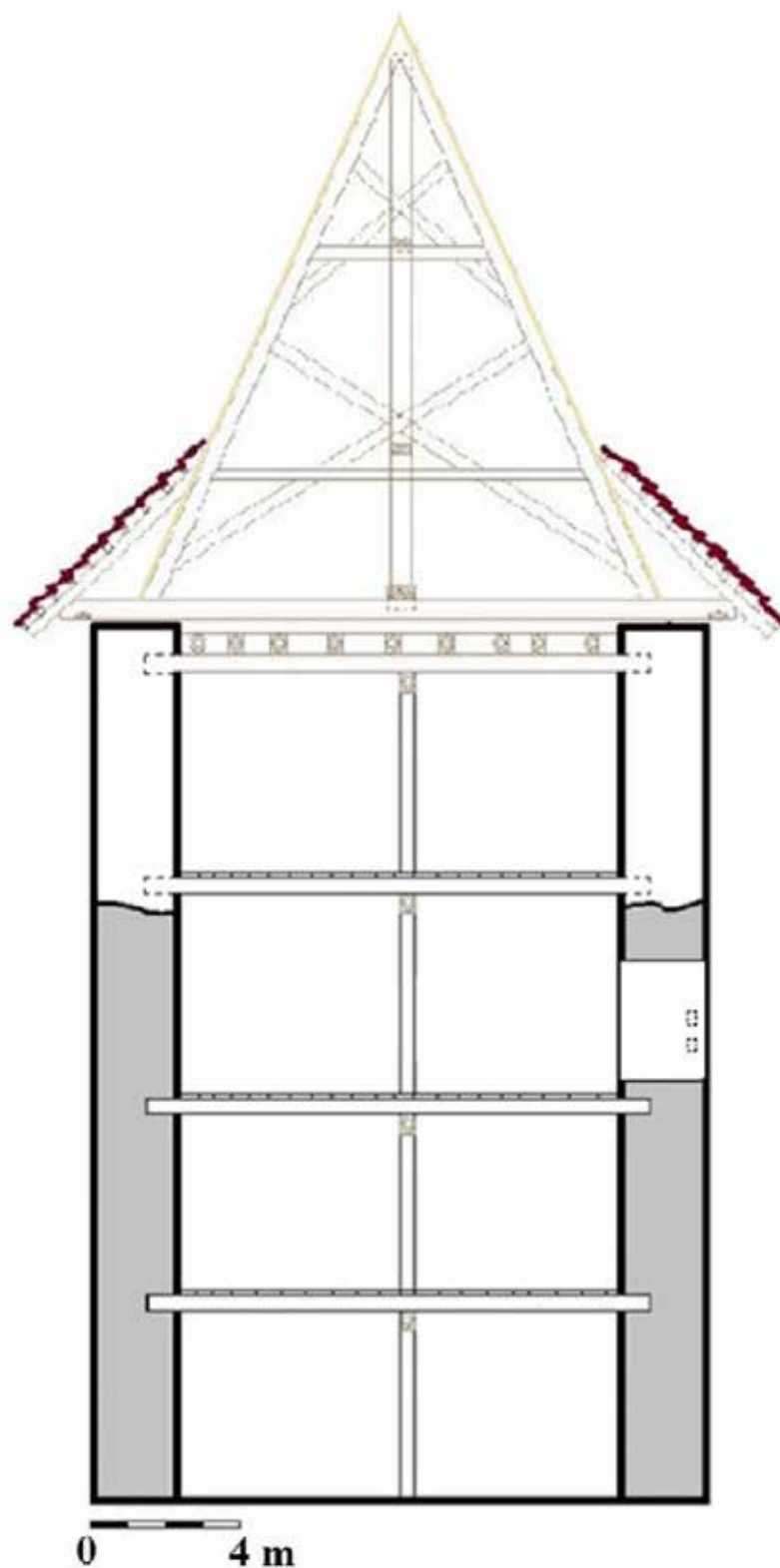
Donjon, o vnitřních rozměrech zhruba 11,9x11,2 m, byl ve všech úrovních plochostropý. Stropní trámy byly osazené v souběhu s kratší stranou donjonu (ve směru východ – západ). Výška prvního podlaží činila cca 2,2 m, což bylo potvrzeno archeologickým průzkumem v roce 2003 (Durdík – Kausek – Procházka 2004); kromě původního stavebního otvoru v západní obvodové zdi se v této úrovni žádné osvětlovací či ventilační otvory nenachází. Světlá výška druhého podlaží byla cca 2,8 metru. Vnitřní prostor osvětlovaly dva šterbinové otvory v západní obvodové zdi. Výška třetího podlaží činila cca 3,2 m. V této úrovni se v severní části západní obvodové zdi nachází původní vstupní otvor o rozměrech 1,6x2,9 m. V síle obvodové zdi, jižně od tohoto původního vstupu, jsou patrné pozůstatky trámových kapes s cihlovým vyložením pro uložení dvou zajišťovacích trámů dveří. Protilehlá strana již nevykazuje, díky pokročilé destrukci, žádné známky po otvorech pro uložení trámů při zajištění dveří. Třetí podlaží disponovalo dvěma

Obr. 22. Nový Herštejn (okr. Domažlice). Pohled na východní obvodovou zeď v interiéru donjonu s otvory po stropních trámech. Foto Zlata Gersdorfová 2016. – **Abb. 22.** Neu Hirschstein / Neu Herrnstein (Bez. Taus). Der Blick auf die östliche Mauer im Innenraum des Donjons mit den Deckenbalkenlöchern. Foto Zlata Gersdorfová 2016.

osvětlovacími otvory o rozměru 0,3x0,8 m, které byly prolomené v západní obvodové zdi jižně od vstupního otvoru. Dva otvory stejného provedení jsou prolomeny do protilehlé východní obvodové zdi a jeden štěrbinový otvor se nachází ve středové části severního úseku. Ze čtvrtého podlaží se dochovaly pouze torzální reliktů obvodového zdiva s rozvolněnou korunou bez sebe-menších architektonických a stavebních detailů.

Stropní trámy v jednotlivých úrovních mohly mít průřez až 40x40 cm, jak je vidět na dochovaných otvorech po uložení těchto trámů ve východní a západní obvodové zdi. Jejich rozestupy činily 0,5, ve vyšším patře 0,6 m. Délka trámů byla v průměru 11,8 m. Ačkoli byly stropní trámy poměrně velkého průřezu, byl ve všech podlažích osazený průvlak o průřezu cca 35x35 cm a délce cca 12 m, který eliminoval jejich případný průvės. Ve středu severní a jižní zdi jsou dodnes patrné trámové kapsy po osazení průvlaků. V případě stropu rozdělujícího první a druhé podlaží byly stropní trámy pravděpodobně osazené v polovičních délkách a v místě křížení nad průvlakem byly spojeny, buď rovnočelným plátováním nebo na šikmý sraz, což by usnadňovalo jejich instalaci i případnou výměnu. Případným ukazatelem pro tuto hypotézu může být způsob stavebního provedení otvorů (obr. 22) pro jejich uložení ve východní a západní obvodové zdi (více k této problematice Kastl 2017a, 248–250).

Obr. 23. Hrad Nový Herštejn (okr. Domažlice). Řez donjonem s hypotetickým řešením stavební konstrukce zdiva a jednotlivých podlaží. Tmavě – dochované obvodové zdivo. Světle – předpokládané, ale do současnosti nedochované obvodové zdivo. Kresba autor. – **Abb. 23.** Neu Hirschstein / Neu Herrstein (Bez. Taus). Der Schnitt durch den Donjon mit der hypothetischen Lösung der Baukonstruktionen der einzelnen Stockwerke. Dunkel – heutiger Stand, hell – vermutlicher Durchlauf des ursprünglichen Mauerwerks. Zeichnung Autor.

První i druhé podlaží mělo především skladovací funkci. Obytná funkce v případě třetího podlaží není prokazatelná (chybí doklad o umístění otopného zařízení a odvodu spalin). Je pravděpodobné, že bylo využíváno k jiným, např. skladovacím účelům. Komunikace mezi jednotlivými podlažími donjonu mohla být řešena jednoramennými dřevěnými schodišti. Stavební provedení donjonu (obr. 23), kdy je tloušťka obvodových zdí stejná od úrovně prvního podlaží do úrovně posledního podlaží, můžeme sledovat i na hradu Rabí.

Rabí (okr. Klatovy)

Mohutné zříceniny tohoto hradu se nacházejí na výrazném vápencovém vrchu (478 m n. m) nad řekou Otavou (obr. 24), v polovině cesty mezi Horažďovicemi a Sušicí (obr. 1). Počátky hradu byly dlouhou dobu zahaleny nejasnostmi a rozdílnými interpretacemi o jeho založení (srov. např. Razím 2001, 157; Durdík 2009, 464–465; Anderle 2004, 125–138; Anderle 2013, 130–131). Na základě dendrochronologického datování provedeného v rámci sanace zdiva donjonu byl jeho vznik položen do poloviny 14. století (Petrný 2015, 106–119). V následujících obdobích hrad prodělal poměrně bouřlivý stavební rozvoj. První rozšíření hradu bylo realizováno pravděpodobně již za Půty (I.) Švihovského z Rýzmburku, kdy došlo k výstavbě opevněného předhradí s hospodářskými budovami a studnou (dnešní druhé nádvoří). Další stavební vývoj probíhal za Břeňka Švihovského na přelomu 14. a 15. století. Poslední velkoryse pojaté přestavby se dočkal hrad koncem 15. století za Půty (II.) Švihovského z Rýzmburku. Výsledná podoba této přestavby je v podstatě dochována dodnes (Durdík – Sušický 2005, 172–177).

Donjon na Rabí je obdélníkového půdorysu s vnějšími rozměry cca 18,2x12,1 m a zaujímá nejvýše položené místo v rámci hradního areálu (obr. 25). Delší strany jsou orientovány na jihozápad a severovýchod. V rámci stavebního vývoje jsou rozpoznatelné dvě základní fáze. V první, poměrně dlouhé stavební etapě (1351–1385), měl donjon po dokončení čtyři plochostropá podlaží.¹⁰ Páté podlaží, které je rozpoznatelné díky zúžení obvodové zdi vytvářející v interiéru ústupek (obr. 26), bylo přistavěno v rámci poslední přestavby hradu ve druhé polovině 15. století (Durdík 2009, 466).

První podlaží je dnes přístupné otvorem v severní části jihozápadní obvodové zdi. Otázkou je, jakou tento otvor plnil funkci a kdy byl vytvořen. S názorem, že tento otvor byl proražen druhotně až ve 20. století z důvodu zpřístupnění interiéru donjonu, se dá polemizovat (Razím 2001, 158). Při bližším prozkoumání tohoto vstupu lze říci, že otvor mohl být v tomto místě zřízen již při výstavbě hradu. Absence jakýchkoli prvků, které byly při použití dveřních systémů ve středověku nezbytností (např. dveřní ostění, otvory po trámech zajišťovacích závor v síle zdi, aj.), je možné indikovat účel tohoto vstupu jako stavební otvor, který byl po dokončení donjonu zazděn a ve 20. století obnoven. Stejný stavební otvor byl použit při výstavbě donjonu na Novém Herštejnu (Kastl 2017a, 248). První podlaží, jehož výška činí v průměru 3,3 m, mělo především funkci skladovací. V obvodových zdech jsou v této úrovni pouze dva štěrbinové větrací otvory. První a druhé podlaží odděloval trámový strop, po němž se v interiéru dochovaly v pravidelných rozestupech (0,9 m) umístěné trámové otvory (obr. 27). Tyto otvory se nacházejí v jihozápadní a severovýchodní obvodové zdi a mají rozměry cca 26x29 cm. Hloubka zapuštění do obvodové zdi činí cca 40 cm, takže délka trámů mohla dosahovat cca 8,3 m. V úrovni druhého podlaží se v jihozápadní zdi nacházel původní vstup do donjonu, který byl po zřízení nového vstupu ve třetím podlaží neznámo kdy zazděn (Razím 2001, 158). Druhé podlaží mělo výšku cca 3,8 m a bylo osvětlováno nevelkými okénky. Jedno se nachází vedle původního vstupu a další dvě jsou umístěné v severozápadní zdi. V protější severovýchodní zdi jsou další tři okénka. V tomto podlaží je doklad užití otopného zařízení v podobě dýmníku, umístěného poblíž východního koutu, ústícího do severovýchodní zdi.

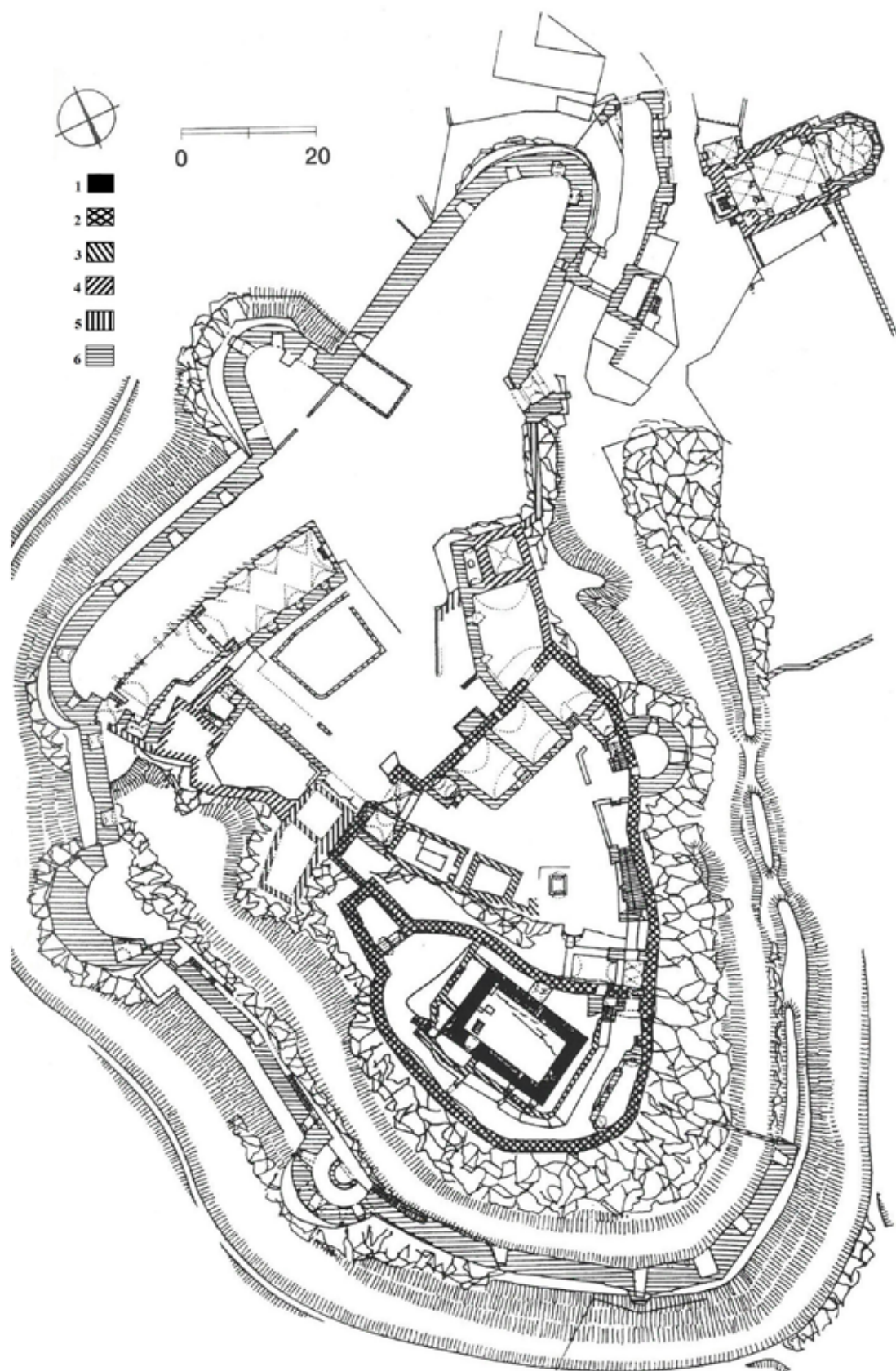

Obr. 24. Hrad Rabí (okr. Klatovy). Celkový pohled na jádro hradu od jihozápadu. Foto Zlata Gersdorfová 2017. –
Abb. 24. Rabí (Bez. Klattau). Die Burg – die Gesamtansicht vom Südwesten. Foto Zlata Gersdorfová 2017.

Druhé a třetí podlaží odděloval rovněž trámový strop. Trámy měly stejnou velikost a délku jako v případě prvního podlaží, ale byly osazeny hustěji. Mezera mezi trámy byla v této úrovni 0,7 m. V severozápadní zdi je v úrovni třetího podlaží umístěn nový vchod, opatřený lomeným portálem a vpadlinou pro padací můstek na vnějším líci zdi. Interiér třetího podlaží měl světlou výšku cca 4,7 m a byl osvětlován šesti půlkruhově sklenutými okny, z nichž jedno bylo umístěno v jihovýchodní zdi a třemi okny byla osazena jihozápadní a severovýchodní zeď. Okno, které se nalézalo blíže k východnímu koutu, bylo zazděno patrně z důvodu proražení komínového průchodu vedoucího z druhého podlaží.

Třetí a čtvrté podlaží odděloval opět trámový strop, jehož trámy měly rozměry cca 30x30 cm s rozestupy po 0,4 m. Interiér čtvrtého podlaží, jehož výška činila cca 4,5 m, byl osvětlován šesti velkými okny opatřenými mírně hrotitým záklenkem a sedilii. Dvěma okny byly symetricky osazeny delší zdi a jedním oknem disponovaly středové partie kratších zdí. Další otvor (dnes zazděný) byl situován v jihozápadní stěně (blíže k jižnímu koutu) a zajišťoval pravděpodobně přístup na prevět. Strop mezi čtvrtým a pátým podlažím byl konstrukčně řešen odlišně, zřejmě zde byl, dle stop ve zdivu, osazen průvlak.

Prostor pátého podlaží je v horizontální rovině vymezen odsazením obvodové zdi v interiéru o cca 10 cm, takže tloušťka zdi je v této úrovni 2,2 m. Interiér byl osvětlován osmi okny, která byla, neznámo kdy, zazděna. Po třech v jihozápadní a v severovýchodní zdi a po jednom oknu

Obr. 25. Hrad Rabí (okr. Klatovy). Plán hradu s vyznačením jednotlivých stavebních fází (převzato z Durdík – Sušický 2005, 175). – **Abb. 25.** Rabi (Bez. Klattau). Der Grundrissplan mit einzelnen Bauphasen nach Durdík – Sušický 2005, 175.

Obr. 26. Hrad Rabí (okr. Klatovy). Odsazení obvodového zdiva (označeno šipkami) pátého podlaží v interiéru donjonu. Foto a úprava autor 2018. – **Abb. 26.** Rabí (Bez. Klattau). Der Absatz der Ringmauer (mit einem Pfeil markiert) im fünften Stockwerk des Donjons. Foto und Bearbeitung Autor 2018.

v jihovýchodní a v severozápadní zdi. Koruna zdiva donjonu je dnes upravena jako ochoz pro turisty.

Donjony na Novém Herštejnu a Rabí představují názornou ukázkou stavební produkce tohoto období. Stavební provedení donjonu na Rabí může napomoci k identifikaci osoby prvního stavitele, což je dnes velmi nejednotné (srov. Menclová 1978, 325; Razím 2001, 157; Durdík – Sušický 2005, 172; Anderle 2013, 130–131). Ve spektru provedeného průzkumu a prvků datovaných dendrochronologickou metodou víme, že výstavba donjonu na Rabí byla zahájena zřejmě až okolo roku 1350 (Petrný 2015, 106–119). Ze stejného období pochází i donjon na Novém Herštejnu (Procházka 2004, 158). Pokud provedeme další srovnání obou staveb, zjistíme další společné prvky. Prvním shodným prvkem může být tloušťka obvodového zdiva, která je u obou donjonů shodná (2,3 m). Dalším společným ukazatelem může být použití stavebního otvoru v prvním podlaží donjonu, kdy stavební otvory v donjonech obou hradů mají téměř identické rozměry a provedení. Konstrukční provedení stropů (do úrovně třetího podlaží) u Rabí a u Nového Herštejnu se jeví na první pohled rozdílné. Vzhledem však k rozměrům vnitřních prostor donjonu na Rabí musíme počítat s jistou formou podepření nosných trámů. Můžeme předpokládat existenci průvlaku instalovaného na několika dřevěných podpěrách.¹¹ Rovněž okenní otvory třetího podlaží vykazují shodné stavební provedení.¹² Za stavebníka Nového Herštejnu je považován Ješek z Velhartic (Knoll 2015, 193). Je možné, že jiný představitel rodu z Velhartic mohl zahájit výstavbu donjonu na Rabí (resp. v rámci výstavby nejstarší části hradu). U obou staveb je, na základě výše popsaných parametrů a některých shodných znaků, přípustitelná možnost produkce jedné stavební huti, přičemž páni z Velhartic v tomto období takovou huť provozovali

Obr. 27. Hrad Rabí (okr. Klatovy). Pohled na severovýchodní stěnu interiéru donjonu s otvory po instalaci stropních trámů v jednotlivých podlažích. Foto autor 2017. – **Abb. 27.** Rabí (Bez. Klattau). Der Blick auf die nordöstliche Mauer des Donjon-Innenraums mit den Deckenbalkenlöchern in den einzelnen Stockwerken. Foto Autor 2017.

Obr. 28. Hrad Rabí (okr. Klatovy). Otvory po stropních trámech v úrovni pátého podlaží nad okny s mírně hrotitým záklenkem a sediliemi v úrovni čtvrtého podlaží. Foto autor 2017. – **Abb. 28.** Rabí (Bez. Klattau). Deckenbalkenlöcher im fünften Stockwerk über den Fenstern mit einem wenig gebrochenen Karnies und Sedilien im vierten Stockwerk. Foto Autor 2017.

(Kroupa 1991, 25–49). Další stavební aktivity na Rabí, včetně dostavby donjonu, byly již v režii Švihovských z Rýzmburku (Anderle 2013, 130–131).

Závěr

Z výše předložených dílčích studií můžeme vidět určitou variabilitu ve stavebním provedení obvodových zdí donjonů včetně řešení stropních konstrukcí. Na základě provedení průzkumu a dokumentace těchto objektů lze konstatovat, že častým stavebním provedením donjonu ve sledovaném regionu je varianta bez ústupkového zdiva se zapuštěnými stropními trámy, která je zastoupena hrady Nový Herštejn a Rabí. Dalším stavebním provedením donjonu je varianta s ústupkovým zdivem se zapuštěnými stropními trámy, kterou reprezentuje hrad Pušperk a Netřeb. Třetí variantu tvoří donjon s ústupkovým zdivem, kde jsou dřevěné konstrukce jednotlivých podlaží do interiéru v podstatě vloženy. Tato varianta byla použita na Pajreku. Všechny uvedené příklady donjonů byly plochostropé a u většiny z nich lze předpokládat interiérové propojení jednotlivých podlaží jednoramenným dřevěným schodištěm. Výjimku představuje hrad Pušperk, neboť zde byla pravděpodobně vertikální komunikace mezi podlažími zajišťována samostatným schodišťovým traktem.¹³ Ve spektru půdorysného řešení dominují na sledovaném území donjony čtvercového a obdélníkového založení. V případě tloušťky obvodových zdí jsou u sledovaných donjonů drobné odchylky (tab. 1). Další sledovatelnou veličinou je průřez trámů stropních konstrukcí (tab. 2), který je u předmětných objektů nejednotný (tato hodnota je

lokality	tloušťka obvodové zdi (m)				orientace trámů ke světovým stranám	rozměr interiéru (m)	vnější půdorys (m)	doklady použití průvlaku
	1. podlaží	2. podlaží	3. podlaží	4. podlaží				
Nový Herštejn	2.3	2.3	2.3	2.3?	SV – JZ	11.9x11.2	16.5x15.6	ano
Rabí	2.3	2.3	2.3	2.3	V – Z	13.6x7.5	18.2x12.1	ano
Pajrek	2.4	1.9	1.9	1.5	V – Z	11.7x11.2	16.5x16	ne
Netřeb	2.1	2	1.75	1.5	V – Z	8.8x6.8	13x11	ne
Pušperk	2.5	2.35	?	?	V – Z	11x10	16x15	ne

Tabulka 1. Tabelle 1.

lokality	délka stropních trámů jednotlivých podlaží (m)				průřez stropních trámů (cm)			mezera mezi stropními trámy (cm)			Výška podlaží (m)			
	1. p	2. p	3. p	4. p	1. p	2. p	3. p	1. p	2. p	3. p	1. p	2. p	3. p	4. p
Nový Herštejn	11.8	11.8	11.8?	?	40x40	40x40	40x40?	50	60	?	2.2	2.8	3.2	?
Rabí	8.3	8.3	8.3	8.3	26x29	26x29	30x30	90	70	40	3.3	3.8	4.7	4.5
Pajrek	11.2?	11.2?	12.2?	12.2?	?	?	?	?	?	?	?	3.5	3.5	3.5?
Netřeb	9.8	9.3	?	?	25x30	25x25	25x25?	55	80	?	?	3.7	3.3	?
Pušperk	11.7	?	?	?	22x23	?	?	40	?	?	?	?	?	?

Tabulka 2. Tabelle 2.

odvozena na základě dochovaných trámových otvorů). Výpovědní potenciál lokalit zahrnutých do této studie není zdaleka vyčerpán a otevírá další možnosti, a to především ve spektru specializovaných analýz maltových směsí a petrografického rozboru použitého stavebního materiálu, které mohou pomoci při řešení otázky původu stavebních surovin včetně možností a limitů tehdejší logistiky (Kastl 2019, 84–90).

Poznámky

- ¹⁾ T. Durdík tvrdí, že se v případě Osračina jedná o věžový palác (Durdík 2009, 414). Tohoto názoru je Z. Procházka, který zde vedl archeologický výzkum (Procházka 2000), jemuž děkuji za přátelskou konzultaci.
- ²⁾ Donjon na Roupově byl jistě původně přístupný z přízemí, jak to prokázal archeologický výzkum (Foster – Kamenická 2006). Zpřístupnění dalších pater souvisí s okolní zástavbou, jejíž vztahy nejsou dodnes úplně jasné.
- ³⁾ Vstup do donjonu v úrovni druhého podlaží je odvozen od současného povrchu v okolí donjonu, který je výsledkem terénních úprav počátkem 17. století. Bohužel neznáme výšku původního povrchu (Durdík – Sušický 2005, 169–170) a je tedy možné, že vstup mohl být i v úrovni třetího podlaží.

- 4) Jako přístavek tuto část definoval T. Durdík (Durdík – Sušický 2005, 169).
- 5) Doklady trámových kapes po osazení průvlastku se na Pušperku díky značné destrukci zdiva nedochovaly. Jejich použití je u donjonů tohoto období častým jevem, jak je dodnes pozorovatelné na Novém Herštejnu nebo Rabí.
- 6) Můžeme předpokládat existenci podobných okenních otvorů ve východní obvodové zdi, která se nedochovala.
- 7) V případě Pajreku můžeme názorně vidět postup při výstavbě obvodových zdí, kdy je výstavba rozvržena (záměrně?) do dvou etap. Je možné, že zdivo prvního podlaží bylo dokončeno na podzim a posléze zazimováno. V další výstavbě se mohlo pokračovat následující (nebo jiný) rok.
- 8) Páté obytné podlaží je např. na donjonech hradů Kost, Rabí nebo Lipnice.
- 9) V rámci propálené vrstvy v interiéru donjonu byly nalezeny i zlomky kachlů, což svědčí o jeho využívání až do jeho zániku (Durdík – Kausek – Procházka 2004).
- 10) Výstavba čtyř podlaží donjonu proběhla ve dvou stavebních etapách v letech 1351–1352 a 1384–1385, přičemž není jasné, zda se jedná o stavební mikrofázi, nebo samostatné dvě etapy – viz Patrný 2015.
- 11) Dobovou analogii k tomuto konstrukčnímu řešení nalezneme na tvrzi Siedlęcín ve Slezsku (Konieczny 2016, 350).
- 12) U Nového Herštejnu jsou okenní otvory dochované jen do úrovně třetího podlaží. Dle stavebního provedení okenních otvorů ve třetím podlaží na Herštejnu je velká podobnost s okenními otvory třetího podlaží na Rabí.
- 13) Dnes sice neznáme původní výšku donjonu Pušperku, ale na základě rozboru kresby F. A. Hebera je možné předpokládat dosah této části do úrovně třetího podlaží.

Literatura a prameny

Archivní prameny

SOkA Klatovy, Archiv města Poleň, sign. K 128, inv. č. 2.

Rukopisy a dokumentace

Kausek, P. 2009: Počátky šlechtických hradů v oblasti Korábské vrchoviny ve světle archeologických pramenů. Nepublikovaný rukopis magisterské práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou. Archiv FF UK Praha.

Durdík, T. – Kausek, P. – Procházka, Z. 2004: Nálezová zpráva o výzkumu hradu Nový Herštejn okr. Domažlice v roce 2003 uložená v Archivu nálezových zpráv Archeologického ústavu AV ČR, Praha, v. v. i., č. j. 5545/04.

Literatura

Anderle, J. 2004: Otázky vývoje jádra hradu Rabí. *Castellologica bohemia* 9, 125–138.

Anderle, J. 2013: Hrady v jihozápadních Čechách. *Obrazy krásy a spásy. Gotika v jihozápadních Čechách*, Plzeň, 112–143.

Anderle, J. – Kyncl, J. 2002: Vývoj horního hradu v Bečově nad Teplou. *Průzkumy památek* 9, 75–108.

Durdík, T. 1977: K chronologii obytných věží českého středověkého hradu. *Archaeologia historica* 2, 221–228.

Durdík, T. 1998: Obytné věže českých hradů. *Muzejní a vlastivědná práce* 36 – Časopis Společnosti přátel starožitností 106, 57–59.

Durdík, T. – Kašpar, V. 2000: Nové poznatky ke stavebnímu vývoji a podobě hradu ve Vimperku. *Archaeologia historica* 25, 171–181.

Durdík, T. – Sušický, V. 2000: Zříceniny hradů, tvrzí a zámků. *Střední Čechy*. Praha.

- Durdík, T. – Bolina, P. 2001: Středověké hrady v Čechách a na Moravě. Praha.
- Durdík, T. – Sušický, V. 2005: Zříceniny hradů, tvrzí a zámků. Západní Čechy. Praha.
- Durdík, T. 2009: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. 3. vydání. Praha.
- Foster, L. – Kamenická, E. 2006: Archeologická zjištění na hradě Roupově. *Castellologica bohemia* 10, 373–386.
- Gabriel, F. 2008: Vztah stavby „věž“ k typu „skalní hrad“ v severních Čechách. *Castellologica bohemia* 11, 31–52.
- Heber, F. A. 2002: České hrady, zámky a tvrze. Západní Čechy. Praha.
- Hefner, Z. 1994: Hrad Himlštejn, Hláska. *Zpravodaj Klubu Augusta Sedláčka* 5/3, 25–27.
- Jánský, J. 2001: Dějiny hradu Nového Herštejna a jeho držitelů. *Západočeský historický sborník* 7, 41–87.
- Jánský, J. 2004: Kronika česko-bavorské hranice IV. (1458–1478). Doba krále Jiřího a první období jagellonské vlády – boje s křižáky a odboje Zelenohorské jednoty a bocklerů. Domažlice.
- Kastl, P. 2014: Povrchový průzkum hradu Pušperku u Poleně. *Castellologica bohemia* 14, 19–35.
- Kastl, P. 2015: Hrad Pušperk na Chudenicku (=Zapomenuté hrady, tvrze a místa 47). Plzeň.
- Kastl, P. 2017a: Úloha Nového Herštejna v česko-bavorském konfliktu. *Castellologica bohemia* 17, 241–267.
- Kastl, P. 2017b: Příspěvek k otázce vnitřního uspořádání v donjonu hradu Pajreku. Hláska. *Zpravodaj Klubu Augusta Sedláčka* 28/4, 49–54.
- Kastl, P. 2019: Vápenická pec na předpolí hradu Pušperku (okr. Klatovy). *Archeologie západních Čech* 10, 84–90.
- Knoll, V. 2015: Páni z Velhartic. Měli duši zvláštní – trochu drsná zdála se... Praha.
- Konieczny, A. 2016: Badania dendrochronologiczne drewnianych konstrukcji ksiazecej wieży mieszkalnej. In: P. Nocuń red., *Wieża ksiazece w Siedlecinie w świetle dotychczasowych badań*. Jelenia Góra, 336–377.
- Krahe, F. W. 2014: *Burgen und Wohntürme des deutschen Mittelalters*. Köln.
- Kroupa, P. 1991: Velhartická stavební huť ve středověku a její okruh. *Minulostí západočeského kraje* 27, 25–49.
- Menclová, D. 1976: *České hrady 1*. Praha.
- Patrný, M. 2015: Předběžné výsledky z aktuálních průzkumů hradu Rabí. *Castellologica bohemia* 15, 106–119.
- Procházka, Z. 1985: Pajrek, k. ú. Nýrsko, o. Klatovy. In: *Ročenka Klubu Augusta Sedláčka 1985*. Plzeň, 39–55.
- Procházka, Z. 1998: Nové poznatky z výzkumu hradu Nového Herštejna. *Castellologica bohemia* 6, 205–228.
- Procházka, Z. 2000: Archeologický výzkum hradu Osvračín 1997–1998. *Castellologica bohemia* 7, 131–146.
- Procházka, Z. 2004: Nové letopočty v dějinách hradů Plzeňského kraje. Příspěvek k dendrochronologickému datování a stavebnímu rozboru zdiva hradních zřícenin. In: *Dějiny staveb 2003*. Plzeň, 144–175.
- Procházka, Z. – Ptáková, M. 2015: *Kanice. Kapitoly z historie a současnosti obce pod Netřebem*. Domažlice.
- Razím, V. 1994: Nové poznatky z opravy Křivoklátu – východní část horního hradu, *Průzkumy památek* 1, 55–76.
- Razím, V. 2001: Hrad Rabí románský? *Průzkumy památek* 8, 157–161.
- Razím, V. 2011: K počátkům hradu Landštejna. *Průzkumy památek* 8, 31–70.
- Razím, V. 2017: Doplnění poznatků o stavebním vývoji věžového paláce hradu Týřova. *Průzkumy památek* 24, 160–166.
- Sedláček, A. 1996: *Hrady, zámky a tvrze Království českého 9. Domažlicko a Klatovsko*. Praha.

Úlovec, J. 2004: Hradý, zámky a tvrže Klatovska. Praha.

Vyhnalová, I. 2005: Bavor v rohu aneb kronika hradu Pajrek. Domažlice.

Záruba, F. 2014: Hradní kaple I. Doba přemyslovská. Praha.

Die Wohntürme (Donjons) des 14. Jahrhunderts und Bauformmöglichkeiten am Beispiel der Adelsburgen in der Region Pilsen

Die vorliegenden Beispiele weisen auf eine gewisse Variabilität in der Bauform der Umfassungsmauern der Donjons einschließlich der Lösung von Deckenstrukturen hin. Auf dem Gebiet des Pilsener Kreises befanden sich insgesamt 12 Burgen, die als Donjon-Typ bezeichnet werden können. Von dieser Zahl gibt es aber nur fünf Objekte, die so erhalten sind, die Rekonstruktion des einstigen Aussehens der Wohntürme möglich wäre. Im Grundrisspektrum dominieren Donjons auf dem quadratischen und rechteckigen Grundriss. Auf Grund der durchgeführten Untersuchungen und Dokumentation dieser Objekte können drei bzw. vier Grundschemas identifiziert werden. Die meist verbreitete Variante der Bauform in dieser Region ist ein Mauerwerk, in dem die Deckenbalken gefestigt wurden (Neu Hirstein, Rabi). Eine andere häufige Ausführung der Donjons, ist die Variante mit zurückgezogenem Mauerwerk mit eingelassenen Deckenbalken, die durch die Burg von Puschberg und Neu Riesenberg repräsentiert wird. Die dritte (in der untersuchten Region) einzigartige Variante ist der Donjon mit dem zurückgesprungenen Mauerwerk, bei dem die Holzstrukturen der einzelnen Decken in den Innenraum eingefügt werden. Diese Variante wurde auf der Burg Bayereck verwendet. Bei allen diesen Beispielen handelt es sich um eine Version des Donjons mit mehreren flachen Decken, von denen angenommen werden kann, dass die meisten durch eine einflügelige Holzterasse miteinander verbunden waren. Eine Ausnahme stellt die Burg Puschberg dar. Im Fall von Puschberg wurde die vertikale Verbindung zwischen den Stockwerken wahrscheinlich durch einen separaten Treppenhauskorridor gewährleistet. Bei der Wandstärke der Umfassungsmauern treten geringfügige Abweichungen bei den erforschten Donjons auf (Tabelle 1). Eine weitere beobachtbare Variable ist der für die betreffenden Objekte inkonsistente Querschnitt der Deckenbalken (Tabelle 2 – dieser Wert ergibt sich aus den erhaltenen Balkenöffnungen).

Doklady o stavební podobě zaniklých tvrzí v Machovicích na Českobudějovicku

Daniel Kovář

Evidence of the construction scheme of abandoned fortresses in Machovice in the District of České Budějovice

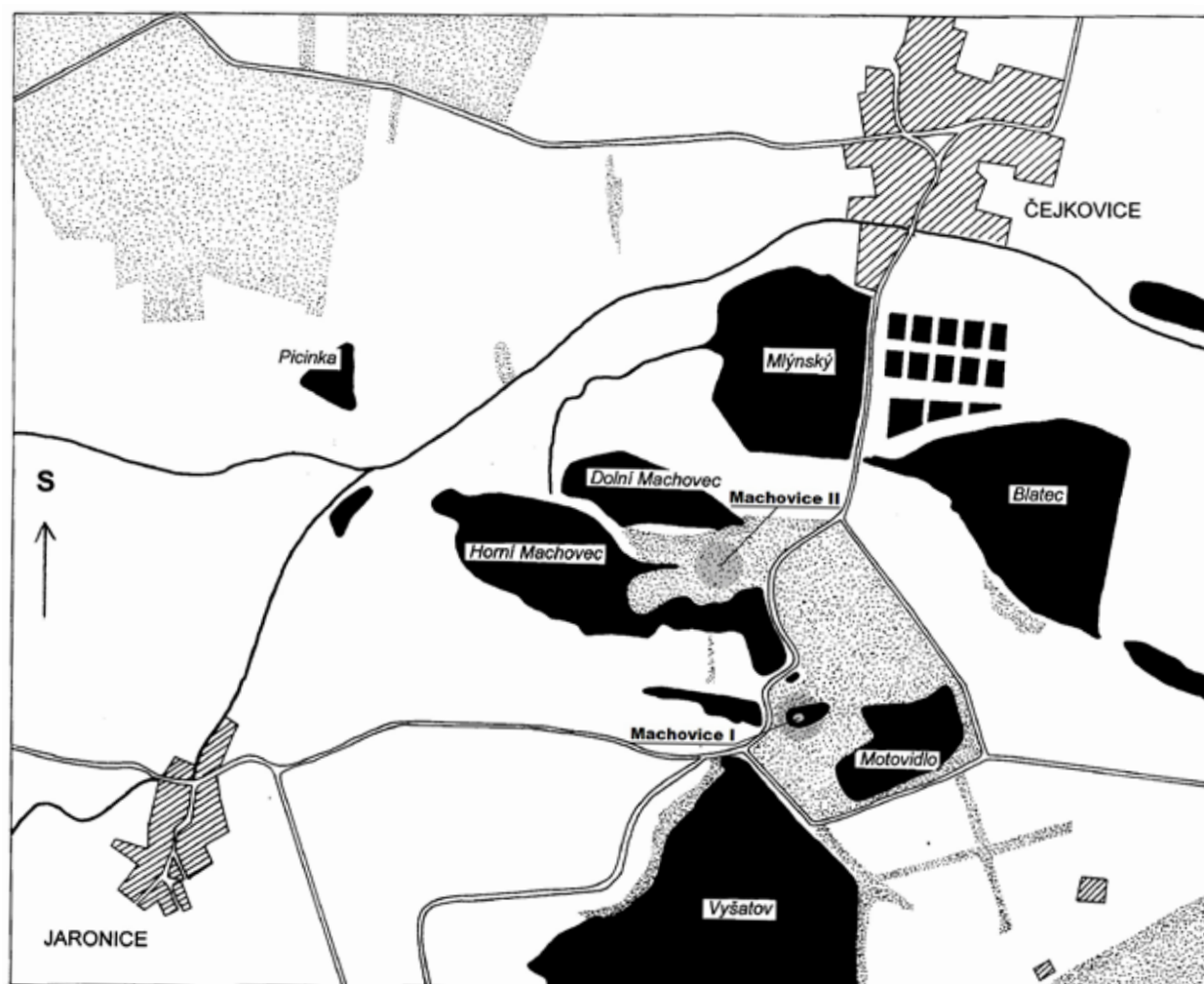
Abstract: *The paper focuses on the issue of two abandoned fortresses known as Machovice in close proximity to Čejkovice (District of České Budějovice). While the fortress situated to the south was abandoned at the beginning of the Thirty Years' War, the fortress located to the north was preserved in the form of ruins until the advanced stages of the 18th century. Based on archival sources and archeological material, the author attempts to outline the construction scheme of the fortress.*

Key words: *Machovice (District of České Budějovice) – fortresses – castell*

V ploché rybníčnaté krajině západně od Českých Budějovic se ve 14.–17. století nacházelo několik drobných sídel rytířského rodu Kunášů z Machovic; některá z nich existovala současně, jiná ve vzájemné časové návaznosti (Machovice, Vildštejn v Čejkovicích, Křenovice). Předmětem tohoto příspěvku je dvojice rodových tvrzí Machovice, přesněji řečeno upozornění na písemné a ikonografické prameny, které vypovídají o jejich původní podobě, a to v kombinaci se svědectvím archeologických nálezů získaných povrchovým průzkumem narušených míst. Nové poznatky vedou ke korekci dosavadních představ o délce existence a architektuře sídla.

Zaniklý sídelní areál byl počátkem raného novověku lokalitou poměrně významnou, jak to naznačuje i její zachycení na Klaudyánově mapě Čech z roku 1518, kde v prostoru mezi Českými Budějovicemi, Českým Krumlovem, Prachaticemi a Vodňany vidíme pouze tři další místa, totiž Netolice, Vlhavy a právě Machovice.

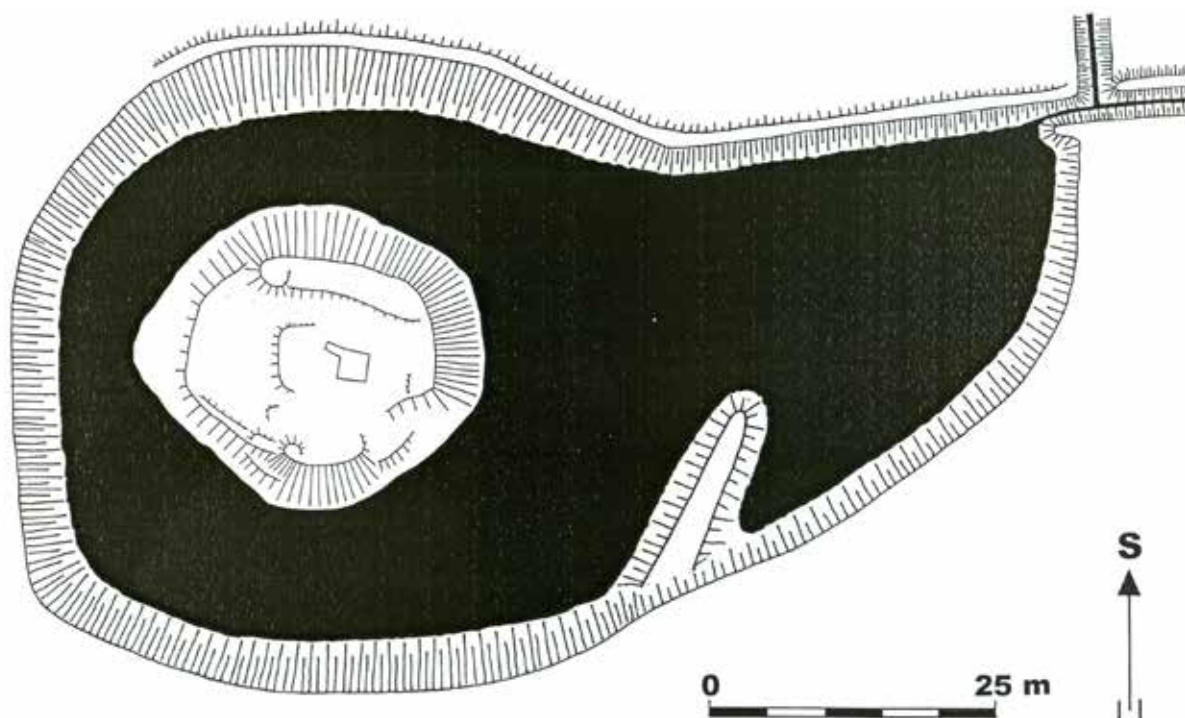
Pod historickým názvem Machovice se skrývají vlastně dvě tvrže vzniklé v důsledku majetkového dělení mezi více příslušníků rodu (základní informace viz Caletka 2002; Kolektiv 2000, 439; Kovář 2011, 201–205; Sedláček 1890, 163–168). Písemné prameny dovolují vyslovit předpoklad, že první tvrz mohla být založena před rokem 1368, kdy sem přesídlili vladykové ze Strážova a začali užívat predikátu podle Machovic. Za její pozůstatek bývá obvykle považováno, i když bez spolehlivé argumentační opory, dobře dochované kruhové tvrziště s vodním příkopem přecházejícím v malý rybníček, které leží 1,5 km JJZ od Čejkovic. Severně (SSZ) od něho stávala druhá machovická tvrz, větší a patrně mladší, chráněná z několika stran rybníky Dolním a Horním

Obr. 1. Situační plán krajiny v okolí Čejkovic (okr. České Budějovice) s vyznačením zaniklých tvrzí Machovice I a II šedými kroužky. Kresba autor. – **Abb. 1.** Der Situationsplan der Landschaft in der Umgebung von Tschejkowitz (Bez. Budweis) mit der Markierung der vergangenen Festungen Machowitz I und II. Zeichnung Autor.

Machovcem. Těžba písku v 19. a první polovině 20. století však zdeformovala terén druhého tvrziště natolik, že tu dnes najdeme změť reliéfních útvarů, z nichž jen málokteré lze považovat za původní relikty tvrže. Obě machovická sídla jsou vzájemně vzdálena 450 metrů.

Z písemných pramenů se nedozvídáme, kdy došlo k výstavbě této druhé tvrže, doba jejich existence se však překrývala v řádu několika desítek let. Druhé sídlo mohl hypoteticky založit Kunáš z Machovic, významný příslušník rodu, zachycený v dlouhém období let 1450–1497, přičemž počátkem padesátých let už byl politicky aktivní a v období 1469–1480 sloužil jako purkrabí na rožmberském hradě Dívčím Kameni (Maidštejně). Nezdá se pravděpodobné, že by se rytíř takového společenského postavení spokojil s velmi omezeným obytným komfortem, jaký mohla poskytnout stísněná stará tvrž na ostrůvku s průměrem 20–22 metrů. Další stavební aktivitu ovšem můžeme předpokládat o století později, konkrétně v době následující po letech 1549 a 1554, kdy došlo k částečnému rozdělení držby mezi početnou generaci zesnulého Bohuslava Kunáše z Machovic; ve třetí čtvrtině 16. věku musely Machovice současně uspokojit rezidenční nároky nejméně čtyř dospělých mužských členů rodu, samozřejmě s rodinami. Jistým signálem, naznačujícím souběžnou existenci dvou sídel s odlišnou dobou vzniku – a intuitivně také s rozdílem v architektonické kvalitě – je přídomek Jana Kunáše, který se v rozmezí 1569–1580 psal „na

Obr. 2. Plánek tvrziště Machovice I. Zaměření a kresba autor. – **Abb. 2.** Der Plan der Burgstätte Machowitz I. Vermessung und Zeichnung Autor.

Starejch Machovicích“. Ještě při dalším dělení mezi sourozenci v roce 1598 získal Vyšata Beneš Kunáš fakticky jako samostatný statek Staré Machovice, podle nichž se v prvních dvou dekadách 17. století psal, a o které přišel v rámci pobělohorských konfiskací (NA, fond Čechy, Morava, Slezsko, kart. 24, list z 19. 5. 1609; Bílek 1882, 311–312; Sedláček 1869, 46).

V následujícím textu si všimneme obou zaniklých sídel a pokusíme se shrnout poznatky o jejich stavební podobě, konstrukcích a vybavení. Lépe dochované jižní tvrziště si pracovně označme číslem I, severní machovickou tvrz potom jako II.

Machovice I

Dřívější představa, že tvrz byla opuštěna s výstavbou druhého machovického sídla, neodpovídá skutečnosti. Nejnovější archeologické nálezy, ale také výsledky revize písemných pramenů naopak dokládají, že sloužila jako rezidenční objekt až do začátku třicetileté války. Doba její existence tedy zahrnuje přibližně dvě a půl století, a nepochybně procházela stavebními proměnami, směřujícími i za stísněných podmínek ke zvýšení obytného komfortu. Možnosti stavební expanze sídla ovšem omezovalo jeho umístění na ostrůvku, obklopeném vodním příkopem. Terén jádra vykazuje pouze nízké valovité reliktu, táhnoucí se podél severního a jihozápadního okraje vnitřní plochy. Na základě pouhého povrchového průzkumu nelze říci, zda se jedná o pozůstatky obvodové fortifikace, nebo současně o zbytky zástavby.

Archeologický materiál se daří průběžně získávat ze stěn novodobého výkopu (dětského úkrytu) východně od středu plošiny, ale mnohem větší soubor pochází z vývratu pod východním úpatím ostrůvku, na dně vodního příkopu, který byl v roce 2019 výjimečně vypuštěný. Nálezy mimo jiné vypovídají o stavebních konstrukcích zaniklé tvrze. Na obou uvedených místech lze zachytit jednak značné množství úlomků cihel, z nichž měřitelné exempláře dosahují tloušťky 6 cm. Spolu

s nimi se tu v bohaté míře vyskytují kusy mazanice, přičemž největší mají tloušťku až 8 cm, což nasvědčuje existenci dřevěných částí staveb s dosti masivní vrstvou omazávky. Ojedinele byly zjištěny rovněž zlomky střešních prejzů (tloušťka 18 mm), dokládající přítomnost pálené krytiny alespoň na některých střeších. Výskyt stavební keramiky můžeme spekulativně propojit s archivními zprávami o nákupech cihel z budějovické městské cihelny, které Kunášové uskutečňovali přinejmenším v letech 1579 a 1582 (Kovář 2008, 99 a 101). Obytné kvality tvrze zvyšovala rovněž dekorativní otopná zařízení, jako jejichž pozůstatek jsou nalézány zlomky kachlů renesančního stáří; jeden rozměrnější fragment kachle má i část výzdoby, ovšem pouze okrajový ornament, takže hlavní motiv není znám. Z vývratu pod okrajem ostrůvku byl získán početný soubor keramiky, promísený se zmíněnými cihelnými zlomky a mazanicí, a ze stejné nálezové situace pochází i většina úlomků kachlů. Keramika je datovatelná převážně do novověku, zhruba ze 17 % jsou v ní zastoupeny glazované střepy. Charakter archeologického materiálu celkově odpovídá spíše posledním fázím existence machovického sídla ve druhé polovině 16. a počátkem 17. století. Dokresluje snahu příslušníků rytířského rodu udržet i v limitujících podmínkách krok s dobovým standardem životního stylu, podobně jako písemné prameny dokládají houževnaté úsilí o maximální hospodářský zisk z územně nevelkého a navíc mezi sourozence rozděleného statku.

Předpokládaným posledním držitelem „*Starých Machovic*“ byl Vyšata Kunáš, který je v některých pramenech z období 1600–1609 uváděn s poněkud nejasným přídomkem „*na Machovicích a Dvořišti*“ (Kovář 2011, 204). Protože žádná lokalita s názvem Dvořiště v majetku rodu nebyla, není vyloučeno, že se tak označoval rezidenční dvůr, který mohl stát v sousedství stísněné tvrze. Za úvahu v této souvislosti stojí reliéfní stopy zaniklých objektů v terénu při jižní straně tvrziště Machovice I, včetně pozůstatku malého rybníčku či haltýře; také tyto relikty by si v budoucnu zasloužily bližší pozornost.

Machovice II

Zatímco jižní tvrz, opuštěná začátkem třicetileté války, rychle podlehla fyzické zkáze, severní tvrz – větší a solidněji vybudovaná – odolávala zániku mnohem déle, i když přestala být obývána zhruba ve stejné době. Svou roli v tom jistě sehrála vůle Jiřího Jaroslava Kunáše, který si ve smlouvě o prodeji statku Vildštejna s Machovicemi z roku 1687 vyžádal „*starý zámek Machovský, kterýž jest Kunášův rodným sídlem, a když někdo z toho rodu zemřítí má, znamení jest nahoře v kapli s hořícími světly, od zboření zachovati a jej pro budoucí věky na památku zachovati*“ (Sedláček 1890, 166). Nastupující hluboká vrchnost tuto podmínku respektovala a machovické tvrzi se alespoň do určité doby vyhýbal osud jiných podobných sídel rozebraných na stavební materiál. Machovice proto ještě kolem poloviny 18. století stály v podobě zříceniny s vysokým podílem dochovaného zdiva. Přímo kolem ní procházela důležitá komunikační spojnice mezi Českým Krumlovem a Hlubokou, což zvyšovalo obecné povědomí o existenci ruiny, která navíc musela být dominantním prvkem zdejší převážně bezlesé krajiny. Na plánu pozemků, příslušejícím k panskému dvoru v Čejkovicích, z roku 1785 je v místě jádra tvrze již jen schematicky naznačena zřícenina formou dvou souběžných obdélníků růžové barvy (SOA Třeboň, Velkostatek Hluboká nad Vltavou, mapy a plány, mapa č. 46, Geometrický plán pozemků dvora Čejkovice, 1785).

Jedinečný ikonografický doklad o podobě severní machovické tvrze představuje rytina Josefa Farka, uveřejněná roku 1844 v díle F. A. Hebera, k níž existuje přípravná kresebná předloha (nové vydání Heber 2008, 253–255). Jde o celkový pohled na zříceninu, obklopenou jedním příkopem a náspem, a zasazenou do rybníčné krajiny. Nejasný je už samotný směr, odkud byla kresba pořízena. Situace rybníků v popředí by odpovídala spíše pohledu od jihu, zatímco rybníční hráz s alejí a cestou naopak pohledu od severu. Napovědět mohou i boží muka, zachycená na koruně

Obr. 3. Fragment kachle nalezený roku 2019 ve vývratu při východní straně jádra tvrziště Machovice I (nález bude spolu s ostatními předán do sbírek Jihočeského muzea v Českých Budějovicích). Foto autor. – **Abb. 3.** Das Kachelfragment, das im Jahre 2019 bei der Ostseite des Kernes der Burgstätte Machowitz I gefunden wurde (der Fund wird mit anderen gefundenen Gegenständen in die Sammlung des Südböhmischen Museums übergeben werden). Foto Autor.

náspu vpravo od tvrze, což by byla poloha zcela netypická a nepravděpodobná. Boží muka, i když v mladší podobě, se skutečně nacházejí 200 metrů VSV od tvrziště, u křižovatky silnic; na Heberově vyobrazení tedy mohou být pouze v zákrytu za náspem a v poněkud matoucím zvětšeném měřítku. Podlouhlé stavení vlevo za zříceninou by snad mohlo znázorňovat dvůr v Čejkovicích. Obě tyto posledně jmenované skutečnosti svědčí spíše pro pohled z jižní, respektive mírně jihovýchodní strany, čemuž také lépe odpovídá směr slunečního osvětlení přední stěny objektu. Zdivo ruiny je tu zachyceno do výše třetího podlaží, s víceméně rovnou korunou, kterou o něco převyšuje nárožní válcová věž.

Samotná stavba už ale v Heberových časech tuto podobu neměla, její zděné konstrukce zanikaly nebo již zcela zanikly a proměnily se v haldy sutin. Přípravná kresba a výsledná rytina byla vytvořena podle vyobrazení ze staré mapy z roku 1760, kterou měl kdysi v držení schwarzenberský inženýr Josef Langweil (Heber 2008, 253 a 261; SOA Třeboň, Velkostatek Hluboká nad Vltavou, nezpracovaná část, Mikuschowitz, C. 1855: Statistische und geschichtliche Uebersicht der hochfürstlich Schwarzenberg'schen Herrschaft Frauenberg II, 235). V uměleckém přepracování B. Kutinou ji převzal také A. Sedláček (1890, 164). Detailní a zdánlivě přesné Heberovo vyobrazení nevyvolávalo pochybnosti a stalo se hlavním východiskem pro interpretaci stavební podoby zaniklé tvrze, tím spíše, že chybějí hmotné pozůstatky, s nimiž by bylo možno vedutu konfrontovat. Literatura uvažuje o dvoupalácové dispozici zaniklého sídla, doplněné o válcovou

věž v nároží jednoho z paláců. Jak dále ukážeme, věrohodnost Heberem uveřejněné rytiny může být problematická, neboť Heber vycházel ze zprostředkované předlohy neznámých kvalit.

Z 18. století naproti tomu pocházejí dvě autentická svědectví, že machovická tvrz mohla vypadat jinak. Prvním je mapka vyhotovená v rámci projednávání sporu o trasu zmíněné komunikace z Českokrumlovska ke Hluboké okolo roku 1728 (SOA Třeboň, Velkostatek Hluboká nad Vltavou, mapy a plány, mapa č. 120, Přehledná mapa území, kudy vede nová silnice z Kamenného Újezda do Hluboké nad Vltavou). Jako výrazný orientační bod, kolem kterého cesta probíhala, tu autor mapky zakreslil „*pustý zámek Machovice*“ („*Öedes Schlössl Machowiz*“). Kresba je schematická, přesto výmluvná: z mírného nadhledu vidíme obdélnou budovu s válcovými věžemi ve všech čtyřech nárožích. Drobný schematický zákres, blížíci se charakteru mapové značky, by sám o sobě asi nemohl otrást důvěrou v Heberovo vyobrazení. Prakticky shodné svědectví však podává i osoba velice důvěryhodná, schwarzenberský zeměměřič Petr Kašpar Světecký, který kolem poloviny 18. století zaznamenal, že z bývalých Machovic „*toliko zdi od zámku čtyřhranného, v každém rohu věž ještě stojí, na silnici když se jede od Budějovic k Vodňanům, leží v rovině mezi rybníkama*“ (SOA Třeboň, sbírka Rukopisy Třeboň, sign. A 22/2, Historische Nachrichten II, pag. 723). Víme, že Světecký měl vyvinutý pozorovací talent, a to i pro památky silně archeologizované, které zpravidla přesně a výstižně popsal (Kovář 2018). Těžko si představit, proč by u výrazné zříceniny, kterou bezesporu osobně spatřil, hovořil o čtyřech věžích, kdyby je neměla. Poněkud méně přesvědčivě působí drobné schematické vyobrazení machovické tvrze na mapě hlubockého panství, datované do rozmezí 1700–1750; na místy poškozené, špatně čitelné olejomalbě se zdá, že jsou zachyceny věže ve třech nárožích (SOA Třeboň, Velkostatek Hluboká nad Vltavou, mapy a plány, mapa č. 121, Mapa panství Hluboká nad Vltavou).

Domnívám se, že dvěma uvedeným zdrojům z 18. století lze přikládat větší váhu, než vedutě z díla F. A. Hebera. Tvrz Machovice podle nich měla čtvercový půdorys s válcovou věží v každém nároží. Tento stavební typ není v českém prostředí příliš obvyklý a jeho výskyt v jižních Čechách byl zcela ojedinělý. Naproti tomu charakteristický je pro Uhry, zejména Horní Uhry (Slovensko), kam se dostal jako import z italského prostředí. Po polovině 15. století se typ opevněného sídla se čtyřmi válcovými věžemi v nárožích ujal nejprve v neklidné oblasti Milána a Benátek, a to v zásadě ve dvou variantách: buď jako čtyřkřídlá dispozice, nebo redukovaný pouze na obdélný palác srostlý s nárožními věžemi.¹ Zejména první uvedená varianta měla nespornou výhodu v takřka ideálním kompromisu mezi fortifikačními požadavky a nároky na komfort obytné složky; vnější plášť, dokonale flankovaný věžemi, bylo možno plně uzpůsobit k obraně a obvodové zdivo prolomit jen nejnужnějsími střílnovými otvory, zatímco do chráněného nádvoří se obvodová křídla mohla obracet rozměrnými okny, dostatečně osvětlujícími interiér.

Popsaný typ italského kastelu se hodil pro území latentně ohrožená vojenskými konflikty, kde šlechtická vrstva přesto usilovala o reprezentativní a pohodlný životní styl. Není proto divu, že dobře odpovídal právě potřebám hornouherského prostředí, po několik století poznamenaného tureckým nebezpečím. Jako čistě vojenské objekty s charakteristickou čtveřicí nárožních věží (bašt) vznikly už po roce 1526 pevnosti Bzovík a 1564–1571 Nový zámek v Banské Štiavnici. Neobvyklá vizáž těchto staveb mohla významně ovlivnit domácí stavební kulturu. Dobroslava Menclová kromě toho předpokládala klíčové inspirativní působení thurzovského zámku v Bytči, jehož stavba byla v roce 1571 svěřena milánskému architektovi. Bytčanské sídlo se mohlo stát inspirací pro desítky dalších kaštelů na Slovensku, kde se dispoziční typ se čtyřmi věžemi udržel až do první poloviny 18. století a postupně ztrácel svůj původní fortifikační účel. Nárožní věže, válcové i čtverhranné, někdy v počtu redukovaném na dvě nebo tři, zůstaly jakýmsi závazným architektonickým prvkem rezidenčních objektů, vyjadřujícím sociální status stavebníka, ačkoli už prakticky přestávaly být schopny účinné obrany (Menclová 1973, 434–440).

Obr. 4. Rytina tvrze Machovice II z díla F. A. Hebera (1844). – **Abb. 4.** Der Kupferstich der Festung Machowitz II aus dem Werk von F. A. Heber (1844).

Import stavebního typu se pravděpodobně ubíral více různými cestami, nikoli jen přes Horní Uhry. Svůj význam tu mohla mít výprava české šlechty do Itálie v letech 1551–1552, v jejímž důsledku pronikla do našeho prostředí řada přímých uměleckých inspirací. A připomeňme v této souvislosti také čtyřvěžovou (?) dispozici hradu Freudensteinu v krušnohorském Jáchymově již z let 1516–1517. Na silný vliv z Uher však může ukazovat i skutečnost, že řadu příkladů popsaného stavebního typu nacházíme v pásu vedoucím přes jižní Moravu a Dolní Rakousko do Čech, kde se výskyt soustřeďuje zejména na oblast Vysočiny a zároveň jeho uplatnění spíše slábne a rozměňuje se. Z jihomoravských lokalit lze uvést zejména Boskovštejn nebo Stráneckou Zhoř, na české straně Větrný Jeníkov, nepříliš vzdálený Herálec, dále Louňovice pod Blaníkem a příbuzný Domašín; u dvou posledně jmenovaných sídel byli stavebníky dva bratři Skuhrovští ze Skuhrova, což mohlo mít vliv na vnější podobu sídel (Kašička 2004). V poněkud větším měřítku se dispozice se čtyřmi věžemi uplatnila u Kostelce nad Černými lesy nebo Zahradek na Českolipsku. Na dolnorakouském území je reprezentantem typu například známý zámek Artstetten u Melku z let 1560–1592, poněkud rozsáhlejší Sitzenberg u Tullnu, určitou modifikací je Dobersberg u Waidhofenu, a za jednu z blízkých analogií může sloužit zámek Stockern u Hornu, přestavěný okolo roku 1576. Budování sídel se čtveřicí nárožních okrouhlých věží tedy spadá převážně do šedesátých až osmdesátých let 16. věku a rezonují v něm ještě fortifikační prvky pozdní gotiky, byť posunuté spíše do úlohy reprezentativní, demonstrativní a statutární, zatímco v Uhrách si déle uchovávaly svou obrannou úlohu. Způsoby, jakými se

Obr. 5. Tvrz Machovice II na mapě z doby kolem roku 1728. Originál ve Státním oblastním archivu v Třeboni, Velkostatek Hluboká nad Vltavou, mapa č. 120. Překreslil autor. – **Abb. 5.** *Festung Machowitz II auf der Landkarte aus der Zeit um 1728. Das Original wird im Staatsgebietsarchiv Wittingau aufbewahrt (Bestand Großgrundbesitz Hluboká nad Vltavou, Landkartearte Nr. 120). Reproduktion Autor.*

tento typ šířil střední Evropou, a do jaké míry šlo skutečně o vzájemné ovlivňování, by si ovšem zasloužily samostatnou revizi.

Zda také tvrz v Machovicích na Českobudějovicku získala někdy během 16. století podobu čtyřúhelného bloku s věžemi v nárožích, nelze dnes ověřit povrchovým průzkumem, neboť v místě nejsou patrné sebemenší stopy destrukcí zdí. Zřícenina byla pravděpodobně odtěžena hluboko pod povrch, takže nejspíše ani archeologický výzkum by nemohl vnést do záležitosti jasno. Novodobá těžba písku se soustředila nejspíše právě jen na plochu tvrziště, kde zanechala natolik chaotické utváření terénního reliéfu, navíc místy zneprůhledněného hustým porostem, že není možno přesně určit ani celkový rozsah zemní fortifikace a ostrůvku, na němž stálo jádro tvrze. Fragmenty původního vnějšího obvodu příkopu jsou snad zachovány při severozápadním a severovýchodním nároží areálu, v jihovýchodní části potom zcela hypoteticky úsek náspu, možná vnitřního. Jakýsi zdeformovaný půdorys tvrziště lze vyčíst ze snímku leteckého laserového měření (LIDAR), kde je vidět relativně pravidelně ohraničený, lehce obdélný útvar se zaoblenými rohy o celkových rozměrech zhruba 140x120 metrů. Jádro se tu zdánlivě projevuje zhuštěným výskytem nerovností, aniž by ale bylo možno stanovit jeho obrys. Lidarový snímek, asi zkrácený hustou vegetací, odpovídá terénní situaci jen v některých konturách, a pokusy o vzájemné porovnání proto dosud nepřinesly uspokojivé výsledky. Není ani jednoznačné, zda tvrz měla jen jeden široký vodní příkop, nebo zda bylo zemní opevnění zdvojené.

Na základě srovnání terénního průzkumu s lidarovým snímkem je možné připustit, že jádro tvrze dosahovalo rozměrů stran 50 až 60 metrů. Na nemalé dimenze ukazují i záznamy o dělení majetku mezi příslušníky rytířského rodu: například 21. července 1598 získal Jáchym Jiří Kunáš „díl tvrze Machovic řečený ... s pivovarem, spilkou, s sladovnou, hvozdem, s štokem, s placem ve tvrzi, s studnicí, což tu má ...“ (NA, Desky zemské menší 236, F 4). Ještě názornější je zápis z roku 1612, kdy jeden ze tří podílníků obdržel velkou prostřední světnici se síní, sklepem a kuchyňkou, velkou světnici pro hosty, dolní síň, klenutou místnost (sklep) v přízemí s komorou a velký sklep (pivnici). Popsané prostory tvořily ovšem teoreticky pouhou třetinu celkových obytných a užitkových kapacit tvrze, přičemž rozsah podílů ostatních dvou sourozenců neznáme. Společná

zůstala kaple, umístěná v patře, nahoře, dále plac dole ve tvrzi, studnice s jakýmsi starými zdmi a s místem, kde bývala sladovna (Sedláček 1890, 166). Takový rozsah sídla by současně vysvětloval, proč je v roce 1687 označeno výrazem „*starý zámek*“.

Opakované zmínky o „*place*“ nás ujišťují, že tvrz měla nádvoří, které bylo obklopeno obytnou zástavbou, nejspíše jednopatrovou. Pokud bychom ponechali alespoň část důvěry rytině z Heberova díla, mohlo jít o dispozici trojkřídlo, čemuž nasvědčuje zejména vysoká zadní zeď, lépe viditelná na kresebné předloze k Farkově rytině. Na zbývající čtvrté straně by dispozici uzavírala zeď prolomená branou. Ta se u Hebera projevuje jako gotická, s hrotitým obloukem portálu a vpadlinou pro padací most, pokud zde ovšem nejde o historizující stylizaci; na kresebné předloze není vpadlina zachycena, ale otvory pro kladky její přítomnost indikují (Heber 2008, 254). Stejně tak mohla nádvoří obíhat křídla na všech čtyřech stranách, ale zamítnout nelze ani představu dvou křídel naproti sobě nebo vzájemně kolmých. Vše jsou samozřejmě jen spekulace a jimi nejspíše také zůstanou. Navíc musíme připomenout, že hovoříme o výsledném stavu v závěru fungování sídla, které jistě prošlo složitějším stavebním vývojem. V jedné z pozdějších fází nejspíše také vznikly čtyři nárožní věže, jejichž existence významně zvyšuje pravděpodobnost troj- až čtyřkřídle zástavby, jednak v zájmu symetrie, jednak proto, že vnitřní prostor věží rozšiřoval obytnou plochu křídel, s nimiž musel být propojen. Co se týče konkrétního využití interiéru, lze uvést jako zajímavý podnět příklad z Louňovic, kde se v jedné věži nacházela soukromá kaple (Kašička 2004, 41). Navenek potom věže zůstávaly demonstrativním prvkem architektury sídla, obdobně jako kupříkladu věže v ohrazení tvrze a dvora Žumberka, které pouze předstírají fortifikační funkci, zatímco ve skutečnosti šlo o objekty čistě utilitární (Kovář 2012). Přestože z hlediska statického je samozřejmě mnohem výhodnější, aby zdivo věže bylo dokonale provázáno s navazující budovou, čehož se dosáhne pouze současným zděním, najdeme i případy zdařilého druhotného připojení věže k nároží (opět např. Louňovice; Kašička 2004, 39–40).

Charakter stavebních konstrukcí a úroveň vnitřního vybavení tvrze nám i zde přibližují archeologické nálezy z povrchových sběrů, a to zejména ve vývrtech při západním okraji areálu; Jan Caletka uvádí i pozorování kulturní vrstvy na východním obvodu (Caletka 2002). Zlomky cihel vykazují převážně tloušťku 6,5 cm, méně často pak 6 cm, a vyskytují se i úlomky dlaždic o tloušťce 4 cm. Rovněž tady lze poukázat na nákupy z budějovické cihelny v letech 1579 a 1582 (Kovář 2008, 99 a 101), aniž bychom samozřejmě dokázali tyto dvě záležitosti propojit. Nacházejí se tu zlomky prežů o tloušťce 18 mm, odpovídající prežům z tvrziště Machovice I, což by snad mohlo nasvědčovat společnému zdroji materiálu, ovšem na podobné závěry je vzorek příliš málo početný. Stavební pojivo reprezentují drobné kousky vápenné malty. Také v tomto případě můžeme připomenout nákup vápna Adamem Kunášem v roce 1589 (Kovář 2008, 101). Fragmenty renesančních kachlů jsou připomínkou někdejšího otopného zařízení tvrze. Bohužel pouze nejistá ústní svědectví existují o nálezech pozlacených dýk okolo roku 1900, či nálezu kamenné dělové koule poblíž tvrziště (Caletka 2002, 251).

Shrňme si tedy předpokládaný vývoj podoby severní machovické tvrze situované mezi rybníky Horním a Dolním Machovcem a dnes až na nepatrné stopy zaniklé. Vznikla nejspíše ještě v pozdním středověku, možná po polovině 15. století za Kunáše z Machovic. Nasvědčují tomu nálezy keramiky, ale také mohutná zemní fortifikace, kterou už bychom u mladšího sídla neočekávali. Plochý terén a bezprostřední sousedství velkých rybníků bez problémů umožnily obvodový vodní příkop nejen napouštět, nýbrž i zavést vhodný režim obměny vody pod okny sídla, a vyvarovat se tím nepříjemných důsledků jejího zahnívání. Pokud jde o celkový půdorysný rozsah objektu, mohl mít již od začátku neměnný tvar a dimenze, a následný vývoj se mohl odehrávat jen formou dostavěb a zvyšování obytných kvalit. Jako analogii rozměrných pozdně gotických tvrzí z regionu můžeme připomenout Cuknštejn a Žumberk na Novohradsku nebo

A.

B.

C.

D.

E.

Obr. 6. Několik „ryzích“ příkladů stavebního typu se čtyřmi nárožními věžemi: A. Klátova Nová Ves (Slovensko, okr. Partizánske); B. Boskovštejn (okr. Znojmo); C. Stránecká Zhoř (okr. Žďár nad Sázavou); D. Louňovice pod Blaníkem (okr. Benešov); E. Stockern (Dolní Rakousko, okr. Horn), rytina G. M. Vischera z roku 1672. Foto autor. – **Abb. 6.** Einige Beispiele des „reinen“ Bautyps mit den vier Ecktürmen: A. Stockneudorf (Slowakei, Bez. Partizánske); B. Boskenstein (Bez. Znaim); C. Zhorz Straneczka (Bez. Saar); D. Launiowitz (Bez. Beneschau); E. Stockern (Niederösterreich, Bez. Horn), Stich von G. M. Vischer aus dem Jahr 1672. Fotos Autor.

Starý zámek v Libějovicích u Vodňan. V době držby čtveřicí bratrů – někdy během třetí čtvrtiny 16. století – mohlo dojít k vložení či přístavbě palácových křídel, a připustíme, že také k připojení věží v každém nároží; nabízí se úvaha, že v souvislosti s tím mohla být jednotlivá křídla i výškově vyrovnána a propojena. Výsledkem se tak stal typ původně italského kastelu, šířící se středoevropským prostředím právě ve třetí čtvrtině 16. století a vyznačující se mimo jiné výrazně reprezentativním vizuálním účinkem. Již jen jako dohad můžeme nadhodit myšlenku, zda čtyři nárožní věže na Machovicích nemohly v symbolické rovině vyjadřovat počet sourozenců, kteří se na držbě rodového majetku v této generaci podíleli. Název „*Staré Machovice*“, poprvé se objevující v roce 1569, by snad mohl odrážet nápadnější rozdíl mezi oběma sídly nejen co do stáří, nýbrž i stavební podstaty, která se u nově přestavěné tvrze výrazně pozvedla.

Kunášovské sídlo Machovice II pravděpodobně patřilo k reprezentantům stavebního typu, v Čechách nepřilíš rozšířeného, a svým rozsahem i důrazem na obytnou složku stálo na nejasném rozhraní mezi tvrzí a zámkem. Nákladná údržba a provoz přepychové rezidence v podmínkách třicetileté války, kdy se jejich majetek ztenčil konfiskacemi, byla zřejmě nad možností Kunášů. Příslušníci rodu se uchýlili na skromnější sídla v Čejkovicích a Křenovicích, zatímco obě machovické tvrze zůstaly opuštěny.

Poznámky

- ¹⁾ V závislosti na konkrétních dimenzích bychom asi měli hovořit střídavě o věžích, věžicích nebo nárožních rizalitech, pro zjednodušení budeme užívat obecně srozumitelný termín věž.

Literatura a prameny

Archivní prameny

NA:

Národní archiv, Desky zemské menší, inv. č. 236.

Národní archiv, Čechy, Morava, Slezsko, kart. 24, list z 19. 5. 1609.

SOA Třeboň:

Státní oblastní archiv v Třeboni, sbírka Rukopisy Třeboň, sign. A 22/2, Historische Nachrichten II, pag. 723.

Státní oblastní archiv v Třeboni, Velkostatek Hluboká nad Vltavou, nezpracovaná část, Mikuschkowitz, C. 1855: Statistische und geschichtliche Uebersicht der hochfürstlich Schwarzenberg'schen Herrschaft Frauenberg II.

Státní oblastní archiv v Třeboni, Velkostatek Hluboká nad Vltavou, mapy a plány, mapa č. 46, Geometrický plán pozemků dvora Čejkovice, 1785.

Státní oblastní archiv v Třeboni, Velkostatek Hluboká nad Vltavou, mapy a plány, mapa č. 120, Přehledná mapa území, kudy vede nová silnice z Kamenného Újezda do Hluboké nad Vltavou, nedatováno [kolem 1728].

Státní oblastní archiv v Třeboni, Velkostatek Hluboká nad Vltavou, mapy a plány, mapa č. 121, Mapa panství Hluboká nad Vltavou, nedatováno [1700–1750].

Literatura

Bílek, T. V. 1882: Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618. Praha.

Caletka, J. 2002: Příspěvek k dějinám tvrze Machovice. Výběr 39, 251–254.

Heber, F. A. 2008: České hrady, zámky a tvrze 3. Jižní Čechy. Praha.

- Kašička, F. 2004: Louňovice a Domašín (Renesanční tvrže rytířů Skuhrovských ze Skuhrova). In: Dějiny staveb 2003. Plzeň, 38–44.
- Kolektiv 2000: Encyklopedie českých tvrzí 2. Praha.
- Kovář, D. 2008: Písemné zprávy o stavební činnosti na drobných panských sídlech Českobudějovicka v raném novověku. *Castellologica bohemica* 11, 89–112.
- Kovář, D. 2011: Tvrže, hrady a zámky Českobudějovicka. České Budějovice.
- Kovář, D. 2012: K otázce datování a funkce opevnění tvrže Žumberka. *Časopis Společnosti přátel starožitností* 120, 48–56.
- Kovář, D. 2018: „Potomci moji se ptejte, kde to sídliště stávalo“. Schwarzenberský zeměměřič Petr Kašpar Světecký jako průkopník archeologie středověku v jižních Čechách. *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 31, 363–371.
- Menclová, D. 1973: Príspevok k typológii hradov, zámkov a kaštieľov na Slovensku. In: PISOŇ, Š.: Hrady, zámky a kaštiele na Slovensku. Martin, 399–446.
- Sedláček, A. 1869: Rozvržení sbírek a berní r. 1615 dle uzavření sněmu generálního nejvyššími berníky učiněné. Praha.

Daniel Kovář: Belege der Bauform der verschwundenen Festungen in Machowitz (Bez. Budweis)

Der Beitrag beschäftigt sich mit der Problematik von zwei verschwundenen Festungen, die unter demselben Namen bekannt sind. Der Autor weist auf die schriftlichen und ikonographischen Quellen hin, die über die ursprüngliche Bauform berichten. Seine Behauptung wird auch durch die archäologischen Quellen unterstützt, die während der Oberflächenausgrabungen in der Lokalität gefunden wurden. Die Kombination der genannten Quellen führt dann zur Korrektur der bisherigen Erkenntnisse über die Existenzdauer beider Festungen und ihrer Architektur. Die erste Festung wurde schon vor dem Jahre 1368 gegründet. Aus diesem Jahre stammt die erste Erwähnung über Machowitz von einem Prädikat. Als Überrest der ältesten Festung gilt in der Literatur eine gut erhaltene kreisförmige Festung mit einem Wassergraben, der sich in einen kleinen Teich verwandelt, die etwa 1,5 km südwestlich von Tschekowitz liegt. Nördlich davon befand sich die zweite Festung, die größer und wahrscheinlich auch jünger war und die von mehreren Seiten durch die Teiche geschützt wurde. Die genauere Lokalisierung dieser Festung ist problematisch, weil der Burgstall wegen der Sandgewinnung völlig verschwand.

Die südlich orientierte Festung wurde zu Beginn des Dreißigjährigen Krieges verlassen und verfiel schnell; die Reste der nördlichen Festung standen noch im fortgeschrittenen 18. Jahrhundert. Die Kombination der schriftlichen Quellen und archäologischen Funde führt den Autor zum Schluss, dass die nördliche Festung möglicherweise nach der Mitte des 15. Jahrhunderts unter der Herrschaft von Kuneš von Machowitz entstanden ist. Die massive Erdbefestigung wurde mit einem Wassergraben kombiniert. Der Grundriss der Festung könnte von Anfang an eine unveränderbare Form und Größe haben (ca. 50x50 m) – als Analogie zu den großen spätgotischen Festungen aus der Region können wir Zuckenstein und Sonnenberg bei Gratzen oder das Alte Schloss in Libejowitz bei Wodnian erwähnen. Irgendwann im dritten Viertel des 16. Jahrhunderts konnten die Palastflügel sowie die Türme an jeder Ecke zugebaut werden. Das Ergebnis gewann die Form des ursprünglich italienischen Kastells, das sich im dritten Viertel des 16. Jahrhunderts im Mitteleuropa ausbreitete und das sich unter anderem mit einem sehr repräsentativen visuellen Effekt auszeichnete. Der Sitz von Machowitz II gehörte wahrscheinlich zu den in Böhmen wenig verbreiteten Vertretern dieses Bautyps und stand mit seiner Ausdehnung und Wertlegung auf den Wohnbereich an der unübersichtlichen Grenze zwischen Festung und Schloss.

Anselm a Předbor z Ronova – ale ze kterého?

Jaroslav Panáček

Anselm and Předbor of Ronov – but which Ronov?

Abstract: *The correct origin of the name of the brothers Anselm and Předbor of Ronov, prominent men of the court of Duke Jan Zhořelecký, was determined nearly thirty years ago. Despite this fact, the erroneous link the Ronov Castle near Stvolínky (District of Česká Lípa) still survives in some publications. The purpose of this paper is to give proof of the fact that the predicate of Anselm and Předbor of Ronov in fact originates from Ronov Castle near Hirschfelde (today Trzciniec in Poland) and their activity was linked primarily to the area of Zittau and Upper and Lower Lusatia. At the same time, the paper attempts to correctly attribute historical sources to the Castles of Ronov near Hirschfelde and Ronov nad Sázavou.*

Key words: *Ronov Castle – Anselm and Předbor of Ronov – Duke Jan Zhořelecký*

Již před necelými třiceti lety byly popsány počátky rodu pánů z Ronova a Klinštejna (Panáček 1992), přesto však odborná veřejnost ne vzala správnou totožnost obou bratrů a jejich spojení s konkrétním hradem tohoto jména na vědomí. Ze čtyř hradů jménem Ronov v zemích Koruny české připadaly do úvahy pouze Ronov u Stvolínek (okr. Česká Lípa) a Ronov, něm. Rohnau, u Hirschfelde v Horní Lužici (dnes Trzciniec v Polské republice). Ve zmíněné práci bylo doloženo, že oba bratři odvozovali svůj přídomek od hradu u Hirschfelde a s hradem u Stvolínek neměli nikdy nic společného! Od té doby byla publikována řada prací, kde je správný původ Anselma a Předbora respektován (Gabriel – Panáček 1998, 87; Gabriel – Panáček 2000, 21; Gabriel – Kracíková – Peřina 2008, 47; Gabriel – Panáček – Podroužek 2011, 69) nebo nejsou s Ronovem u Stvolínek dávání do souvislosti (Brych – Rendek 2002, 34; Kuča 2008, 176; Kolektiv autorů 2008, 77; Sovadina a kol. 2013, 18; Sušický a kol. 2017, 241). Oproti tomu se objevuje jejich spojení s tímto hradem v současnosti nejen v populárních textech a na různých webových stránkách,¹ ale dokonce i v odborné literatuře (Bobková – Velička a kol. 2016, obr. 2 za s. 192, s. 193, tab. 2 na s. 201).² Právě v návaznosti na zesílený zájem historiků o vedlejší země Koruny české i o dlouho opomíjeného třetího syna Karla IV., Jana Zhořeleckého, se ukazuje potřeba znovu poukázat na osudy bratrů Anselma a Předbora z Ronova, kteří právě v Žitavsku a Horní a Dolní Lužici působili. Mezi historiky také dodnes nepanuje shoda v přiřazení pramenů se jménem Ronov ke konkrétní lokalitě. Otázka založení a počátků hradu Ronov u Hirschfelde má tak zásadní vliv na historii dalších stejnojmenných hradů (Ronov u Stvolínek a Ronov nad Sázavou). Kdo však byli Anselm a Předbor z Ronova?

Původ bratrů Anselma a Předbora z Ronova

První český kastelolog Franz Alexander Heber (1844, 52–53) patrně Anselma a Předbora z Ronova neznal, ale o hradu Ronově u Hirschfelde věděl a o onom u Stvolínek správně napsal, že „až do 15. století nemáme o hradu žádných přímých zpráv“. Zato Friedrich Bernau (1881, 82), jindy poměrně dobře obeznámený s prameny, uvedl Anselma a Předbora do souvislosti s počátky Ronova u Stvolínek a o hradu u Hirschfelde ani neuvažoval. O původu obou bratrů pak ale napsal August Sedláček ve svém hesle v naučném slovníku (OSN 21, 952), že páni z Ronova (neplést s pány z Ronova nad Sázavou), reprezentovaní v první generaci bratry Anselmem a Předborem, „odštěpili se od Klinštejnských“. Měl tím na mysli jejich rodové spojení s ronovskou větví pánů z Klinštejna, píšící se po hradu u Horní Libchavy. Ani později ve svých „Hradech“ je nedal do souvislosti s Ronovem u Stvolínek, o němž napsal podobně jako F. A. Heber, že „se nepřipomíná před 15. stol.“ (Sedláček 1923, 301). Z pramenů je pak možno odvodit, že kromě pánů z Ronova, pozdějších Křineckých z Ronova, se od druhé generace klinštejnských bratrů 3. čtvrtiny 14. století oddělily další větve Míčanů z Klinštejna a pánů z Klinštejna na Škvorci a Kokoříně (Panáček 1992, 85).

Jak ukázal podrobný rozbor rodinných vztahů, pravděpodobným otcem Anselma a Předbora by mohl být jeden ze sedmi známých členů druhé generace klinštejnských bratrů, Henzlin z Klinštejna, nejspíše totožný se zakladatelem či majitelem hradu Helfenburku u Úštěku, Janem (též Hanušem) z Helfenburka (Panáček 1992, 87; Gabriel – Panáček – Podroužek 2011, 69). Jak v případě Henzlina, tak i Hanuše, se jedná o variantu, resp. domácí podobu jména Jan.

Dále uvidíme, že velká část života obou bratrů je spojena hlavně se Žitavskem a Zhořeleckem, resp. s územím, které náleželo k vévodství Jana Zhořeleckého (1370–1396), třetího syna Karla IV. Kromě několika listin a zápisů v deskách zemských, deskách dvorských, konfirmačních knihách pražské arcidiecéze a královských registrech, je tak hlavním pramenem hornolužický diplomatář, resp. jeho třetí díl se zápisy zhořeleckých radních rejstříků z let 1337–1419. Svazek obsahuje 190 záznamů o Anselmovi z let 1383–1406, pouze pět se týká Předbora a 32 záznamů hradu Ronova (Rohnau) u Hirschfelde. Anselm je zde vždy jmenován bez přídomku, pouze jako „*Anshelm*, *Anshelmus*“, neboť byl patrně v té době jedinou veřejně známou osobou tohoto jména. Odbornou literaturou jsou záznamy zhořeleckých radních rejstříků pokládány za zcela spolehlivé a ověřené dalšími prameny (Bobková – Velička a kol. 2016, 165–166). Některé další informace, pocházející z dnes již neznámých pramenů, obsahuje starší literatura (Carpzov 1716; Carpzov 1719; Eschke 1844; Knothe 1857; Knothe 1865; Knothe 1879; Knothe 1892), a souhrn důležitých pramenů přináší již zmíněný nově publikovaný životopis, itinerář a hlavně diplomatář vévody Jana Zhořeleckého (Bobková – Velička a kol. 2016).

Podle historiků přišel Anselm již v mládí na královský dvůr a těšil se pak u Karlových synů Václava i Jana Zhořeleckého vysoké přízni (Knothe 1857, 7). Nasvědčovala by tomu neověřená zpráva, že v roce 1365 doprovázel Anselm císaře Karla IV. na jeho cestě do Avignonu (Knothe 1879, 453). Nevíme bohužel, z jakého pramene autor čerpal. Cesta Karla IV. do Avignonu onoho roku je doloženou skutečností, stejně jako fakt, že „vzal pan císař s sebou mnoho šlechticů Českého království“ (Bláhová ed. 1987, 237), ale neznáme pramen, který by v této souvislosti uváděl Anselma (tehdy ještě ze Žandova). Další zpráva již uvádí Anselma do souvislosti s Horní Lužicí. Podle listiny z 3. března 1373, byli „*Anshelm v. Sandau, Herr zu Ronnav*“ a budyšínský fojt Časlav z Penzigu českými komisaři při určování hranic mezi Horní Lužicí a Míšeňskou markou (Knothe 1865, 288).³ Zde již je Anselm jmenován jako pán na Ronově (byť ne v predikátu), takže se musíme ptát, od kdy je s Ronovem spojován.

Hrad Ronov u Hirschfelde

Hrad Ronov u Hirschfelde (či u Žitavy, jak bývá často nazýván, i když k prvnímu z uvedených míst má mnohem blíže; dnes známý pod jménem Trzciniec na katastru Bogatynia v Polské republice) byl založen okolo poloviny 13. století, a jak jméno naznačuje, jeho zakladateli byli Ronovci. První se po jakémisi Ronově psal v roce 1253 Smil z Ronova („*Smilo de Ronow*“; CDB V/1, č. 5, 39). Po něm jsou jmenováni v roce 1261 znovu Smil („*Smil de Ronowe*“) a Častolov („*Chastolow de Ronow*“; RBM II, č. 334, 128; CDB V/1, č. 291, 438). Pak již následuje v roce 1262 Konrád, purkrabí z Ronova („*Conradus, burchravius de Ronowe*“; RBM II, č. 401, 154) a roku 1272 Čeněk z Ronova („*Cenco de Ronnow*“; CDB V/2, č. 667, 302; RBM II, č. 787, 317).

Řešení problému přiřazení těchto pramenů ke konkrétním lokalitám jménem Ronov předložil v roce 1997 M. Sovadina (1997, 15). Označil je sice jako „*poněkud komplikované a spekulativní, nicméně dosti pravděpodobné*“, ale jak se dnes ukazuje, měl nejspíše pravdu. Podle tohoto řešení by byl Smil z roku 1253 a 1261 (v pramenech uveden v letech 1243–†1269) synem Jindřicha ze Žitavy (1219–†1253/1254) a Častolov z roku 1261 (v pramenech 1250–1278) jeho bratrancem, synem Častolova ze Žitavy (1216–1253). Oba se psali po rodovém hradě Ronově u Hirschfelde. Čeněk z roku 1272 (1255–† okolo 1272) by měl být Smilův bratr a rovněž syn Jindřicha ze Žitavy. Jak zdůvodnil M. Sovadina, tento Čeněk (někdy nazývaný též Častolov) nemůže být totožný s Častolovem v prameni z roku 1261, neboť kdyby se objevil v roce 1261 s predikátem „*z Ronova*“, těžko pak zdůvodnit, proč jej v následujících letech již až do roku 1272 nepoužil, žil ve stínu svého bratra a byl důsledně (nejméně ve 13 případech) označován jako „*bratr Smilův*“. Pak by tedy jeho prvý predikát „*z Ronova*“, uvedený v roce 1272, náležel k hradu nad Sázavou (resp. nad Losenickým potokem, okr. Havlíčkův Brod), který tak získává nejstarší doklad své existence. Dnes je sice obecně přijímáno založení Ronova nad Sázavou na počátku 14. století, ale již A. Sedláček připouštěl možnost jeho vzniku před rokem 1272 (Sedláček 1900, 68).

Důsledkem tohoto výčtu pramenů však může také být, vzhledem k uvedení purkrabího Konráda na Ronově v roce 1262, posunutí datace období, kdy započal nátlak na Ronovce, aby vydali Žitavu králi. Naposledy bylo toto období kladeno do let 1263–1268 (Sovadina 1997, 11–12), ale pod vlivem výše uvedeného je možno začátek této záležitosti datovat nejméně o rok dříve. Jistě to nebyl akt, který by se udál ze dne na den; stejně tak mohl predikát doznívat nějakou dobu. Ronovci byli nuceni v té době vydat Žitavu včetně hradu Ronova králi a ten jej pak v roce 1283 zastavil spolu s jinými hrady Otovi Braniborskému (Sovadina 1997, 13). Když se pak toto zboží dostalo zpět královské koruně, získal jej zpět v letech 1305–1310 jeden z Ronovců – Jindřich z Lipé (RBM II, č. 2221, 965). V roce 1319 pak vyměnil Jindřich z Lipé Žitavu s hrady Ronovem, Ojvínem a Schönbuchem za jiné statky s králem (RBM III, č. 521, 215; č. 546, 227) a odešel na Moravu. Král tento majetek zastavil vévodovi Jindřichovi Javorskému. Za jeho vlády je pak roku 1332 na Ronově jmenován kastelán Jaroslav ze Slivna („*Jeroslaus de Slieben castellanus in Ronow*“; CDLS I, č. 213, 297). V roce 1337 se vévoda Jindřich Javorský vzdal svých nároků na zastavené Žitavsko („*Zitavie et castrorum Czintonis et Rhonaw*“; CDLS I, č. 225, 312–313), které po jeho smrti v roce 1346 král Jan definitivně ovládl a hrad Ronov opět náležel české koruně. Císař Karel IV. pronajal v roce 1366 městu Žitavě clo v Žitavě a na Jablonské silnici („*Gabler StraÙe*“), tři královské poplužní dvory v Hörnitz, Drausendorfu a „*Underronow, under der Burg Ronow gelegen*“ za 310 kop grošů na dva roky. Nájem byl v roce 1369 na další tři roky prodloužen (Carpzov 1716, II, 251–252; SRL I, 33, 48).

Na hradě asi v té době pobýval královský kastelán, avšak držba hradu v následujících letech není pro nedostatek pramenů zřejmá. Pravděpodobné je, že se na něm tehdy, alespoň občas, Anselm z Ronova zdržoval. Nelze říci, zda hrad dostal koupí nebo darem od krále do vlastnictví či lénem, nebo zda namísto v Žitavě, svém vlastním úřednickém sídle, nalezl svou rezidenci

Obr. 1. Poloha hradu Ronova u Žitavy a míst spojených s životem obou bratrů. Kresba autor. – **Abb. 1.** Die Lage der Burg Rohnau bei Zittau und die anderen Orte, die mit dem Leben der beiden Brüder verbunden sind. Zeichnung Autor.

v blízkém, králi patřícím a kastelánem obývaném hradě, a zde rozbil svůj tábor (Knothe 1857, 6–7). Nabývá tak na věrohodnosti tvrzení A. Sedláčka (OSN 21, 952), že Anselm obdržel od vévody Jana Žhořeleckého hrad Ronov (u Žitavy), odkud se pak psal. Ronov se pak stal Anselmovým hlavním sídlem, i když i na Žandově občas pobýval (obr. 1). Patrně nejdříve někdy v druhé polovině 70. let 14. století začal Anselm používat namísto predikátu „ze Žandova“ přídomek „z Ronova“ stejně jako jeho bratr Předbor (ačkoliv i potom byly predikáty užívány různě).

U dvora vévody Jana Zhořeleckého

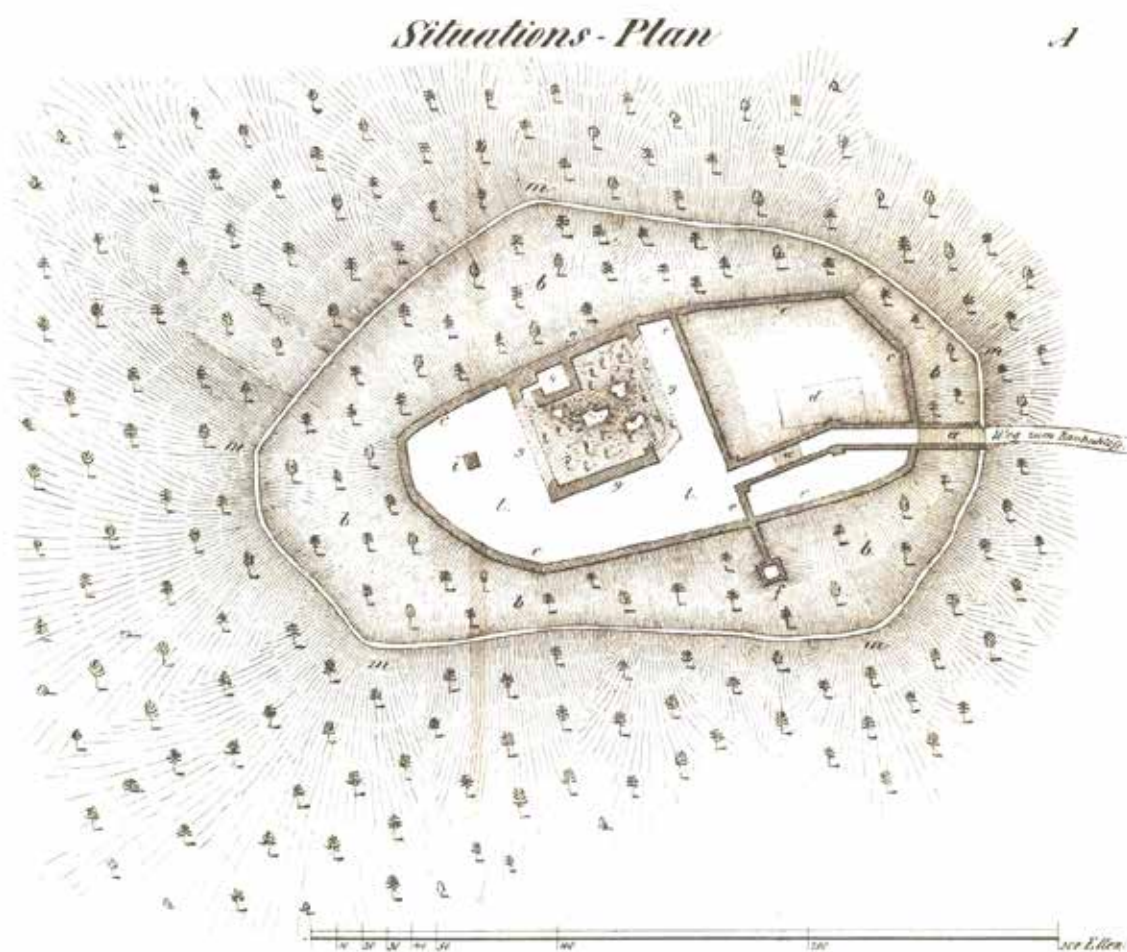
Anselm byl jmenován v letech 1380–1386 zemským fojtem v Dolní Lužici (Knothe 1857, 7; Knothe 1879, 453). V roce 1381 získal Anselm do svého majetku panství Reichwalde severovýchodně od Budyšina v Horní Lužici a po jeho prodeji pánům z Bibrštejna poněkud vzdálenější panství Lieberose severně od Chotěbuzi v Dolní Lužici (Knothe 1879, 453). V letech 1383–1386 také probíhala před dvorským soudem pře o dědictví hradu Helfenburka, kde „*Anshelmus de Zandow et de Ronowa*“ i jeho bratr „*Przedborius de Zandow*“ vystupovali jako svědci (pravděpodobně bratři odpůrce Hynka z Klinštejna) k dědictví jejich otce ve Volfarticích a Žandově (Friedrich, G., ed. 1929, 53–57). Zápis o helfenburském dědictví dokládá, že v té době byli oba členem družiny vévody Jana Zhořeleckého, nebo Předbor bratra Anselma v době jeho nepřítomnosti zastupoval („*Ibidem Przedborius de Zandow posuit Anshelmum in servicio domini regis cum Johanne duce Gorlicensi*“; Friedrich, G., ed. 1929, 55). Oba také prezentovali v roce 1386 plebána do kostela v Žandově jako „*fratrum germanorum de Ronow*“, tedy rodní bratři z Ronova (LC III–IV, 179).

O důležitém postavení Anselma, v roce 1386 již maršálka („*Kanzler*“) na dvoře zhořeleckého vévody (Knothe 1857, 7), svědčí i jeho účast na významných listinách. V roli referenta to bylo na listině ze 7. března 1384 („*Anselmo referente*“) stejně jako v listině ze srpna 1392 pro Guben („*presente domino Anselmo de Ronaw*“; Bobková – Velička a kol. 2016, č. 5, 283; č. 58, 248). Anselm z Ronova tak při vzniku písemnosti dvakrát figuroval jako třetí osoba, která se objevuje v mandačně (či relačně) konceptní poznámce. Co konkrétně se za tímto označením skrývalo, nelze bohužel zjistit. Patrně šlo o nějakou další náplň mimo tu, již vykonával vévoda jako relátor a zaměstnanec kanceláře jmenovaný v konceptní části poznámky. Je možné, že Anselm byl nějakým způsobem na celé záležitosti úžeji zainteresován, avšak detaily nám bohužel unikají (Bobková – Velička a kol. 2016, 150).

V polovině dubna 1386 se vévoda Jan Zhořelecký vypravil do Lucemburska jako místodržitel ke konsolidaci tamních poměrů. Doprovázeli ho přední členové jeho dvora – hofmistr Beneš z Dubé, kancléř Olbram ze Škvorce, maršálek Anselm z Ronova, nejvyšší komoří Ješek z Budějovic, kráječ jídla („*furschneider*“) Jan z Penzigu, Ota z Bergova a Beneš ml. z Dubé (Bobková – Velička a kol. 2016, 53). V Arlonu (dnes v Belgii u hranic s Lucemburskem) vydal listinu ve prospěch člena jeho doprovodu Jana z Penzigu. Maršálek Anselm z Ronova je zde jmenován jako jeden ze svědků (Bobková – Velička a kol. 2016, č. 12, 285). V následujících letech 1387 a 1388 se také opět objevuje Anselmův bratr Předbor, když prezentoval spolu s dalšími držiteli podacího práva (Čeněk z Klinštejna, sezením ve Skalici, Petr z Konojed, Rudger ze Skalky) nového plebána do kostela ve Volfarticích (LC III–IV, 193, 205). Předbor je v té době bez bližšího vysvětlení či jednoznačného vrocení uváděn jako vychovatel Jana Zhořeleckého (Bobková – Velička a kol. 2016, 116).⁴

Karlem IV. nepochybně dobře míněná dvojrole Beneše Berky z Dubé z liběšické větve Škopků z Dubé, tedy funkce fojta v Horní Lužici a dohled nad nejmladším synem, se časem stala neúnosnou. Zležitosti Jana Zhořeleckého, které byly panu z Dubé patrně bližší, vyžadovaly stále více času, a proto se v Budyšině nechal zastupovat podfojtem, což vyvolávalo v této části země nespokojenost. Situaci vyřešilo až Benešovo odvolání z postu zhořeleckého fojta i z úřadu hornolužického zemského fojta. Na Benešovo místo zhořeleckého fojta povolán Anselm z Ronova se stal zároveň vévodovým novým hofmistrem. S tímto titulem je uveden na listině z 10. srpna 1393 (Bobková – Velička a kol. 2016, č. 62, 295).

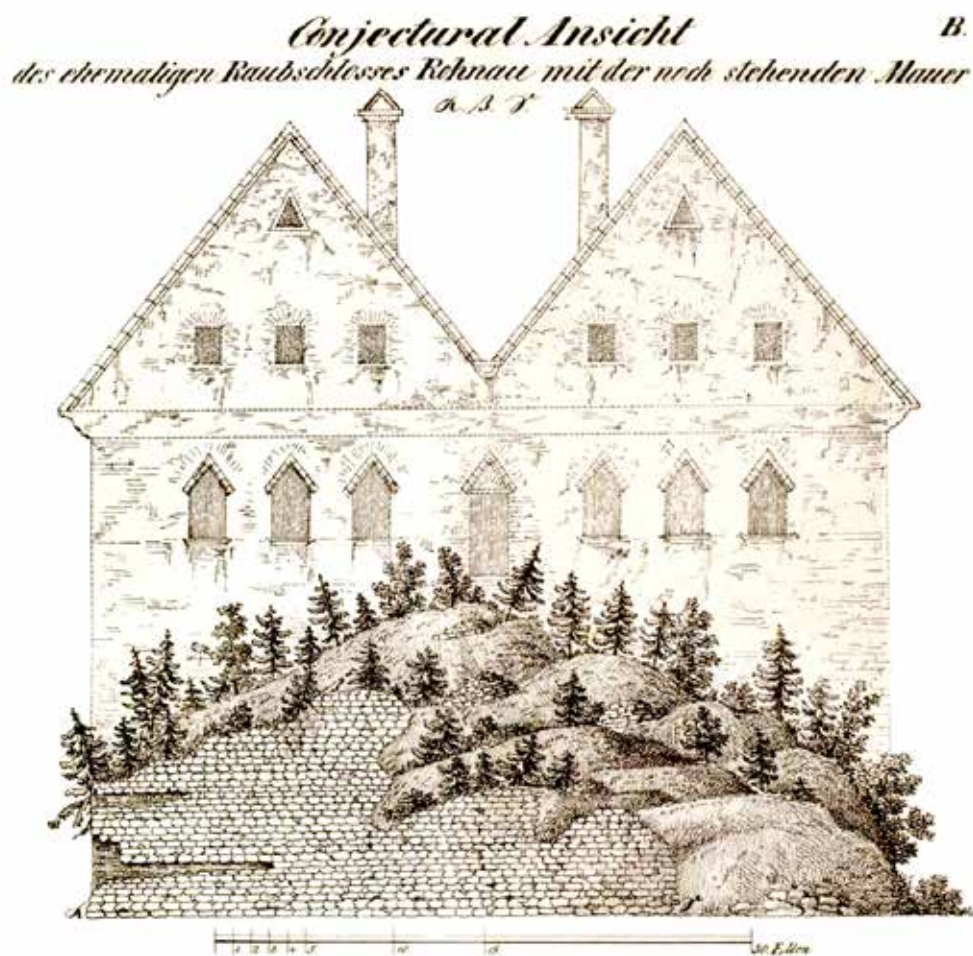
V listopadu 1388 odvolal Jan Zhořelecký Beneše Berku z Dubé z funkce zhořeleckého fojta a na jeho místo jmenoval Anselma z Ronova, který zároveň spravoval jeho díl v Dolní Lužici. Ke změně patrně došlo v listopadu 1388, ale s jistotou to tvrdit nelze. Naznačuje to listina ze

Obr. 2. Plán hradu Ronova u Žitavy z roku 1844 (Eschke 1844, příloha). – **Abb. 2.** Der Situationsplan der Burg Rohnau bei Zittau aus dem Jahre 1844 (nach Eschke 1844, Beilage).

7. listopadu 1388, v níž vévoda zhořelecký přikazuje radě města Zhořelce, aby předložila městské účty nově jmenovanému zhořeleckému a lužickému fojtovi Anselmovi z Ronova (Bobková – Velička a kol. 2016, č. 24, 287; regest Carpzov 1719, I, 47–48 k datu 5. listopadu 1388). Na místo Beneše Berky v královské části Horní Lužice byl v roce 1389 jmenován Čáslav z Penzigu, oddělený zhořelecký fojtský úřad převzal Anselm z Ronova, který od roku 1380 působil jako maršálek Jana Zhořeleckého a jako fojt vévodské části Dolní Lužice. Převzetí funkcí patrně nebylo tak jednoznačné, přičemž jako dolnolužický fojt, tj. jmenovaný králem, vystupuje Ota z Kittlitz. Beneš se však i nadále pohyboval v blízkosti Václava IV. i Jana Zhořeleckého, jak dokládají jeho kontakty s vévodou v devadesátých letech. Navíc Beneš od roku 1382 vlastnil na pomezí Horní a Dolní Lužice panství Hoyerswerda, které držel jako léno (Bobková – Velička a kol. 2016, 67). Zdá se, že Anselm kromě Ronova pobýval občas i na Žandově (možná s bratrem Předborem), neboť v roce 1389 posílají zhořeletští posla „*versus Sendow ad dom. Anshelmum*“ (CDLS III, 130, ř. 10–11).

V roce 1389, ve středu po Všech svatých (tj. 3. listopadu) udělil král Václav IV. Anselmovi a Předborovi panství Ronov u Žitavy, tedy hrad a ves Ronov, hlavní díl Hirschfelde, rychtu a patronátní právo v Reichenau (dnes Bogatynia) a lenní panství nad jednotlivými díly Seitendorfu a Dittelsdorfu v léno (Knothe 1879, 453, 655; Zobel 1800, č. 636, 129).⁵ Hned v následujícím roce 1390 získali Anselm a Předbor z Ronova od krále Václava IV. úřad zemského fojta v celém

Obr. 3. Hypotetická rekonstrukce hradu Ronova z roku 1844 (Eschke 1844, příloha). – **Abb. 3.** Die hypothetische Rekonstruktion der Burg Rohnau aus dem Jahre 1844 (nach Eschke 1844, Beilage).

obvodu (*Weichbild*) města Žitavy za zapůjčení sumy 930 kop grošů (Knothe 1879, 453, 655). Toho roku také uplatnil Anselm své patronátní právo do kostela v Reichenau, kam prezentoval kněze Johanna (ZU I, č. 579, 33). Od roku 1391 (je takto uveden 11. listopadu) se sám Anselm stal zemským fojtem v obvodu města Zhořelce, fakticky však až v letech 1392–1396 (CDLS III, 194, ř. 22; Knothe 1879, 453). Poslové v té době směřovali jak k vévodovi, tak i k dolnolužickému fojtovi Anselmovi z Ronova, jako například v únoru 1392, kdy zrovna pobýval na jednom ze svých statků v Peitz (CDLS III, 201, ř. 12–13). Podle svědectví zhořeleckých radních rejstříků směřovalo pak v letech 1389–1395 na Ronov celkem 16 poselstev, do Žandova tři (Bobková – Velička a kol. 2016, 201, 202). Při některých událostech či cestách poskytovali Zhořelečtí svému vévodovi také doprovod. Vcelku pochopitelně se v jeho blízkosti zdržovali v Budyšíně při tamním pobytu Václava IV. v květnu 1381, jezdívali s ním do Čech, ale také do vzdálenějších míst: do Nové marky, Míšeňska či Wilsnacku. Doprovod býval poskytován i předním členům vévodova dvora, např. v lednu 1393 právě Anselmovi z Ronova do Zaháně (Bobková – Velička a kol. 2016, 198).⁶

V roce 1392 (6. dubna) se poprvé objevuje také Anselmova manželka (její jméno neznáme; CDLS III, 204, ř. 22), která patrně nedlouho potom porodila potomka, protože 18. května tohoto roku se Anselm zdržoval v Hirschfelde a na Ronově, kde jeho žena trávila čas svého šestinedělí

(CDLS III, 206, ř. 28; Knothe 1879, 453). Při této příležitosti nechal Anselm k uctění svého potomka poslat zhořelecké radě pivo a víno (Knothe 1892, 179). V květnu roku 1392 také podle účtů vydali Zhořelčtí 20 grošů „*pro honorem*“ (tj. k uctění) bratra fojta Anselma, Předbora z Ronova, uvedeného jako maršálek vévodkyně, tj. Janovy manželky (CDLS III, 207, ř. 13).⁷

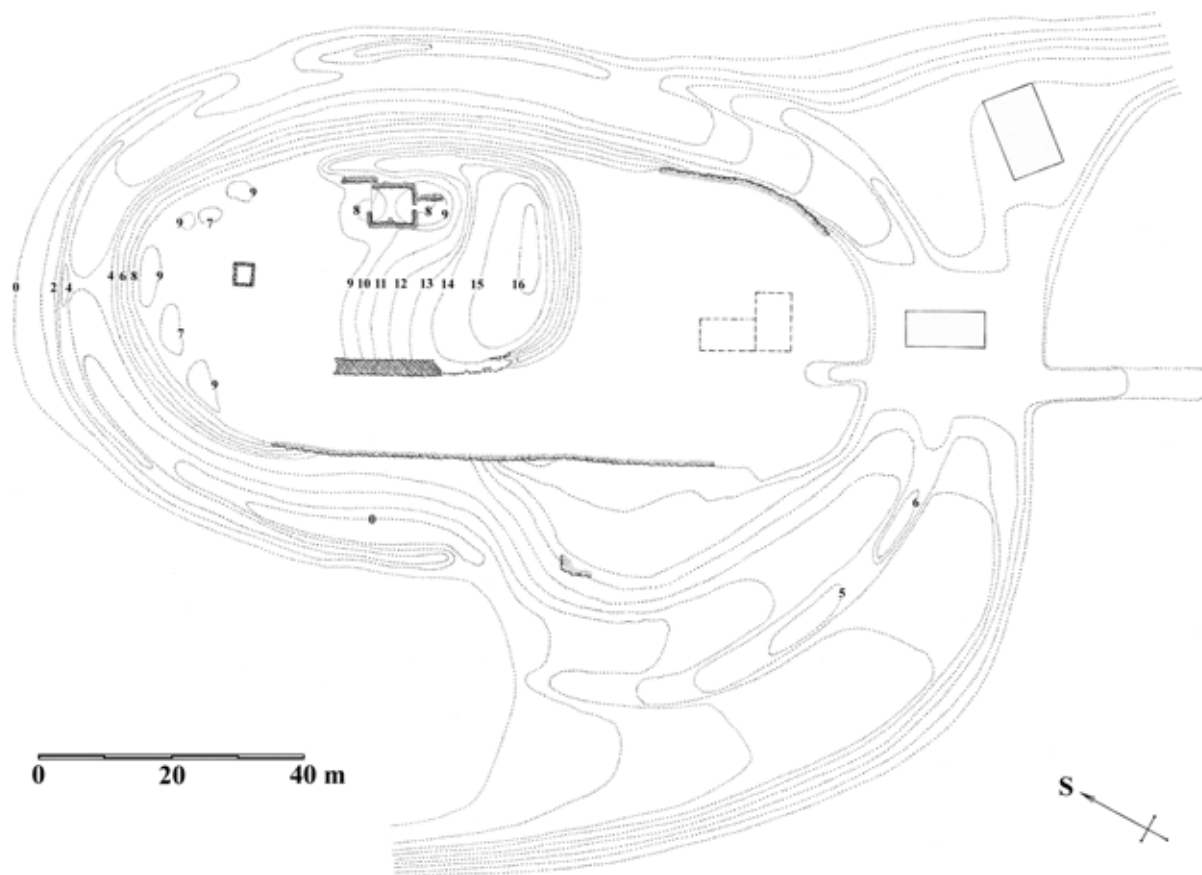
Od Těma z Kolditz získali v roce 1392 Anselm a Předbor z Ronova clo a dvě třetiny dědičné rychty v Žitavě, které jim byly od Karla IV. za 870 kop grošů již dříve zastaveny (Knothe 1879, 453). Jako žitavský fojt měl údajně Anselm z Ronova nechat přestavět kostel sv. Jana v Žitavě (Carpzov 1716, I, 46). Shledáváme jej v té době stále v blízkosti vévody Jana Zhořeleckého. Mohl s ním být na jaře roku 1393, kdy se vévoda vypravil kvůli svému dědictví v Nové marce za bratrem Zikmundem do Uher, ale zcela jistě jej doprovázel jako hofmistr spolu s dalšími členy doprovodu v srpnu 1393 při jeho cestě do Gorzowa Wielkopolskiho v Nové marce. Je uveden na listině, kterou zde vévoda vydal (Bobková – Velička a kol. 2016, č. 62, 295), stejně jako na listině z 26. března 1394, kde je označen jako relátor (Bobková – Velička a kol. 2016, č. 67, 296).

Anselm se však v té době těšil nejen přízni zhořeleckého vévody, ale i jeho královského bratra a byl tak nejvýznamnější osobností v celé jižní a východní části Horní Lužice. Sídlil v Žitavě nebo na Ronově, vedl jednání v Hirschfelde nebo v Ostritz, udílel léna a vedl vojenská tažení proti odbojným nebo loupeživým rytířům v zemi. Jako žitavský fojt patrně také často pobýval na hradě Karlsfriedu u Lückendorfu (Moschkau 1884, 320), který sloužil jako celnice na tzv. Jablonské silnici, jež původní německé jméno Gabler Straße nese dodnes. O přízni, kterou požíval, svědčí darování domu („*duom w Žitawě na přiekopě ležící*“), postaveného původně v roce 1362 „*na louce za Pfortmühle u Mandavy*“ pro Karla IV., v roce 1394 Anselmovi (AČ II, 198; regest Zobel 1800, č. 678, 137). Kromě toho dostali v neděli před Hromnicemi (2. února) 1395 od krále Václava udělení v manství polovinu dvora a jeden forberk s lesy, lukami, platy, mlýny, sudy, atd. ležícími ve vsi řečené Epswixdorf (v rejstříku nevysvětleno, o jakou ves se jedná), jež byla Gryslavova, urozený Heřman z Choustníka, hejtman v Hradci Králové a bratři Anselm a Předbor z Ronova (AČ II, 198).

Okolo 27. února 1395 slavil Anselm ve svém domě v Žitavě svatbu s druhou manželkou, jejíž jméno rovněž neznáme (jeho první manželka zemřela; CDLS III, 245, ř. 21). Byli přítomni šlechtici z obou Weichbildů, purkmistr ze Zhořelce a radní páni ze Žitavy. Odtud odejel opět na nedaleký hrad Ronov (Knothe 1879, 453; týž 1892, 179). K Ronovu patrně náležela i část prezentačního práva ke kostelu v Hrádku nad Nisou, kam 3. listopadu 1395 podával žitavský fojt Anselm z Ronova a Jindřich, purkrabí z Donína, nového kněze Petra ze Žitavy (ZU I, č. 579, 33). Stejně jako jiným vysoce postaveným šlechticům i Anselmovi zřejmě občas scházely hotové peníze. Svědčí o tom záznam z doby před jeho druhou svatbou, z roku 1394, kdy Cunel Punse ze Žitavy půjčuje žitavskému fojtovi Anselmu z Ronova 51 kop grošů pod zárukou žitavské městské rady (ZU I, č. 642, 43).

Spory panské jednoty a moravského markraběte Jošta s králem Václavem ovlivnily i přístup Jana Zhořeleckého, který se stále více přibližoval Joštovi. Panská jednota se dokonce usnesla na jeho přijetí do svých řad a vévoda tuto nabídku neodmítl. K panské jednotě přistoupil na počátku srpna 1395 v České Lípě, snad více z taktických důvodů než z nepřátelství vůči Václavovi IV. (RL, č. 107, 63–64). Ani král se zřejmě necítil Janovým krokem ohrožen, soudě podle toho, že ho 10. srpna 1395 (tedy několik dní poté) jmenoval hejtmanem českých zemí („*des Landes zu Behem*“) a pověřil ho jednáním o smír s Joštem a panskou jednotou (Bobková – Velička a kol. 2016, 105).

Patrně pod vlivem zhořeleckého vévody přiklonil se ve sporu s králem Václavem IV. na Joštovu stranu i Anselm, což mělo za následek, že v roce 1395 upadl v královu nemilost, z úřadu žitavského fojta byl spolu s bratrem sesazen (24. 10. 1395 byl dosazen nový fojt Půta z Častolovic)

Obr. 4. Skica reliktvů hradu Ronov (Trzcinec, woj. Jeleniogórskie, Polsko) z roku 1987. Zaměření F. Gabriel – J. Panáček, měřeno pásmem. – **Abb. 4.** Die Skizze der terrainrelikten der Burg Rohnau (Trzcinec, woj. Jeleniogórskie, Polen) aus dem Jahre 1987. Vermessung F. Gabriel – J. Panáček (Bandmessung).

a zástavní sumu 930 kop grošů mu museli žitavští měšťané v srpnu 1396 vyplatit, takže měli fojtství od té doby v zástavě (Carpzov 1716, II, 252, 289; Zobel 1800, č. 142, č. 703, 704; ZU I, č. 677, 50). Rovněž od něj museli o několik dní později vyplatit clo a rychtu v sumě 870 kop grošů, takže bratři Anselm a Předbor již nebyli královými věřiteli (Carpzov 1716, II, 289–290; Zobel 1800, č. 702, 704, 142; CDLS IV, 989, ř. 5–11; ZU I, č. 676, 49–50). Přesto v roce 1396 (bez bližšího data) potvrdil král Václav IV. zboží „Peycz a Lubros“ (tj. dnešní Peitz a Lieberose) v Dolní Lužici Anselmovi z Ronova (Sedláček ed. 1914, č. 170, 38).

Po smrti vévody Jana Zhořeleckého

Zásadní vliv na další Anselmovy (a Předborovy) osudy měla nečekaná smrt vévody Jana Zhořeleckého v klášteře Neuzelle 1. března 1396. Tím skončilo pro Anselma zemské fojtství a od té doby jej vidíme v Dolní Lužici u markraběte Jošta, Václavova nepřítele (Knothe 1879, 454). Hrad Ronov u Žitavy byl Anselm nucen prodat Hynku Berkovi z Dubé na Hohnsteinu (novému fojtovi Dolní Lužice) a Hynku Hlaváčovi Berkovi z Dubé, za což mu oba uvedení zůstali 250 kop grošů dlužní, jak vyznávají 21. prosince 1399 v Hoyerswerdě (Hille 1869, 77–78).

Oba noví majitelé hradu Ronova u Žitavy stáli v rozepři mezi králem Václavem IV. a jeho strýcem Joštem proti králi a z hradu škodili jeho přívržencům. Proto na králův příkaz Šestiměstí z 11. listopadu 1396 měl být hrad dobyt a zbořen (Carpzov 1716, I, 169; ZU I, č. 682, 51).⁸ Mezi

Obr. 5. Pohled na lokalitu hradu Ronov od jihovýchodu. Foto A. Lipin 2016 (<http://www.bogatynia.dwr.pl>). – **Abb. 5.** Die Burg Rohnau – Ansicht vom Südosten. Foto A. Lipin 2016 (<http://www.bogatynia.dwr.pl>).

českými pány ve spolku s Joštem a Prokopem, moravskými markrabaty, je v roce 1397 jmenován Předbor z Ronova (RTT I, 573; AČ II, 357),⁹ téhož roku označený v jiném prameni jako maršálek české královny (LE VI, č. 17, 41)¹⁰ a v roce 1399 jako purkrabí Hradce Králové či „*Hradeckého kraje*“ (AČ XXXV, č. 47, 29; OSN 21, 952). V prameni je použito jeho původního predikátu „*de Zandow*“, snad v návaznosti na ztrátu hradu Ronova.

Protože Šestiměstí se stále nemělo k činu, urgoval dobytí a zboření hradu 23. prosince 1398 zemský hejtman markrabě Prokop (Carpzov 1716, I, 169–170; Knothe 1892, 184). Teprve tehdy, po Vánocích 1398, přikročili Zhořelečtí za pomoci Žitavských k obléhání. Měli celkem 160 jezdců, z toho 32 střelců ze samostřílů a na 17 vozech dopravili k hradu přibližně stejný počet pěšáků. Kromě toho bylo k hradu posláno také pět vozů s puškami a dva vozy s proviantem. Přesto zůstal první útok bezvýsledný. Teprve když se dostavili se svými lidmi také ostatní ozbrojenci ze Šestiměstí, bylo hradu na začátku ledna 1399 dobyto a na příkaz Zhořeleckých byl kamenolamači pobořen. Útok se zapsal do historie jako jedno z prvních použití palných zbraní v království, neboť Zhořelečtí zde měli děla na kamenné koule a tehdy k jejich obsluze i vlastního puškaře Heinricha (Knothe 1892; Menclová 1972, 203, 213).

Další události nejsou pro nedostatek přímých pramenů zřejmé. Zdá se, že Anselm se dostal zpět v královskou přízeň, ale zda dostal zpět Ronov, jak uvádí H. Knothe (1879, 454) či jakým způsobem přešel Ronov na nového majitele, nevíme. V každém případě se stal majitelem panství Ronov Václav (Venč) purkrabí z Donína. Mělo se tak stát v roce 1400, neboť již v polovině tohoto roku vykonával Václav z Donína své patronátní právo (Knothe 1898, 30; ZU I, č. 773, 67). Nevíme, jakým způsobem je pak s tímto v souladu zpráva o tom, že král Václav „*koupiv hrad*

Obr. 6. Pohled na lokalitu hradu Ronov od jihozápadu. Foto A. Lipin 2016 (<http://www.bogatynia.dwr.pl>). – **Abb. 6.** Die Burg Rohnau – Ansicht vom Südwesten. Foto A. Lipin 2016 (<http://www.bogatynia.dwr.pl>).

Ronov blízko Žitavy od Jodoka markrabě Braniborského a zůstav mu zaň dlužen 8000 kop grošů“, zapisuje mu úrok 800 kop na městech Nymburce, Čáslavi, Kolíně, Kouřimi a Ústí nad Labem (CDM XIII, č. 133, 143–145; Zobel 1800, č. 765, 154; Sedláček, A., ed. 1914, č. 353, 61; ZU I, č. 797, 71). H. Knothe (1898, 30, pozn. 6) projevil mínění, že suma měla sloužit jako odškodnění (snad Anselmovi) za zničení hradu Ronova. Ten však již zřejmě nebyl nikdy obnoven, protože v letech 1414 a 1418, když král Václav obnovoval léno Donínům, se zde již uvádí pouze „burgštal Ronov s forberkem“ (Sedláček, A., ed. 1914, č. 686, 97; č. 806, 115).

Anselm a Předbor z Ronova se po roce 1400 patrně stahovali z Lužice do Čech. Předbor získal před rokem 1405 Šebín (okr. Litoměřice), neboť odtud tohoto roku prezentoval plebána do kostela ve svém Žandově (LC VI, 155). O rok později, kdy je opět jmenován jako maršálek paní královny („Przedborio marsalko domine regine“; AČ XXXV, č. 10, 469), věnoval pro kaplana v Žandově na ranní mše 2 kopy grošů platu na tamním mlýně (LE V, č. 969, 712). V zápise je označen jako „Przedbor de Duba alias de Zandaw residens in Zebin“, kde predikát „de Duba“ byl patrně projevem jeho příslušnosti k rozrodu Ronovců. Anselmovi a jeho synům Janovi, Vilémovi, Maternovi a Kryštofovi zastavil v roce 1412 král Václav IV. hrad Vožici (Mladá Vožice, okr. Tábor) s příslušenstvím v hodnotě 2200 kop grošů (AČ I, č. 207, 532). Anselm patrně někdy těsně po roce 1412 zemřel a jeho synové své podíly na Žandově prodali Hynku Hlaváčovi Berkovi z Dubé na Lipém, svému příbuznému. Ten byl zřejmě poté poručníkem nezletilých Předborových potomků na Žandově. Od svých nejspíše poměrně majetných svěřenců si právě Hlaváč vypůjčil pro svůj nákladný život peníze a pojistil jim je vkladem na panství lipském. V roce 1416 vystavil dlužní úpis pro bratry Předbora, Viléma a Jana ze Žandova, syny Předbora ze Žandova, kde se

Obr. 7. Zdivo jádra hradu Ronov od jihozápadu. Foto Templariusbohemicus 2016 (<https://commons.wikimedia.org>).
– **Abb 7.** Die Burg Rohnau – das Mauerwerk des Burgkernes. Foto Templariusbohemicus 2016 (<https://commons.wikimedia.org>).

přiznal k dluhu 2700 kop grošů a navíc ještě 15 tisíc kop původního dluhu (RL, č. 222, 104–105). Odtud vyplývalo dvouleté vlastnictví České Lípy Vilémem z Ronova po smrti Hynka Hlaváče v listopadu 1423. Předbor zemřel již před rokem 1415, kdy se při prodeji Šebína Vilémovi Zajíci z Hasenburka uvádí Předbor z Ronova a ze Šebína jako „syn *nebožtíka Předbora*“ (AČ III, č. 156, 485–486; RTT II, 118–119). Anselm zemřel patrně nedlouho po roce 1412, kdy mu král zastavil hrad Vožici, neboť se již více nepřipomíná.

Závěr

Účelem tohoto přehledu Anselmova a Předborova života, sestaveného z dnes známých a dostupných pramenů, je ukázat, že hlavní a největší část života obou bratrů je spojena s Lužicí, Žitavskem a hradem Ronovem u Hirschfelde, který Anselm získal v léno a po němž se oba bratři psali. První zprávy o Anselmovi a Předborovi se však týkají Žandova, k němuž je poutaly příbuzenské i majetkové vztahy a který vlastnili i v pozdějších letech. Stali se tak zakladateli nové větve klinštejnského rodu – pánů z Ronova, později Křineckých z Ronova. A zcela bezpečně nelze vystopovat žádné souvislosti těchto bratrů z Ronova s hradem tohoto jména u Stvolínek.

Ponecháme-li tento hrad stranou, tak vedlejším produktem tohoto podrobného výkladu zůstává objasnění počátků a vývoje dalších dvou hradů tohoto jména v zemích Koruny české

– Ronova u Hirschfelde a Ronova na Sázavě. Počátky prvního z nich můžeme klást do doby před rokem 1253, druhého pak před rok 1272.

Hradu Ronovu u Hirschfelde nebyla věnována v literatuře příliš velká pozornost. Přesto se plán hradu objevil již v roce 1844 (obr. 2) a s ním i jakýsi pokus o rekonstrukci jeho podoby, který však nejspíše neodpovídá skutečnosti (obr. 3). Pokud budeme důvěřovat publikovanému plánu, doznamy relikty hradu v uplynulých desetiletích značného úbytku. Při návštěvě hradu v roce 1987 (tj. po více než 140 letech od publikování plánu) byla zhotovena skica (obr. 4), která reflektuje, jak ukazují současné fotografie (obr. 5–7), v podstatě dnešní stav.

Poznámky

- ¹⁾ Např. zmatené dezinformační kompiláty B. Daniela, kterými autor zneřehledňuje a vyloženě dezinterpretuje dějiny okolních obcí (Stvolínky, Blíževedly aj.), dále např. Wikipedia a další webové stránky, jako www.hrady.cz, www.zriceniny.eu či webové stránky obcí, např. www.stvolinky.cz a další.
- ²⁾ Rovněž je zde chybně uvedeno jméno jednoho z bratrů jako Přebor. Nutno upozornit, že Přebor je v pramenech uváděn jako „*Předbor, Przedbor, Prziedbor, Przyedbor, Przyedwor, Presedebor*“.
- ³⁾ Listina byla uložena v 19. století v Sächsische Hauptstaatsarchiv v Drážďanech.
- ⁴⁾ Citováno dle J. G. Kloß, *Vermischte Sam[m]lunge zur Geschichte Hertzogs Johannis zu Görlitz*, Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, rkp. sign. Mil II/305, 140.
- ⁵⁾ H. Knothe (1898, 29, pozn. 4) klade získání panství Ronov do roku 1388. AČ II, 198 uvádí pouze rychtu v Reichenau se vším právem a příslušenstvím.
- ⁶⁾ Citováno dle CDLS III, 221, ř. 26.
- ⁷⁾ Jistý *Sidebor* je již k roku 1382 označován jako maršálek vévodkyně (CDLS III, 90, ř. 8), ale Jan byl tehdy ještě svobodný. Podle editora R. Jechta jde o omyl písaře, který zaměnil svídnickou vévodkyni za zatím neexistující vévodkyni zhořeleckou. Otázkou zůstává, zda je tento *Sidebor* identický s *Presedebarem* z Ronova, uvedeným k roku 1392 (CDLS III, 207, ř. 13). Kdyby tomu tak bylo, mohl teoreticky po smrti Anežky Svídnické (2. února 1392) přejít do služeb zhořelecké vévodkyně (Bobková – Velička a kol. 2016, 121).
- ⁸⁾ Carpov (1716, I, 169) v titulu uvádí omylem rok 1369.
- ⁹⁾ RTT I, 573 s chybným datem 16. prosince; AČ II, 357 se správným datem 21. prosince („*feria sexta quatuor temporum adventus domini*“).
- ¹⁰⁾ Zde místo Ronow chybně Kunow.

Literatura a prameny

Edice historických pramenů

AČ I: Archiv český čili staré písemné památky české i moravské I. Kniha starého pána z Rosenberka (Palacký, F., ed.). Praha 1840.

AČ II: Archiv český čili staré písemné památky české i moravské II. (Palacký, F., ed.). Praha 1842.

AČ III: Archiv český čili staré písemné památky české i moravské III. (Palacký, F., ed.). Praha 1844.

AČ XXXV: Archiv český čili staré písemné památky české i moravské XXXV. Druhá kniha provolací desk dvorských z let 1395–1410 (Friedrich, G., ed.). Praha 1921.

Bláhová, M. ed. 1987: *Kroniky doby Karla IV.* Praha.

CDB V/1: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V/1* (Šebánek, J. – Dušková, S., ed.). Praga 1974.

- CDB V/2: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V/2 (Šebánek, J. – Dušková, S., ed.). Praga 1981.
- CDLS I: Codex diplomaticus Lusatiae Superioris I (Köhler, G. ed.). Görlitz 1856.
- CDLS III: Codex diplomaticus Lusatiae Superioris III (Jecht, R., ed.). Görlitz 1905–1910.
- CDLS IV: Codex diplomaticu Lusatuae Superioris IV (Jecht, R., ed.), Görlitz 1911–1927.
- CDM XIII: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae XIII (Brandl, V., ed.). Brünn 1897.
- Friedrich, G. (ed.) 1929: Desky dvorské Království českého VII. První kniha půhonná z let 1383–1407. Praha.
- Friedrich, G. (ed.) 1935: Druhá kniha provolací desk dvorských z let 1395–1410. Praha 1935.
- Hille, G. 1869: Chronologisches Verzeichniß der im Rathsarchiv zu Luckau in der Niederlausitz befindlichen Urkunden, Neues Lausitzisches Magazin 46, 63–141.
- Kloß, J. G. s. d.: Vermischte Sam[m]lunge zur Geschichte Hertzogs Johannis zu Görlitz, Bibliotheka Uniwersytecka we Wrocławiu, rkp. sign. Mil II/305.
- LC III–IV: Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim III–IV (Emler, J., ed.). Praga 1879.
- LC VI: Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim VI (Emler, J. ed.). Praga 1883.
- LE V: Libri erectionum archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. V (Borový, C., ed.). Praga 1889.
- LE VI: Libri erectionum archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. VI (Podlaha, A., ed.). Praga 1927.
- ZU I: Zittauer Urkundenbuch I. Regesten zur Geschichte der Stadt und des Landes Zittau 1234–1437 (Prochno, J., ed. 1939). In: Mitteilungen des Zittauer Geschichts- und Museumsvereins 20, 1–347.
- RBM II: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II (Emler, J., ed.). Praga 1882.
- RBM III: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae III (Emler, J., ed.). Praga 1890.
- RL: Regesta Lippensia. Anotovaná edice pramenů k dějinám České Lípy do roku 1437 (Panáček, J., ed.). Česká Lípa 2000.
- RTT I: Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum I. Praga 1870.
- RTT II: Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum II (Emler, J., ed.). Praga 1872.
- Sedláček, A., ed. 1914: Zbytky register králův římských a českých z let 1361–1480. Praha.
- SRL I: Scriptorum rerum Lusaticarum (Haupt, J. L., ed.). Görlitz 1839.
- Zobel, J. G. 1800: Verzeichnis Oberlausitzischer Urkunden. Drittes und viertes Heft vom Jahre 1379 bis 1419. Görlitz.

Literatura

- Bernau, F. 1881: Album der Burgen und Schlösser im Königreiche Böhmen I. Saaz.
- Bobková, L. – Velička, T. a kol. 2016: Jan Zhořelecký, třetí syn Karla IV. – Johann von Görlitz, der dritte Sohn Karls IV. (1370–1396). Korunní země v dějinách českého státu VII. Praha.
- Brych, V. – Rendek, J. 2002: Hrad a zámky Libereckého kraje. Liberec.
- Carpzov, J. B. 1716: Analecta Fastorum Zittaviensium Oder Historischer Schauplatz Der Löblichen Alten Sechs-Stadt des Marggraffthums Ober-Lausitz Zittau. Leipzig.
- Carpzov, J. B. 1719: Neuöffneter Ehren-tempel Merckwürdiger antiquitaeten des Marggraffthums Ober-Lausitz. Leipzig – Bautzen.
- Eschke, C. C. 1844: Beschreibung des Burgstalls zu Rohnau. Neues Lausitzisches Magazin 22, 269–276.

- Gabriel, F. – Kracíková, L. – Peřina, I. 2008: Problém dvou hradů jménem Ronov – Problem dwóch zamków o nazwie Ronov. In: W kręgu średniowiecznych rodów w Czechach oraz na Śląsku i Łużycach. Materiały z sesji popularno-naukowej. Lubań, 45–61.
- Gabriel, F. – Panáček, J. 1998: Severočeské hrady na kupách – Nordböhmsche Burgen auf Bergkuppen. *Castellologica bohemica* 6, 69–106.
- Gabriel, F. – Panáček, J. 2000: Hrady okresu Česká Lípa – Die Burgen des Kreises Česká Lípa. Praha.
- Gabriel, F. – Panáček, J. – Podroužek, K. 2011: Helfenburk. Hrad pražských arcibiskupů – Helfenburk. Burg der Prager Erzbischöfe. Dřísy.
- Heber, F. A. 1844: Böhmens Burgen, Vesten und Bergschlösser II. Prag.
- Knothe, H. F. 1857: Geschichte der Dörfer Rohnau, Rosenthal und Scharre bei Hirschfelde in der königlichen sächsischen Oberlausitz. Zittau.
- Knothe, H. 1865: Die ältesten Besitzer von Pulssnitz. *Neues Lausitzisches Magazin* 42, 283–301.
- Knothe, H. 1879: Geschichte der Oberlausitzer Adels und seiner Güter vom XIII. bis gegen Ende des XVI. Jahrhunderts. Leipzig.
- Knothe, H. 1892: Die Zerstörung der Burg Rohnau bei Zittau durch die oberlausitzischen Sechsstädte (1399). *Neues Archiv für sächsische Geschichte* 13, 177–187.
- Knothe, H. 1898: Die ältesten Ortsherrschaften von Hirschfelde. *Neues Lausitzisches Magazin* 73/74, 28–40.
- Kolektiv autorů 2008: Kokořínsko a Mělnicko. Průvodce po Čechách, Moravě a Slezsku 37. Praha.
- Kuča, K. 2008: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 7 (Str-U). Praha.
- Menclová, D. 1972: České hrady 2. Praha.
- Moschkau, A. 1884: Oybin-Chronik. Urkundliche Geschichte von Burg, Cölestinerkloster und Dorf Oybin bei Zittau. Leipa in Böhmen.
- OSN: Ottův slovník naučný 21. Praha 1904 (autorem citovaných rodopisných hesel je A. Sedláček).
- Panáček, J. 1992: Počátky pánů z Klinštejna a z Ronova, Muzejní a vlastivědná práce 30 – Časopis Společnosti přátel starožitností 100, 84–91.
- Sedláček, A. 1900: Hrady, zámky a tvrze království Českého 12. Čáslavsko. Praha.
- Sedláček, A. 1923: Hrady, zámky a tvrze království Českého 14. Litoměřicko a Žatecko. Praha.
- Sovadina, M. 1997: Ronovci a Žitava ve 13. a v 1. čtvrtině 14. století – Die Herren von Ronow und Zittau im 13. und im Viertel des 14. Jahrhunderts, *Bezděz* 6, 7–18.
- Sovadina, M. a kol. 2013: Kravaře v Čechách. Kravaře v Čechách.
- Sušický, V. a kol. 2017: Zříceniny hradů, tvrzí a zámků. Severní Čechy. Praha.

Jaroslav Panáček: Anselm und Předbor von Rohnau – aber von welchem?

Die Brüder Anselm und Předbor von Rohnau, die prominenten Mitglieder des Hofes Herzogs Johann von Görlitz, stammten aus dem Klingensteiner Zweig der Familie von Ronowitzer. Ihr Vater stammte aus der zweiten Generation der Klingensteiner Brüder Henzlin von Klingenstein – wahrscheinlich war identisch mit Johann (auch Hanusch) von Helfenburg, dem Gründer oder Besitzer der Burg Helfenburg bei Auscha. Der Ursprung des Prädikats beider Brüder wurde vor fast dreißig Jahren erklärt. Es hat sich gezeigt, dass die Brüder nie etwas mit der Burg Ronburg in der Nähe von Stvolínky (Drum) zu tun hatten und ihr Prädikat von der Burg Rohnau in der Nähe von Hirschfelde (heute Trzciniec in Polen) abgeleitet wurde. Gleichzeitig wurde versucht, die schriftlichen Quellen der Burg Rohnau bei Hirschfelde und Ronau an der Sasau korrekt zuzuordnen.

Anselm und Předbor verübten die wichtigen Positionen am Hof des Görlitzer Herzogs sowie in der Ober- und Niederlausitz und in Zittau. Anselm wurde 1380–1386 zum Landeshauptmann in der Niederlausitz ernannt und vor 1386 wurde er Marschall am Hof des Herzogs von Görlitz.

Zu dieser Zeit wurde Předbor als Lehrer von Johann von Görlitz ohne weitere Erklärung oder klare Bezugnahme genannt. Im Jahre 1388 wurde Anselm in das Amt des Pfarrers von Görlitz berufen und verwaltete gleichzeitig einen herzoglichen Teil der Niederlausitz. Im Jahre 1390 gewannen die Brüder vom König Wenzel IV. das Amt des Landesvogtes im Weichbild der Stadt Zittau. Im Jahre 1391 wurde Anselm selbst zum Landesvogt für den Görlitzer Landkreis. Im Jahre 1392 wird Předbor als Marschall der Herzogin, d. h. Johanns Frau, bezeichnet. Anselm fiel im Jahre 1395 aus der Gunst und wurde zusammen mit seinem Bruder von dem Zittauer Amt entlassen. In den Jahren 1397 und 1399 ist Předbor als Marschall der böhmischen Königin und Burggrafen des Königsgratzer Landkreises genannt.

Schon im Jahre 1400 richteten Anselm und Předbor von Rohnau ihre Aktivitäten aus Lausitz nach Böhmen. Předbor gewann vor dem Jahre 1405 Šebín (Bez. Leitmeritz) und Anselm und seine Söhne bekamen im Jahre ins Pfandbesitz die Burg Woschitz mit dem Zubehör. Anselm starb wahrscheinlich kurz nach dem Jahre 1412 und Předbor vielleicht noch vor dem Jahre 1415.

Monumental castle architecture in Teutonic's Prussia. Development and Building Techniques

Bogusz Wasik

Monumentální hradní architektura v teutonském Prusku – vývoj a stavební techniky

Abstrakt: Článek se zabývá vývojem hradní architektury v Prusku (především správních hradů) v období od roku 1280, kdy politická stabilizace řádového státu vytvořila základ pro rozvoj monumentální architektury. Základním modelem hradu se stal pravidelný kastel, ale jak ukazují nedávné výzkumy, pokračovalo se i v budování starších nepravidelných hradů uzpůsobeným dispozičně dle nových vzorů. Toto období lze obecně charakterizovat jako dobu kvalitativního a kvantitativního nárůstu staveb. Špičková architektura šla společně s vývojem stavebních technik v kombinaci s promyšleným plánováním staveb. Model správního hradu vytvořený v poslední čtvrtině 14. století se používal až do počátku 15. století.

Abstract: The article characterizes castle building development in Prussia (primarily commanders' castles) from about 1280, when political stabilization and state development created the grounds for advancements in monumental architecture. The model of a typical castell was modified in the Teutonic state, but as recent research demonstrates, the construction of older irregular castles that followed these new patterns continued. The period is characterized by a qualitative and quantitative boom in construction. High-quality architecture went hand in hand with the development of building techniques in completing sophisticated structures, masonry and earthworks. The model of commander castle created in the last quarter of 14th century was still in use until the beginning of the 15th century.

Klíčová slova: hrady Řádu německých rytířů – Prusko – Německý řádový stát – kastely – stavební techniky

Despite the fact that the first information concerning a brickyard comes from the 1240s (Arszyński 1970, 18)¹, the large-scale development of brick architecture was not possible at the time due to the situation in the country. The Teutonic Knights arrived around 1230 to lands that were basically lacking any tradition of masonry building and urban settlement. The area was also impoverished by wars and invasions (Chrzanowski – Kornecki 1984, 6; Jasiński 1993, 95–97). Corresponding infrastructure and a developed economy, which was vital for the development of masonry architecture, did not exist locally. A new type of building emerged and formed slowly, as all the Order's efforts in the first decades were concentrated and determined by military

actions. Teutonic fortresses erected in this period were primarily of a wooden-earthen type, and the first masonry structures (irregular castles) had very simple forms (Wasik 2016a, 315–317; 2016b). The lack of adequately developed local structures caused the Knights mainly to rely on the resources of their bailiwicks in the Reich territories and from papal, knightly and clergy donations as a form of payment for participation in the Crusades (Biskup – Labuda 1988, 189). The stabilized situation, which was indispensable for the country's development, was constantly disrupted by wars, which were not always successful for the Teutonic Knights. During the 1st Prussian Uprising in the 1240s, the Order kept control of only a few strongholds: Toruń/Thorn, Starogród/Althaus Culm, Radzyń/Rheden, Elbląg/Elbing and Balga. A number of early urban location attempts in Prussia (Braniewo/Braunsberg, Kaliningrad/Königsberg) failed as well as a result of the 2nd Prussian Uprising (Biskup 1980, 408; Dygo 2009a, 184; 2009b, 69).

1283 is a date that symbolizes the final conquering of pagan Prussian tribes by the Teutonic Knights (Biskup – Labuda 1988, 183; Dygo 2009a, 88). However, it did not spell an end to all wars, as the main theatre of war moved eastward. For this reason, Chełmno Land and Upper Prussia were able to live in peace for a time. The Knights quickly began a new dynamic and the intentional colonization process of their properties. New urban centers were already located in Chełmno Land from the turn of the 1270s, 10 of which had been functioning successfully. The same process was also intensified in Prussia's main territory, primarily leading to the restoration of destroyed centers in Braniewo (1284) and Königsberg (1286) and the construction of new towns (e.g. Pasłęk/Preußisch Holland, Tolkmicko/Tolkemit, Iława/Deutsch Eylau). In the beginning of the 14th century, 17 towns were functioning in the northwestern part of Prussia (including 7 towns of the Church) (Biskup 1980, 403, 408–409; Czaja 2009, 180–182, 184; Jasiński 1993, 105, 110). The location's basic purpose changed, as new town functions became crucial at the start of the 1280s– they were designed to be economic centers and trade-production bases for rural settlement with limited privileges compared to the previous period (Biskup – Labuda 1988, 191; Czaja 2009, 178, 184; Jasiński 1993, 110–111). Simultaneously, rural colonization began anew, reaching farther into the realm (Długolecki 2009, 200–205). The balanced political situation and settlement development provided a foundation for the economic improvement of Prussia, which lasted continuously until the turn of the 14th century (Gancewski 2001). The general administrative structure of the Order was also completed (Józwiak 1997, 239; 2001, 60–64). All these changes contributed to creating favorable conditions for brick architecture development on a large scale, providing it with an advanced and stable political-administrative and demographic structure, infrastructure and significant financial means (Arszyński 2010, 11, 14).

Beginning with the descriptions of castle architecture, it should be noted that in comparison with the first decades of the Teutonic Order's presence and operation in Prussia (2nd–3rd quarter of the 13th century), a clear difference of a qualitative and quantitative character is observed in both architectonic form and building techniques. Choosing a *castell* type which would become the most popular form of a commander castle in the Teutonic state was a crucial decision that shaped homogenous castle architecture in Prussia for long to come.

A group of castles from the area of the Vistula Lagoon are regarded as the first regular convent houses, specifically the castles Malbork/Marienburg (Fig. 1), Brandenburg (Rus. Ushakovo), Lochstedt and Königsberg (Torbus 1998, 88–124; 2014, 93–141). The construction of the Malbork convent house began in the 1270s, or perhaps more probably at the turn of the 1270s–80s². The beginning of Brandenburg castle's construction had been dated until recently to the end of the 1260^s (Torbus 1998, 372). However, new research has proven that the commandery was established there between 1283–1284, which was the period when construction of the brick convent house must have been begun (Józwiak 2001, 61–64). These sites were designed on a plan of an elongated rectangle with three wings³. In the beginning of the 14th century they possessed four

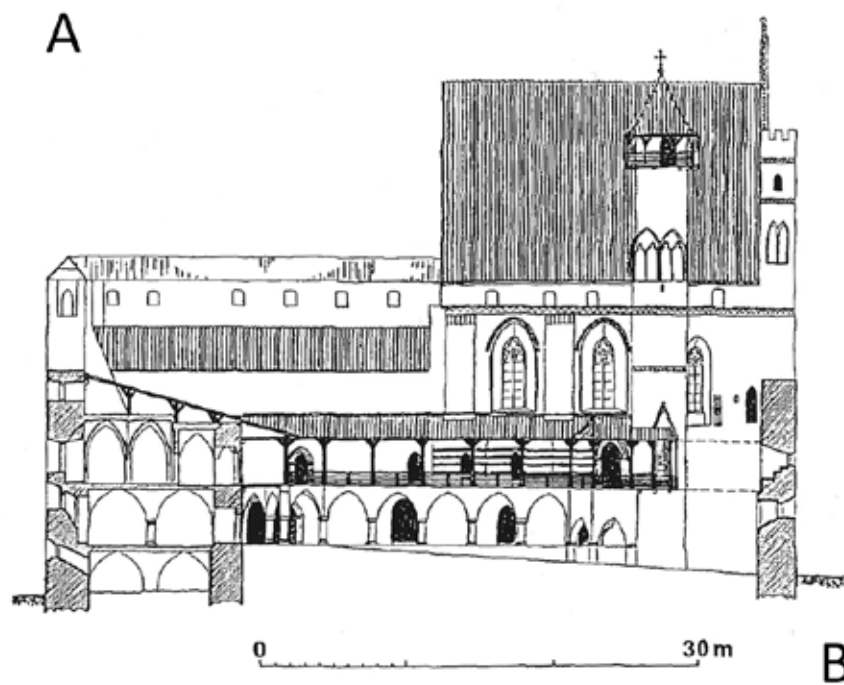
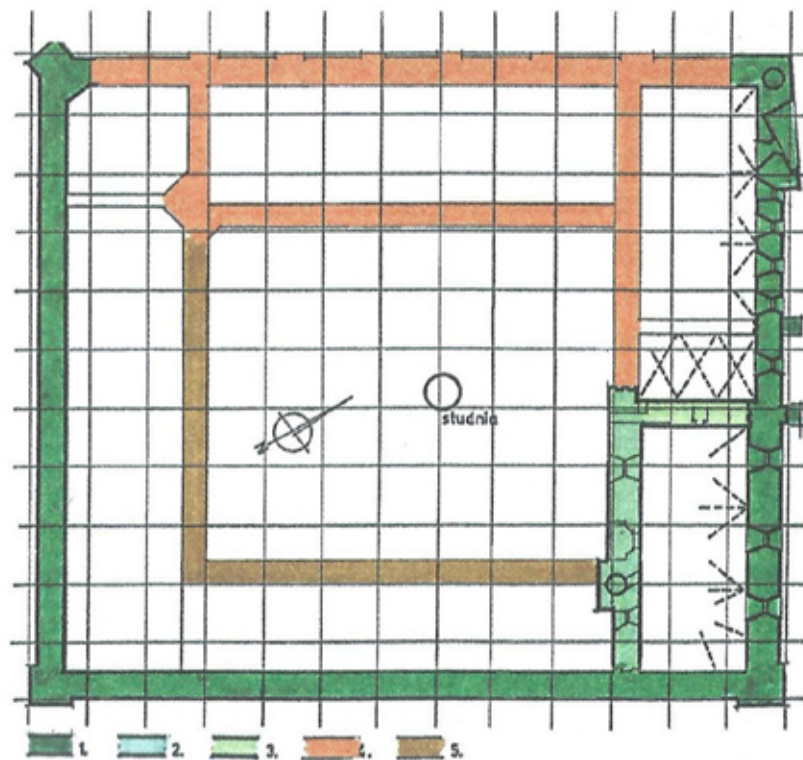

Fig. 1. Malbork, a convent house at the turn of 13th century: A – projection of the 1st floor with building stages marked and a grid with a module of the 1st floor of the old Chełmno measurement unit (after Kašinowski 2010), B – reconstruction of the central wing's state after finishing works in the chapel (after Pospieszny 2014). – **Abb. 1.** Marienburg, das Konventhaus um die Wende des 13. Jahrhunderts: A – Grundriss des 1. Stockwerkes mit den markierten Bauphasen und einem Raster des Moduls der alten Kulmer Maßeinheit (nach Kašinowski 2010), B – die Rekonstruktion des Zentralflügels nach der Beendigung der Bauarbeiten in der Kapelle (nach Pospieszny 2014).

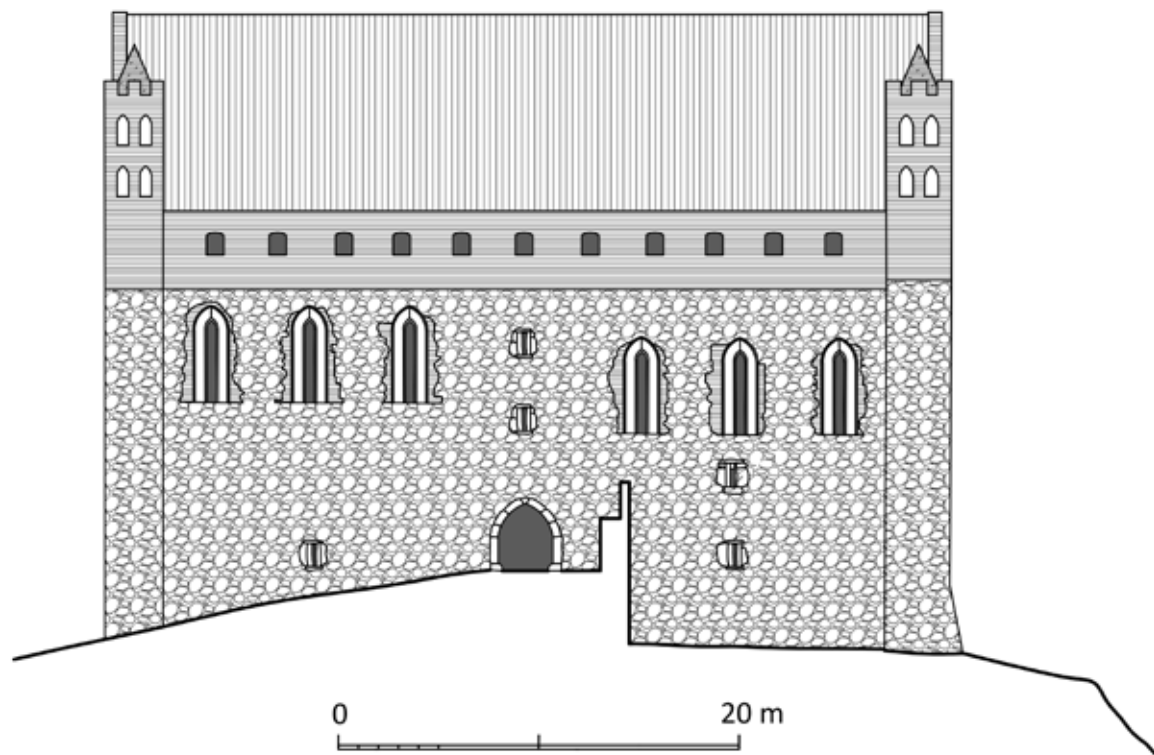

Fig. 2. Papowo Biskupie – reconstruction of the northern façade (central wing) at the beginning of the 14th century. Drawing B. Wasik. – **Abb. 2.** Papowo Biskupie – die Rekonstruktion der Nordfassade (Zentralflügel) am Anfang des 14. Jahrhunderts. Zeichnung B. Wasik.

wings. Their sizes balanced between about 54–65×46–52 m (Torbus 1998, 370, 478, 449, 492). A convent house in Elbląg is regarded by some researchers as a prototype, and its construction is dated very early, i. e. to the 1250s–60s (Kutzner 1997, 76; Pospieszny 2014, 120–122; Torbus 2014, 95–96). Determining the chronology of this very poorly recognizable object, which is *de facto* rather irregular in design, is very difficult and not reliable at the present state of research⁴.

The first construction of *castells* in Chełmno Land started more or less at the same time as in the Vistula Lagoon, or slightly later (Torbus 2014, 141–144), with the oldest structures in Papowo Biskupie/Papau (Fig. 2) and Rogóžno/Roggenhausen – the beginning of construction is dated to the 1270s–80s or the 1280s. The latest projects belonging to that group (Kowalewo Pomorskie/Schönseeand, Golub/Gollub) were erected during the first three decades of the 14th century. These castles differed from the Vistula Lagoon strongholds in the modesty of their architecture and simple form. Only chapels and refectories situated on the first floors of main wings were equipped with larger windows; the other interiors usually had small narrow ones. They were among the first four-winged structures on a square or a short rectangular plan. Corners were marked by turrets, which were set on the walls from the top (Golub), or as avant-corps of the whole body (Papowo Biskupie, Rogóžno). Side lengths of these early Chełmno Land castles varied from 38 to 45 m. Cloisters, which were frequently wooden, enabled movement along the interiors (Torbus 1998, 124–144; Wasik 2016a, 240–241, 271–292, 318–320; Wasik –Wiewióra 2016, 62).

Fig. 3. Grudziądz – projection of a castle from 14th–15th century. Drawing B. Wasik. – *Abb. 3. Grudziądz – die Rekonstruktionszeichnung des Aussehens der Burg im 14. und 15. Jahrhundert. Zeichnung B. Wasik.*

Apart from *castell* construction from the 13th–14th centuries, Teutonic architecture introduced other characteristic elements such as *parchams*, *danskers* and *bergfrieds* (main towers), although they were not necessarily built everywhere. The main tower in the Vistula Lagoon was built at Lochstedt castle, and presumably at Brandenburg. Observation of early *castells* of Chełmno Land shows that only Lipienek/Leipe possessed a *bergfried*; the fortress in Golub had that structure in its plans, but it was never finalized. *Parchams* were also erected only in a few early *castells*⁵ with irregular multilateral lines, e.g. Lipienek castle (Torbus 1998, 301–302; Wasik 2015, 269–271; 2016a, 319–320).

The acceptance of the new *castell* model in Prussia was revolutionary and influential on all castle architecture transformations. Therefore, simple irregular structures of the previous period which had not been completed until then were further constructed and expanded and their forms were adjusted, if possible, to new requirements and patterns (Wasik 2014; 2016a, 319; 2018, 223–235). They were given 2–3 analogous wings joined together by galleries, and for the first time were frequently given elements such as: *bergfrieds*, *parchams* and large *danskers*. Irregular convent houses at the time took on elementary forms. In Grudziądz/Graudenz (Fig. 3), based on an incomplete house, a new spacious southern (main) wing was added, and a chapel and

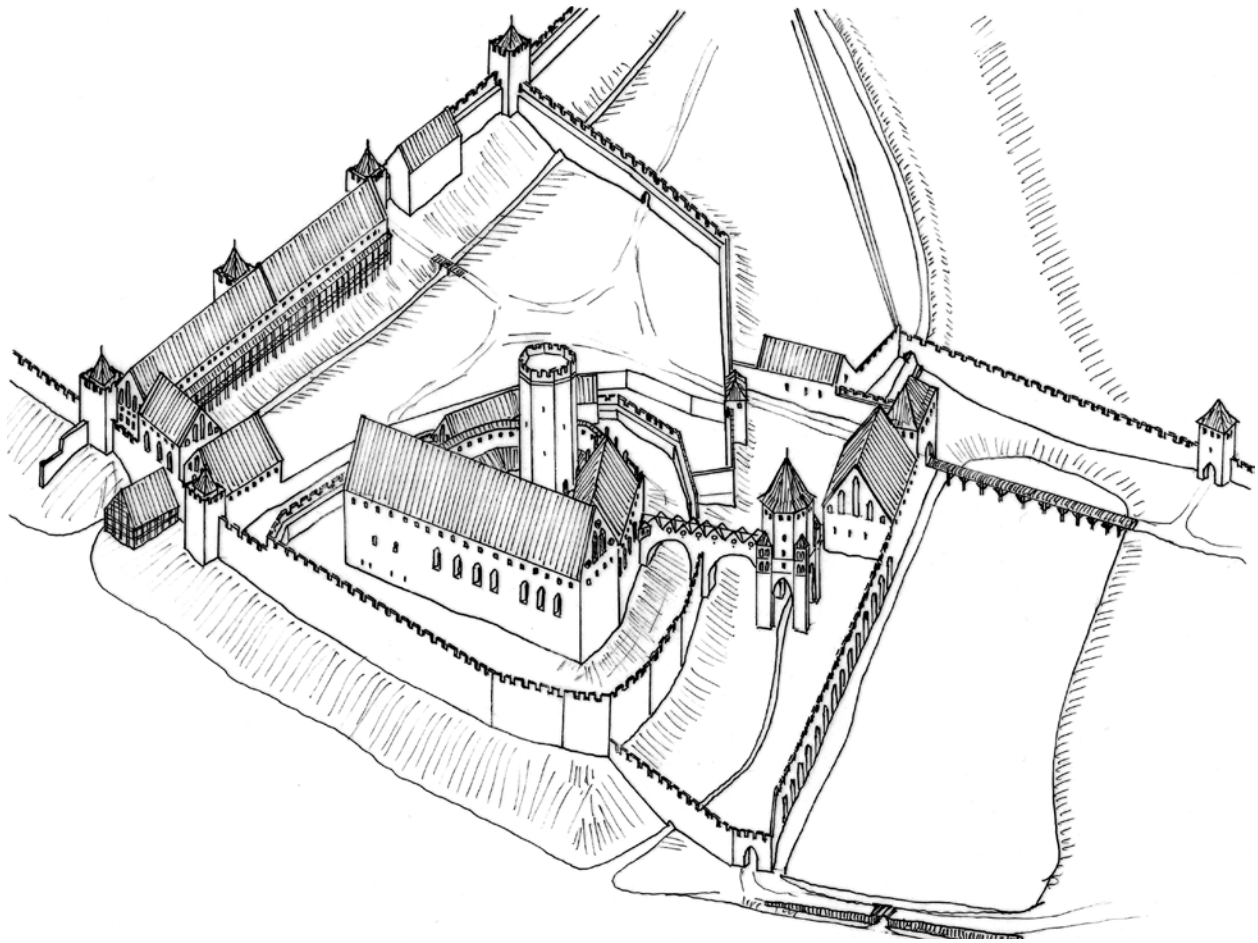

Fig. 4. Toruń – reconstruction of a castle from the beginning of the 15th century. Drawing B. Wasik. – *Abb. 4. Toruń – die Rekonstruktionszeichnung des Aussehens der Burg am Anfang des 15. Jahrhunderts. Zeichnung. B. Wasik.*

refectory was situated there; another wing was erected from the west, and both were connected with a mortared cloister. Simultaneously, a cylindrical *bergfried*, a *dansker* and a *parcham* were built there (the structure can be dated to the end of 13th century and beginning of the 14th). Identical elements were erected in Toruń – the southern (main) wing was completed, followed by the construction of an octagonal *bergfried*; an eastern wing with a cloister, *dansker* and *parcham* were also added (Fig. 4). The completion of the southern wing housing a chapel can be dated to the 1280s–90s. Finalizing construction of the main wing was the first stage of the extension plan, and, like in Grudziądz, other buildings were the elements of one compact investment and seen as the work of one architect. By situating a tower towards the eastern wing, it became possible to build a bridge from a defensive porch over the diagonally formed (parallel to the side of the *bergfried*) cloister side. The structure is associated with the same workshop that erected the St. James Church in Toruń and is dated to the beginning or first decades of the 14th century (Wasik 2014, 102–112; 2016a, 249–253, 255–258; Józwiak – Trupinda 2016, 11). Pokrzywno/Engelsburg castle was extended to include a several-winged convent house which was started at the end of the 13th century and completed at the turn of that century; however, neither a *bergfried* nor a *parcham* were erected (Wasik 2016a, 263–264). In Balga, the construction of three wings forming the convent house body, possibly with a tower, is also dated to the end of 13th century (Torbus 2014, 69, 139). Bierzgłowo (Zamek Bierzgłowski)/Birgelau and Starogród convent houses also lacked towers and their central wings were erected between the 13th and 14th

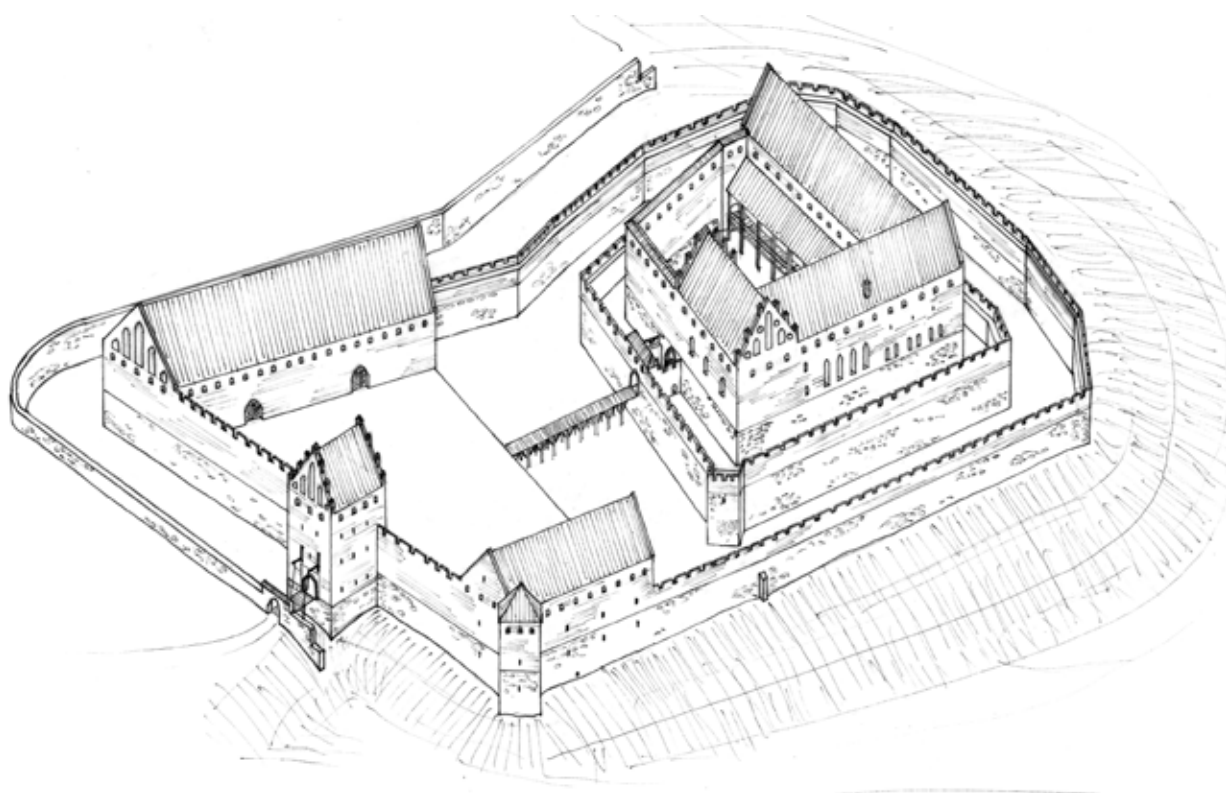

Fig. 5. Bierzłowo (Bierzłowo castle) – reconstruction of a castle from the 1st half of the 15th century. Drawing B. Wasik. – **Abb. 5.** Bierzłowo – die Rekonstruktionszeichnung des Aussehens der Burg in der 1. Hälfte des 15. Jahrhunderts. Zeichnung B. Wasik.

century. Bierzłowo castle (Fig. 5) had three wings with a cloister, including one shorter wing with a chapel (the last wing originating from the first castle building stage). The whole complex was surrounded by a *parcham*. In Starogród fortress, as recent research has shown⁶, a short wing housing a chapel was completed first, and then a vertical western section with a refectory was added to it. Both buildings were joined together with a cloister. From the bailey side, the convent house was protected by a *parcham* (Wasik 2017b, 52–54; 2017c, 5–14; 2018c, 230). Modifications from the discussed period in the case of the poorly recognizable Dziergoń/Christburg fortress are unreadable, although the presence of characteristic rib fittings with trapezoid heads (also applied in Bierzłowo, Toruń and Grudziądz) and information concerning sculptured details (Pawłowski 2003, 298; 2005, 220) indicate structures that are typical for the period of changes.

When some modification works were still in progress in selected early castles and developed irregular fortresses in the 1st half of the 14th century, Teutonic castle architecture reached its highest form in so-called classical convent houses, such as Gniew/Mewe, Radzyń Chełmiński (Fig. 6) and Brodnica/Strasburg (Fig. 7). Construction of the first building may have begun at the end of the 13th century, and was finished during the first decades of the 14th century. Construction of two others was begun in the 2nd or 3rd decade of the 14th century and completed roughly mid-century. They differed from the previous sites in their lighter style, characteristic larger windows and the construction of *bergfrieds*, corner turrets of an avant-corps type, and regular *parchams* became a rule. These classical four-winged *castells* were also bigger – with a span of about 45–50 m (Torbus 1998, 144–176; 2014, 167–168; Wasik 2016a, 299, 303–304, 320–321). The construction of a *castell* in Człuchów/Schlochau, which is similar to classical forms although without corner turrets, probably began in the 1320s, but it lasted for a rather long time, i.e.

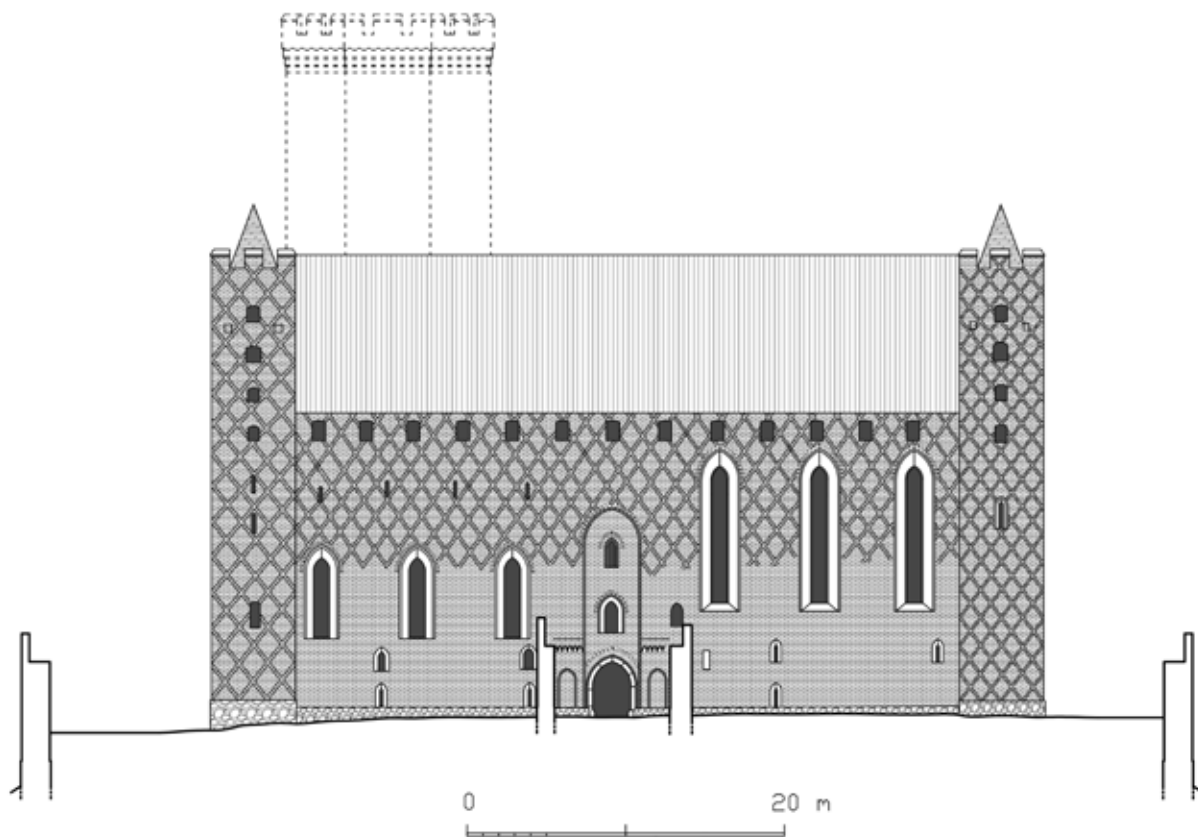

Fig. 6. Radzyń Chełmiński – reconstruction of the southern façade (central wing), mid-14th century. Drawing B. Wasik.
 – **Abb. 6.** Radzyń Chełmiński – die Rekonstruktion der Südfassade (Zentralflügel) in der Hälfte des 14. Jahrhunderts. Zeichnung B. Wasik.

until the 2nd half of the century (Starski 2016, 10–11). Another fortress in Świecie/Schwet, the construction of which began in the 1330s, was equipped with cylindrical corner towers, which was clearly due to the influence of French and Rhine architecture (Torbus 1998, 185–194). The castle never had fully developed wings, a fact which may have been planned. The castle in Nieszawa/Nessau was also not completed according to the original design (Mała Nieszawka at present; Domagała 2002, 98–101). The last castles built in the 2nd half of the 14th century and the beginning of the 15th were characterized by a significant reduction of certain architectonic elements – towers and *parchams* were no longer erected, although the castle architecture still remained monumental, with side sizes from 43 to 45 m (Chernyakhovsk/Insterburg, Ostróda/Osterode) and even 59 m (Nieman/Ragnit) (Torbus 1998, 210–247, 441, 566, 583). The symbolic character of *castells* during this whole period was so fundamental that the pattern also served for designing bishops' residences (Wąbrzeźno/Briesen, Lubawa/Löbau, Lidzbark Warmiński/Heilsberg, Primorsk/Fischhausen) and chapters (Kwidzyn/Marienwerder) (Herrmann 2007, 251–259; Jarzebowski 2007, 23–31, 89–107, 140–154; Wasik 2016a, 329)

Recent explorations mainly in Chełmno Land have shed new light on building techniques used for Teutonic castle construction. Contrary to irregular castles from earlier times, the location of regular *castells* was most often chosen on a new site, not in the location of earlier fortresses made of wood and earth (e.g. in Papowo Biskupie, Człuchów; Starski 2016, 14; Wasik 2016a, 271; 2018b, 175–185). Even if there was a wooden-earthen construction (sometimes a continuation of early mediaeval Slavic or Prussian strongholds) existing before a mortared complex, the location

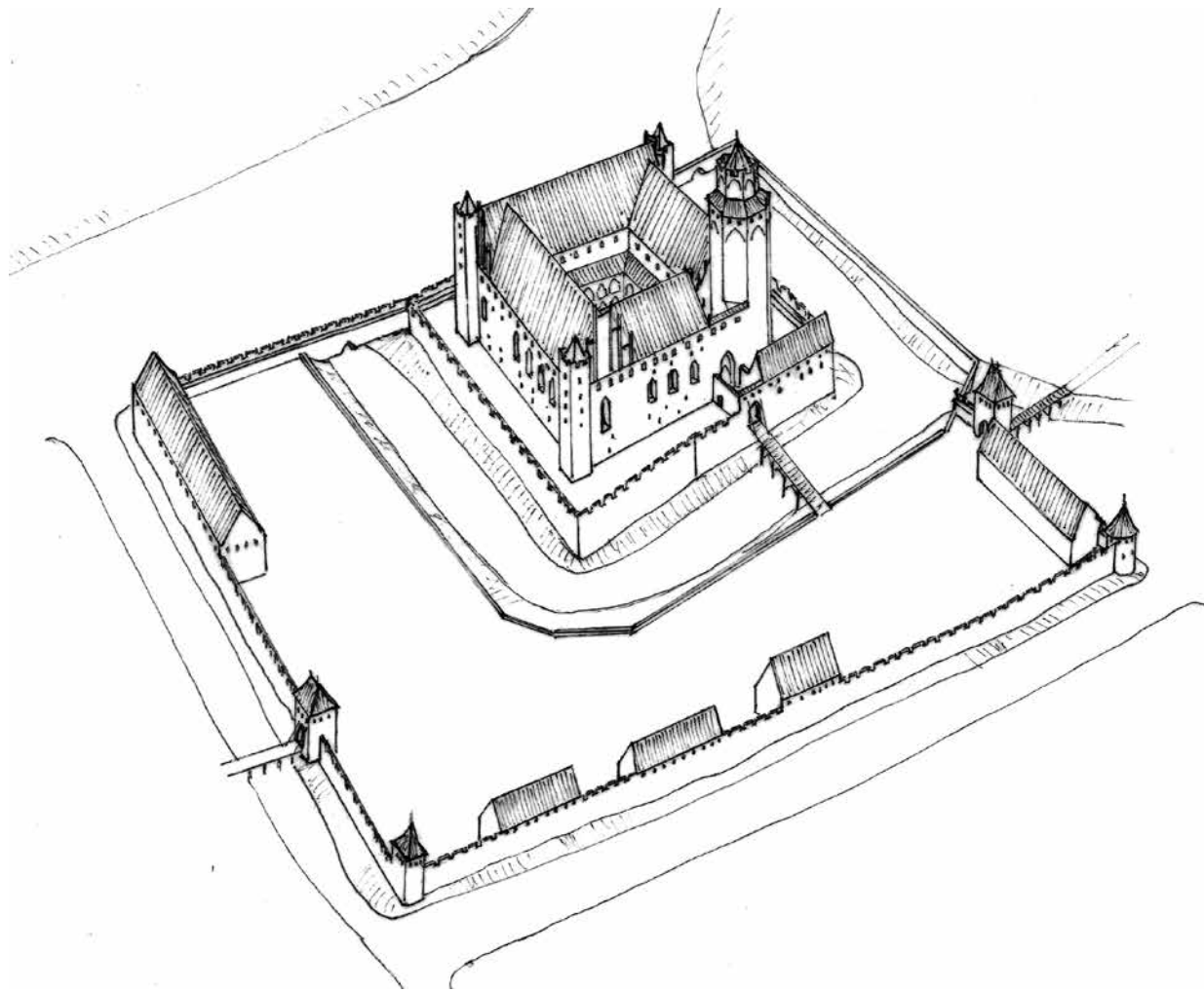

Fig. 7. Brodnica – castle reconstruction from the beginning of the 15th century. Drawing B. Wasik. – **Abb. 7.** Brodnica – die Rekonstruktionszeichnung des Aussehens der Burg im 15. Jahrhundert. Zeichnung B. Wasik.

was changed. Therefore, the residence of a commander and a convent was moved from Zantyr to Malbork (Pospieszny 2014, 26; Torbus 2014, 109–110). In Kowalewo Pomorskie, which is known for a wooden-earthen fortification evidenced in 13th century sources, the *castell* was built ‘in cruda radice’. Also in Radzyń Chełmiński, the researchers did not report any signs of 13th century wooden-earthen fortifications located under the castle. The old Teutonic stronghold must have been located based on an early mediaeval gord at a distance of 250 m from the castle. Brodnica *castell* was not located on the foundations of the first Teutonic fortress evidenced in the 1260s either. It may have been located in some of the neighboring settlements, a few kilometers from the present town (Powierski 1993, 52–54; Wasik 2016a, 27–28). An analogous situation was registered in Gniew, Świecie, Nieszawa (Mała Nieszawka), Ostróda and Ragnit (Domagała 2002, 107; Józwiak– Trupinda 2009, 341, 351; Torbus 2014, 171–172, 244; Wilke 1972, 131). Bishops’ *castells* in Wąbrzeźno and Lubawa were also erected in entirely new locations, which were distanced from early simple fortresses, although there were some exceptions as well. The situation in Golub is not clear; researchers assume the existence of a wooden-earthen fortress functioning for a short time in the last years of the 13th century, where in the beginning of the next century the construction of a new castle structure began. On the other hand, a ditch and relics of a rampart excavated in the site could have been the original defensive framings of a new

brick castle (they had the function of a bailey protection until about the middle of the 14th century). The case of Rogóżno is even less certain, as excavated relics were interpreted as the signs of an older stronghold situated under the castle, although the collected evidence is not clear (Wasik 2016a, 28–29). Slavic gords was certainly the base for the construction of the castles in Gdańsk and Lipienek (Torbus 2014, 225–227; Wasik 2018a, 41)⁷. Building *castells* in new locations may have been dictated by practical reasons, as the small and irregular early strongholds were not suitable locations for erecting a regular castle in their place. Simultaneously, the old settlement could still function without disturbances during the building works.

Metrical analysis shows that an old Chełmno measurement unit was used first⁸. Later, it was replaced by a new one⁹, which became the only one in use in the 14th century (Fig. 1, 8). The unit was used to measure castle dimensions (e. g. in Malbork, the *castell* had 11 × 13 rods¹⁰ of an old unit; in Papowo Biskupie a quadrangle side was 9 rods of an old unit; in Radzyń Chełmiński and Świecie – 11,5 rods of a new unit; in Brodnica – 10,5 rods of a new unit; in Człuchów – 11 rods of a new unit; and in Nieszawa – 8 rods of a new unit), but it was also used to measure the window span on a wall (Kąsinowski 2010, 40–41; Starski 2016, 12; Wasik 2016a, 41–48).

Prussian records do not provide univocal information confirming the drawing of building projects¹¹, but we must suppose they were made, as their existence is evidenced in Western Europe (Harvey 1972, 110–113). Mediaeval builders frequently made sketches of façades, architectonic details and projections of objects' fragments. These drawings were useful in defining objects' proportions (Wyrobisz 1963, 87). Various geometrical methods were used, in particular the ones based on square dimensions (*ad quadratum*) and triangles (*ad triangulum*) (Harvey 1972, 121–127; Łodyńska-Kosińska 1964, 89–114). Analysis of Prussian *castells* clearly depict that their proportions were defined using the *ad quadratum* method, the pattern known in Western Europe (Fig. 9–10), and this is clearly evidenced by analyses of plans and proportions of objects in better condition. The method was based on subdivisions made of squares, drawn within a larger one, where the first created the convent house's general outline; the additional squares created the wings and yard width. Using this method, proportions of the horizontal projection, and in some cases also building height, were measured (Papowo Biskupie, Radzyń Chełmiński), with the exception of a castle in Golub, where the main wing's façade has proportions of 1:2; however, the size does not come from drawing *ad quadratum* for its outline. The *ad quadratum* method was used for designing both early Chełmno *castells* (e.g. Papowo Biskupie), classical ones (Gniew, Radzyń Chełmiński, Brodnica), later Teutonic fortresses (e.g. Nieszawa – Mała Nieszawka, Ostróda, Barciany/Barten), and also bishops' residences (Lubawa, Lidzbark Warmiński) (Wasik 2012; 2016a, 49–61; 2018a). It should be noted, however, that in reference to the Vistula Lagoon castles (Malbork in particular), a form of *ad quadratum* design different from the one described above was suggested (Pospieszny 2014, 248–254).

According to the research, *castell* building was carried out in stages, but followed original projects (Fig. 11). Therefore, the mortaring of subsequent walls (not only the window and door openings) was carried out simultaneously, as well as vault supports and wall toothings, to which walls were added in the following phases (Fig. 12). Corrections were, of course, introduced in the construction process, e.g. bricking off windows and building vaults in places other than the original buttresses. In Golub, the construction of a *bergfried* was abandoned during the complex works. Wall analyses of particular *castells* demonstrate that construction processes were similar and in accordance with a general pattern. This is additionally confirmed by castles that were never completed in a previously planned form (Barciany, Nieszawa – Mała Nieszawka) and were left in a kind of petrified stage of construction (Wasik 2016a, 322).

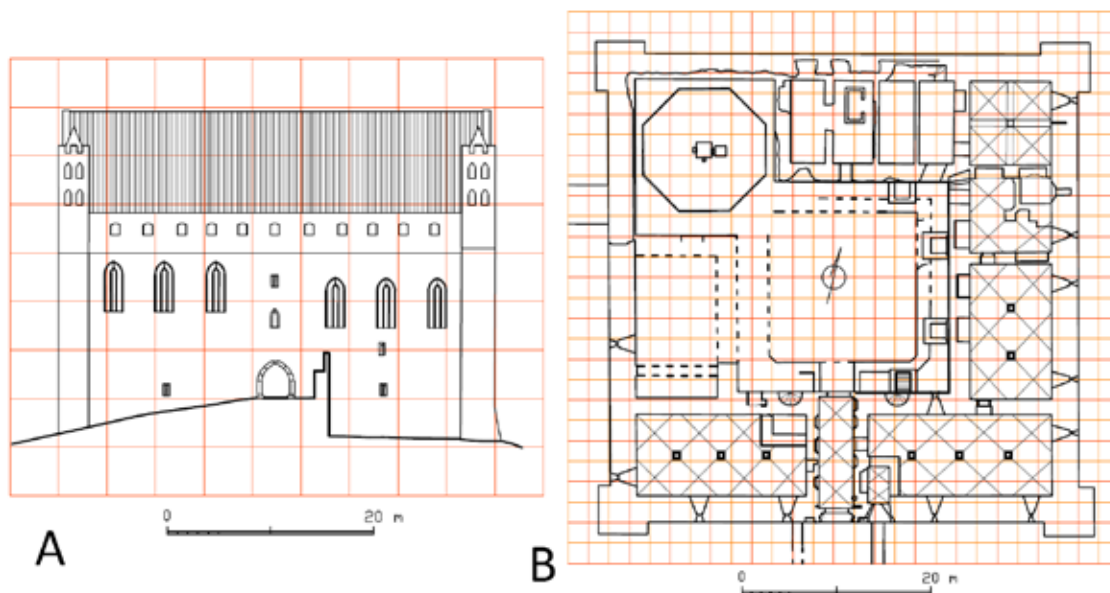

Fig. 8. Castles projection on Chełmno measurement unit grid: A – Papowo Biskupie castle façade on a grid with a module of 1 rod of the old Chełmno unit, B – castle plan in Radzyń Chełmiński Biskupi on a grid with a module of 0,5 rod of the new Chełmno unit. Drawing B. Wasik. – *Abb. 8.* Grundriss der Burg in Chełmno mit einem Raster des Moduls der alten Kulmer Maßeinheit: A – Aussenfassade von Papowo Biskupie (1 Einheit), B – Grundriss der Burg in Radzyń Chełmiński Biskupi (0,5 Einheit).

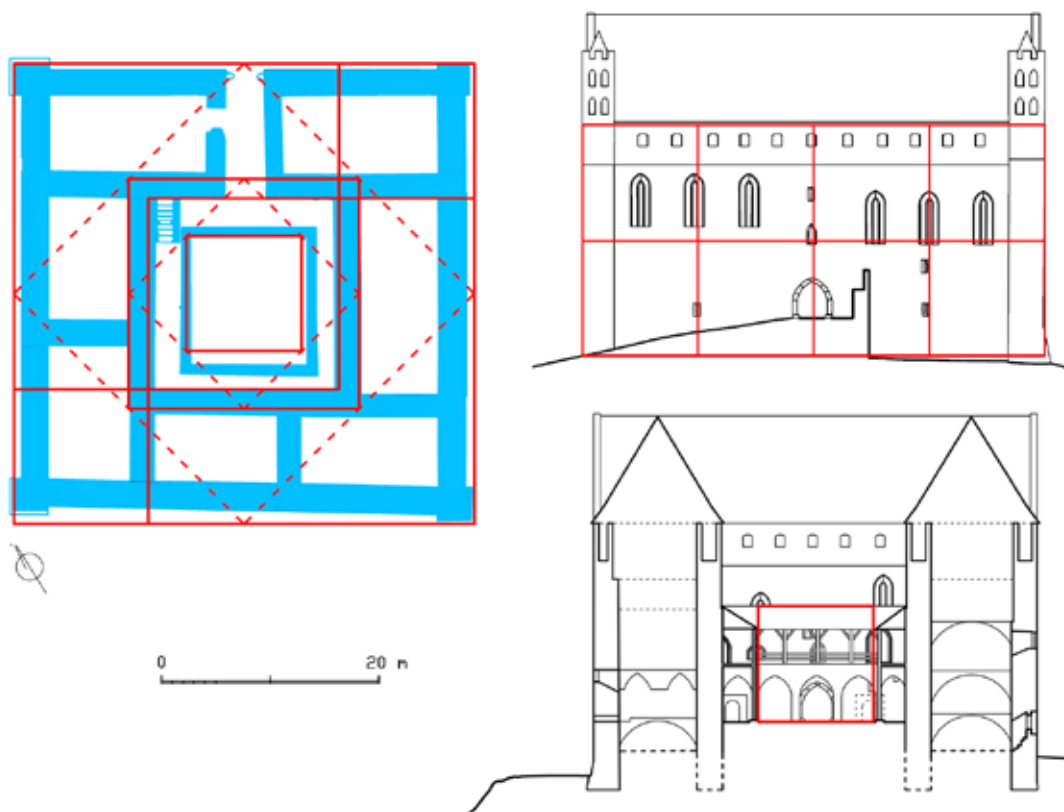

Fig. 9. Papowo Biskupie – drawing *ad quadratum* of a plan and a façade, estimation of cloister proportions using a square, definition of internal yard space. Drawing B. Wasik. – *Abb. 9.* Papowo Biskupie – Zeichnung *ad quadratum* auf dem Grundriss der Burg, Außenfassade und Aufzeichnung auf der Fassade des Innenhofes. Zeichnung B. Wasik.

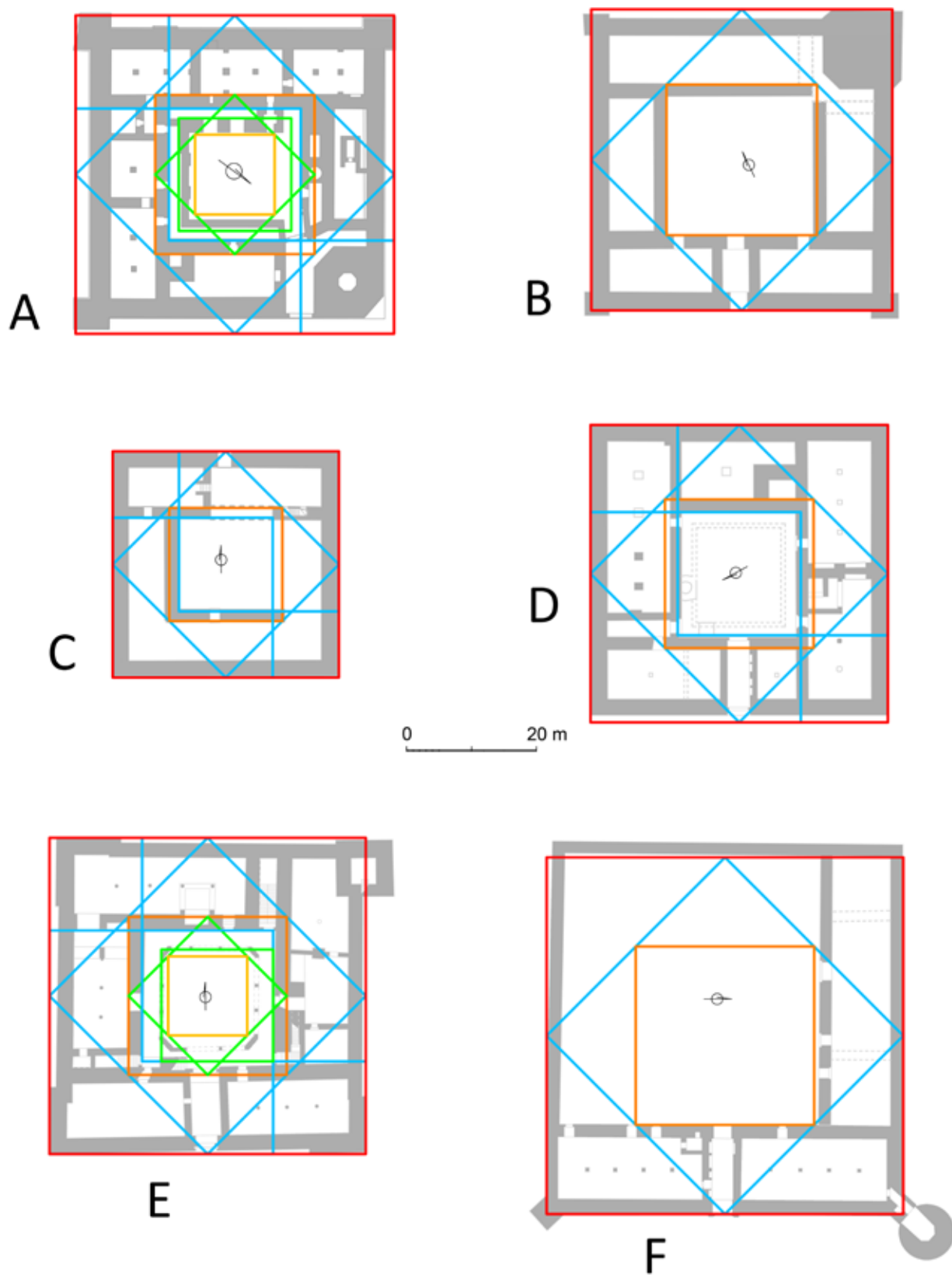

Fig. 10. Drawings *ad quadratum* of selected castles plans: A – Brodnica, B – Gniew, C – Nieszawa (Mała Nieszawka), D – Ostróda, E – Lidzbark Warmiński, F – Barciany. Drawing B. Wasik. – **Abb. 10.** Aufzeichnung des Grundschemas in den Grundrissen der ausgewählten Objekte: A – Brodnica, B – Gniew, C – Nieszawa (Mała Nieszawka), D – Ostróda, E – Lidzbark Warmiński, F – Barciany. Zeichnung B. Wasik.

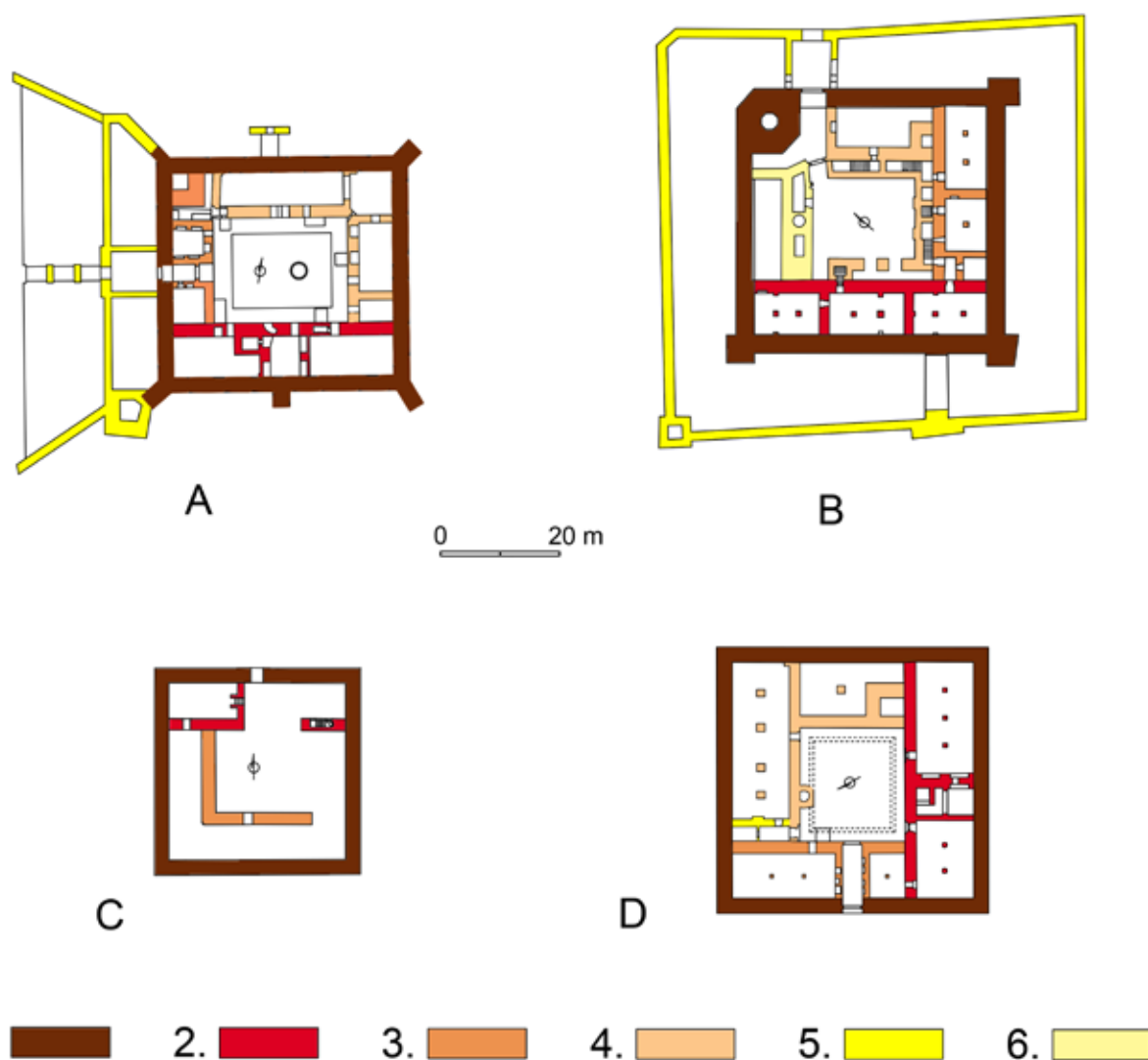

Fig. 11. Building stages of selected *castells*: A – Golub, B – Brodnica, C – Nieszawa (Mała Nieszawka), D – Ostróda. Drawing B. Wasik. – **Abb. 11.** Die Bauphasen der ausgewählten Kastell-Burgen: A – Golub, B – Brodnica, C – Nieszawa (Mała Nieszawka), D – Ostróda. Zeichnung B. Wasik.

Foundation ditches were made first. Building was preferably planned on stable clay natural soil. It was standard procedure to dig narrow trenches for the convent house's curtains, usually about 1–1,5 m deep, which is confirmed by Chełmno Land castles and others, e.g. Świecie. The Ostróda structure also had much more shallow trenches, about 0,4 m deep, and its bottom was smoothed with a gravel layer and timber, a result of the damp soil character. The implementation of different forms of foundation trenches was due to poor ground conditions, as was the case in Kowalewo Pomorskie, where the curtains were grounded in wide excavations. Cellars were not usually placed deep down – shallow wide excavations were made as a rule, situating the cellar level nearly on the original ground level or a little below it (Gula 1994, 2–3; Wasik 2016a, 67, 70–72; Wilke 1972, 128–129) (Fig. 13). Within trenches, foundations were made of stones combined only with clay up to the ground level (Fig. 14). Above it, they were made more carefully with stones in a layer bond with lime mortar. Contrary to older irregular castles, all foundations of *castells* were made on a similar level (Fig. 15), with one registered exception in Człuchów, which was a result of the ground slanting. The foundations had no plinths and were sometimes

Fig. 12. Examples of toothings excavated after dismantling walls: A – stone toothings prepared for adding a partition wall in Papowo Biskupie, B – brick toothings for a wall of a gate neck in Radzyń Chełmiński. Photo B. Wasik. – *Abb. 12.* Die Beispiele der Schmorzen nach der vergangenen Mauern: A – steinerne Schmorzen an den Wand in Papowo Biskupie, B – Ziegelschmorzen in Radzyń Chełmiński. Foto B. Wasik.

only slightly marked. A stone socle usually stuck out slightly above the ground level. A brick wall was erected above. In addition to the Wendic bond, the gothic bond began to be used from 1300 and slowly replaced the older one. An exception was the convent house in Papowo Biskupie, which was built of stone up to the height of the sentry porch (Fig. 2). The works were usually done from single-pole scaffolds, leaving putlog holes that are visible today (Starski 2016, 15; Wasik 2016a, 184–210).

In the first stage, a circumferential curtain was erected (Fig. 1, 11). Sometimes the originally erected curtain wall was temporarily crowned with battlements (Golub, Barciany). The second stage was devoted to building the main wing, which housed the most important convent rooms – a refectory and, most importantly, a chapel. It should be noted that in the light of recent studies by historians, chapters did not function in Teutonic castles, and their reconstructions were artificial historiosophic creations. Refectories were rather central convent house interiors with representative functions. They were situated in the main wing with a chapel and heated using *hypocaustum* furnaces (Józwiak – Trupinda 2012, 310–342). As the chapel was a crucial room required by the Order's regulations, it was completed as the first object. This can be observed in Malbork at the end of 13th century, in the castles of Chełmno Land (Papowo Biskupie, Golub, Radzyń Chełmiński), and also in *castell* examples from the 14th and 15th centuries such as

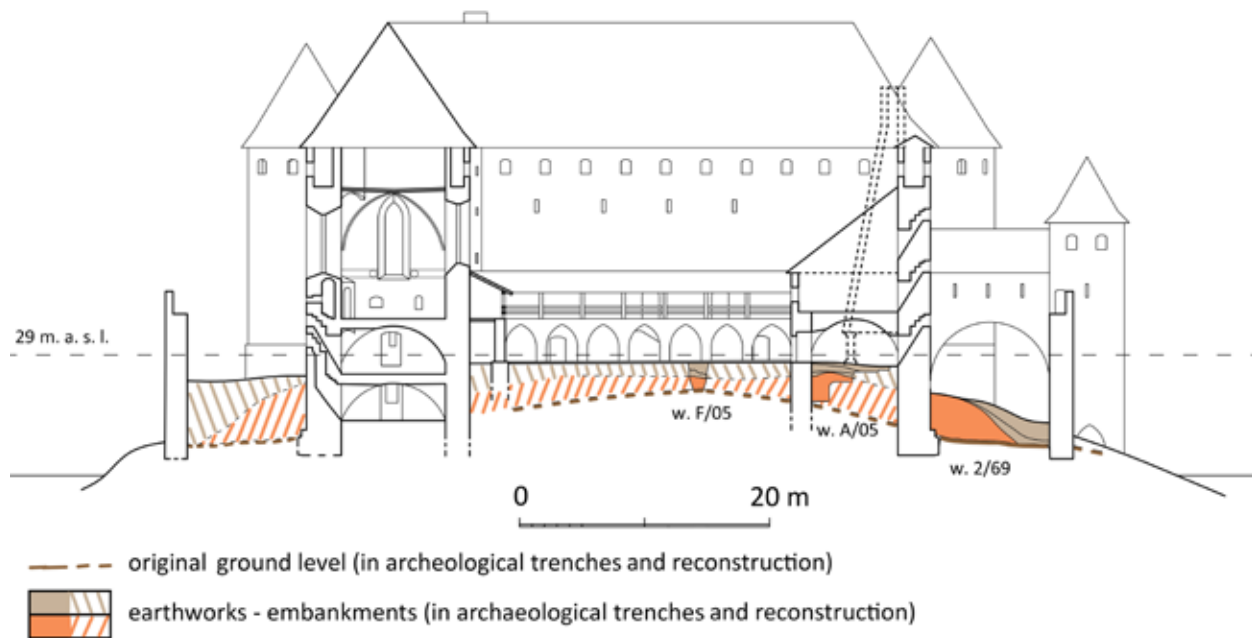

Fig. 13. Świecie – North-South cross-section (view towards the East) of a convent house with building embankments (marked), identified during exploration. Drawing B. Wasik. – **Abb. 13.** Świecie – der süd-nördliche Schnitt durch das Konventhaus mit der Aufzeichnung der ursprünglichen Terrainsniveaus. Zeichnung B. Wasik.

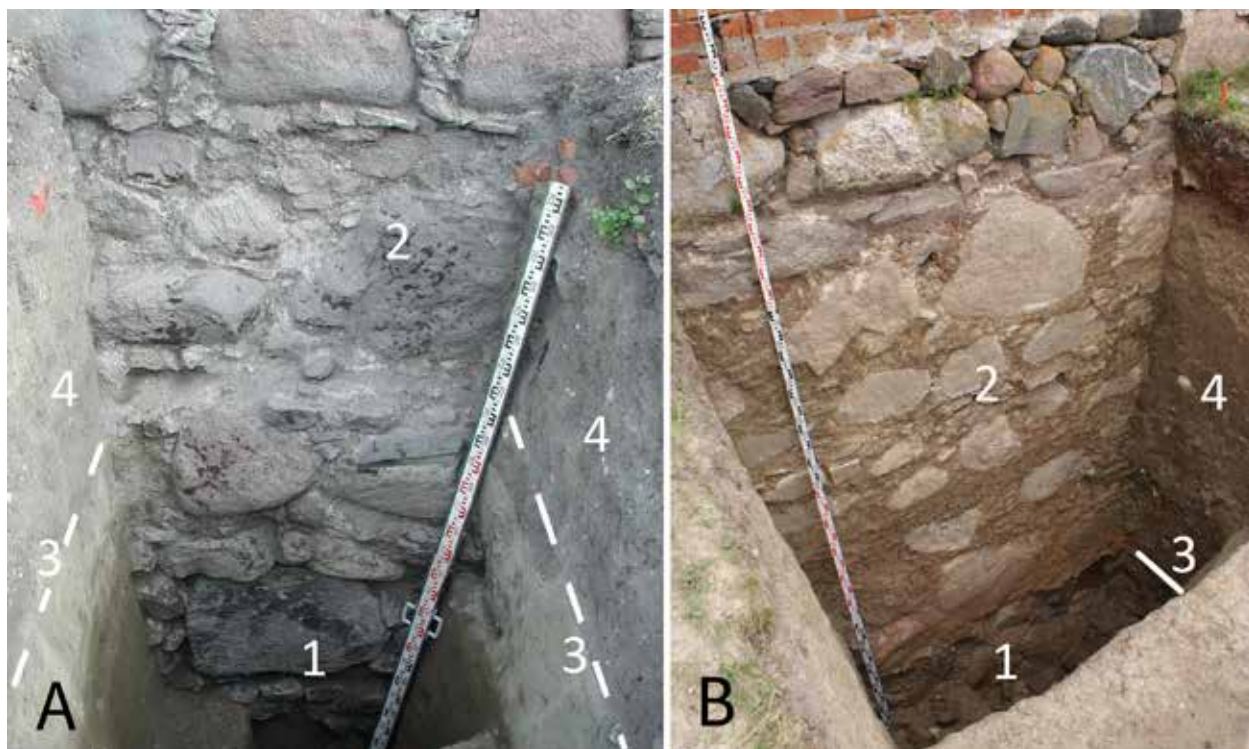

Fig. 14. Castell foundation examples: A – Papowo Biskupie, B – Radzyń Chełmiński. 1 – foundation built in a narrow ditch without use of mortar, 2 – wall built above original ground level and then covered with an embankment, 3 – ground level from the period of building, 4 – building embankment. Photo M. Wiewióra. – **Abb. 14.** Die Beispiele der Bauwerkenfundamenten: A – Papowo Biskupie, B – Radzyń Chełmiński. 1 – Fundament in einem engen Graben ohne Verwendung von Mörtel, 2 – Mauer über dem ursprünglichen Boden gebaut und dann mit einer Aufschüttung bedeckt, 3 – Terrainsniveau aus der Bauzeit, 4 – Aufschüttung. Foto M. Wiewióra.

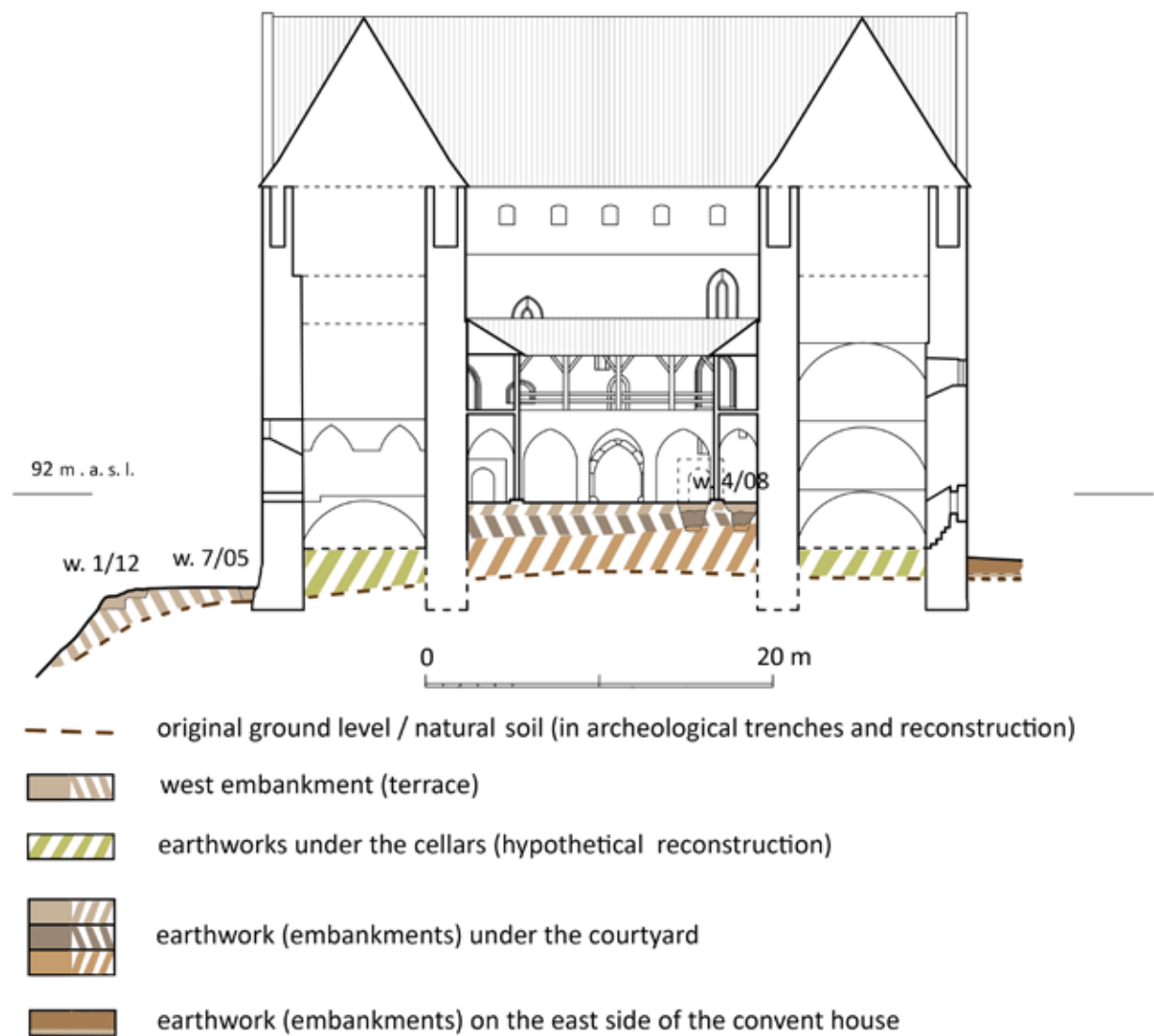

Fig. 15. Papowo Biskupie – West-East cross-section (view to the North) of a convent house with marked building embankments. Drawing B. Wasik. – **Abb. 15.** Papowo Biskupie – der westöstliche Schnitt durch das Konventahus mit der Aufzeichnung der Erdarbeiten (Blick nach Norden).

Barciany and Ragnit. Other castle wings were built gradually after this. Ragnit castle, which was mentioned above, has not been architectonically and archeologically explored like other structures; however, its building process is particularly carefully evidenced in written sources, which have recently been thoroughly studied anew by historians (Józwiak – Trupinda 2009; 2011b). The comparison of their suggestions with analyses of other castle architecture shows analogical building stages as in other *castells*. Its construction began in 1397 (Józwiak – Trupinda 2011b, 208–209), and although written sources do not state whether the circumferential curtain was initiated in the first stage, we can conclude that the construction of wings was performed in subsequent stages. This is confirmed by several periods of intensification in various works¹², such as interior decorations in particular wings completed in a different time. The southern wing was completed first, as a chapel situated there was built as early as 1403. This was the main complex wing, which according to historians housed a refectory as well (Józwiak – Trupinda 2009, 345–346, 349–350). Various works were still in progress in the northern and eastern wings (not

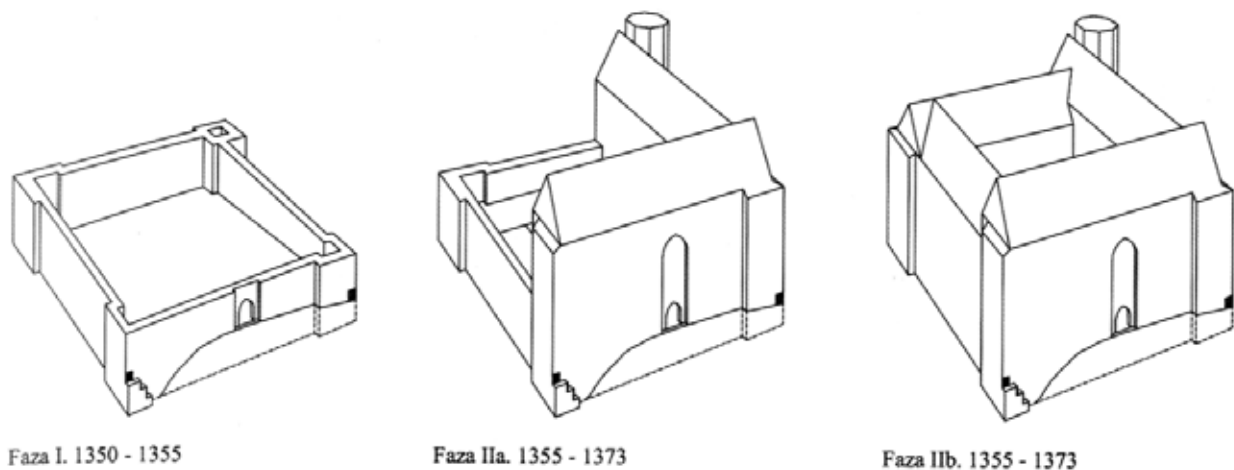

Fig. 16. Lidzbark Warmiński – building stages of a bishop's *castell* (after Wólkowski 2016). – **Abb. 16.** Lidzbark Warmiński – die Bauphasen der bischöflichen Kastell-Burg (nach Wólkowski 2016).

yet habitable) in the time of departure from the old settlement and the move to the new castle. Apart from the southern (main) wing, the western part was probably only partially completed (Józwiak – Trupinda 2009, 352). Buildings not fully completed were protected by a truss with planks covering the constructions temporarily, and vaults were erected gradually. Planks were replaced by tiles only in the final stage, and the last wing was probably roofed in 1405 (Józwiak – Trupinda 2009, 347, 356).

The building process of a bishop's castell in Lidzbark Warmiński from the 3rd quarter of the 14th century (Fig. 16) was conducted analogically according to recent architectonic studies (Wólkowski 2016, 31–35). It should be noted, however, that there were also differences in the order of wing construction, e. g. Brodnica (Fig. 11), where the southern wing with a chapel was started after the western one. The eastern wing was erected in the next stage and was finally followed by the northern one. In Człuchów, the southern wing (with a kitchen) may have been built first and the eastern part later. Nieszawa castle (Mała Nieszawka), which was never completed in its original design, reveals that the northern wing with a passage was the first to be added to the curtain (Fig. 11). It was not finished, and only its western section and a part of the wall from the east were completed. Next, a wall of the southern wing with a chapel and the western wing were built (Domagała 2002, 98–101; Kurdwanowski – Starski 2011, 300; Starski – Kurdwanowski 2008, 5; Wasik 2016a, 271–304, 322; 2018a, 44–45). In the bishop's castle in Wąbrzeźno, the curtain with a tower was probably built first; the wings were then built at the same time (Wasik 2016a, 307–308).

After the castell walls were lifted at least to a certain height, spatial earthworks began by raising and leveling the yard surface and forming terrace embankments around the complex (Fig. 13, 15). To achieve this, about 1 to 3–4 m of earth was brought and leveled (even several thousand of m³). Such huge and impressive earthworks were observed in Chełmno Land castles and other territories of the Teutonic state, e. g. Świecie, Gniew, Człuchów, Nieszawa – Mała Nieszawka, but also in the bishop's Lidzbark Warmiński (Franczuk 1985, 2; Hołowińska– Massalski 1987, 110–135; Starski 2016, 14–16; Wasik 2016a, 95–114; Wasik – Wiewióra 2015, 82, 84; Wilke 1972, 128–129, Wólkowski 2016, 35). These works caused a 'deepening' of the foundations, and the cellars were erected close to the original ground level. In early *castells* which lacked *parchams*, the terraces around a house were made with slopes of about 45°, e.g. Papowo Biskupie and Golub. When a *castell* possessed a *parcham*, an external wall was bricked later (after the construction of

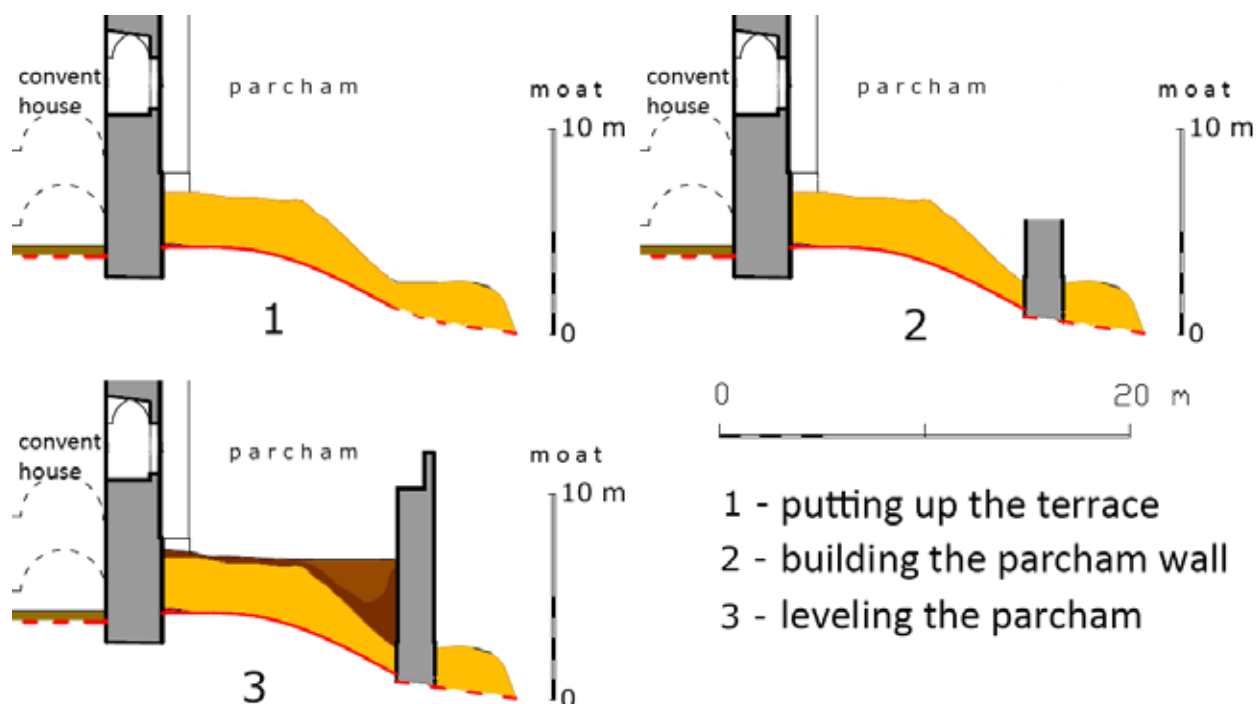

Fig. 17. Radzyń Chełmiński – building stages of western *parcham*. Drawing B. Wasik. – *Abb. 17. Radzyń Chełmiński – die Bauphasen des westlichen Zwingers. Zeichnung B. Wasik.*

a circumferential curtain and wings) – examples of which can be seen in Radzyń Chełmiński, Brodnica (Wasik 2016a, 295, 301), Świecie¹³, or Gdańsk¹⁴. Sometimes, however, *parcham* and *castell* walls could be put up simultaneously, like in Człuchów (Starski 2016, 16). A wall was usually made only of stones, reaching the level of the later prepared *parcham* terrace, and sometimes stones were placed from the *parcham* side and covered with a brick façade from the side of the moat. The walls above were made of brick. Such construction protected brick parts from humidity from the ground. Simultaneously, the external wall façade was bent slightly inside, so the wall broadened downwards, strengthening construction keeping soil mass (Wasik 2015, 273; 2016a, 179–183). Two methods of *parcham* embankment construction can be observed. First (e. g. Radzyń Chełmiński, Świecie) a terrace and a slope were formed, next a *parcham* wall was built at the foot of the embankment, and the space between it and the slope was filled with earth (Fig. 13, 17). Another method, used more rarely, was filling all the *parcham* space regularly with earth only when a curtain of a convent house and a *parcham* wall were completed (Człuchów, Lubawa). Earth (clay) for these embankments may have been obtained from dug out ditches (moats). In later *castells* from the 2nd half of 14th century, which did not have *parchams* built, the embankment range from the castles outside was minimal, which can be observed in the example of Ostróda (only an embankment 0,2–0,5 m thick was registered there). A bigger leveling embankment was made in the inner yard, lifting it about 1 m (Gula 1975, 375–377). A bishop's castle in Wąbrzeźno differs from the rules above, as practically no embankment earthworks were made there and the yard surface is slightly inclined. Another conclusion resulting from the analysis of castle relics presents less skilled master masons and the workshop employed for the building (Wasik 2016a, 111–113, 329; Wasik – Wiewióra 2015, 86–88). Earthworks which were characteristic for the period and conducted even in older irregular castles, the building of which was continued in the turn of 13th century, were not neglected. In irregular castle building, which began in the first period of the construction of Prussian fortresses (3rd–4th quarter of the 13th century), this kind

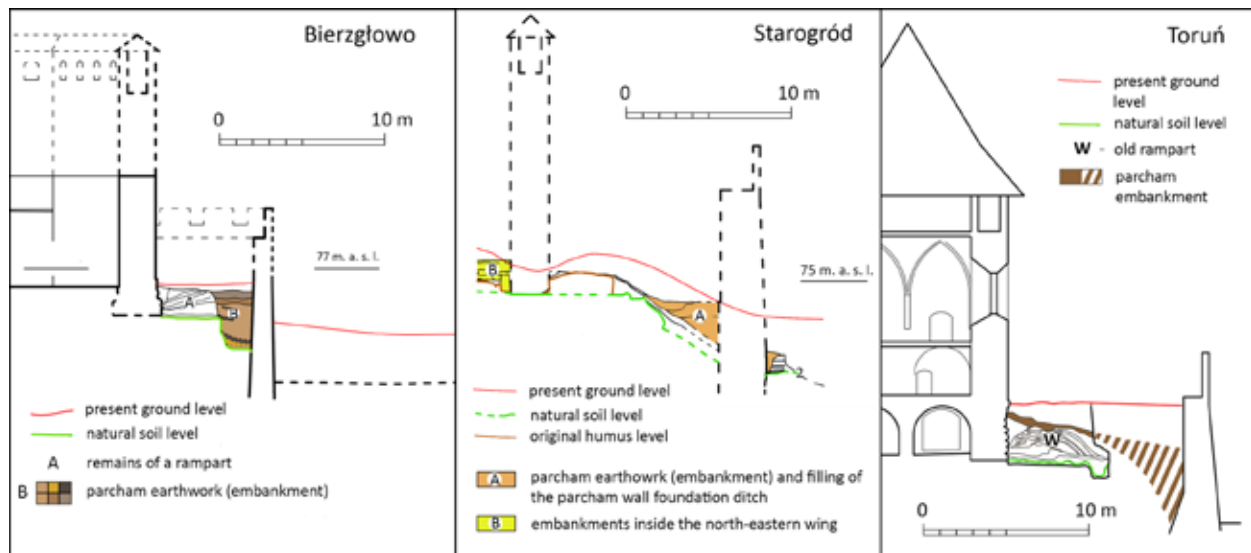

Fig. 18. *Parchams* of irregular castles in Bierzłowo, Starogród and Toruń, with marked building embankments from the 13th and 14th century. Drawing B. Wasik. – **Abb. 18.** *Zwinger auf den unregelmäßigen Burgen in Bierzłowo, Starogród und Toruń mit der Aufzeichnung der nachfolgenden Terrainsgestaltungen.* Zeichnung B. Wasik.

of work had a smaller range and concentrated generally on *parchams* built in the characterized period (Fig. 18). Firstly, a *parcham* wall was created at the foot of an original slope next to the empty space between the embankment and the wall was filled up, resulting in the raising of the *parcham's* surface and leaving a slight slope, which is evidenced in Toruń and Starogród (Wasik 2016a, 85–90; 2017a, 45–46). In Bierzłowo, the technique was similar from the east side, although not identical, because originally the slope (together with layers of a rampart that were older than the castle) was cut by a ditch about 3,5 m deep. Next, a *parcham* wall was built in the narrow trench, filling the ditch systematically when the wall was raised (Wasik 2017c, 12).

The construction of embankments caused castle buildings to dominate over the area and held a symbolic and defensive significance. At the same time, making thick clay embankments around *castells* extended a *plateau* and strengthened the whole construction. These types of terraces were also made around *castells* situated on hills, such as Golub.

The final building works included the roofing of standard wings (first only temporary, like in Ragnit) and the construction of vaults and gable ends (Arszyński 1995, 165, 167).

Apart from high castles described above (convent houses), the castles also consisted of wards – from one to as many as three (Fig. 3–5, 7). They were surrounded by walls and mainly contained household and dwelling houses. When a castle had more than one bailey, one of them was not brick, i. e. it was made only of wood and earth (e. g. in Radzyń Chełmiński, Lipienek, Starogród). During the construction of baileys, some earthworks were also carried out to expand the area, but in a relatively smaller range than treatments during the building of convent houses (Wasik 2016a, 115–126, 326).

This flourishing of architecture also caused a significant increase in the manufacturing of architectonic details, which was absolutely incomparable to the period before 1280. New building challenges required the development of brick shapes and terracotta forms (Wasik 2016a, 159–164; 2018b, 175–185). Castles of the Vistula Lagoon are particularly surprising in their rich architectonic forms (Fig. 19), with typical terracotta tile friezes with arcade motifs, letter friezes and ceramic building materials, which were glazed black, green, yellow and brown (Torbus 2014,

139–140, 372–374). As described before, early Chełmno Land castles were characterized by their distinctively stark architecture, although a castle in Kowalewo Pomorskie, where recent explorations revealed several brick shapes including rib, casing and other forms, differs only slightly. A variety of details were also registered in extended constructions of irregular castles of Toruń and Grudziądz from the end of the 13th century and the beginning of the next (*Aneksy Wasik 2016a*, 19–79). Glazed brick and tiles were novelties that transformed old structures of irregular fortresses in Chełmno Land. Black or green glazed bricks served for designing the *bergfried* strips of Grudziądz castle and *bergfried* corners in Toruń. In Toruń, we can also observe decorated cloister arcades and a *dansker* with glazed green and yellow bricks (Fig. 19). Colored glazed elements were also used in traceries (Grudziądz, Starogród). Sites in Toruń and Grudziądz also show roof tiles glazed green, which confirms that even roofs were decorated in patterns not identified at present. In castles in Chełmno Land, this type of architectonic detail was applied rarely, although its presence can be identified in portals of Radzyń Chełmiński castle. Another motif appeared on façades here more often – geometrical patterns made of burr bricks that were baked black (Herrmann 2007, 96–97, 100; Torbus 1998, 324–326; Wasik 2016a, 223–228; 2017a, 47). Many convent houses were equipped with numerous sculptures and figurative decorations that were placed in portals leading to chapels – examples can be found in Malbork, Golub and Brodnica (Jurkowlanec 1989, 39–41).

The development of architecture required specialists such as architect-builders and craftsmen skilled in brick manufacturing. In the first decades of the Teutonic Knights' presence in Prussia, the area lacked brick building traditions, and these specialists and master masons simply did not exist, hence the necessity of importing them from abroad (in the last quarter of the 13th century, they were mostly workshops of Northern Germany – Mecklenburg, Brandenburg, the Duchy of Pomerania and Lübeck). The workshops produced various forms of details, frieze decorations of terracotta, and glazed building ceramics. Many of these style features disappeared during one or two generations, the last of which lasted until the 1330s (Herrmann 2007, 175–180, 290–291). The brick production boom at the turn of the 13th century was caused by the appearance of the gothic bond in architecture, which required more intense brick manufacturing than in the case of the older Wendic bond (Herrmann 2007, 112; Torbus 1998, 149; Wyrobisz 1963, 94). A number of the imported craftsmen may have stayed on in this new country, continuing to work at other building sites. Simultaneously, between the 13th and 14th century, an indigenous group of specialists was educated, although the existence of such settled architects and their organizations in urban centers is evidenced in sources as late as in the 2nd half of the 14th century (Arszyński 1995, 154). A group of experienced builders was probably created by taking up the new tasks of erecting these objects in Chełmno Land, repeating the *ad quadratum* method from subsequent projects (Wasik 2012, 90). Craftsmen were employed by contracts for performing particular tasks. The same situation was in the case of employing general builder-architects. Master masons arrived with their apprentices. Other helpers were employed by investors. A mason, according to the contract, received his pay based on the volume of the erected wall, which was measured in the amount of bricks used (Arszyński 1970, 109–117; 1995, 162–166). The building site employed specialists and journeymen for some specific works in some defined stage of a castle's construction, e. g. for the building of vaults, etc. (Jóźwiak – Trupinda 2009, 346; 2011b, 209–211). They were random groups, not professional teams. Experienced and reliable craftsmen were probably employed by the Knights on other sites. This work system was flexible, cheaper and could be easily controlled by a contractor (Arszyński 1970, 101–102; Herrmann 2007, 121, 139). In accordance with obligatory legal regulations called *scharwerk* and *baude*, the local rural population was forced to work as an unqualified workforce in the digging of ditches and transport. In addition to the free workforce, special diggers were contracted for making

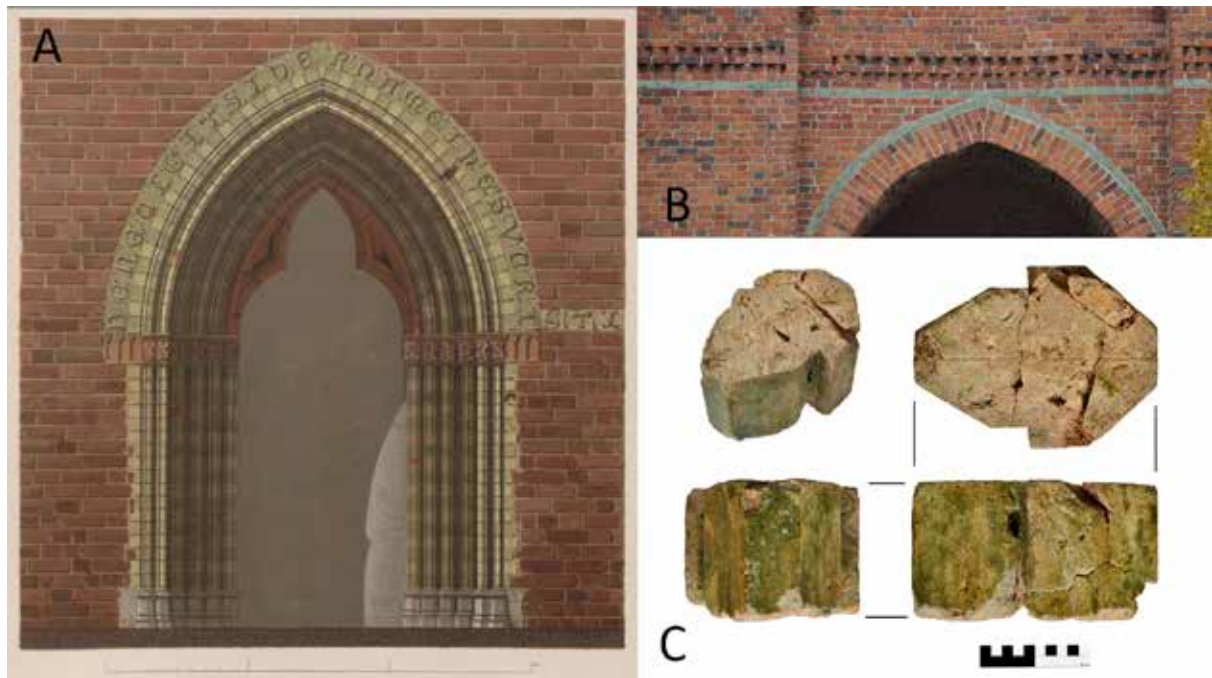

Fig. 19. Examples of the use of glazed building ceramics: A – a chapel portal of Lochstedt castle (drawing C. Steinbrecht), B – dansker details of a castle in Toruń, C – brick shape of the tracery in Starogród castle. Photo B. Wasik. – **Abb. 19.** Die Beispiele für die Verwendung von glasierter Baukeramik: A – Das Portal der Kapelle in Lochstedt (Zeichnung C. Steinbrecht), B – Details aus der Danskerfassade aus Toruń, C – Ziegel aus der Burg in Starogród. Foto B. Wasik.

earthworks (contracts defined a ditch size and form of payment) (Arszyński 1970, 92–93, 109; 1995, 153–152, 162). According to the recent research of historians (Joźwiak – Trupinda 2015), the Order's arrangement of building works was the duty of an especially appointed Teutonic official – a mason supervisor (*magister lapidum*, *magister laterum*, *steinmeister*, *czygelmeister*, *muwermeister*). Although he did not manage any project or building issues, his duty was to supervise all finances and expenses and to manage the whole enterprise. He was also responsible for *Steinhof*, which was a habitable workshop/storage space situated in the closest vicinity of a building site for housing craftsmen. It had thatched roofs, workshops and probably furnaces for lime and bricks.

In conclusion, it should be stated that every decision for erecting a castell model as a convent residence had to be considered. Common use of this type of architectonic fortress at the end of 13th century and the modification of older structures to this new project could have been a trend of standardization of castle architecture. A *castell* model in 13th century Europe was associated with the activities of strong rulers (Philip II Augustus, Frederick II, Ottokar II of Bohemia) and attributed to symbols of strong, centralized authority. Therefore, the model could have been accepted by the Teutonic Order in Prussia due to this significance, magnifying and strengthening the ruling aspect in its exceptional homogeneity of castle architecture. The pattern may have been taken from the Czechs, as the Order's Prussian branch had strong organizational bonds with them in the 13th century and long traditions of contact (Durdík 1993; Jóźwiak 2001, 22–23; Kutzner 1995, 26–31; Skibiński 1994, 32–36; Wasik 2016a, 322–323). This was also a crucial time for the Order, as the Crusaders were being ejected from the Holy Land. In 1271 they lost Montfort, and in 1291 Akka, the last capital of the Latin Kingdom of Jerusalem, fell. As a result, the seat of the Grand Master was moved to Venice. All these events contributed to an increase in the significance of the Prussian Order's domain (Arszyński 2010, 14; Skibiński 1994, 34).

Prussian dignitaries' aspirations grew as well, and they not only concerned the subjected lands, but the whole corporation as well (Józwiak 2001, 38–39, 85). These facts led to the shift of the main Order's seat from Venice to Malbork, an act that faced many obstacles. The Grand Master Zygfryd von Feuchtwangen, who arrived to Prussia in 1309, remained in the shadow of local dignitaries, while his successor Karl von Trier conflicted with them and left Prussia. As a result of these perturbations, Malbork did not become a permanent Grand Masters' residence until 1324 (Józwiak 2001, 86; Józwiak – Trupinda 2011a, 157–159). Therefore, castle building development in Prussia after 1280 and the acceptance of their *castell* model should also be considered in the context of the growing significance and aspirations of 'emancipating' the Prussian branch of the Teutonic Order in that period, and not only as a sign of the Order's efforts towards unity.

References

- 1) It belonged to the Dominican Order in Elbląg. Another brickyard (in Chełmno), which was first dated to that time, turned out to be a more modern structure, as the document used to date it was written later, i.e. in the 1290s (Jasiński 1980, 44–45).
- 2) In Kazimierz Pospieszny's opinion, building started around 1274, although Sławomir Józwiak and Janusz Trupinda indicate the period to be after 1279. This later dating is also suggested by Tomasz Torbus (Józwiak – Trupinda 2011a, 53; Pospieszny 2014, 25–33; Torbus 2014, 109–110).
- 3) There is no evidence of how many wings (three or four) were erected in Królewiec castle, which has not been thoroughly identified, while it is likely that the three-winged body of Malbork castle was never completed, as the works of the next investment stage started, i.e. the construction of a four-winged convent house as a seat of the grand masters (Pospieszny 2014, 51–72, 176–192; Torbus 2014, 93–94).
- 4) Tomasz Torbus associates Elbląg castle's second building stage with a group of fortresses from the Vistula Lagoon (2014, 94).
- 5) For instance – Malbork's *parham* was made in the next building stage, i.e. the beginning of the 14th century (Józwiak – Trupinda 2011a, 64).
- 6) Works performed within the research project *Castra terrae culmensis – na rubieży chrześcijańskiego świata, (at the borderland of the Christian world)*, managed by Marcin Wieiwóra from the Institute of Archaeology of NCU.
- 7) Another exception to the rule can be mentioned in the case of Lipienek Castle – see the article in this issue of the journal.
- 8) 1 foot = 31,3 cm
- 9) 1 foot = 28,8 cm
- 10) 1 rod = 15 feet
- 11) To confirm the existence of these drawings in the Teutonic state, the researchers quoted the source from the beginning of the 15th century, where two terms can be found that define the sketches made: situational – *gelegenheit*, and one presenting the general shape of the object – *gestalt*. This interpretation has been questioned recently by Sławomir Józwiak and Janusz Trupinda, indicating misinterpretation of the source (Arszyński 1970, 103; Herrmann 2007, 141; Józwiak – Trupinda 2011b, 202–208).
- 12) Some of the sections of the building were advanced in 1400–1401. In 1402, the sources report intensive masonry works and completion of all the main walls. Between 1402–1403, the next works on roofs were conducted and window glass was collected. In 1403, a contract for the construction of vaults was signed (Józwiak – Trupinda 2009, 343–344).
- 13) This has been confirmed by analysis of the layers' composition, which was carried out in the 1960s during archaeological exploration in Swiecie castle (Wilke 1972).

- ¹⁴⁾ A convent house in Gdańsk was incorporated into the ramparts of an early mediaeval gord to make use of the bulwark during the castle's operation before a parcham was erected (Jarzęcka-Stemporek – Kocińska 2013, 543).

Bibliography

Unpublished sources

- Franczuk, R. 1985: Sprawozdanie z badań archeologiczno-architektonicznych na zamku pokrzyżackim (st. 1) w Małej Nieszawce, gm. Wielka Nieszawka, woj. Toruń, w roku 1985. Typescript in the archive of Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków in Toruń.
- Gula, J. 1994: Ostróda – zamek. Badania sondażowe fundamentów zewnętrznej ściany skrzydła północnego zamku – 1994 r. Warszawa. Typescript in the archive of Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków in Elbląg.
- Wasik, 2017a: Relikty architektury i technika budowy zamku. In: Sprawozdanie z badań archeologiczno-architektonicznych zamku w Starogrodzie (stan. nr 1) przeprowadzonych w 2017 roku (Wasik, B., ed). Toruń. Typescript in the archive of Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków in Toruń, 39–49.
- Wasik B. 2017b: Układ przestrzenny i fazy funkcjonowania zamku. In: Sprawozdanie z badań archeologiczno-architektonicznych zamku w Starogrodzie (stan. nr 1) przeprowadzonych w 2017 roku (Wasik, B., ed). Toruń. Typescript in the archive of Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków in Toruń, 52–57.
- Wasik B. 2017c: Wnioski z analizy architektonicznej zamku wysokiego w Bierzglowie. In: Sprawozdanie z badań archeologicznych na zamku krzyżackim w miejscowości Zamek Bierzglowski (Cackowski, K., ed.). Toruń. Typescript in the archive of Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków in Toruń, 29–52.

Literature

- Arszyński, M. 1970: Technika i organizacja budownictwa ceglanego w Prusach w końcu XIV i pierwszej połowie XV wieku. *Studia z Dziejów Rzemiosła i Przemysłu* 9, 7–139.
- Arszyński, M. 1995: Budownictwo warowne zakonu krzyżackiego w Prusach (1230–1454). Toruń.
- Arszyński, M. 2010: Architektura warowna zakonu krzyżackiego w Prusach. In: *Fundacje artystyczne na terenie państwa krzyżackiego w Prusach II: Eseje* (Pospieszna, B., ed.). Malbork, 7–45.
- Biskup, M. 1980: Rozwój sieci miast pruskich do drugiej połowy XVII w. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 28/3, 401–412.
- Biskup M. – Labuda G. 1988: *Dzieje zakonu krzyżackiego w Prusach. Gospodarka – Społeczeństwo – Państwo – Ideologia*. Gdańsk.
- Chrzanowski, T. – Kornecki, M. 1984: Dwa gotyki pomorsko-pruskie: krzyżacki i mieszczański. *Zeszyty Naukowe KUL* 27/2, 3–35.
- Czaja, R. 2009: Urbanizacja kraju. In: Biskup, M. et al., *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Władza i społeczeństwo*. Warszawa, 177–199.
- Długołęcki, W. 2009: Kolonizacja ziemi chełmińskiej, Prus i Pomorza Gdańskiego do 1414 r. In: Biskup, M. et al., *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Władza i społeczeństwo*. Warszawa, 200–217.
- Domagała, R. 2002: Zamek krzyżacki w Małej Nieszawce koło Torunia w świetle badań archeologicznych. *Rocznik Muzeum w Toruniu* 11, 86–113.
- Durdík, T. 1993: *Mitteuropäische Kastelle – ein mögliches Vorbild der Ordensburgenarchitekten im Baltikum*. In: *Castella Maris Baltici* 1, 45–50.
- Dygo, M. 2009a: Ekspansja terytorialna i władztwo terytorialne (1249–1309). In: Biskup, M. et al., *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Władza i społeczeństwo*. Warszawa, 79–104.

- Dygo, M. 2009b: Początki i budowa władztwa zakonu krzyżackiego (1226–1309). In: Biskup, M. et al., Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Władza i społeczeństwo. Warszawa, 53–78.
- Gancewski, J. 2001: Rola zamków krzyżackich w ziemi chełmińskiej od połowy XIV wieku do 1454 roku. Studia nad gospodarką. Olsztyn.
- Gula, J. 1975: Badania wykopaliskowe w latach 1968–1969 na terenie zamku w Ostródzie. Wiadomości Archeologiczne 39/3, 373–383.
- Harvey, J. 1972: The medieval architect. London.
- Herrmann, Ch. 2007: Mittelalterliche Architektur im Preussenland. Untersuchungen zur Frage der Kunstlandschaft und –Geographie. Petersberg – Olsztyn.
- Hołowińska, Z. – Massalski, R. 1987: Badania archeologiczno-architektoniczne na terenie zamku w Gniewie w 1982 roku. Zeszyty Naukowe Politechniki Gdańskiej 407: Architektura 26, 109–140.
- Jarzebowski, M. 2007: Die Residenzen der Preussischen Bischöfe bis 1525. Toruń.
- Jarzęcka-Stapórek, J. – Kocińska, M. K. 2013: Gród i krzyżacki zamek w świetle badań na stanowisku 1 przy ul. Grodzkiej 10–11 w Gdańsku. In: XVII Sesja Pomorzoznawcza 2: Od późnego średniowiecza do czasów nowożytnych (Paner, H. – Fundziński, M. ed.). Gdańsk, 531–548.
- Jasiński, T. 1980: Pierwsze lokacje miast nad Wisłą. 750 lat Torunia i Chełmna. Toruń.
- Jasiński, T. 1993: Die Rolle des Deutschen Ordens bei der Städtegründung in Preußen im 13. Jahrhundert. In: Stadt Und Orden. Das Verhältnis des Deutschen Ordens zu den Städten in Livland, Preußen und im Deutschen Reich, Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens 44 (Arnold, V. U. hrsg). Marburg, 94–111.
- Jóźwiak, S. 1997: Powstanie i rozwój struktury administracyjno terytorialnej zakonu krzyżackiego na Kujawach i ziemi chełmińskiej w latach 1246–1343. Toruń.
- Jóźwiak, S. 2001: Centralne i terytorialne organy władzy zakonu krzyżackiego w Prusach w latach 1228–1410. Toruń.
- Jóźwiak, S. – Trupinda J. 2009: Budowa krzyżackiego zamku komturskiego Ragnecie w końcu XIV – na początku XV wieku. Kwartalnik Historii Kultury Materialnej 57/3–4, 339–368.
- Jóźwiak, S. – Trupinda, J. 2011a: Organizacja życia na zamku krzyżackim w Malborku w czasach wielkich mistrzów (1309–1457). Malbork.
- Jóźwiak, S. – Trupinda, J. 2011b: Uwagi na temat sposobu wznoszenia murowanych zamków krzyżackich w państwie zakonnym w Prusach w końcu XIV – pierwszej połowie XV wieku, Komunikaty Warmińsko-Mazurskie 2 (272), 201–229.
- Jóźwiak, S. – Trupinda, J. 2012: Krzyżackie zamki komturskie w Prusach. Topografia i układ przestrzenny na podstawie średniowiecznych źródeł pisanych. Toruń.
- Jóźwiak, S. – Trupinda, J. 2015: Das Amt des „Bauleiters” („magister lapidum”; „magister laterum”; „steinmeister”; „czygelmeister”; „muwermeister”) im Deutschordensstaat im 14. Jh. und in der ersten Hälfte des 15 Jh.. Ordines Militares. Colloquia Torunensia Historica 20, 239–268.
- Jóźwiak, S. – Trupinda, J. 2016: Topografia i układ przestrzenny krzyżackiego komturskiego zamku w Toruniu w świetle średniowiecznych źródeł pisanych. Zapiski Historyczne 81/3, 7–35.
- Jurkowlaniec, T. 1989: Gotycka rzeźba architektoniczna w Prusach. Wrocław.
- Kąsinowski, A. 2010: Źródła materialne historii budowy kaplicy NMP. In: Spotkania malborskie im. Macieja Kilarskiego 1–3 (Dobry, A., ed.). Malbork, 39–50.
- Kurdwanowski, M. – Starski, M. 2011: Człuchów (zamek), woj. pomorskie. Badania w roku 2011. Światowid 9 (50)/B, 299–304.

- Kutzner, M. 1995: Propaganda władzy w sztuce Zakonu Niemieckiego w Prusach. In: *Studia Borussico-Baltica Toruniensia Historiae Artium 2: Sztuka w kręgu Zakonu Krzyżackiego w Prusach i Inflantach* (Woźniak, M., ed.). Toruń, 17–66.
- Kutzner, M. 1997: Ceglany detal architektoniczny byłego zamku krzyżackiego w Elblągu. *Archaeologia Elbingensis 2*, 59–79.
- Łodyńska-Kosińska, M. 1964: Geometria architektów gotyckich. *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki 9/2*, 89–114.
- Pawłowski, A. 2003: Zamek w Dzierzgoniu w świetle źródeł pisanych i badań archeologiczno-architektonicznych. In: *Pogranicze polsko-pruskie i krzyżackie. Materiały z konferencji naukowej. Górzno, 1–2 czerwca 2002 r.* (Grążawski, K., ed.). Włocławek – Brodnica, 277–300.
- Pawłowski, A. 2005: Zamek w Dzierzgoniu odsłania swe tajemnice. Wyniki badań archeologiczno-architektonicznych w latach 1998–2003. In: *XIV Sesja Pomorzoznawcza, v. II: Od wczesnego średniowiecza do czasów nowożytnych* (Paner, H. – Fudziński, M., ed.). Gdańsk, 207–229.
- Pawłowski, A. 2008: Próba rekonstrukcji zamku w Dzierzgoniu. In: *Pogranicze polsko-pruskie i krzyżackie 2* (Grążawski, K. ed.). Włocławek – Brodnica, 209–236.
- Pospieszny, K. 2014: *Domus Malbork. Zamek krzyżacki w typie regularnym*. Toruń.
- Powierski, J. 1993: Studia nad początkami miasta Brodnicy w świetle źródeł pisanych. In: *Szkice brodnickie 2* (Grążawski, K., ed.). Brodnica, 47–135.
- Skibiński, Sz. 1994: Jeszcze raz w kwestii genezy regularnego zamku krzyżackiego. In: *Studia Borussico-Baltica Toruniensia Historiae Atrium: Sztuka Prus XIII–XVIII wieku* (Woźniak, M. ed.). Toruń, 27–38.
- Starski, M. 2016: Archeologia o zamku wysokim w Człuchowie In: *Wokół człuchowskiego wzgórza zamkowego od XIV do XX wieku. Architektura – administracja – polityka. Materiały z konferencji w dniu 22 stycznia 2016 r.* (Monikowska, K., ed.). Człuchów, 9–29.
- Starski, M. – Kurdwanowski M. 2008: Badania archeologiczne zamku krzyżackiego w Człuchowie w 2008 roku. *Merkuriusz Człuchowski 58/4*, 2–7.
- Torbus, T. 1998: *Die Konventsburgen in Deutschordensland Preussen*. München – Oldenbourg.
- Torbus, T. 2014: *Zamki konwentualne państwa krzyżackiego w Prusach*. Gdańsk.
- Wasik, B. 2012: Metoda projektowania zamków konwentualnych na ziemi chełmińskiej. Przyczynek do badań nad zastosowaniem kwadratury w krzyżackim budownictwie zamkowym. *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki 58/4*, 79–91.
- Wasik, B. 2014: Prace budowlane na zamkach w Grudziądzu i Toruniu u progu XIV wieku. Przyczynek do badań nad średniowiecznymi warsztatami budowlanymi w Prusach. *Rocznik Grudziądzki 22*, 99–112.
- Wasik, B. 2015: Parchamy zamków krzyżackich – technika budowy i zabudowa. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie 2 (288)*, 269–280.
- Wasik, B. 2016a: *Budownictwo zamkowe na ziemi chełmińskiej (od XIII do XV wieku)*. Toruń.
- Wasik, B. 2016b: Początki krzyżackich zamków na ziemi chełmińskiej. Pierwsze warownie i obiekty murowane. *Archaeologia Historica Polona 24*, 233–260.
- Wasik, B. 2018b: The beginnings of castles in the Teutonic Knights' state in Prussia. *Castellologica Bohemica 18*, 167–190.
- Wasik, B. 2018a: Techniki budowy zamków w typie kasztelu w państwie krzyżackim w Prusach. *Ochrona Zabytków 71 (273)/2*, 33–60.
- Wasik, B. 2018c: Zamki w Starogrodzie i Bierzglowie na tle innych komturskich siedzib nieregularnych w świetle nowych badań, *Archaeologia Historica Polona 26*, 217–238.

- Wasik, B. – Wiewióra, M. 2015: Castle building techniques in the Teutonic Order's State in Prussia based on examples of selected convent houses in the Chełmno Land, in the light of recent studies. *Castellologica Bohemica* 15, 74–93.
- Wasik, B. – Wiewióra, M. 2016: Próba rekonstrukcji układu przestrzennego zamku wysokiego (domu konwentu) w Kowalewie Pomorskim na podstawie źródeł historycznych i najnowszych wyników badań archeologiczno-architektonicznych. *Wiadomości Konserwatorskie* 45, 53–65.
- Wilke, G. 1972: Sprawozdanie z badań archeologiczno-architektonicznych prowadzonych w 1969 roku na domniemanym (II) grodzisku pomorskim oraz zamku pokrzyżackim w Świeciu n. Wisłą. *Komunikaty Archeologiczne* 1, 126–131.
- Wólkowski, W. 2016: Zamek biskupów warmińskich w Lidzbarku Warmińskim – dzieje budowlane i problemy konserwatorskie. Olsztyn.
- Wyrobisz, A. 1963: Budownictwo murowane w Małopolsce w XIV i XV wieku. Wrocław – Warszawa – Kraków (=Studia z Dziejów Rzemiosła i Przemysłu 3).

Bogusz Wasik: Die monumentale Burgarchitektur im Preußen der Deutschen Ritter. Entwicklung und Bautechnik

Die Deutschen Ritter kamen um 1230 in die Gebiete, in denen es keine Ziegelbaukunst mehr gab. Die Entwicklung monumentaler Architektur war in den ersten Jahrzehnten praktisch unmöglich – nicht nur wegen der mangelhaften Infrastruktur, aber auch wegen der dauerhaften Aufstände, die die Eroberung der preußischen Gebiete begleiteten. Die Situation änderte sich um 1280, als die Eroberung der preußischen Länder beendet war und die Ritter gewannen die hiesigen Gebiete. Die Ritter starteten eine neue Kolonisierung und gründeten zahlreiche Städte und Dörfer. Die Zeit des Friedens schützte die stetige Entwicklung neuer Siedlungen und die Ritter konnten sich auf die Verbesserung der Infrastruktur und der Landesverwaltung konzentrieren, was wiederum wirtschaftlichen Wohlstand verursachte und bildete die günstigen Bedingungen für die Entwicklung der monumentalen Architektur.

Als das Beste wurde ein Modell von dem Kastell-Typ angenommen. Die älteste (noch nicht vierflügelige) Objektgruppe umfasste die Burgen, die im letzten Viertel des 13. Jahrhunderts in der Weichsel-Lagune errichtet wurden. Das Kulmer Land registriert zwei Arten von den Burgen, die in den letzten beiden Jahrzehnten des 13. bis Mitte des 14. Jahrhunderts erbaut wurden. Gleichzeitig wurden die alten unregelmäßigen Burgen nach neuen Trends umgebaut und erhielten zwei oder drei Flügel mit den Galerien. Die letzten Burgen, die zu Beginn des 15. Jahrhunderts erbaut wurden, hatten wieder stark vereinfachte Formen. Trotz stilistischer Unterschiede wurden alle Burgen nach analogischem Zeitplan errichtet: an einem neuen Standort, in der Regel ohne Verwendung der alten Erdhochburg, wurde die Projektion mit der typischen hiesigen Kulmer Maßeinheit und den Proportionen *ad quadratum* erstellt. Der Bauprozess wurde in mehreren Schritten durchgeführt – die Schritte zum Vervollständigen des ursprünglichen Plans: I – Errichtung der Ringmauer, II – Zentralflügel, III – andere Flügel, IV – Zwinger, wenn überhaupt. Die Varianten der Flügelreihenfolge wurden in Strasburg beobachtet und in Löbauer Bischofssitz, so die Forscher, zusammen mit einer Zwingermauer und einer Ringmauer gleichzeitig errichtet. Parallel dazu wurden Erdarbeiten durchgeführt, bei denen Höhen und Tiefen von 1 bis 4 m angehoben wurden. Fertigstellung von Arbeiten in den unregelmäßigen Burgen, Bau von Zwinger; aufwändige Erdarbeiten wurden auch durchgeführt.

Alle diese Arbeiten erforderte qualifiziertes Personal, das zunächst aus Norddeutschland mit zeitlich begrenzten Fachkräften nachgeholt wurde. Handwerker wurden unter der Aufsicht eines teutonischen Beamten unter Vertrag genommen.

Die Erschließung monumentaler Burgen findet in der für die Geschichte des Deutschen Ordens kritischen Zeit statt – der Verlust des Reiches im Heiligen Land und die Verlegung des Großmeistersitzes nach Venedig sowie in die Nähe von Marienburg, was das Prestige des Ordens in Preußen hervorhob.

Lipienek i Starogród – wyniki badań archeologiczno-architektonicznych przeprowadzonych w 2018 roku

Bogusz Wasik – Marcin Wiewióra

Lipienek and Starogród – results of archeological and architectonic research carried out in 2018

Abstract: *The article presents results of research carried out in 2018 at Lipienek and Starogród Castles. New plans were created for Lipienek Castle based on geodetic measurement; research confirmed the existence of wood-clay fortifications on the site of the later castle. In Starogród, the site labeled as the third outer bailey was researched; however, findings showed that the site was actually the original town of Chelmno.*

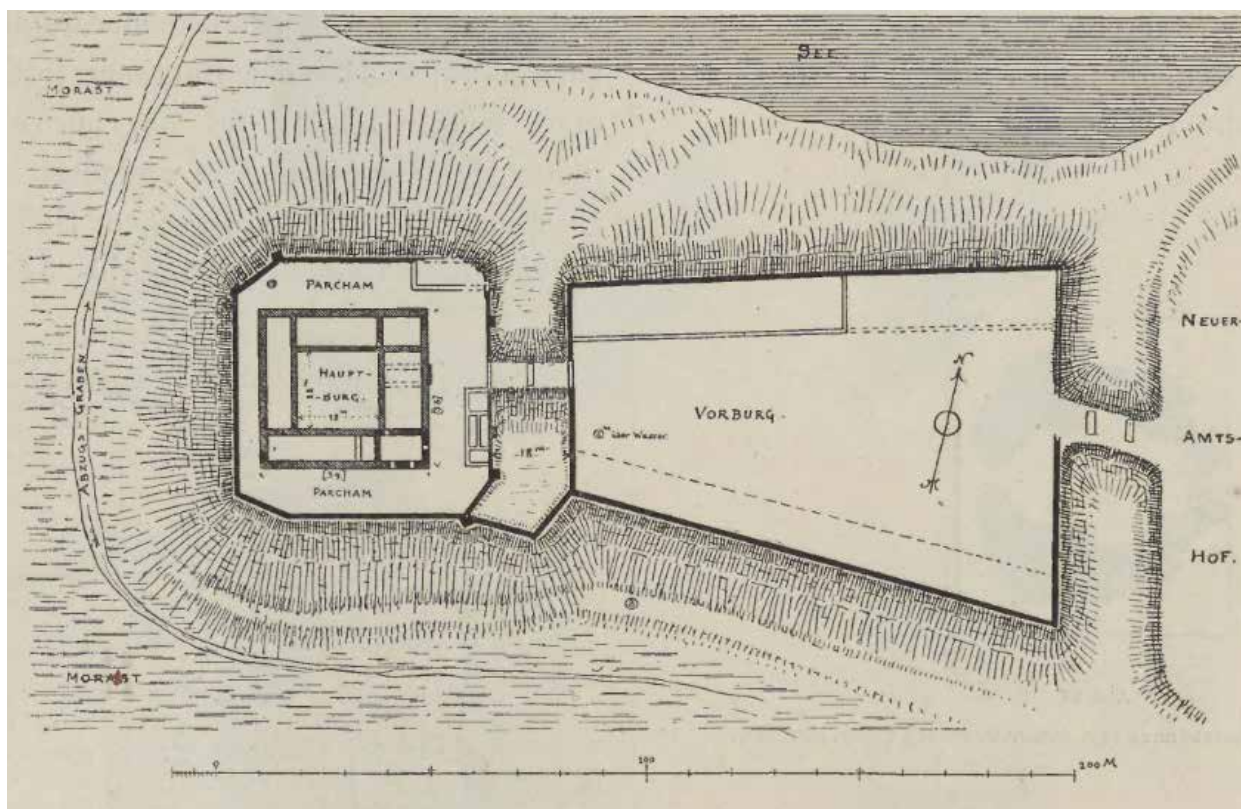
Keywords: *Lipienek – Starogród – Chelmno – castle – Teutonic knights*

Realizowany od 2016 do 2018 roku projekt badawczy *Castra terrae culmensis* – na rubieży chrześcijańskiego świata¹ objął badania pięciu zamków z terenu historycznej ziemi chełmińskiej (por. Wasik – Wiewióra 2018). Ta historyczna ziemia leży w większości na terenie województwa kujawsko-pomorskiego, w północno-środkowej Polsce. Historycznie leżała na południu późnośredniowiecznych i nowożytnych Prus i była kolebką państwa krzyżackiego nad Bałtykiem.

Lipienek

Dotychczasowy stan badań był bardzo ograniczony. Wiedza o wyglądzie zamku bazowała nadal przede wszystkim na opisie i planie wykonanym przez Conrada Steinbrechta z końca XIX wieku (Steinbrecht 1888, 25–26) (obr. 1). Stan ten uzupełniła wykonana niedawno analiza dokładnego opisu zamku z połowy XVI wieku oraz mniej precyzyjnych z połowy XVII i połowy XVIII wieku (Wasik 2013, 56–72). Wykonane w 1992 roku sondaże archeologiczne doprowadziły co prawda do odkrycia poziomego osadniczego z wczesnego średniowiecza na przedzamczu (Bojarski 1994, 99–102), nie wyjaśniły jednak, czy osadnictwo to wiązało się z obecnością grodu. Badania te nie wniosły ponadto żadnej wiedzy odnośnie wyglądu i dziejów zamku murowanego.

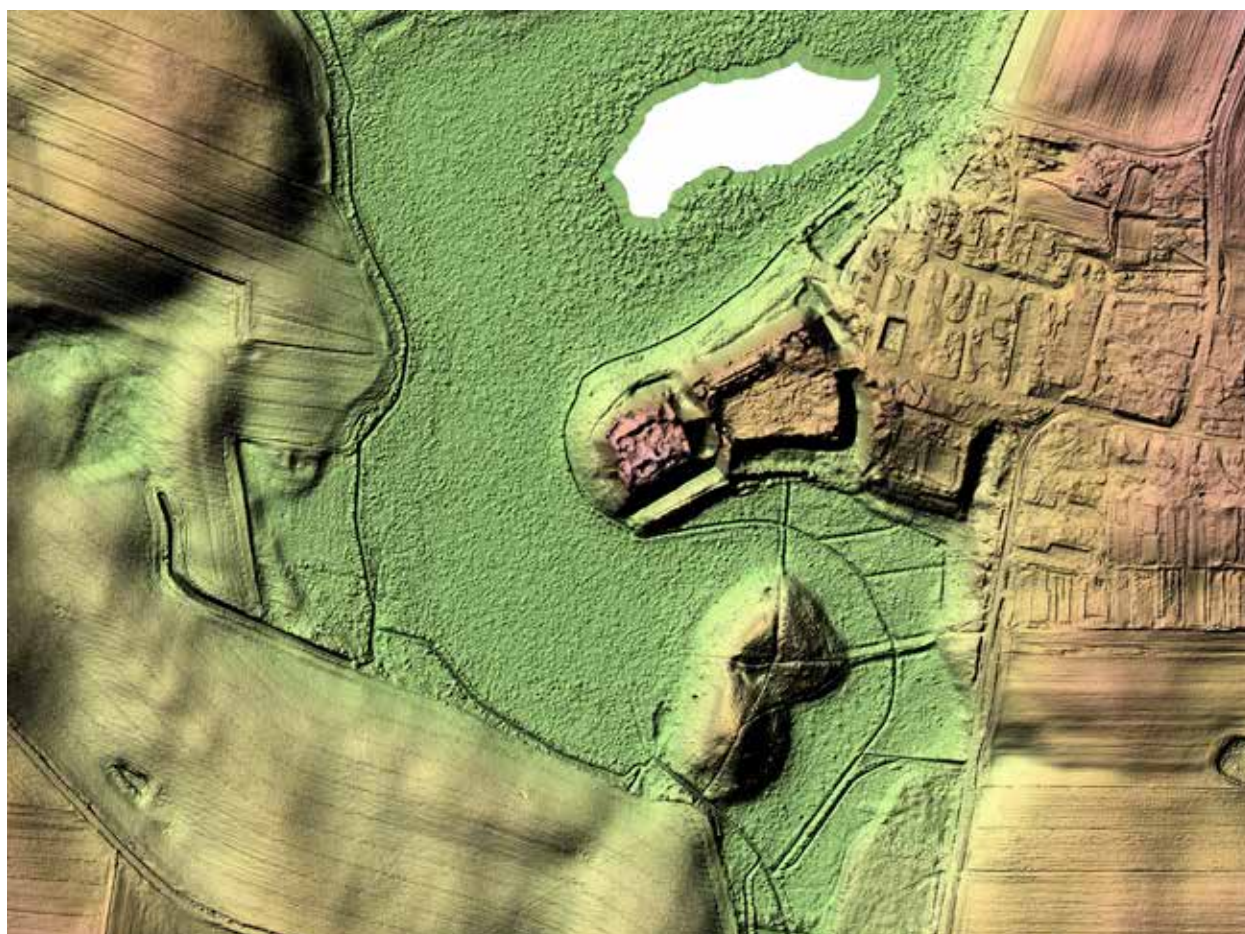
Pierwsza wzmianka o Lipienku pochodzi z 1277 roku. Wówczas to krzyżacką warownię oblegli i spalili Prusowie. Wydarzenie to nie mogło dotyczyć jednak jeszcze budowli murowanej, ale zamku drewniano-ziemnego (Torbus 1998, 472; Wasik 2013, 53). Nie było dotąd jednak jasne czy, czy zamek murowany zbudowano dokładnie w miejscu tego starszego obiektu. Wynikająca z ostatnich badań wiedza na temat praktyk budowlanych w krzyżackich Prusach, wskazywała

Obr. 1. Plan zamku w Lipienku według Conrada Steinbrechta (Steinbrecht 1888). – **Abb. 1.** Grundriss der Burg Lipienek nach Conrad Steinbrecht (Steinbrecht 1888).

bowiem, że zamki regularne (kasztela) budowano zazwyczaj w miejscu nowym, np. opodal starszej warowni drewniano-ziemnej (Wasik 2016, 25–32, 319; Wasik – Wiewióra 2015, 79–90). Od 1285 roku zamek w Lipienku był siedzibą komturów ziemi chełmińskiej (Jóźwiak 1997, 144). To właśnie w związku z umieszczeniem tu tego, najważniejszego w regionie urzędu, zbudowano zamek murowany. Był to więc jeden z najstarszych zamków kasztelowych na ziemi chełmińskiej i w państwie zakonnym. Musiał on być już w zasadzie ukończony (wraz z przedzamczami) w 1330 roku, kiedy był bezskutecznie oblegany przez wojska polskie (Torbus 1998, 131). W latach 30. XIV wieku zlikwidowano urząd komtura ziemi chełmińskiej i od około 1340 roku zamek w Lipienku stał się siedzibą wójtów (Jóźwiak 1997, 221). Po wojnie trzynastoletniej (1454–1466) zamek stał się siedzibą polskich starostów, którzy przebudowali go w połowie XVI wieku. Zniszczenie przyniosły walki podczas potopu szwedzkiego (1659), po czym zamek wysoki popadł w ruinę i został rozebrany. Przedzamcza były natomiast użytkowane jako zaplecze gospodarcze folwarku do 1. połowy XX wieku (Wasik 2013, 55–56; 2015, 22–23).

Zamek w Lipienku usytuowany był na półwyspie wcinającym się głęboko w przestrzeń jeziora (obr. 2). W najbardziej wysuniętym w jezioro miejscu usytuowany była zamek wysoki (dom konwentu), który stanowił czteroskrzydłowy kasztel, otoczony parchamem. Tą główną część zamku poprzedzało murowane przedzamcze I przed którym było jeszcze drewniano-ziemne przedzamcze II. Wszystkie człony rozdzielone były fosami. Przekopy te są w znacznej mierze nadal dobrze zachowane w terenie. Z murów przedzamcza I na powierzchni zachowały się miejscami nikłe relikty oraz piwnica jednego z budynków. Z zamku wysokiego najlepiej zachował się solidny mur parchamu² (obr. 3). Z kasztelu przetrwała jedna piwnica skrzydła południowego (obr. 4) i czytelne na powierzchni relikty niektórych murów. Dawne jezioro w przeważającej

Obr. 2. Mapa ukazująca położenie topograficzne zamku w Lipienku z czytelnym zasięgiem dawnego jeziora (numeryczny model terenu wg danych programu ISOK). – **Abb. 2.** Karte, die die topografische Lage des Schlosses in Lipienek mit der Ausdehnung des ehemaligen Sees zeigt (digitales Geländemodell gemäß Programmdaten ISOK).

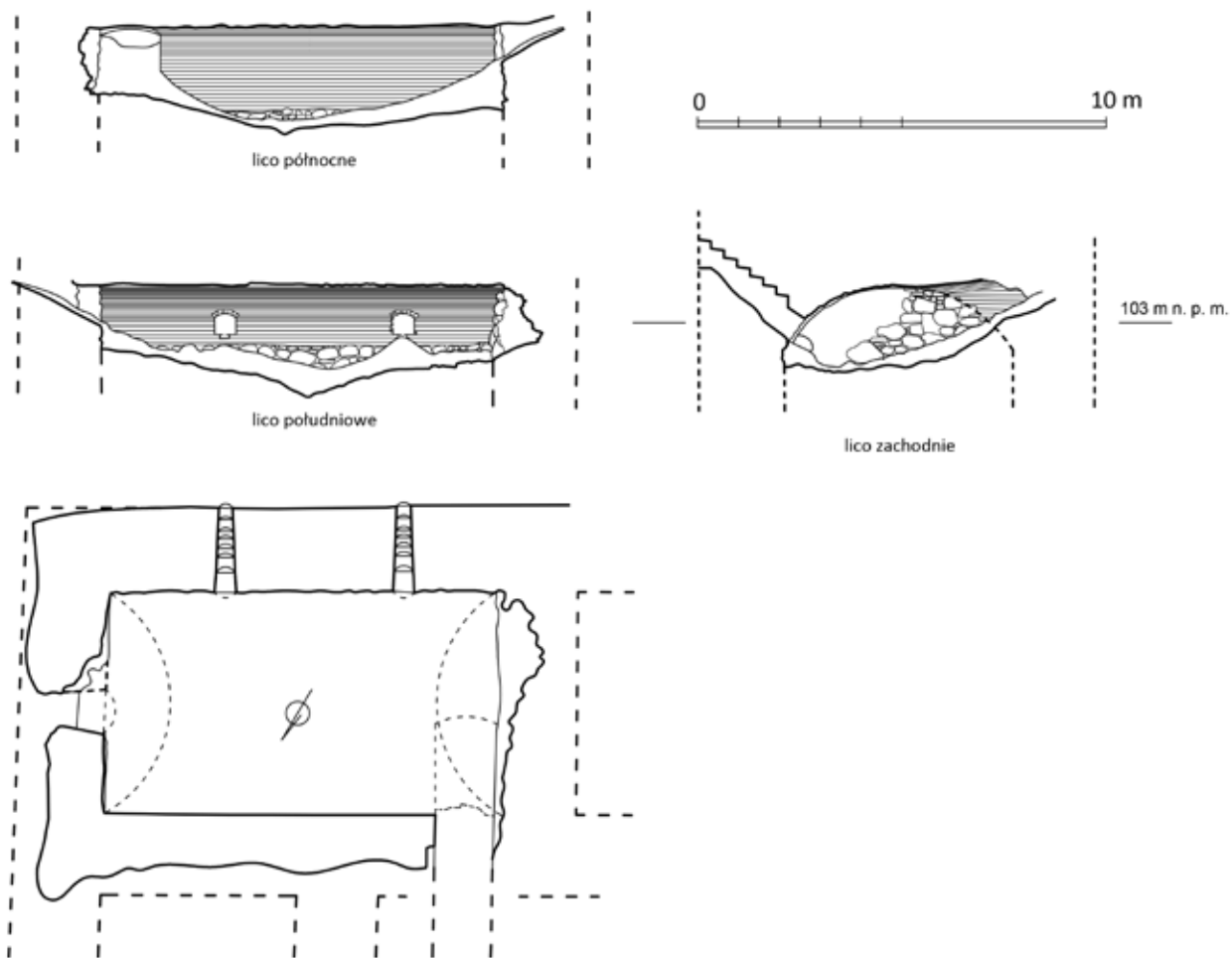
części przekształciło się w mokradła. Ruiny są w znacznym stopniu zarośnięte gęstą roślinnością, co uniemożliwiło przeprowadzenie udanych badań geofizycznych. Wykonane w latach 2016–2018 kilkoma metodami³ numeryczne modele terenu zamku i jego otoczenia wykazały natomiast dużą nieprecyzyjność, obowiązującego dotąd planu z końca XIX wieku (obr. 2, 5). W związku z tym jednym z ważnych celów badań terenowych przeprowadzonych w 2018 roku stało się namierzenie wszelkich dostępnych w terenie reliktywów architektury bądź negatywów murów i sporządzenie nowego planu zamku.

Podczas badań wykonano 6 wykopów badawczych. Dwa nieduże sondáže (nr 2 i 6) oraz odwierty geologiczne, wykonano na wyspach położonych na południe od zamku. Te charakterystyczne formy terenowe brano pod uwagę jako także możliwe miejsce lokalizacji pierwotnej warowni drewniano-ziemnej (obr. 2). Odkrywki wykazały tam jednak brak osadnictwa i naturalną genezę wzniesień (Bogusz 2018a, 15–16, 2018b, 20–21; Wasik 2018a, 21–23). Wykopy sondażowe nr 3 i 4 zlokalizowano w północno-wschodnim rejonie domu konwentu (obr. 6), w celu odsłonięcia do pomiarów głębiej zalegających reliktywów murów (Dołęgowska 2018a, 16–17; Wasik 2018c, 17–18). Najistotniejsze informacje o stratygrafii i przekształceniach terenu zamkowego wniosły natomiast wykopy nr 1 i 5. Niewielki sondaż nr 5 wyznaczono na wale ziemnym, osłaniającym zamek wysoki od południa, natomiast wykop nr 1 (największy z wykopów, mierzący 7×3 m) przeciął południowy parcham (Bogusz – Roman – Wasik 2018, 8–15; Dołęgowska 2018b, 19–20).

Obr. 3. Mur parchamu zamku w Lipienku – widok od południa. Fot. B. Wasik. – **Abb. 3.** Zwingermauer der Burg in Lipienek – Sicht von Süden. Foto B. Wasik.

W wyniku badań potwierdzono wczesnośredniowieczną metrykę osadnictwa na terenie późniejszego zamku. W wykopie nr 5, pod wałem, odsłonięto wczesnośredniowieczną warstwę osadniczą, w której zalegały fragmenty ceramiki, datowane na najpóźniej XI wiek. Najważniejsze okazało się jednak odkrycie w wykopie na parchamie. Okazało się bowiem, że pod nawarstwieniami nowożytnymi i późnośredniowiecznymi zalegają dobrze zachowane nawarstwienia wału ziemnego, splantowanego częściowo podczas budowy zamku murowanego (obr. 7). Ze względu na znaczną głębokość (4 m) i małą, zwężoną przestrzeń eksploracji wykop nie osiągnął poziomu nawarstwień naturalnych (calca). Poziom calca zadokumentowano jednak w odwiercie ok. 99,85 m n. p. m. (ok. 1,35 m poniżej dna wykopu badawczego). Tym samym stwierdzić można, że zachowało się ok. 2,6 m nawarstwień wału ziemnego. W niższych warstwach wału zalegała ceramika z X–XI wieku, datując jego budowę. Zauważyć należy, że w wypełniku późnośredniowiecznego rowu budowlanego, przecinającego wał, odnotowano ponadto występowanie ceramiki jeszcze starszej bo datowanej na IX/X. Potwierdziły to wyniki badań próbek węgla pozyskanych z wału, które datowane są pomiędzy VIII i XI wiekiem (772AD (76.6%) 905AD i 917AD (18.8%) 967AD). W górnych poziomach wału odnotowano natomiast jedynie fragmenty ceramiki późnośredniowiecznej (Bogusz – Roman – Wasik 2018, 13–14; Wasik 2018c, 43–44). Wynika z tego, że w miejscu późniejszego zamku w X–XI wieku wzniesiono gród, który zaadaptowali krzyżacy na swoją, wzmiankowaną w 1277 roku, warownię drewniano-ziemną, uzupełniając m.in. wał ziemny. Jest to istotne, gdyż jak wynika z obecnego stanu badań, w przeciwieństwie do starszych zamków nieregularnych z XIII wieku, zamki regularne (kasztele) w Prusach budowane były zazwyczaj w miejscu nowym (Wasik 2016, 25–32, 319; Wasik – Wiewióra 2015, 79–90).

Obr. 4. Piwnica wschodnia skrzydła południowego domu konwentu w Lipienku. Ryc. B. Wasik. – **Abb. 4.** Der östliche Keller im südlichen Konventhaus in Lipienek. Zeichnung B. Wasik.

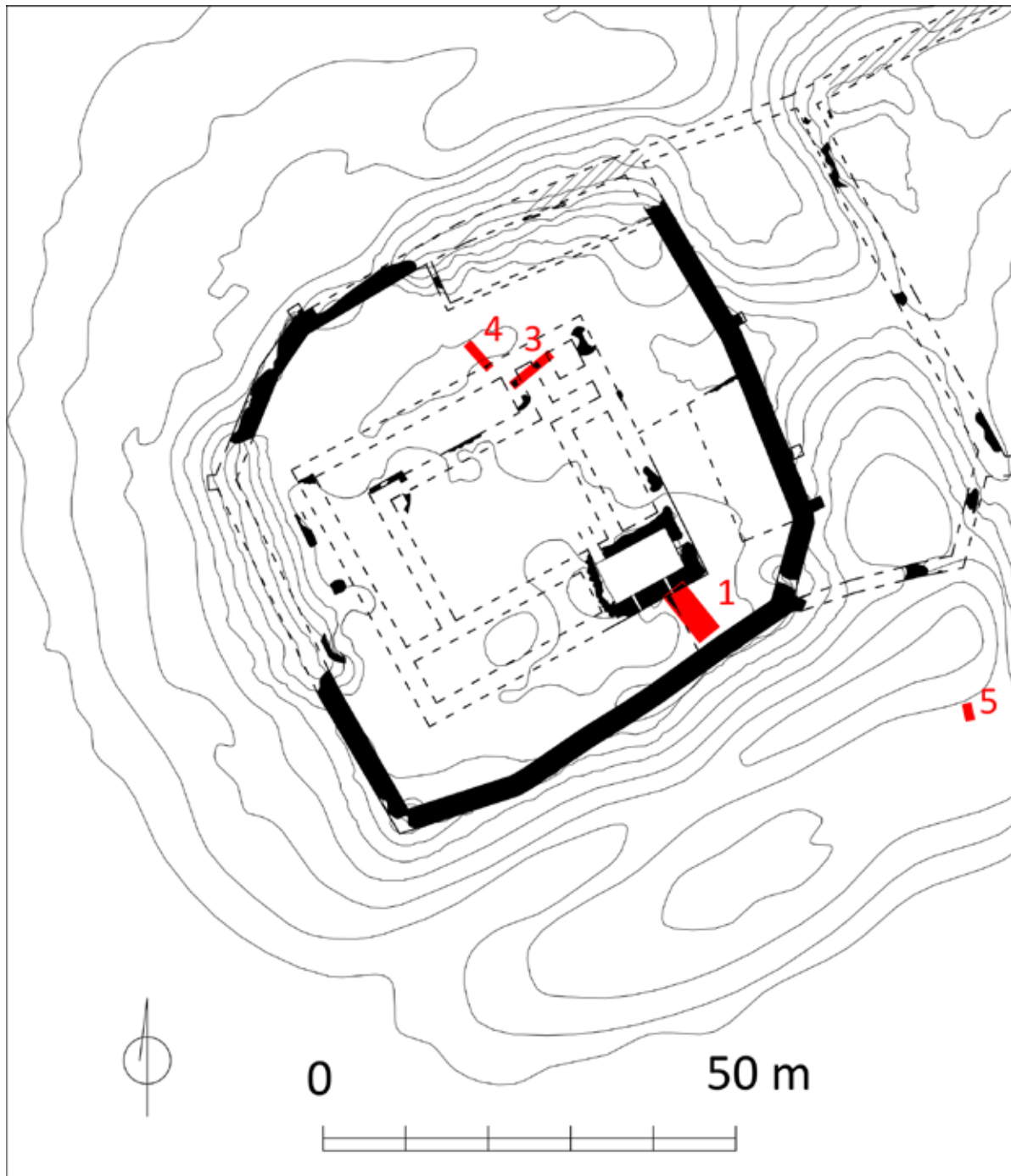
Jedynym dotąd jednoznacznie udowodnionym archeologicznie przykładem innego postępowania był zamek w Gdańsku wzniesiony na wczesnośredniowiecznym grodzie (Torbus 1998, 198).

Nowe pomiary umożliwiły doprecyzowanie rozmiarów domu konwentu (obr. 5–6, 8). Mierzył on ok. 35×38,5–39,7 m. Był to tym samym najmniejszy kasztel krzyżacki na ziemi chełmińskiej. Wjazd prowadził przez szyję bramną od wschodu. Rozmieszczenie funkcjonalne pomieszczeń w średniowieczu jest obecnie trudne do rekonstrukcji, gdyż opisany szczegółowo w latach 60. XVI wieku zamek był w znacznym stopniu przebudowany. Dom konwentu był podpiwniczony i posiadał dwie naziemne kondygnacje. W opisie nie odnotowano jednak obecności piwnicy pod skrzydłem zachodnim. W terenie obecnie brak także zagłębienia, które mogłoby wskazywać na jej obecność. Ślady takie zachowały się po piwnicach skrzydła północnego i południowego. Najlepiej zachowanym elementem domu konwentu jest wschodnia piwnica skrzydła południowego, mierząca około 5,5×9,5 m (obr. 4). Przykryta jest sklepieniem kolebkowym. Wejście do niej prowadziło z rogu dziedzińca, przez szyję piwniczną (luneta sklepienia piwnicy). Piwnice doświetlały trzy szybowe okna – dwa od południa i jedno (obecnie bardzo zniszczone) od wschodu. Poza tym z domu konwentu na powierzchni czytelne są nikielne relikty ścian i negatywy piwnic. Obserwacje wskazują jednak, że pod ziemią mury zamku zachowały się w znacznym stopniu. Na parterze skrzydła zachodniego mieściła się w XVI wieku kuchnia i piekarnia, których

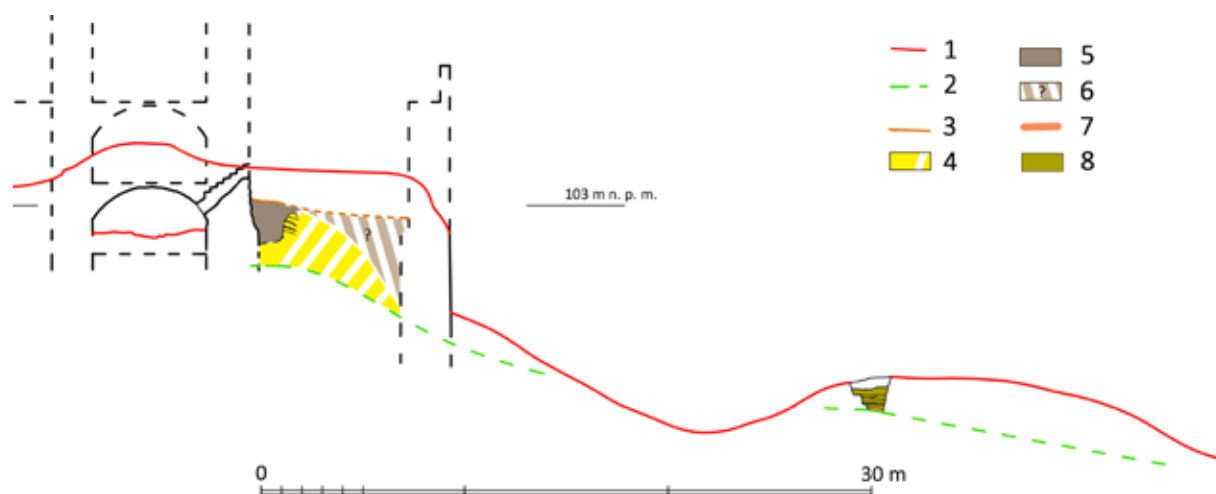
Obr. 5. Mapa numeryczna zamku wysokiego i przedzamcza I w Lipienku z naniesionymi relikdami murów i rekonstrukcją ich przebiegu. Oprac. S. Tyszkowski, B. Wasik. – **Abb. 5.** *Digitalmodel des Hochschlosses mit der Vorbug in Lipienek mit der Aufzeichnung des Mauerwerksverlaufs. Bearbeitet von S. Tyszkowski und B. Wasik.*

lokalizacja najpewniej była kontynuacją stanu średniowiecznego. Główne pomieszczenia zamku lokowano na pierwszym piętrze. Ze względu na konieczność orientacji kaplicy wskazać można, że musiała ona zajmować wschodnią część skrzydła południowego. Jej ulokowanie w skrzydle północnym byłoby bowiem niedogodne ze względu na obecność bergfridu od wschodu. Tym samym skrzydło południowe było głównym skrzydłem zamkowym, mieszczącym obok kaplicy także refektarz. Co ciekawe, po nowożytnej przebudowie kaplicy na zamku wysokim już nie było. Likwidacja pokrzyżackiej kaplicy nie była typowym postępowaniem na zamkach starostów polskich. Wskazanie natomiast lokalizacji dormitorium i gdaniska jest obecnie niemożliwe. Można jedynie zawęzić obszar ich umiejscowienia do skrzydła północnego lub zachodniego. Według szesnastowiecznego opisu komunikację między pomieszczeniami zapewniały murowane i sklepione krużganki, opasujące dziedziniec. Nie ma jednak pewności, czy w tej postaci wzniesione one zostały już w średniowieczu, czy może podczas gruntownej renesansowej przebudowy murowanymi zastąpiono starsze – drewniane. Północno-wschodni narożnik domu konwentu zajmowała wieża główna (obr. 8–9). Obecne badania dostarczyły dalszych argumentów, dowodzących, że był to bergfrid o analogicznej formie jak niezrealizowana wieża zamku w Golu-biu. Nowe pomiary wskazały błędy w starych planach tej części kasztelu (obr. 1) – przestrzeń w północno-zachodnim narożniku domu konwentu była większa. W sondażu nr 4 odsłonięto

Obr. 6. Zamek wysoki w Lipienku z znaczeniem rozmieszczenia wykopów badawczych z 2018 roku. Ryc. B. Wasik. – **Abb. 6.** Hochschloss in Lipienek mit der Aufzeichnung der archäologischen Sonden, die im Jahre 2018 ausgegrabt wurden. Zeichnung B. Wasik.

natomiast relikt ściany, który interpretować można jako zachodnią ścianę bergfridu. Tym samym wieża zajmowała narożnik obwodu i odseparowana była od skrzydła północnego i wschodniego wolną przestrzenią o szerokości około 2 m (Lustracja 1565, 186–189; Wasik 2013, 64–70; 2018c, 46–47). Jest to analogiczne rozwiązanie jak wspomniane z Golubia, a później, w większej skali, zastosowane także w Brodnicy i Człuchowie (por. Torbus 1998, 415, 627, 658–659; Wasik 2016, 277–278).

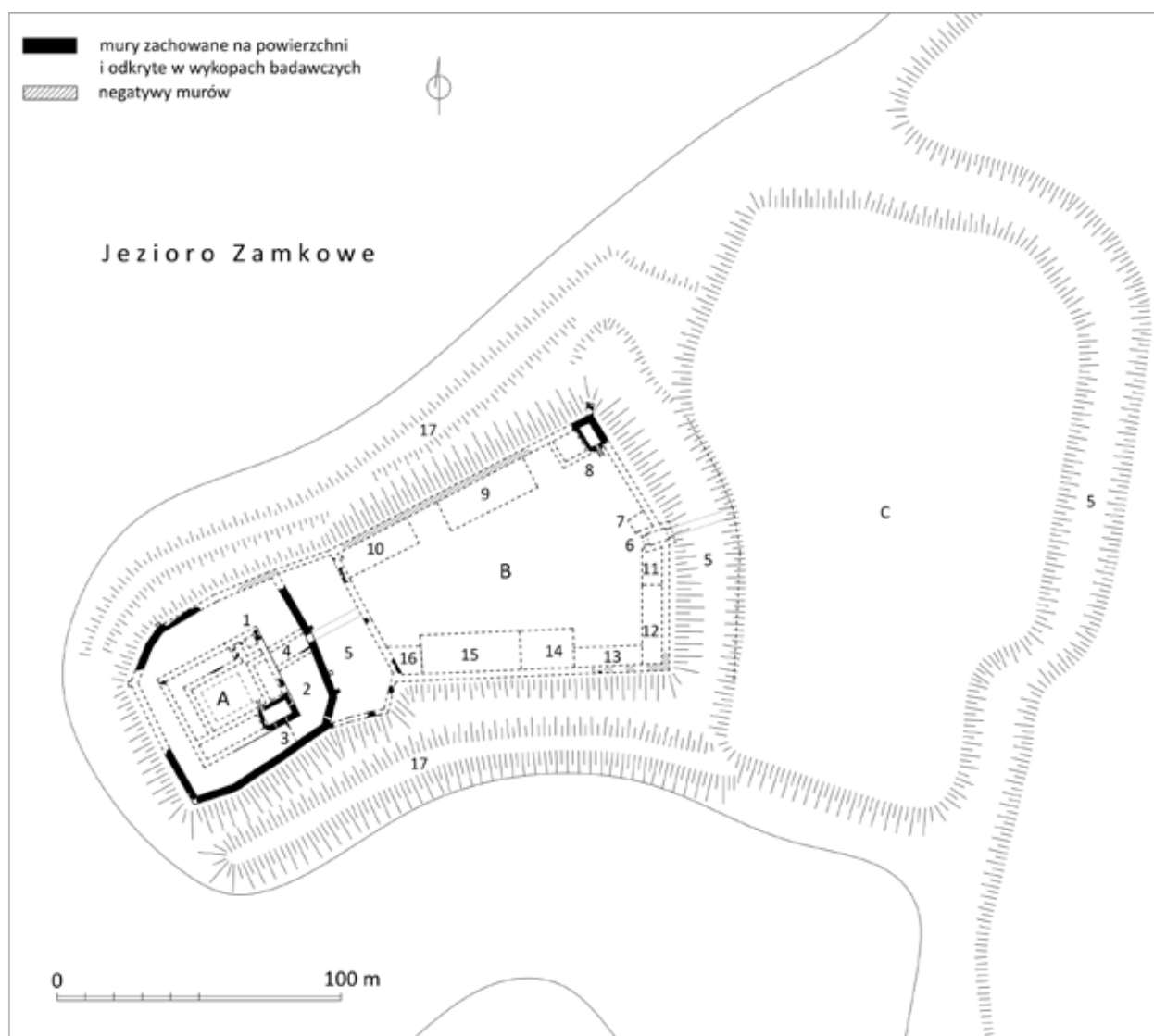

Obr. 7. Przekrój przez parcham południowy i sąsiedni wał ziemny (wykopy nr 1 i 5) z znaczeniem nasypów budowlanych: 1 – współczesny poziom terenu, 2 – poziom nawarstwień naturalnych, 3 – poziom parchamu po zbudowaniu, 4 – nawarstwienia wału ziemnego, 5 – rów budowlany przy kurtynie domu konwentu, 6 – nierozpoznany nasyp budowlany parchamu, 7 – poziom wczesnośredniowieczny pod wałem, 8 – nawarstwienia późnośredniowiecznego wału. Rys. B. Wasik. – **Abb. 7.** *Durchschnitt durch den Zwinger und benachbarten Erdwall (Sonden 1 und 5) mit der Aufzeichnung der historischen Terrainniveaus: 1 – das heutige Terrainniveau, 2 – das natürliche Terrain, 3 – das ursprüngliche Zwinger-niveau, 4 – Aufschichtung des Erdwalles, 5 – Baugraben bei der Kurtine des Konvents, 6 – nicht erkannte Aufschüttung im Zwinger, 7 – frühmittelalterliches Terrainniveau, 8 – Aufschüttung des spätmittelalterlichen Erdwalles.*

Dom konwentu otoczony był przez parcham. Całość obejmowała *plateau* o wymiarze około 63×66 m, a taras parchamu górował około 4–5 m nad poziom terenu u podnóża muru parchamu (obr. 8–9). Oddzielone od zamku wysoką fosą szerokości 18–22 m przedzamcze I miało plan nieregularnego pięcioboku. Od wschodu osłaniała je fosa szeroka na ok. 27 m. Od tej strony znajdowała się wieża bramna. W obrębie murów obronnych w XVI wieku stały liczne budynki gospodarcze, jak stajnie i obory, zbudowane głównie w konstrukcji faszynowej. Osłonięte kolejną fosą przedzamcze II nie miało natomiast murowanych fortyfikacji. W jego obrębie stały faszynowe budynki gospodarcze (Wasik 2013, 57–64, 70; 2016, 283–284; 2018c, 45–46).

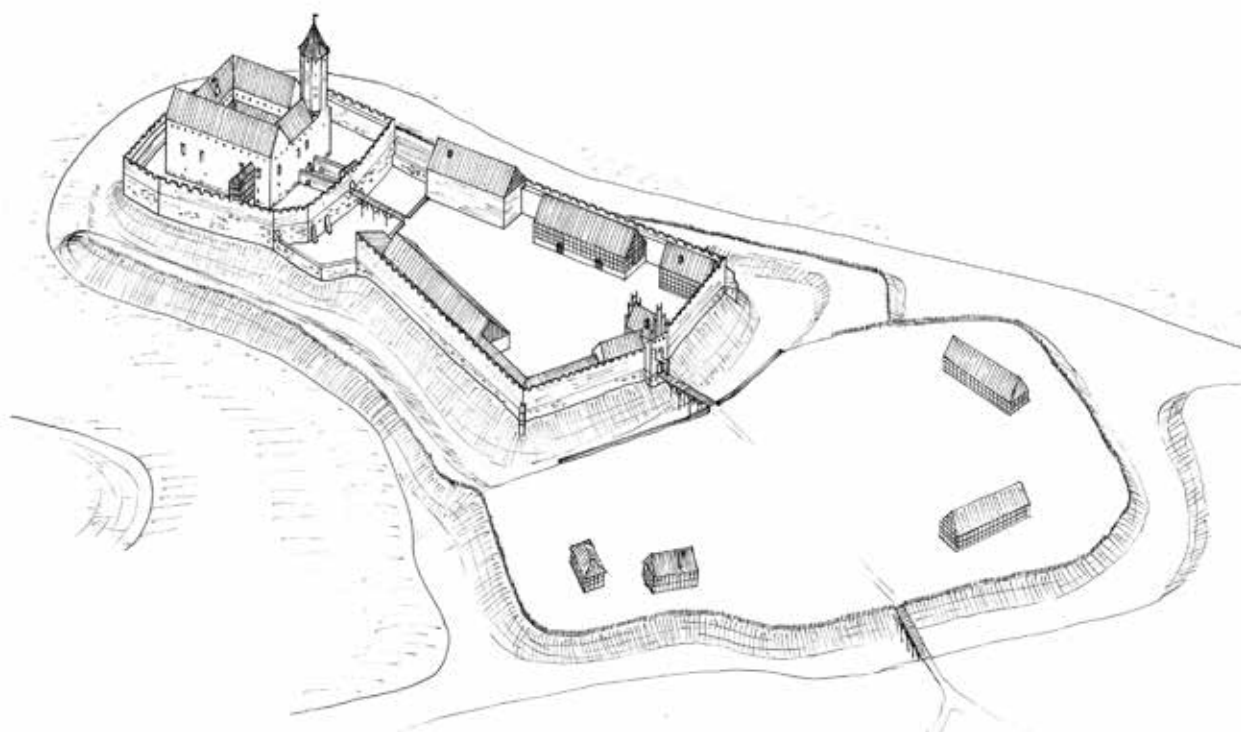
Analiza ukształtowania terenu wykazała, że zamek wysoki i przedzamcze I były osłonięte ponadto wałem ziemnym nie tylko od południa, jak dotąd sądzono, ale także od północy (obr. 2, 5, 8). W wykopie sondażowym założonym na południowym (lepiej zachowanym) wale potwierdzono późnośredniowieczną metrykę konstrukcji (obr. 7). Szczegółowa chronologia nie jest jednak pewna. Najpewniej datować go należy na okres od końca XIV do 1. ćwierci XV wieku, kiedy to wzmacniano fortyfikacje zamków w Prusach w związku ze stosowaniem broni palnej (Domańska 1971, 4–6).

Przeprowadzone w 2018 roku badania dostarczyły także nowych informacji odnośnie techniki budowy zamku. Ponieważ, jak się okazało, zamek w Lipienku posadowiono na miejscu warowni drewniano-ziemnej, to budowniczy musieli dostosować standardowy dla kasztelów w Prusach sposób budowy, do zastanych warunków. Standardowo ściany kasztelowego domu konwentu posadawiano w głębokich na 1–1,5 m ciasnych rowach fundamentowych, a piwnice lokowano na poziomie zbliżonym do pierwotnego terenu (np. nieznacznie tylko zagłębiając). W efekcie tego ściany piwnic budowane były starannie z wolnej ręki. Następnie wykonywano nasypy podnoszące poziom terenu wokół skrzydeł (dziedziniec i parcham), w wyniku czego piwnica ulegała zagłębieniu (Wasik 2016, 67–68, 71, 94–114, 185–188, 192; Wasik – Wiewióra 2015, 79–85). Obecność starych wałów ziemnych na placu budowy w Lipienku utrudniała jednak

Obr. 8. Rekonstrukcja układu przestrzennego zamku według opisu z połowy XVI wieku: A – zamek wysoki, B – przedzamcze I, C – przedzamcze II, 1 – bergfrid, 2 – parcham, 3 – ganek, 4 – szyja brama, 5 – fosy, 6 – wieża brama, 7 – komora z kominem, 8 – dom służby, 9 – stajnia, 10 – kamienica, 11 – dwukondygnacyjny budynek, 12 – obora, 13 – obora (drewniana), 14 – obora (murowana), 15 – stodoła, 16 – wozownia, 17 – wały ziemne. Rys. B. Wasik. – **Abb. 8.** Die Rekonstruktion der Schlossdisposition nach der beschreibung aus der Hälfte des 16. Jahrhunderts: A – Hochschloss, B – Vorburg I, C – Vorburg II, 1 – Bergfried, 2 – Zwinger, 3 – Galerie, 4 – Tor, 5 – Graben, 6 – Turmtor, 7 – Raum mit dem Kamin, 8 – Wachthaus, 9 – Ställe, 10 – Haus, 11 – zweistöckige Gebäude, 12 – Scheune, 13 – hölzerne Scheune, 14 – gemauerte Scheune, 15 – Scheune, 16 – Kutschenhaus, 17 – Erdwälle. Zeichnung B. Wasik.

takie postępowanie. Aby zastosować tę technikę konieczne było usunięcie części wału. Został on przynajmniej do połowy szerokości rozkopany – splantowany (obr. 7). Wykopano w tym celu w wale rów o głębokości ok. 2 m. Jego stromo opadająca krawędź odsunięta była o 1,5–2 m od lica ściany domu konwentu. Dno rowu było w miarę płaskie. Stwarzało to murarzom przestrzeń do pracy przy wznoszeniu kurtyny domu konwentu. Wykopany przez budowniczych rów nie osiągnął dna wału. Poniżej w odwiercie stwierdzono jeszcze ok. 1,15 m jego nawarstwień. Poniżej poziomu opisanego rowu fundament muru wykonano bez wątplenia, zgodnie ze standardami, w ciasnym rowie. Po wzniesieniu muru rów budowlany zasypano ok. 2 m nawarstwień piasku gliniastego. Zewnętrzne obrzeże parchamu nie było objęte eksploracją na głębokości zalegania

Obr. 9. Rekonstrukcja wyglądu zamku w połowie XVI wieku. Rys. B. Wasik. – **Abb. 9.** Die Rekonstruktionszeichnung des Aussehens des Schlosses in der Hälfte des 16. Jahrhunderts. Zeichnung B. Wasik.

interesujących nas tu nawarstwień, przez co układ poziomów może tam być rekonstruowany tylko w przybliżeniu. Układ warstw wału wskazuje, że mur parchamu posadowiono w rejonie podnóża zewnętrznego stoku. Trójkątną przestrzeń między stokiem wału a murem parchamu wypełniono bez wątpienia nasypem, wyrównującym poziom parchamu. Taras był w miarę płaski, jedynie bardzo łagodnie opadający na zewnątrz. Wskazuje na to zarówno zadokumentowany w wykopie nr 1 układ warstw demolacyjnych na nim zalegających, jak i poziom, na którym umieszczono w murze parchamu wschodniego kanał odprowadzający wodę z międzymurza. Tym samym widać w Lipienku wyraźne cechy typowej dla zamków regularnych techniki budowy, cechującej się m.in. wykonywaniem znacznych nasypów ziemnych na parchamach, przy jednoczesnym dostosowaniu tej techniki do zastanych, utrudnionych przez obecność wału, warunków placu budowy. Fundamenty i cokołowe partie murów zamku wzniesiono z kamienia (obr. 3, 10). Zarówno kamienne mury domu konwentu, jak i parchamu sięgały powyżej poziomu ziemnego tarasu parchamu. Wyżej mury wzniesiono z cegły. Odseparowanie partii ceglanej od ziemi zapewniało jej izolację – zabezpieczenie przed wilgocią. Ponadto w południowo-wschodniej części parchamu, w miejscu odspojonego lica i odsłoniętego rdzenia muru, dostrzegalny jest negatyw pała o średnicy ok. 35–38 cm (kwadratowy o zaokrąglonych lub ściętych rogach) (obr. 11). Widocznych jest ok. 1,2 m wysokości negatywu (dół jest zasypany). Górna krawędź odpowiada poziomowi, na którym czytelne jest rozwarstwienie zaprawy (dwa poziomy różnokolorowej zaprawy rozdzielone są przybrudzona powierzchnią). Jest to najpewniej poziom odpowiadający końcowi prac sezonowych. Podobnych negatywów słupów nie stwierdzono w innych miejscach obwodu, gdzie rdzeń muru jest odsłonięty. Prawdopodobnie słup służył wzmocnieniu konstrukcji budowanego muru podczas jego tężenia (Wasik 2013, 62–64; 2018c, 37–39). Podobne konstrukcje (zazwyczaj poziome pale, tworzące nawet konstrukcję wieńcową) stwierdzono w trzynastowiecznych kamiennych kościołach na Śląsku (Kozaczewski 1995, 113). Odnośnie

Obr. 10. Partia fundamentowa i cokołowa ściany domu konwentu odsłonięta w wykopie nr 1. Fot. B. Wasik. – **Abb. 10.** Die in der Sonde Nr. 1 entdeckte Fundament- und Sockelpartie des Konventshausesmauerwerks. Foto B. Wasik.

Obr. 11. Negatyw słupa w rdzeniu muru parchamu. Fot. B. Wasik. – **Abb. 11.** *Negativ nach einem Pfeiler in der Zwingermauer. Foto B. Wasik.*

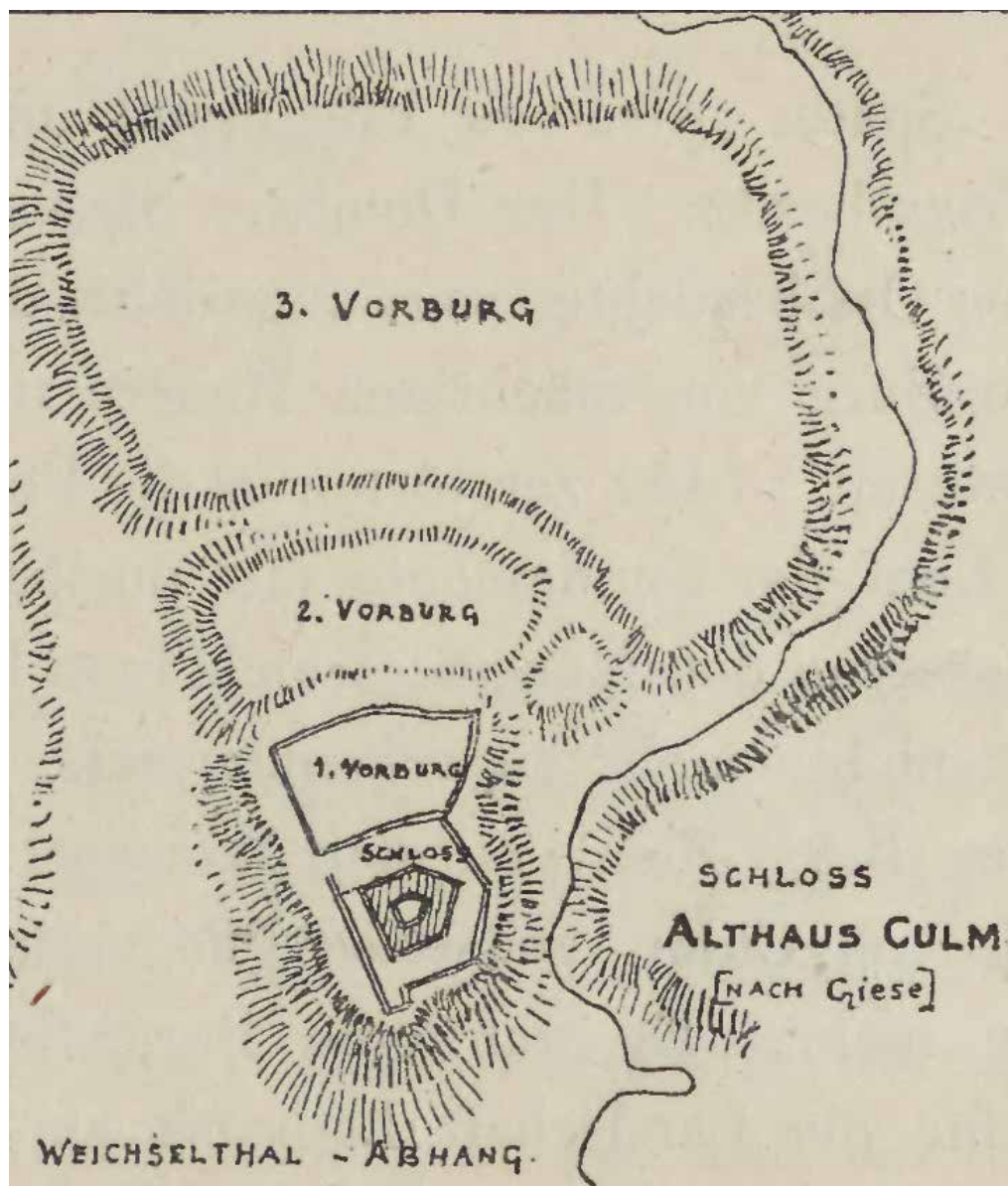
etapów budowy domu konwentu, analiza murów zachowanej piwnicy potwierdziła, że wzniesiono ją zgodnie ze standardowymi dla kaszteli w Prusach etapami, budując w pierwszej kolejności kurtynę obwodową, do której dowiązано w następnej kolejności od środka ściany skrzydeł (por. Wasik 2016, 322).

Starogród

Badania w Starogrodzie rozpoczęły się już w 2017 roku. Objęły wówczas zamek wysoki. Co tu istotne, dostarczyły dowodów, na słuszność słów kronikarza krzyżackiego Piotra z Dusburga, iż w Starogrodzie znajdował się zamek Chełmno (wówczas drewniano-ziemny), założony w 1232 roku przez Hermana Balka podczas wyprawy krzyżowej. Była to jedna z najstarszych warowni zakonu w Prusach (szerzej Wasik, Wiewióra 2018). Wyjaśnienie tej kwestii sprawiło, że tym bardziej intrygujące stało się rozwiązanie drugiej, wynikającej z przekazu kronikarskiego kwestii, a mianowicie pierwszej lokacji miasta Chełmna.

Chełmno było jednym z ważniejszych miast w średniowiecznych Prusach. Stanowiło jednak ośrodkiem wielokrotnie przenoszony (wliczając także osadę przedkolacyjną) i w obecnym miejscu zostało posadowione dopiero w połowie XIII wieku (Nowak 1968, 112). Pierwszy raz miasto lokowano i nadano mu prawa miejskie (wraz z Toruniem) wcześniej – w 1232/1233 roku⁴. Wystawiony w Chełmnie przywilej był szczególnie ważny, gdyż wykraczał poza zakres lokacji miejskiej i stał się podstawą prawa chełmińskiego, obejmującego Prusy. Natomiast Chełmno i Toruń były pierwszymi ośrodkami miejskimi lokowanymi w kształtowanym wówczas władztwie krzyżackim i stanowiły ważny czynnik wspomagający ugruntowanie nowego porządku (Czaja 2000, 47–49; Jasiński 1993, 97–105). Wedle wymienionej kroniki Piotra z Dusburga, Herman Balk miał, na terenie późniejszego Starogrodu, zbudować zarówno zamek, jak i miasto Chełmno (Piotr z Dusburga 2004, 49). Źródła historyczne są jednak niezgodne w kwestii translokacji miasta. Rysują się tu bowiem dwa poglądy. Według częściej obecnie przyjmowanego, bazującego na informacji zawartej w „Rocznikach Toruńskich” już w 1239 roku lokowano kolejne Chełmno na terenie Rybaków (przedmieścia współczesnego miasta), by w 1253 roku przenieść je w ostateczne – obecne miejsce (Jasiński 1982, 16; Annales 1866, 58). Natomiast według drugiej wersji, zgodnie z przekazem Piotra z Dusburga, miasto translokowano ze Starogrodu od razu na obecne miejsce w 1247 roku (Nowak 1987, 64; Piotr z Dusburga 2004, 83–84).

Lokalizacja pierwotnego ośrodka miejskiego, mimo długiej tradycji poszukiwań, była do niedawna niejasna i niepotwierdzona. Badaczom z końca XIX wieku znane były powyższe przekazy źródłowe, jednak podchodzili do nich z ostrożnością, wskazując ich niepewną wiarygodność. Nie negowali jednak pierwotnej lokacji Chełmna w Starogrodzie. Nie próbowali jednak wskazać dokładnego miejsca lokacji. Sytuację komplikował fakt, że, próbując pogodzić informacje odnośnie krzyżackiej lokacji Chełmna z obecnością przedkolacyjnego polskiego ośrodka kasztelańskiego, przyjmowali ich kontynuację w tym samym miejscu (Heise 1887, 27–28; Steinbrecht 1888, 14–15). W końcu lat 60. i na początku 70. XX wieku przeprowadzone zostały badania sondażowe w Starogrodzie jak i w Chełmnie, które miały rozwiązać problem lokalizacji zarówno wczesnośredniowiecznego ośrodka przedlokacyjnego, jak i rzucić nowe światło na problem translokacji. Zarówno w Starogrodzie, jak i Chełmnie nie stwierdzono wówczas osadnictwa, które można by łączyć z wczesnośredniowiecznym Chełmnom. Także w kwestii lokalizacji pierwszego miasta lokacyjnego nie wniosły one nowej wiedzy (Kola 1972, 104–109; 1974, 167–201). W tym samym czasie odkryto jednak, że wczesnośredniowieczna osada i gród Chełmno znajdują się na terenie obecnej wsi Kałdus, położonej między Starogrodem, a Chełmnom (Chudziak – Bojarski 2015, 85–86; Kola 1994, 85–93). Kwestia lokalizacji pierwszego miasta lokacyjnego z 1232/1233 roku pozostała jednak nierozwiązana. Sprawiało to, że pojawiały się głosy wręcz negujące

Obr. 12. Opublikowany przez Conrada Steinbrechta plan zamku w Starogrodzie według rysunku inżyniera Giese z lat 20. XIX wieku (Steinbrecht 1888). – **Abb. 12.** Plan der Burg in Starogrod, publiziert von Conrad Steinbrecht nach der Unterlagen von Ingenieur Gies aus den 20er Jahren des 19. Jahrhunderts (Steinbrecht 1888).

translokacje, wskazujące, że Chełmno od początku znajdowało się w obecnym miejscu (Mroczo 1974, 288–289).

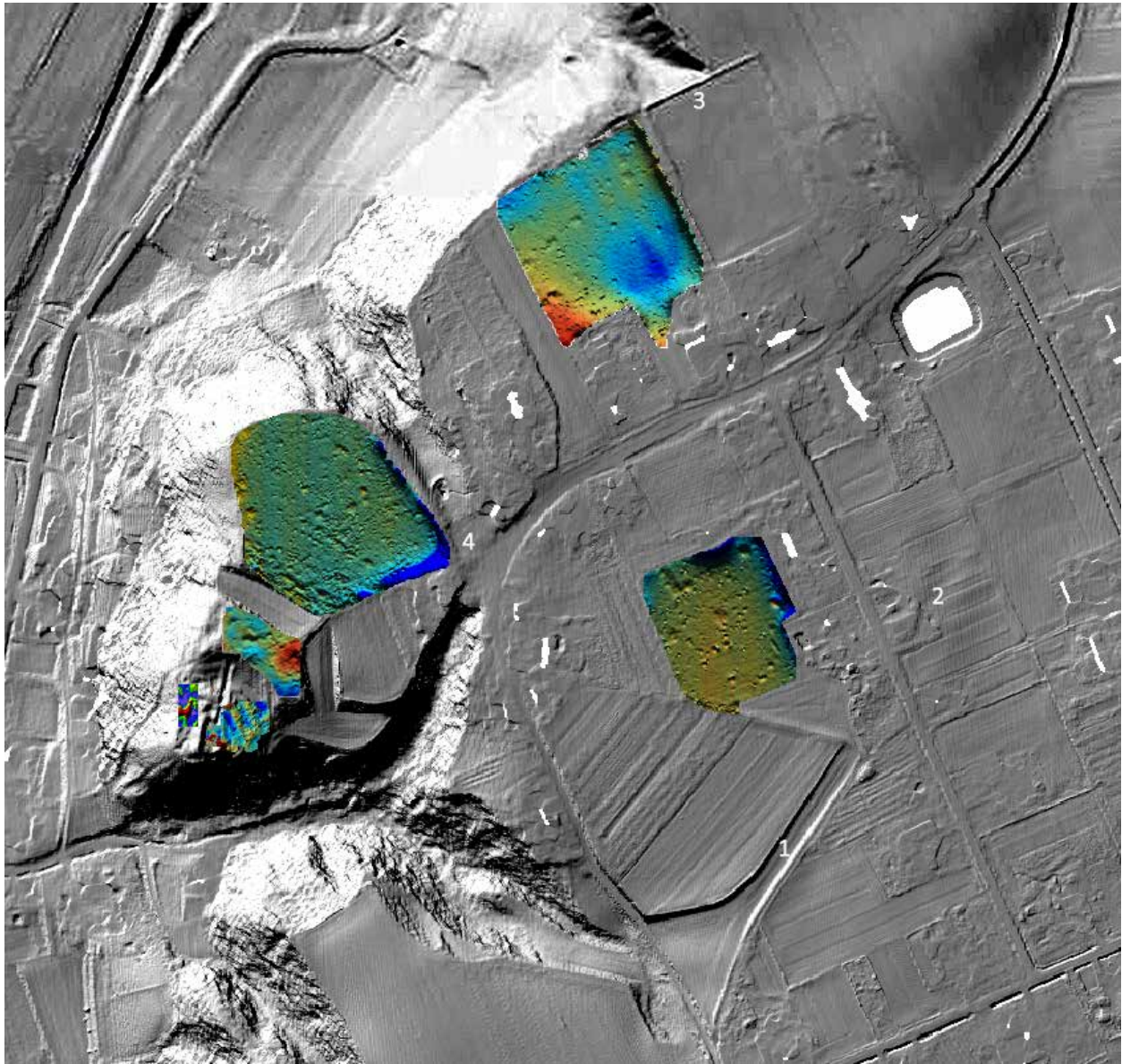
W tym miejscu należy poświęcić nieco uwagi zamkowi w Starogrodzie. Do niedawna wiedza, na temat rozebranej w końcu XVIII i początku XIX wieku budowli była enigmatyczna. Poza czytelnym w terenie układem fos przedzamczy i zamku wysokiego, jedynym źródłem ikonograficznym ukazującym formę zamku był plan, wykonany w latach 20. XIX wieku przez inżyniera Giese (obr. 12). Jego przerys opublikował Conrad Steinbrecht w 1888 roku (Steinbrecht 1888, 19). Szkic ten został wykonany jednak już po rozbiórce zamku, kiedy dostępne były jedynie jego pozostałości. Jest on ponadto mało precyzyjny, niewyskalowany i nie w pełni poprawnie oddaje proporcje głównych elementów. Jak się okazało nieprecyzyjność wymienionego planu z XIX wieku, a także jego interpretacja przez Conrada Steinbrechta, dość skutecznie skomplikowały próby

wskazania obszaru pierwszej lokacji miasta Chełmna. Badacz ten wskazał bowiem na owym szkicu, że zamek, poza głównym członem (zamkiem wysokim – domem konwentu), obejmował trzy przedzamcza. Piszący w tym samym okresie Johannes Heise nie był już tak jednoznaczny w interpretacji zaznaczonego przez Giesego, czwartego członu założenia, jako przedzamcza. Jego zdaniem był to obóz warowny krzyżowców (Heise 1887, 16–17). To wersja Steinbrechta przyjęła się jednak w literaturze⁵. Ponieważ jednak w terenie czytelne szczególnie dobrze są jedynie fosy położone na zachód od kościoła, rozgraniczające zamek wysoki i dwa przedzamcza, określenie lokalizacji, a tym bardziej zasięgu czwartego członu, sprawiało badaczom niejednokrotnie trudności. Jeżeli próbowano określić jego położenie, to wskazywano, że chodzi tu o bliżej niesprecyzowany teren wokół kościoła (Pabian – Rozyńkowski 1997, 104), a czasem próbowano „zmieścić” trzy przedzamcza, w obrębie dwóch⁶. Wszyscy traktowali jednak zgodnie ostatni człon jako przedzamcze. Jedynie Tomasz Torbus zwrócił uwagę na trzecie przedzamcze, jako na miejsce hipotetycznie przygotowane pod lokację miasta Chełmna (Torbus 1998, 70).

Właściwe rozpoznanie położenia i zasięgu czwartego członu założenia zamkowego z planu Giesego ułatwiły w znacznym stopniu powszechnie dostępne w ostatnich latach zdjęcia lotnicze i numeryczne hipsometryczne mapy terenu (LiDAR)⁷. Okazało się, że tzw. przedzamcze trzecie obejmuje znaczny obszar współczesnej wsi (obr. 13). Od południowego zachodu, zachodu i północy ograniczają je parowy i wysoka skarpa doliny Wisły oraz fosa przedzamcza II. Od wschodu i południa tzw. przedzamcze trzecie osłonięte było suchą fosą, której najbardziej obecnie czytelny odcinek znajduje się z tej ostatniej strony. Ma ona około 16–18 m szerokości, a jej dno jest płaskie i użytkowane jako pole uprawne. Znacznie słabiej czytelna jest na odcinku południowo-wschodnim (gdzie zakręca) i wschodnim, ale dostrzegalna jest na mapach hipsometrycznych LiDAR w postaci łagodnego zagłębienia. Natomiast odcinek północno-wschodni, przebiegający na północ od ulicy, po zachodniej stronie szkoły i dalej ku skarpie, istniał jeszcze w XX wieku, ale został zasypany podczas budowy boiska. Jest wyraźnie zaznaczony na wymienionych mapie Messtischblatt z 1906 roku. Na zdjęciach lotniczych⁸ rysuje się ponadto jego ślad w postaci wyróżnika wegetacyjnego na współczesnym boisku. Czytelne jest ponadto miejsce końca suchej fosy w postaci wklęśnięcia stoku na północnej skarpie doliny Wisły, tuż za wspomnianym boiskiem. Obszar tak wyznaczony jest wielki – obejmuje ponad 140 tys. m². Wzbudziło to uzasadnione wątpliwości, czy rzeczywiście należy go traktować jako część zamku (przedzamcze), gdyż normalnie przedzamcza zamków krzyżackich nie osiągały takich powierzchni. Wątpliwość tę podbudował fakt, że w źródłach pisanych przy zamku wymieniane są najwyżej dwa przedzamcza, a interesujący nas obszar zajmowała wieś z kościołem i folwark. Skłoniło to do wnioskowania, że trzeciego przedzamcza nie należy w rzeczywistości traktować jako takiego oraz części zamku, ale jako obszar pierwszej lokacji Chełmna, którego kontynuacją po translokacji była osada przyzamkowa – wieś (Wasik 2016, 268).

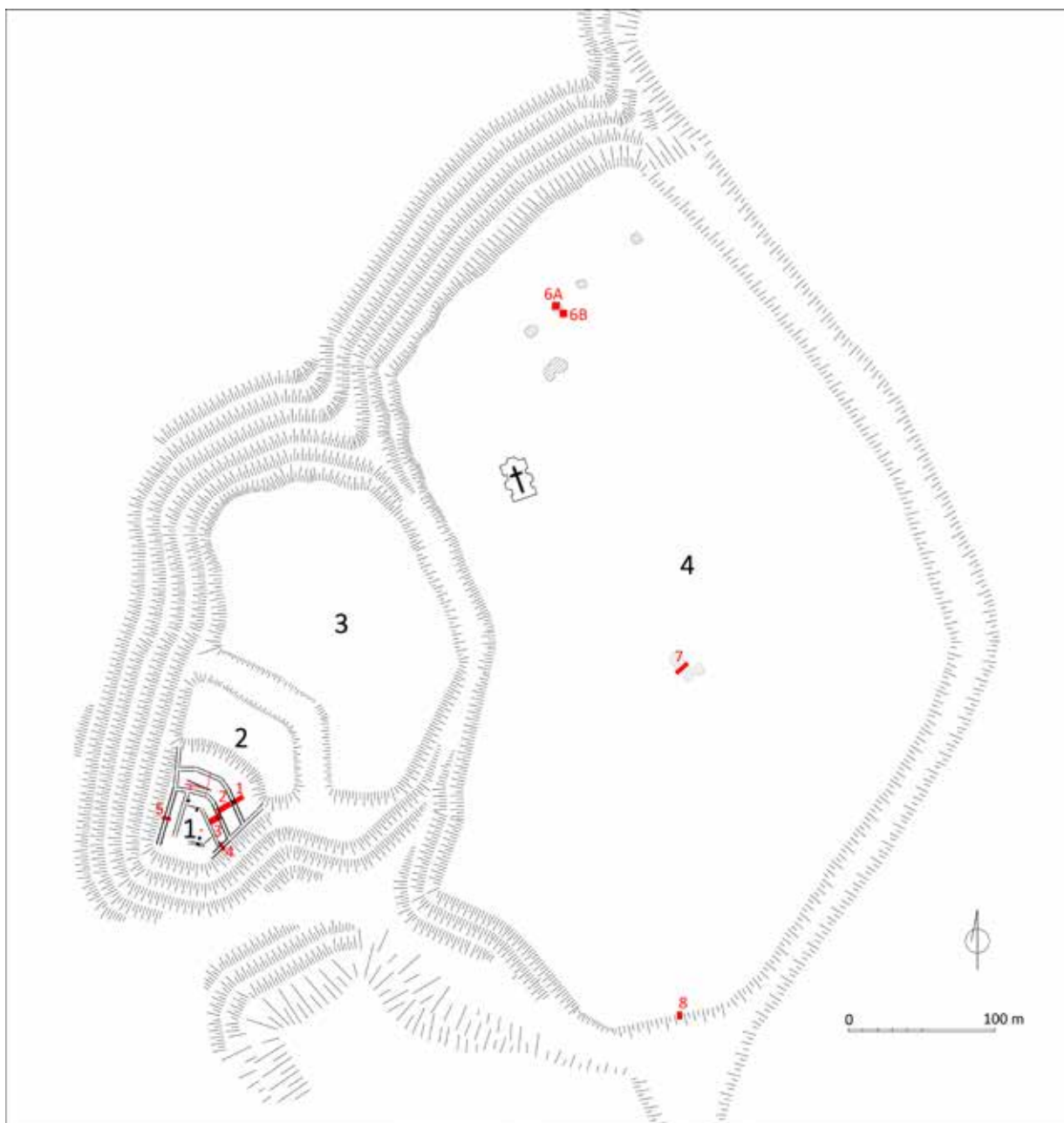
Weryfikację powyższych konkluzji umożliwiły badania, przeprowadzone w ramach projektu badawczego *Castra terrae culmensis* – na rubieży chrześcijańskiego świata. Skuteczne rozpoznanie terenu możliwe było w znacznej mierze dzięki badaniom geofizycznym, wykonanym w 2016 roku (Bogacki – Małkowski – Misiewicz 2016) (obr. 13). Efekty prospekcji powietrznej okazały się natomiast znikome. Przy wykorzystaniu ich wyników w 2018 roku przeprowadzone zostały badania archeologiczne na terenie tzw. trzeciego przedzamcza – interpretowanego obecnie jako miejsce lokacji pierwszego Chełmna. Dwa wykopy wytyczone zostały na ważniejszych wytypowanych anomaliach geofizycznych, a jeden nad stokiem fosy południowej (obr. 14).

W wykopie nad fosą (nr 8) odkryty został ślad po palisadzie (Przymorska-Sztuczka 2018, 19), a wykopie założonym w centralnej części wsi (nr 7) potwierdzone zostało, że wskazana anomalia to pozostałość podpiwniczego budynku z okresu pierwszej lokacji Chełmna (Cackowski 2018, 15–19). Najciekawsze i decydujące, w kwestii interpretacji tzw. trzeciego przedzamcza, jako

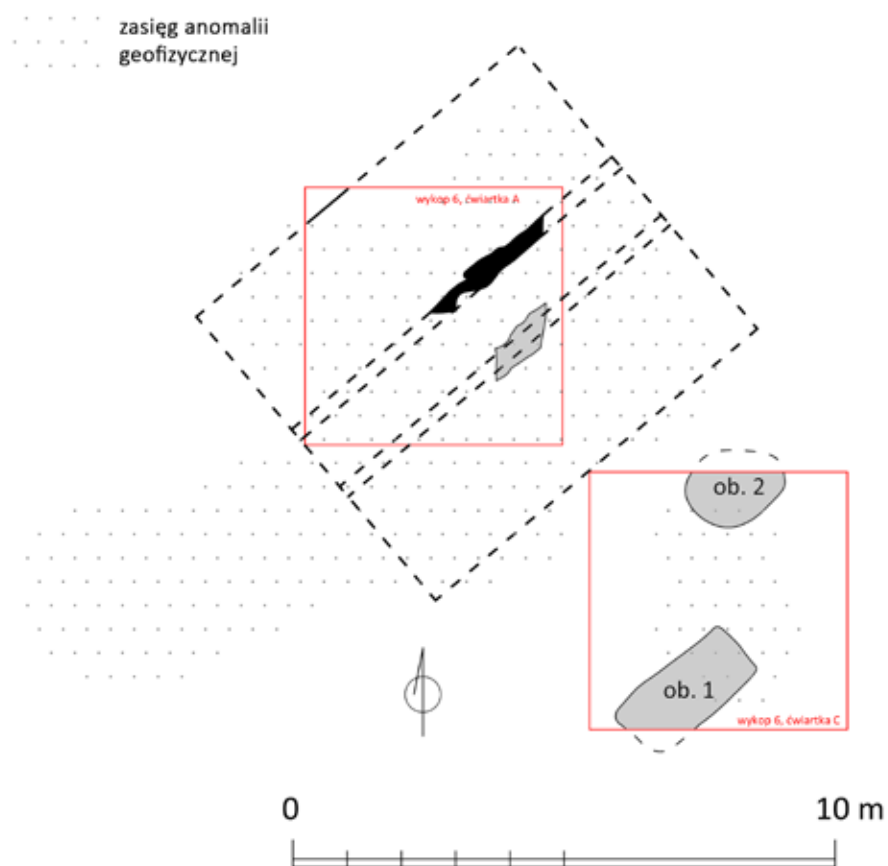
Obr. 13. Mapa hipsometryczna Starogrodu z naniesionymi wynikami badań geofizycznych: 1 – zachowany odcinek fosy południowej miasta lokacyjnego (tzw. przedzamcza III), 2 – ślad odcinka południowo-wschodniego, 3 – północno-wschodni kraniec fosy, 4 – fosa dzieląca obszar lokacji miasta od zamku (numeryczny model terenu wg danych programu ISOK, wyniki badań geofizycznych Bogacki, Małkowski, Misiewicz 2016). – *Abb. 13.* Die hypsometrische Karte von Starogrod mit der Ergebnisse der geophysikalischen Untersuchungen: 1 – erhaltener Teil des südlichen Graben der ersten Stadt (sog. Vorschloss III), 2 – Überbleibsel des südöstlichen Grabens, 3 – nordöstliche Endung des Grabens, 4 – Graben zwischen der ersten Stadt und Schloss (numerisches Geländemodell nach ISOK-Programmdaten, geophysikalische Messungsergebnisse Bogacki, Małkowski, Misiewicz 2016).

w rzeczywistości obszaru miasta, okazały się jednak badania geofizyczne i archeologiczne na polach w północnej części wsi (na północny wschód od kościoła, między gospodarstwami, a skarpą wiślaną). Stwierdzono tam przede wszystkim obecność rozmieszczonych po linii i w regularnych odstępach wyraźnych anomalii. Na jednej z nich wytyczony został wykop nr 6, składający się z dwóch części (6A i 6C – dwóch ćwiartek ara). W ćwiartce 6A stwierdzono, że owa anomalia to pozostałość drewnianego i podpiwniczzonego domu mieszkalnego, zbudowanego na rzucie krótkiego prostokąta (obr 15). W wykopie nie udało się, poza jedną, uchwycić linii jego ścian, ale

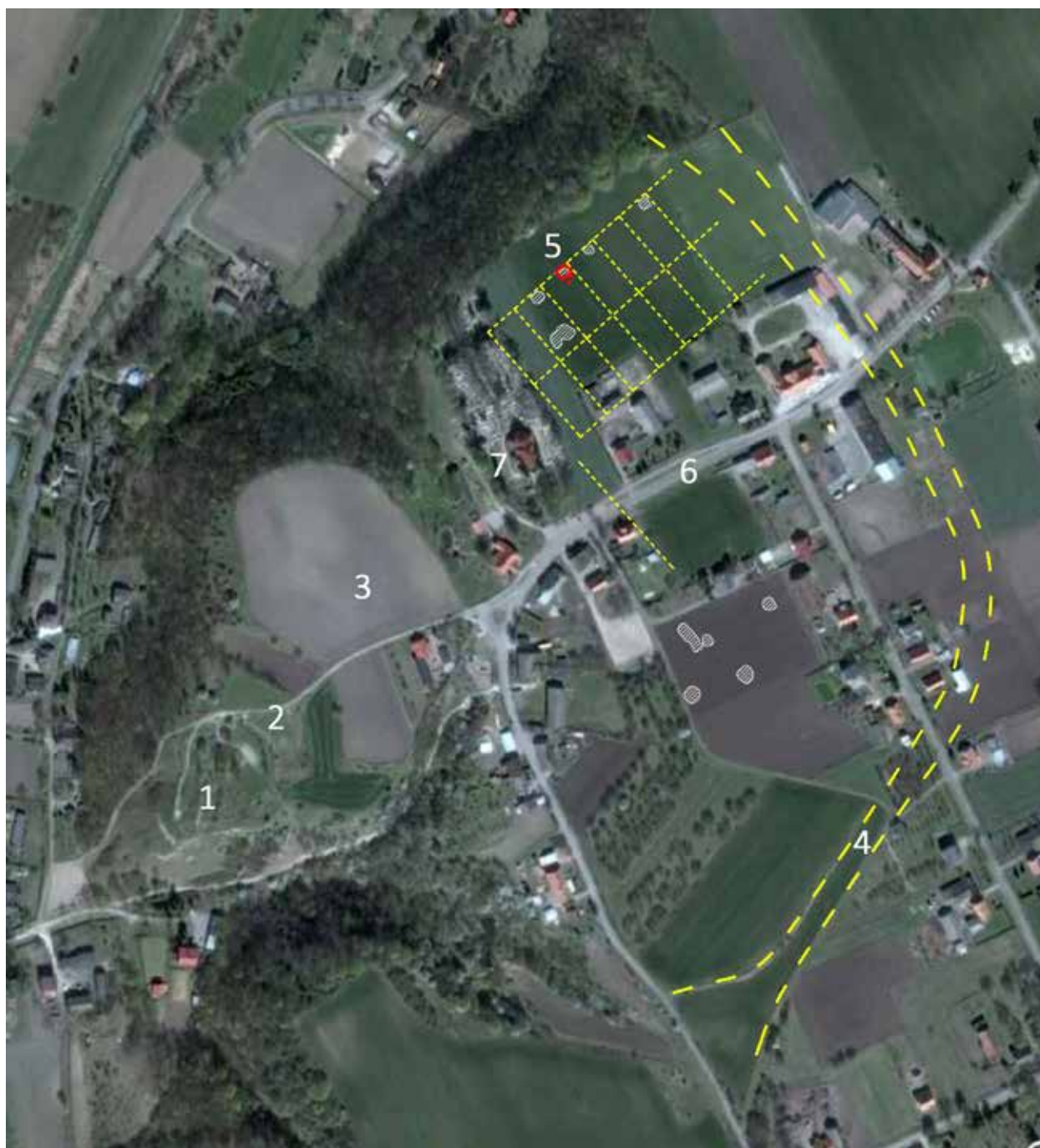
Obr. 14. Układ przestrzenny zamku i miasta Chełmna w Starogrodzie z zaznaczeniem wykopów badawczych z lat 2017–2018: 1 – zamek wysoki, 2 – przedzamcze I, 3 – przedzamcze II, 4 – teren miasta lokacyjnego. Rys. B. Wasik.
 – *Abb. 14.* Die räumliche Anordnung der Burg und der Stadt Chełmno in Starogrod mit Angaben von Forschungsausgrabungen in den Jahren 2017–2018: 1 – Hochschloss, 2 – Vorschloss I, 3 – Vorschloss II, 4 – Terrain der ersten Stadt. Zeichnung B. Wasik.

na podstawie zasięgu anomalii i faktu, że w sąsiedniej ćwiartce 6C znajdował się już teren poza owym budynkiem, szacować można jego wymiar na około 6,3–6,8×7,7–8,2 m. Po zewnętrznej stronie domu (ćwiartka 6C), znajdowały się natomiast dwa obiekty gospodarcze. W domu, jak i w obiektach zalegały fragmenty ceramiki naczyniowej o cechach tradycyjnych, potwierdzającej ich chronologię na czas istnienia pierwszego miasta Chełmna. Próbkę węgla datowaną metodą radiowęglową były zgodne z połączeniem relikwów z obiektem znanym ze źródeł pisanych, wzniesionym w latach 30-tych XIII wieku (1148AD (78.4%) 1255AD).

Obr. 15. Rzut pozostałości domu i sąsiednich obiektów gospodarczych odkrytych w wykopie nr 6 w Starogrodzie. Oprac. B. Wasik. – **Abb. 15.** Projektion der Überreste eines Hauses und benachbartes Wirtschaftsgebäude, die im Verlauf der Ausgrabung in der Sonde 6 gefunden wurden. Zeichnung B. Wasik.

Na miejski charakter zabudowy wskazuje ponadto jej forma oraz regularność. W domu i jednym z przyległych obiektów znajdowały się nadto, potwierdzające to, bogate znaleziska, jak fragmenty szklawionej ceramiki, świadczące o wysokim statusie mieszkańców, liczne przedmioty metalowe, jak noże, sprzączki, odważnik, ostroga itd. (Wasik 2018d, 23–25; 2018e, 7–14). Tym samym, także inne analogiczne, regularnie rozmieszczone w sąsiedztwie anomalie interpretować można jako podobne domy. Odkrycie obiektów gospodarczych po południowej stronie domu (obr. 15) pozwala stwierdzić ponadto, iż, ponieważ z tej strony znajduje się jego zaplecze, to domy owe stanowią północną (zewnątrzną) pierzeję bloku zabudowy przyrynkowej. Analiza metryczna wykazała, że budynki te rozmieszczone są co 0,5 sznura starej miary chełmińskiej, w której 1 stopa mierzy 31,3 cm⁹. Tyle też wynosi więc szerokość parceli (obr. 16). Jest to szczególnie istotne, ponieważ w świetle prawa chełmińskiego obowiązywać miała miara wrocławska, w której stopa wynosiła tyleż właśnie (Jasiński 1993, 99; 1999, 99; Zobołowicz 1966, 8). Tymczasem translokowane Chełmno wytyczono w połowie XIII wieku już nową miarą chełmińską (Zobołowicz 1966, 4, 7). Co do głębokości parceli, to standardowo była ona wielokrotnością jej szerokości lub połowy jej szerokości (Pudełko 1964b, 25). Analiza metryczna północnego obszaru lokacyjnego Starego Chełmna wykazuje, że za modułowe uznać tu należy miary 0,5 i 1 sznura (obr. 16). Na tej podstawie głębokość północnego bloku przyrynkowego, w obrębie którego mieszczą się rozpatrywane działki, określić można na 2 sznury, a wymiar jednej działki na 0,5×1 sznur. Potwierdza to lokalizacja placu kościelnego. Jak się przyjmuje, obecna, osiemnastowieczna budowla, jest

Obr. 16. Mapa Starogrodu z zaznaczeniem ważniejszych anomalii oraz parceli wielkości 0,5×1 sznur w północnym bloku zabudowy: 1 – zamek wysoki, 2 – przedzamcze I, 3 – przedzamcze II, 4 – zaznaczony przebieg fosy osłaniającej miasto lokacyjne od wschodu i południa, 5 – dom odkryty w wykopie nr 6, 6 – rejon rynku, 7 – kościół. Oprac. B. Wasik (podkład wg googlemaps.com). – **Abb. 16.** Karte von Starogród mit großen Anomalien und einem Grundstück von 0,5×1 Schnur im nördlichen Gebäudeblock: 1 – Hochburg, 2 – äußere Vorburg I, 3 – äußere Vorburg II, 4 – markierter Wassergraben, der die Stadt von Osten und Süden bedeckt, 5 – bei der Ausgrabung entdecktes Haus (Sonde 6), 6 – Marktgebiet, 7 – Kirche. Zeichnung B. Wasik (nach Unterlagen von googlemaps.com).

kontynuacją starej, średniowiecznej świątyni (KZS 1975, 122). Jego lokalizacja w obrębie obszaru lokacyjnego wpasowuje się ponadto dobrze w rejon, jaki powinien zajmować kościół parafialny, wzniesiony zgodnie ze standardami w narożnym bloku przyrynkowym (obr. 16). Tym samym

oszacować i wskazać można przebieg północnej krawędzi rynku oraz przybliżony jego zasięg od zachodu. Z pozostałych dwóch stron jego rozpiętości jednoznacznie wskazać na obecnym stanie badań nie można. Wracając do kwestii wielkości działki zwrócić należy uwagę, że rozpoznanie jej rozmiaru jest szczególnie istotne, gdyż stanowiła ona podstawowy moduł przy wytyczeniu rozplanowania miasta. Rozmiary bloków zabudowy i rynku były bowiem jej wielokrotnościami. Ważną zasadą było też, że miała równy wymiar, jeżeli nie w obrębie całego miasta to w określonych zespołach, np. blokach przyrynkowych (Pudełko 1964a, 25; 1964b, 8; Zobolewicz 1975, 244). Co jednak szczególnie ciekawe, w świetle analiz metrologicznych Chełmna i najstarszej części Starego Miasta Torunia, w tych translokowanych ośrodkach pierwotne parcele mierzyły, tak samo jak w Starym Chełmnie, 5×10 prętów. Z pewnością umyślnie powtórzono wymiar zastosowany w ośrodku pierwszej lokacji, mimo, że translokowane Chełmno wytyczono już nową miara chełmińską (Zobolewicz 1966, 7; 1975, 247, 249).

Komentarz

- ¹⁾ Projekt kierowany przez Marcina Wiewiórę z Instytutu Archeologii UMK w Toruniu (projekt badawczy 2bH 15 0078 83); finansowany w ramach grantu Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki – moduł Rozwój 2b.
- ²⁾ W zamkach krzyżackich murem parchamu nazywa się zewnętrzny, stanowiący jednocześnie, mur oporowy tarasu (por. Torbus 2014, 351).
- ³⁾ LiDAR z państwowej bazy programu ISOK, skaning z drona wykonany przez Mirona Bogackiego, Wiesława Małkowskiego i Krzysztofa Misiewicza oraz sporządzony przez Sebastiana Tyszkowskiego precyzyjny skaning naziemny przy wykorzystaniu impulsowego skanera naziemnego Riegl VZ-4000 oraz odbiornika GPS RTK Trimble R4.
- ⁴⁾ Dotąd przyjmowano, że przywilej chełmiński wystawiono 28. 12. 1233 roku. Badania Marca Löwner, który dowodzi, że wystawcą dokumentu był osobiście Herman von Salza, wskazują jednak, że nastąpiło to prawdopodobnie już 28.12.1232 roku. Wynika to z itinerariów wielkiego mistrza, jak i świadków dokumentu. Tym samym skorygować prawdopodobnie należy datę lokacji miast Chełmna i Torunia (Löwner 1998, 47–70).
- ⁵⁾ Wyróżnił się tu Bohdan Guerquin, pisząc o dwóch przedzamczach (Guerquin 1984, 292).
- ⁶⁾ Tak uczynił Jan Grześkowiak na karcie ewidencji stanowiska archeologicznego (AZP) jego autorstwa (w archiwum WUOZ w Toruniu), a także autor rzutu w publikacji Andrzeja Pabiana i Waldemara Rozynkowskiego (Pabian – Rozynkowski 1997, 104).
- ⁷⁾ Dostępne na geoportal.gov.pl.
- ⁸⁾ m. in. na mapie satelitarnej dostępnej na portalu google.com
- ⁹⁾ 1 pręt = 15 stóp; 1 sznur = 10 prętów; nieco młodsza nowa stopa chełmińska wynosi natomiast 28,8 cm (Herrmann 2007, 113).

Bibliografia

Wydanie źródeł historycznych

- Annales 1866: Franciscani Thorunensis Annales Prussici, 941–1410 (hrsg. V. E. Strehlke). In: *Scriptores rerum Prussicarum III* (hrsg. v. T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke). Leipzig.
- Lustracja, 1961: Lustracja województw malborskiego i chełmińskiego 1565 (S. Hoszowski ed.). Gdańsk.
- Piotr z Dusburga 2004: Piotr z Dusburga. Kronika ziem Pruskich (S. Wyszomirski translation, J. Wenta comments). Toruń.

Rękopisy i dokumentacja

- Bogacki, M. – Małkowski, W. – Misiewicz K. 2016: Sprawozdanie z I etapu badań nieinwazyjnych wykonanych w maju 2016 roku w ramach projektu NPRH „Castra Terrae Culmensis”. Maszynopis w Instytucie Archeologii UMK w Toruniu.
- Bogusz, A. 2018a: Wykop 2. In: Sprawozdanie z badań archeologiczno-architektonicznych zamku w Lipienku (stan. nr 1) przeprowadzonych w 2018 roku (Wasik, B. ed.). Dokumentacja w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Toruniu. Toruń, 15–16.
- Bogusz, A. 2018b: Wykop 6. In: Sprawozdanie z badań archeologiczno-architektonicznych zamku w Lipienku (stan. nr 1) przeprowadzonych w 2018 roku (Wasik, B. ed.). Dokumentacja w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Toruniu. Toruń, 20–21.
- Bogusz, A. – Roman, A. – Wasik, B. 2018: Wykop 1. In: Sprawozdanie z badań archeologiczno-architektonicznych zamku w Lipienku (stan. nr 1) przeprowadzonych w 2018 roku (Wasik, B. ed.). Dokumentacja w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Toruniu. Toruń, 8–15.
- Cackowski, K. 2018: Wykop 7. In: Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych na terenie pierwszego miasta lokacyjnego Chełmna w Starogrodzie w 2018 roku (Wasik, B. ed.). Dokumentacja w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Toruniu. Toruń, 15–19.
- Dołęgowska, M. 2018a: Wykop 3. In: Sprawozdanie z badań archeologiczno-architektonicznych zamku w Lipienku (stan. nr 1) przeprowadzonych w 2018 roku (Wasik, B. ed.). Dokumentacja w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Toruniu. Toruń, 16–17.
- Dołęgowska, M. 2018b: Wykop 5. In: Sprawozdanie z badań archeologiczno-architektonicznych zamku w Lipienku (stan. nr 1) przeprowadzonych w 2018 roku (Wasik, B. ed.). Dokumentacja w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Toruniu. Toruń, 19–20.
- Przymorska-Sztuczka, M. 2018: Wykop 8. In: Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych na terenie pierwszego miasta lokacyjnego Chełmna w Starogrodzie w 2018 roku (Wasik, B. ed.). Dokumentacja w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Toruniu. Toruń, 19.
- Wasik, B. 2018a: Odwierty. In: Sprawozdanie z badań archeologiczno-architektonicznych zamku w Lipienku (stan. nr 1) przeprowadzonych w 2018 roku (Wasik, B. ed.). Dokumentacja w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Toruniu. Toruń, 37–43.
- Wasik, B. 2018b: Technika budowy zamku. In: Sprawozdanie z badań archeologiczno-architektonicznych zamku w Lipienku (stan. nr 1) przeprowadzonych w 2018 roku (Wasik, B. ed.). Dokumentacja w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Toruniu. Toruń, 43–48.
- Wasik, B. 2018c: Układ przestrzenny i fazy funkcjonowania zamku. In: Sprawozdanie z badań archeologiczno-architektonicznych zamku w Lipienku (stan. nr 1) przeprowadzonych w 2018 roku (Wasik, B. ed.). Dokumentacja w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Toruniu. Toruń, 43–48.
- Wasik, B. 2018d: Układ przestrzenny i zabudowa Starego Chełmna. In: Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych na terenie pierwszego miasta lokacyjnego Chełmna w Starogrodzie w 2018 roku (Wasik, B. ed.). Dokumentacja w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Toruniu. Toruń, 23–25.
- Wasik, B. 2018e: Wykop 6. In: Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych na terenie pierwszego miasta lokacyjnego Chełmna w Starogrodzie w 2018 roku (Wasik, B. ed.). Dokumentacja w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Toruniu. Toruń, 7–14.
- Wasik, B. 2018c: Wykop 4. In: Sprawozdanie z badań archeologiczno-architektonicznych zamku w Lipienku (stan. nr 1) przeprowadzonych w 2018 roku (Wasik, B. ed.). Dokumentacja w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Toruniu. Toruń, 17–18.

Literatura

- Bojarski, J. 1994: Lipienek, gm. Lisewo. In: Wczesnośredniowieczne grodziska ziemi chełmińskiej. Katalog źródeł (J. Chudziakowa ed.). Toruń, 99–102.
- Chudziak, W. – Bojarski, J. 1994: Chełmno i Toruń. Początki miast na ziemi chełmińskiej. In: *Archaeologia Historica Polona* (J. Chudziakowa ed.) 23, 83–105.
- Czaja, R. 2000: Miasta i ich posiadłości ziemskie w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach. In: *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Podziały administracyjne i kościelne od XIII do XVI wieku* (Z. H. Nowak ed.). Toruń, 45–65.
- Domańska, H. 1971: Proces modernizacji średniowiecznych zamków z terenu dawnego państwa krzyżackiego w XV–XVIII wieku. *Studia i Materiały do Historii Wojskowości* 17/2, 3–35.
- Guerquin, B. 1984: *Zamki w Polsce*. Warszawa.
- Heise, J. 1887: *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Westpreussen. H. V: Der Kreis Kulm*. Danzig.
- Herrmann, Ch. 2007: *Mittelalterliche Architektur im Preussenland. Untersuchungen zur Frage der Kunstlandschaft und Geographie*. Petersberg-Olsztyn.
- Jasiński, T. 1982: *Przedmieścia średniowiecznego Torunia i Chełmna*. Poznań.
- Jasiński, T. 1993: Die Rolle des Deutschen Ordens bei der Städtegründung in Preußen im 13. Jahrhundert. In: *Stadt Und Orden. Das Verhältnis des Deutschen Ordens zu den Städten in Livland, Preußen und im Deutschen Reich. Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens* 44 (V. U. Arnold hrsg.). Marburg, 94–111.
- Jóźwiak, S. 1997: Powstanie i rozwój struktury administracyjno terytorialnej zakonu krzyżackiego na Kujawach i ziemi chełmińskiej w latach 1246–1343. Toruń.
- Jasiński, T. 1999: Toruń XIII–XIV wieku – lokacja miast toruńskich i początki ich rozwoju (1231–około 1350). In: *Historia Torunia 1: W czasach średniowiecza (do roku 1454)* (J. Chudziakowa, T. Jasiński, J. Tandecki, A. Tomczak ed.). Toruń, 100–166.
- KZS 1975: *Katalog zabytków sztuki w Polsce XI: Województwo bydgoskie 4* (T. Chrzanowski i M. Kornecki ed.): Dawny powiat chełmiński. Warszawa.
- Kola, A. 1994: Kałdus, gm. Chełmno. In: *Wczesnośredniowieczne grodziska ziemi chełmińskiej. Katalog źródeł* (J. Chudziakowa ed.). Toruń, 85–93.
- Kola, A. 1972: Sprawozdanie z badań sondażowych przeprowadzonych w Chełmnie i Starogrodzie, powiat Chełmno, w latach 1968–1969. In: *Komunikaty Archeologiczne. Badania archeologiczne na terenie województwa bydgoskiego w latach 1968–1969*. Bydgoszcz, 104–109.
- Kola, A. 1974: Wyniki badań archeologiczno-sondażowych i ratowniczych przeprowadzonych na terenie Chełmna i Starogrodu, pow. Chełmno w latach 1969–1970. *Acta Universitatis Nicolai Copernici: Archeologia* 4, 167–201.
- Kozaczewski, T. 1995: *Wiejskie kościoły parafialne XIII wieku na Śląsku (miejscowości A–G)*, Wrocław.
- Löwner, M. 1998: *Die Einrichtung von Verwaltungsstrukturen in Preussen durch den Deutschen Orden bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts*. Wiesbaden.
- Mroczo, T. 1974: Ruch budowlany na ziemi chełmińskiej w XIII i XIV wieku. In: *Sztuka i ideologia XIII wieku. Materiały Sympozjum Komitetu Nauk Sztuce Polskiej Akademii Nauk*. Warszawa 5 i 6 IV 1971 (P. Skubiszewski ed.). Warszawa – Wrocław, 281–332.
- Nowak, Z. 1968: *Dzieje Chełmna do końca XVIII wieku*. In: *Dzieje Chełmna i jego regionu. Zarys monograficzny* (M. Biskup ed.). Toruń, 109–181.
- Nowak, Z. H. 1987: *Dzieje Chełmna do końca XVIII w.* In: *Dzieje Chełmna. Zarys monograficzny* (M. Biskup ed.). Warszawa – Poznań – Toruń, 63–128.

- Pabian, A. – Rozynkowski W. 1997: Zamki krzyżackie na ziemi chełmińskiej. Toruń.
- Pudęłko, J. 1964a: Działka lokacyjna w strukturze przestrzennej średniowiecznych miast śląskich XIII wieku. *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki* IX/2, 115–137.
- Pudęłko, J. 1964b: Próba pomiarowej metody badania planów niektórych miast średniowiecznych w oparciu o zagadnienia działki. *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki* IX/1, 3–27.
- Steinbrecht, C. 1888: *Die Baukunst des Deutschen Ritterordens in Preussen II. Preussen zur Zeit der Landmeister*, Berlin.
- Torbus, T. 1998: *Die Konventsburgen in Deutschordensland Preussen*. München – Oldenbourg 1998.
- Torbus, T. 2014: *Zamki konwentualne państwa krzyżackiego w Prusach*. Gdańsk.
- Wasik, B. 2013: Zamek w Lipienku na ziemi chełmińskiej. *Rocznik Grudziądzki* 21, 51–74.
- Wasik, B. 2015: Zamki pokrzyżackie w województwie chełmińskim w czasach Rzeczypospolitej Obojga Narodów. *Wiadomości Konserwatorskie* 41, 20–35.
- Wasik, B. 2016: *Budownictwo zamkowe na ziemi chełmińskiej (od XIII do XV wieku)*. Toruń.
- Wasik, B. 2018: The beginnings of castles in the Teutonic Knights' state in Prussia. *Castelloologica bohemia* 18, 167–190.
- Wasik, B. – Wiewióra, M. 2015: Castle building techniques in the Teutonic Order's State in Prussia based on examples of selected convent houses in the Chełmno Land, in the light of recent studies. *Castelloologica bohemia* 15, 74–93.
- Wiewióra, M. – Wasik, B. 2018: *Castra terrae culmensis – wyniki nowych badań zamków ziemi chełmińskiej (Starogrod i Unisław)*. *Castelloologica bohemia* 18, 191–201.
- Zobolewicz, J. 1966: Rozplanowanie i zabudowa średniowiecznego Chełmna. In: *Komunikaty na sesje naukową poświęconą dziejom sztuki Pomorza, zorganizowaną w pięćsetlecie pokoju toruńskiego*. Toruń, 3–9.
- Zobolewicz, J. 1975: Rozplanowanie Starego Miasta w Toruniu w świetle analizy metrologicznej. *Rocznik Toruński* 10, 239–257.

Bogusz Wasik – Marcin Wiewióra: Lipienek i Starogrod – die Ergebnisse der archäologisch-architektonischen Erforschungen aus dem Jahre 2018

Der Beitrag präsentiert die Ergebnisse der Erforschung der Burg in Lipienek und der sog. dritten Vorburg in Starogrod, die im Rahmen des Forschungsprojektes *Castra terrae culmensis* – na rubieży chrześcijańskiego świata durchgeführt wurden. Die Beiden Orte liegen in Terra Culmiensis, auf dem Gebiet des ehemaligen Deutschordensstaates. Der Burg in Lipienek wurde vom Anfang an als eine Burg mit der regelmäßigen Form gebaut (Kastell). Die Forschungen bestätigen, dass die erste Bauphase dem allgemein benutzten Praktik entspricht – die ursprüngliche Bau war nur aus Holz und Erde. Im Rahmen der Forschungsarbeiten wurde auch eine neue Vermessung der Burg gemacht.

Die Forschungen in Starogrod bestätigen, dass die dritte Vorburg, bzw. Teil, der bisher als die dritte Vorburg bezeichnet wurde, gehört zu dem ersten Gründung der Stadt Chelmno. Es war um eine aus den zwei sicher lokalisierten Städten, die kurz nach dem Einzug der Kreuzritter im 13. Jahrhundert gegründet wurde.

Motte-and-Bailey Castles and Problems With Dating Their Origins in Poland¹

Anna Marciniak-Kajzer

Hrady typu motte a problémy s datováním jejich počátků v Polsku

Abstrakt: Článek se zabývá datováním objektů typu motte, které byly na základě dosavadních archeologických výzkumů považovány za nejstarší v Polsku. Na základě nově provedených testů radiokarbonové metody datování byla potvrzena datace do 13. století pouze u dvou objektů z devíti zkoumaných.

Motte structures pose interpretive problems for researchers in various European countries. Generally, it is believed that they were created by Vikings. However, this is the only matter that all scholars agree on. Some researchers think that the people inhabiting the northern coasts of today's France and Spain began to erect settlements on mounds in order to repulse the Viking invasion, while others believe that it was the Vikings who popularised such structures throughout Europe. The latter view is frequently questioned on account of the fact that they appeared in Scandinavia in a relatively late period, i. e. in the 12th century. So far, it has been commonly accepted that motte-and-bailey castles first appeared in France, where they are dated to the 10th century. However, this view is also not without controversy. Attention should be given to the fact that in France, buildings appearing on mounds in most cases constituted the second phase of structures existing there earlier. Moreover, the dating of archaeological sites based on the analysis of pottery is frequently not imprecise. A good example of this is the Doue-la-Fontaine site, which dates back to the Carolingian Age; however, the artificial mound only appeared there in the 11th century (Boüard 1974, 11).

An interesting view was put forward by B. K. Davison, who thought that before the British Isles were conquered by the Normans in 1066, there were no typical motte-and-bailey castles in northern France. He concluded that these structures were created as an adjustment to the difficult conditions directly after the conquest of the British Isles in order to guarantee the safety of the invaders as soon as possible (Davison 1967, 205, 207; 1969, 37–47). Thus, they can be called 'colonising castles'. This author also drew attention to another significant issue. The conquest was successful mostly because the Normans used well-armed cavalry against the Anglo-Saxon infantry. This is why it was so important to protect horses and create a safe place for them, where they could be kept before other battles. Thus, it was suggested that a fortified courtyard was built first, and only then an artificial mound and a defensive settlement were erected.

Similar conclusions were reached by J. R. Kenyon (Kenyon 1990, 7–8), who identified another problem. What were the structures with artificial mounds that lacked bailey courtyards? He suggests two answers: they were either ‘observation posts’ or unfinished structures (Kenyon 1990, 4). I propose that there is one more possibility, i.e. that there has been a lack of research hitherto or that current knowledge on the topic is insufficient.

From the 11th to the 13th century and regardless of the side of the English Channel they were on, these early defensive structures spread from regions considered to be the cradle of motte-and-bailey castles nearly throughout Europe, with the exception of its eastern and western peripheries. They reached Poland from the west through the territories of today’s Czech Republic and Germany.

Despite nearly half a century of research into motte-and-bailey castles in Poland, many questions remain unanswered. The latest and excellent work concerning this issue (Nowakowski) also contains many questions and research premises. Therefore, it would be useful to sum up the things we still do not know about these structures. We have no certainty concerning their origin. B.K. Davison’s thesis about their being a Norman colonisation ‘invention’ is still under discussion and there are no early mottes in northern France with certain dating. We also know little about the earliest castles of this type on the territory of Poland. There is still no absolute dating that could determine more precisely how early they appeared in our country.

Having received a research grant from the National Science Centre [OPUS 2013/09/B/HS3/03572] Dating the First Private Fortifications in Medieval Poland, I attempted to verify the dating of several sites considered to be the oldest, i.e. dated to the 13th century. It should be emphasised that such a chronology was determined by researchers based on pottery and other artefacts excavated.

The structures selected for research were typical – conical mounds surrounded by moats. Thanks to the information gathered as part of a literature survey, we selected sites where it would be possible to find wood or other organic materials, which we tried to infer based on reports from previous studies.

The final list of sites was as follows: three sites located in the Mazovia Province: Kiełbów Stary, Stara Błotnica District, Orszymowo, Mała Wieś District, and Wilkanowo (formerly Nakwasin), also located in the Mała Wieś District. Two sites are located in the Łódź Province: Witów, Burzenin District, and Małków, Warta District. The work was also carried out in Sędziszów (today located in the village of Piła) in the Świętokrzyskie Province; in Piekary, Dobra District, Greater Poland Province; and in Szczekociny, Silesia Province. An extensive report on excavations at these sites has already been published (Marciniak-Kajzer 2018).

We started our research by collecting a full bibliography and all archival documentation of earlier archaeological work that was available. Unfortunately, there are no full studies for all the sites selected. The following stage involved drawing up site and height guidelines. New geodetic surveys showed changes in the state of preservation of the structures in question. Unfortunately, most of them show traces of gradual disintegration.

A series of boreholes were drilled with geodetic drills at each of the sites. The drilling results helped us select places for excavations, which were conducted in 2014 and 2015.

The results of this repeated research provoke several reflections. Most of all, it was observed that despite the fact that the sites had been protected, they were slowly disintegrating. In the case of Kiełbów and Sędziszów, the problem was digging of illegal waste dumps. In Szczekociny, the sites were surrounded by fish ponds, which destroyed a part of the moat, just like in Wilkanów, where the creation of a storage reservoir damaged the original hydrological system. Here one can

Fig. 1. Map of sites mentioned in the text. – *Abb 1. Die Karte der im Beitrag erwähnten Lokalitäten.*

suggest that the extent of archaeological sites that are officially registered should be determined more broadly. In the case of gords with a distinct land form, the boundaries usually do not go far beyond the moat or an embankment. Thus, we do not protect the potential supply bases, the remains of which are invisible on the surface and can only be found in the course of field work, for which there are usually no resources.

The second reflection concerns research documentation, which is of crucial significance for repeat excavations. I do not wish to review previous researchers; however, lack of professionalism in the drawing up of plans and, in particular, their low level of accuracy can result in a waste of time and resources. This is exactly what happened in the case of the gord in Kielbów Stary, where the first excavation was made in the same place as the old one, which was probably carried out in 1965 and was incorrectly marked on the contour plan. On the next site, we undertook research that was sparked by mentions of a large amount of charcoal there. Unfortunately, it turned out that these were trace amounts deposited in layers directly under the topsoil, which could not be used for dating analysis.

Two of the studied sites are located not far from one another: Orszymowo is just under 3 km away from Wilkanowo. Both sites were studied at the end of the 1960s by W. Szymański. The available documentation of this research is very good. Considering the far poorer technical possibilities of the time, its precision is amazing. Our observations fully confirmed the data from the report on the previous research.

In Orszymowo, just like our predecessor (Szymański 1966; 1968), we discovered the relics of a wooden cottage with its wall beams completely burnt down but its floor preserved. We took samples of them for ^{14}C analysis. In nearby Wilkanowo, however, the discoveries were nowhere near as spectacular (Szymański 1968). Under the topsoil, there was a heap of large lumps of burnt pugging. Its colour ranged from bright red and brick-red to cherry, which suggests that the temperature of the fire that baked the clay was very high. This was further indicated by the lack of charcoal from the wall structures, which most probably burnt down completely. Also the few fragments of ceramics that were found bore traces of strong repeat firing. However, the observations that were made suggested that the burnt wood had initially been placed on stones located underneath it. Small traces of charcoal were collected from this level for carbon dating.

The analysis of samples from Orszymowo confirmed the dating of the building to the 13th century, as proposed by W. Szymański (1966; 1968). On the other hand, the dates determined for Wilkanowo are difficult to interpret. Based on standard calibration, the first dating wholly indicated modern times. The second sample could be dated to the 15th century (with a probability of 91 %). However, this dating is controversial, as Wilkanowo and Orszymowo are sites that are only a few kilometres apart. The ceramic materials excavated seemed very similar, which was why the sites were also dated to the 13th century after the first research (Szymański 1968). Further research is necessary to solve this problem.

Another site we studied was the mound in Małków. The data gathered during the exploration of the excavation confirmed the 1937 observations of G. Leńczyk, who discovered relics of a wooden structure destroyed in a fire; however, we did not manage to find the traces of 'a fence on the embankment' suggested in the publication (Leńczyk 1937). The ^{14}C analysis results confirmed the proposed dating to the 13th century.

Subsequently, we explored the mound in Witów, where Janina Kamińska conducted excavations in 1964. At the time, it was established that there had been a cellar-less wooden structure on the mound that had been burnt, leaving remains of charcoal and pugging. Unfortunately, in this case the data provided in the publication was not fully confirmed by our observations. Moreover, the field documentation we were able to obtain was not complete, as plans were missing. We only had access to a field book. We noted some differences between the records in the field book and the figures in the publication. This must have been a mistake, perhaps made by the author of the figures. In the published version, there are some categorical statements about a layer of charcoal a few centimetres thick and a 'hard, fired cover of brown clay' (Kamińska, Golczyńska 1970, 162), whereas the field book indicates that the stratigraphy observed was 'fainter' and the traces were

not so obvious. Our observations were closer to the notes from the field book. However, it cannot be ruled out that the authors found a completely different stratigraphic layout in their excavation. Unfortunately, we were unable to collect any samples for tests.

In Kiełbów Stary, research was conducted twice. In 1965, excavations were carried out by Zygmunt Włodzimierz Pyzik; verification work was subsequently headed by Grzegorz Kotkowski in 1978/1979. The plan from 1965 comes from a publication by Pyzik (Pyzik 1970), but it was drawn using a local coordinate system and the lack of any reference points made it impossible to use it to fully coordinate it with the plan we made. In the excavation, we found relics of the burnt wooden walls of a house and a fragment of the floor lying on rather loosely spread stones. We did not confirm the observation of Z. W. Pyzik, who concluded that it was a two-stage structure. We excluded the existence of a house of considerable dimensions (6x11.5 m) there. As our observations suggested, there were probably at least two (or even more) houses there standing around a central courtyard, which is not very frequent in the case of motte-and-bailey castles. We took samples of charcoal for tests and dated them to the 14th century.

Another site where we conducted verification research was the settlement in Piekary. The excavations in 1978/1979 were conducted there by employees of the Museum in Konin. Unfortunately, documentation of this research was only partially preserved. We drew information from the MA thesis of Jerzy Rybacki (Rybacki 1984), who used field documentation. The contour plan indicated that three large excavations covered virtually the whole plateau of the mound, because it was noted that wooden elements had been preserved in the moat at the base of the cone. This was where we carried out our excavations and collected samples of wood from the stilts at the base of the mound. The results obtained allowed us to date the operation of the settlement to the 15th century.

The research in Sędziszów was the most disappointing. According to the report on the excavations carried out there by Z.W. Pyzik in 1980, 'deposits of charcoal and pugging' (Pyzik 1989) were found in the layers on the mound culmination. Unfortunately, despite a dense grid of drills and excavations, we failed to find any historical materials or organic remains that could be used for dating.

The last of the sites we studied was a small motte in Szczekociny. There is no documentation of the excavations carried out by Z. W. Pyzik in 1969 except for a brief note in *Informator Archeologiczny* (Pyzik 1969). The site area has been considerably damaged by numerous excavations. Some of them are probably traces of the four excavations from 1969. In our excavation, we discovered cultural layers that may indicate two stages of occupancy of the area, with the first one ending in a fire. However, as the pottery shards form a rather homogeneous collection, it can be inferred that there was no large gap between the two periods of occupancy of the site.

The excavations in Witów and Sędziszów revealed no materials that could be used for dating analysis.

Conclusions

We managed to collect samples for dating analysis at six out of the eight sites where excavations were carried out. For these sites, a series of dating analyses were performed, with four results for Kiełbów Stary and Małków, six for Piekary, five for Szczekociny, as many as nine dates for Orszymowo, and only two for Wilkanowo.

Dating results that confirmed the existence in the 13th century were only obtained in the case of two sites: Małków and Orszymowo. Two other sites – Szczekociny and Kiełbów Stary – can be dated to the 14th century, while materials from Piekary can be dated to the 15th century. In the case of Wilkanowo, based on standard calibration the dating fully indicated modern times. However, one of the samples could be dated to the 15th century (with a probability of 91 %).

According to the original programme of the grant, thermoluminescence dating was to be a significant method for determining absolute dates. Regrettably, during the initial stage of the grant implementation, the researcher running the laboratory offering TL testing for archaeological purposes died. Thus, the samples were sent to a different laboratory. Unfortunately, the accuracy of the results is unacceptable from an archaeological perspective.

On account of these aforementioned problems with thermoluminescence dating, we obtained funds from the University of Łódź and opened a Thermoluminescence Dating Laboratory at the Institute of Archaeology of the University of Łódź.

Based on the information above, some conclusions can be drawn. Research practice has shown that only digging test pits in order to take samples is not always effective. Much depends on documentation from previous research. We faced several problems. Firstly, the site and height guidelines of the sites that were prepared a few decades ago usually used a local coordinate system, which means that they did not refer to geodetic coordinates. As there were frequently no distinct permanent elements that could be preserved until today, their coordination with new plans was not always possible. This made it difficult to choose the excavation location so that it did not overlap with the previous excavations and so that the place selected based on previous research offered an opportunity to discover cultural layers that might include organic remains necessary for analysis. In such a situation, obtaining good results for 6 out of 8 sites explored should be considered a success. However, true progress in this respect can only be ensured by new dating methods such as thermoluminescence. Ceramic artefacts needed for such analysis are present virtually at every site and are much easier to find.

It can be said that the attempt to verify the dating of the earliest defensive settlements was partially successful. Only two of the sites analysed can be considered to be structures from the 13th century, which confirms that such early dating can be correct and that lords in the territory of Poland built motte-and-bailey castles as early as in the 13th century.

The other conclusion from the research conducted is rather pessimistic: the dating of most sites ('conical' hillforts) should be verified. Thus, one should be very careful when using this dating data in settlement studies. We know perfectly well that traditional methods for dating archaeological artefacts are not precise enough for contemporary science. Greater emphasis should be placed on collecting samples for dating and on ensuring appropriate funding for laboratory tests. Everyone would probably agree that this is particularly important with regard to the Late Middle Ages. Written records do not contain data we could use to recreate the process of the construction of the earliest knights' courts, and this is of crucial significance for the reconstruction of the settlement network and the method of managing large landed estates in the Middle Ages. In this case, archaeology is a science that can offer new and decisive data.

References

¹⁾ Paper prepared under a project funded by the National Science Centre (OPUS 2013/09/B/HS3/03572).

Bibliography

- Boüard, M. 1973–1974: De l'aula au donjon, les fouilles de la motte de la Chapelle à Doué-la Fontaine (X^e – XIe siècle). *Archéologie Médiévale* 3–4, 5–110.
- Davison, B. K. 1967: The origins of the castle in England. *Archaeological Journal* 124, 202–211.
- Davison, B. K. 1969: Early earthwork castles: a new model. *Château Gaillard* 3, 37–47.
- Kamińska, J. – Golczyńska, A. 1970: Kopiec w Witowie. In: J. Kamińska (ed.), *Rozwój osadnictwa w rejonie Burzenina nad Wartą VI–XIV w. Włocławek*, Wrocław, 162–165.
- Kenyon, J. R. 1990: *Medieval fortifications*. Leicester.
- Leńczyk, G. 1937: Kopce historyczne w powiecie sieradzkim. *Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności* 42/8, 229–231.
- Marciniak-Kajzer, A. 2018: Czy rzeczywiście najstarsze – weryfikacyjne badania grodzisk stożkowatych, *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Archaeologica* 33, 93–111.
- Nowakowski, D. 2017: *Śląskie obiekty typu motte. Studium archeologiczno-historyczne*. Wrocław.
- Pyzik, Z. W. 1969: Szczekociny, pow. Włoszczowa. *Informator Archeologiczny. Badania*, 396.
- Pyzik, Z. W. 1970: Grodzisko stożkowane w Kiełbowie Starym, pow. Białobrzegi. *Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego* 6, 461–485.
- Rybacki, J. 1984: *Grodziska stożkowane w Woli Piekarskiej i Piekarach nad środkową Wartą*. Poznań (master thesis).
- Szymański, W. 1966: Sprawozdanie z badań sondażowych grodzisk w miejscowościach: Biała, Orszymowo, Parzeń, Wilkanowo i Wyszogród (d. Drwały), pow. Płock w 1966 roku. *Sprawozdania Archeologiczne* 20, 231–235.
- Szymański, W. 1968: Przyczynek do badań nad problematyką grodzisk stożkowatych (Orszymowo i Wilkanowo w pow. płockim). *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 16/1, 55–72.

Anna Marciniak-Kajzer: Die Motte-Burgen und die Probleme mit der Datierung ihrer Anfänge in Polen

Der Zweck der Untersuchung (9 Lokalitäten) bestand darin, die korrekte Datierung der Motte-Objekte zu überprüfen, die nach früheren Ausgrabungen als die ältesten in Polen angesehen wurden (sie wurden in das 13. Jahrhundert datiert). Die Proben, die an 6 Objekten erhalten wurden, wurden dem 14C-Test unterzogen. Die Daten, die ihre Funktionsweise im 13. Jahrhundert bestätigten, wurden nur bei zwei Standorten erhalten (Małków, Orszyowo). Weitere zwei Objekte (Szczekociny, Kiełbów Stary) können wir in das 14. Jahrhundert und die Lokalitäten Piekary und Wilkanowo in das 15. Jahrhundert datieren.

Der Überprüfungsversuch war also teilweise erfolgreich. Nur bei zwei Lokalitäten wurde bestätigt, dass die frühe Datierung (13. Jahrhundert) korrekt sein kann. Es wurde jedoch bewiesen, dass die Chronologie solcher Stätten, die auf der Grundlage der traditionellen Datierung archäologischer Artefakte ermittelt wurde, nicht genug präzise ist, um in der modernen Wissenschaft verwendet zu werden. Es sollte mehr Gewicht auf die Probenahme zur Datierung und die Bereitstellung angemessener Mittel für Labortests gelegt werden.

Netradiční laudatio Františku Gabrielovi k sedmdesátinám

Jaroslav Panáček

Životní a profesní pouť letos sedmdesátiletého jubilanta jako předního českého kastellologa, archeologa a stavebního historika byla již při podobných zaokrouhlených výročích několikrát popsána v různých periodikách (CB, Bezděz, ČSPS). Proto bych se při této příležitosti chtěl spíše podělit o osobní vzpomínky na dvě desetiletí spolupráce s Františkem, vyplněné intenzivním studiem středověku Českolipska.

S Františkem, který v té době zrovna končil archeologický výzkum hrnčířského výrobního centra v České Lípě, mne seznámil v roce 1979 můj otec, jenž se jako archivář a kronikář o výzkum zajímal. Protože já jsem se právě v té době začal zabývat prameny k dějinám zaniklých středověkých vesnic našeho regionu, slovo dalo slovo a zahájili jsme naši dvacetiletou spolupráci profesionálního archeologa a amatérského historika. Od jara 1980 jsme začali s Františkem vyrazet na povrchové průzkumy mnou předem vytipovaných míst. Doba byla pro takový průzkum příznivá, neboť velká rozloha polí byla tehdy obhospodařována zemědělskými družstvy a státními statky. Zoraná pole, nejlépe uvláčená a po dešti, který vyplavil a omyl keramické zlomky, poskytovala ideální prostor pro povrchové sběry. Kumulace nálezů keramiky pak podávala svědectví o potencionálních místech existence zaniklých vesnic. Naše zjištění jsme pak publikovali v řadě článků, zejména ve sborníku *Historická geografie a dalších periodikách*.

Přestože náš zájem o zaniklé středověké vsi trval s přestávkami až do poloviny 90. let, začal někdy v roce 1983 u Františka převládat zájem o hrady, jimž ostatně věnoval již svoji diplomovou práci z roku 1974. Bylo to právě v době, kdy vzrůstající zájem amatérských badatelů o panská sídla inicioval v Plzni založení Klubu Augusta Sedláčka, jehož členy jsme se od roku 1984 oba stali. Společně jsme pojali záměr provést profesionální zaměření všech hradů na českolipském okrese a souběžně s tím bylo naší snahou nalézt nové lokality zaniklých hradů, o nichž dosavadní literatura neměla ponětí. Začali jsme tedy vyrazet o víkendech, většinou v sobotu, na jednotlivé hrady a systematicky zaměřovat jejich relikty. Protože František v té době ještě neměl auto, vyjížděli jsme nejprve mým Trabantem 601 Combi, poté od roku 1986 Škodou 120L. Snahou bylo dostat se co nejbliže k hradu, protože poměrně těžký autoredukční dálkoměr BRT 006 (VEB Carl Zeiss, Jena, NDR) v dřevěném kufříku a k tomu potřebný stativ a skládací měřicí lať jsme pak museli donést na svých zádech nahoru na hrad. Zde po nezbytné první Františkově cigaretě (Start bez filtru), kterými často zásoboval i mě, následovala obhlídka lokality s cílem vytipovat předem body, které bude třeba zaměřit, a určit umístění stanovišť BRTu podle velikosti a složitosti lokality. Pak jsme ustavili přístroj a začali s měřením. Mým úkolem bylo chodit s měřicí latí, stavět ji na určené body a František odečítal na BRTu hodnoty vzdálenosti, výšku na latí a zanášel je do předem připraveného formuláře. Pokud s námi byl občas můj syn nebo některý z kamarádů,

šla práce rychleji od ruky, protože se František nemusel odvracet od přístroje a mohl naměřené hodnoty diktovat. Některé menší lokality bylo možno, samozřejmě pokud přálo počasí, zaměřit za jediný den, ale byly takové, které jsme museli navštívit dvakrát či třikrát, některé dokonce až pětkrát (Děvín, Pustý zámek u Zakšína).

Při pěkném počasí bývalo na hradě příjemně a práce šla od ruky i při časté diskusi. Samozřejmě ne vždy se ale počasí vydařilo, takže jsme například Ralsko měřili na začátku května 1988 při sněhových přeháňkách. Hrad v Pekle (dříve mylně nazývaný Frydlant) jsme v listopadu 1985 měřili po dvě soboty při deseticentimetrové sněhové pokrývce, což však nebylo měření na závalu, neboť lokalita neobsahuje žádné zdivo a měřili jsme pouze terén hradu s podvalími. Během 15 let jsme tak při jarních a podzimních víkendech (z důvodu absence olistění vegetace, které v létě znemožňuje viditelnost) zaměřili na 40 hradních lokalit, a to nejen na českolipském okrese, ale i mimo jeho hranice (Kamenice, Lityš, Šarfenštejn).

Při těchto výpravách nebyla ani nouze o veselé příhody, které nám však v té chvíli jako humorné zrovna nepřipadaly. Při povrchových sběrech na poli u Dolanského rybníka v roce 1981 jsme při návratu k autu stojícímu u silnice zjistili, že nám někdo zapíchl do zadní pneumatiky Trabanta velký hřebík. Po zjištění, že bezdušová pneumatika neztratila tlak, jsme hřebík zatlačili až po hlavičku a bez problémů jsme dojeli do České Lípy a já jsem až v pondělí odjel do pneuservisu k opravě. Mnohem napínavější příhoda nás potkala v říjnu 1987, kdy jsme se vydali na průzkum ronovského rodového hradu Rohnau (dnes Trzciniec) v sousedním Polsku. Nevím, jak se tenkrát podařilo Františkovi vyjednat průjezd přes hraniční přechod Habartice, ale asi po 25 kilometrech jsme bez problémů dojeli autem přímo na hrad, který leží na návrší nad zátočinou Lužické Nisy přetnuté pod hradem mostem železniční trati. Řeka zde tvoří hranici mezi Polskem a tehdejší NDR. Hrad jsme prozkoumali, změřili pomocí pásma (měřicí stroj jsme samozřejmě s sebou vézt nemohli, to bychom byli podezřelí již na hranici) a vydali jsme se na obhlídku lokality po svahu k řece. Jaké bylo naše překvapení, když na nás u železničního mostu přes řeku z jakési zemljanky vystoupil polský pohraničník s namířeným samopalem. Lámanou řečí jsme se mu pokoušeli vysvětlit, že si prohlížíme hrad nahoře a tam také máme v autě dokumenty. On však měl své rozkazy, a tak jsme pod stále namířeným samopalem museli vyčkat, až zavolá polním telefonem svému nadřízenému. Asi po půlhodině přijel gazík s velitelem a dalším vojákem, naložili nás do auta a několikakilometrovým obloukem nás vezli na hrad, kde stálo naše auto. Po vysvětlení, co zde děláme a kontrole dokumentů, jsme si teprve mohli oddechnout, když nám velitel pohraničníků zasalutoval a odjel.

Hodinami a dny strávenými měřeními každého hradu však práce neskončila. Vždy po návratu, dokud nebyly souvislosti a detaily měření zapomenuty, čekaly Františka dlouhé hodiny vynášení naměřených bodů na papír a vykreslování plánu hradu. Tato kresba tužkou pak byla podkladem pro nakreslení konečného plánu tuší na pauzovací papír, který jsem já jako technik zpracovával. Miliony teček vrstevnic tak byly po nocích zase mojí prací. Takto získané plány hradů pak posloužily nejenom pro naši připravovanou knihu Hrady okresu Česká Lípa (ARGO 2000), ale i pro další zásadní práce o hradech na novozámeckém panství (CB 2, 3, 4), o hradech na kupách (CB 6) a pro několik dalších drobných článků (Ročenka KAS 1985, 1987; CB 3; Bezděz 4).

S příjemnou vzpomínkou na chvíle strávené při zaměřování hradů a na společné diskuse s Františkem bych chtěl svému kamarádovi popřát do dalších let mnoho zdraví, elánu a životní pohody. Doufám, že podobně na ta léta vzpomíná i on. Bez Františkovy průkopnické práce na poli moderní kastellologie by současné poznatky o severočeských hradech (a nejenom o nich) zůstávaly na úrovni Sedláčkova zakladatelského a monumentálního díla.

**František Gabriel jako vedoucí Katedry archeologie
Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni a vedoucí redaktor
časopisu Castellologica bohemica**

Josef Hložek

Další, ale nikoliv poslední z mnoha životních kapitol nyní již sedmdesátiletého doc. PhDr. Františka Gabriela, Ph. D. (*4. 1. 1949 v České Lípě) se začala psát 15. 2. 2013, kdy se stal vedoucím Katedry archeologie Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni. Na tomto postu vystřídal předčasně zesnulého prof. PhDr. Tomáše Durdíka, DrSc. František Gabriel se stal v pořadí druhým kastellologem ve vedení tohoto pracoviště, které úspěšně vedl až do počátku roku 2018. I po odchodu z postu vedoucího pracovníka zůstal František Gabriel členem oborové rady, akademickým pracovníkem katedry a pokračuje v dlouholeté dráze vysokoškolského pedagoga. Kromě pedagogické a vědecké činnosti je, mimo jiné, dlouholetým členem redakční rady a od roku 2015 také hlavním redaktorem časopisu Castellologica bohemica, jehož vydavatelem je od čísla 14 Katedra archeologie Západočeské Univerzity v Plzni. Vedle dlouholetého zaměření na teoretické otázky související s výzkumem torzální architektury se v souladu se svými zájmy v oblasti archeologie středověku a architektury věnuje na svém domovském pracovišti i ve „volném čase“ problematice evropských stavebních dějin, archeologii opevněných i neopevněných sídel různého charakteru, středověké keramické produkci a řadě dalších otázek současné archeologie středověku a novověku. Výsledky svého dlouholetého bádání uplatňuje při výuce studentů bakalářského, magisterského a doktorského oboru Archeologie. Každoročně vede bakalářské, diplomové a dizertační kvalifikační práce. Pravidelně se účastní tuzemských i zahraničních konferencí a odborných setkání. Problematiku opevněných sídel a jejich vývoje prezentuje v podobě vyžádaných přednášek také na zahraničních univerzitních pracovištích. Za celý tým editorů a redakční radu časopisu Castellologica bohemica přejeme oslavenci hodně zdraví a tvůrčího elánu do dalších let.

Za redakční radu časopisu
Josef Hložek

Nekrolog Petra Rožmberského

Zlata Gersdorfová

Dne 1. 10. 2019 se završila pozemská pouť přítele, kolegy a obdivuhodného badatele Petra Rožmberského.

Petra Rožmberského mají mnozí spojeného s Klubem Augusta Sedláčka, na jehož založení se v roce 1984 s dalšími přáteli podílel. Petr pracoval na redakční přípravě klubových Ročenek (1984–1987), od roku 1990 byl jednatelem celostátní Rady KASu i plzeňské pobočky a redaktorem klubového celorepublikového zpravodaje Hláška. Redigoval také klubem vydávaný sborník příspěvků z mezinárodní konference Dějiny staveb, a to od jeho počátků v roce 2001 až do současnosti. V letech 2003–2011 byl také redaktorem historicko-vlastivědného sborníku Muzea jižního Plzeňska.

Nelze však říci, že by se Petr profiloval od počátku a výhradně jako kastellolog. Jeho původním zájmem byly zaniklé středověké vesnice, avšak jen letmý pohled do jeho bibliografie hovoří sám za sebe¹. Od roku 1981, kdy své poznatky začal publikovat, napsal téměř 500 článků, z nichž mnohé jsou stále dosud v tisku. V roce 1995 založil edici Zapomenuté hrady, tvrze a místa, jejíž populárně naučné knížky, které se často dočkaly druhého a někdy i třetího vydání, napsal většinu sám nebo s přáteli. Edice za jeho života dosáhla 50 čísel. Autorsky se podílel na 28 z nich, ostatní dovedl k dokonalosti svou redakční prací. S přáteli napsal několik větších publikací: Rytíři Karlové ze Svárova, dědiční strážci dveří Království českého, Středověké osídlení Rokycanska a Poustevníci, poustevny a pouště v Plzeňském kraji.

Petra Rožmberského učarovala historie a archeologie natolik, že těmto vědám zasvětil téměř celý svůj život. Jeho zájem a koníček postupně přerostl v profesi. Od roku 2005 působil na Katedře archeologie Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni, kde se podílel nejprve na terénních výzkumech a posléze se zde věnoval naplno badatelské činnosti. Svého času byl jedním z nejvíce publikujících pracovníků univerzity. V roce 2013 Petr odešel do důchodu. Veškeré své síly zasvětil plzeňské pobočce Klubu Augusta Sedláčka a redakční činnosti.

Na sklonku jeho života mu byla za jeho ohromné dílo a badatelský přínos oboru udělena čestná medaile děkana Filozofické fakulty. I přes urputný boj nakonec podlehl zhoubné nemoci. Odešel nejen vynikající badatel, ale i skvělý člověk a přítel. Petře, za vše, co jsi nám předal, Ti nesmírně děkujeme. Na shledanou, Petře.

Poznámky

- ¹⁾ Bibliografie Petra Rožmberského byla publikována postupně v časopisu Hláska: za roky 1981–2001 (Hláska XIII/2002, č. 1, 7–9); za roky 2002–2011 (Hláska XXIII/2012, č. 2, 28–29) a poslední část (Hláska XXXI/2020, č. 1, 3–5). Dostupné on-line na internetových stránkách KASu – <http://www.klub-augusta-sedlacka.cz>.

Konference Křivoklát 2019. V. ročník mezinárodní konference věnované památce prof. Tomáše Durdíka

Josef Hložek

Ve dnech 1. a 2. 11. 2019 se v prostorách státního hradu Křivoklát konal V. ročník mezinárodní kastellologické konference věnované památce prof. PhDr. Tomáše Durdíka DrSc. V letošním roce si v průběhu dvou konferenčních dnů vyslechlo téměř šest desítek badatelů a zájemců o problematiku středověku a opevněných sídel sedmnáct příspěvků z oblasti české, evropské i mimoevropské kastellologie, archeologie středověku a památkové péče. Některé z příspěvků byly koncipovány jako diskusní.

V průběhu dvou konferenčních dnů zazněly tyto příspěvky: Milan Sýkora: **Hrad Žerotín**; Pavel Hlavenka: **Využití archivních leteckých snímků v památkové péči a archeologii**; Vilém Knoll – Tomáš Karel: **Mostiště – úvaha nad jednou lokací**; Vilém Knoll – Josef Hložek: **Hrad Budětice**; Ján Beljak – Noemi Beljak Pažinová – Miloš Čierny – Katarina Šimůnková: **Zvieracie kosti a výrobky z kosti a parohoviny z Pustého hradu vo Zvolene**; Zdeněk Fišera: **Činnost spolku na záchranu hradu Nístějky za posledních 20 let**; Petr Chotěbor: **Stromový sál hradu v Bechyni**; Jiří Smitka: **Hrad a panství Křivoklát ve Fürstenberském archivu**; Zlata Gersdorfová – Petr Kastl: **Hrad Degenberg, současný stav a perspektivy výzkumu**; František Gabriel – Lucie Kursová: **Městský hrad v Ústěku a jeho vývoj**; Luboš Hobl: **Přemyslovské hrady a hrady Řádu německých rytířů: nové perspektivy starých teorií**; František Záruba: **Úvaha k počátkům šlechtických hradů v Čechách**; Roman Kodet: **Hrady v Japonsku**; Milan Procházka: **Fortifikace v rozvodí řek Una, Korana a Mrežnica (Chorvatsko)**; Miroslav Dejmal: **Strážnice, hrad na moravsko-uherské hranici**; Bogus Wasik: **Zamek krzyżacki w Sztumie w świetle badań archeologicznych z 2019 roku**; Tomáš Krofta: **Tvrziště u dvora Sechutice. Opevněná součást středověké klášterní grangie (?)**; Miroslava Cejpová: **Kuchyně na zámku v Brtnici**. Většina příspěvků bude publikována v recenzovaném časopise *Castellologica bohemica*, vydávaném Katedrou archeologie Západočeské univerzity v Plzni.

Setkání na hradě bylo doplněno tradiční vzpomínkovou pobožností, krátkým setkáním u vzpomínkové růže za Tomáše Durdíka v hradní zahradce vzpomínkových růží a prohlídkou vybraných částí hradního areálu. Příspěvky, které na konferenci zazněly, budou publikovány v časopisu *Castellologica bohemica*, vydávaném Katedrou archeologie Západočeské univerzity. Konference byla pořádána v tradiční spolupráci mezi Archeologickým ústavem AV ČR, Praha, v. v. i., Katedrou archeologie a Fakultou filozofickou Západočeské univerzity v Plzni, Národním památkovým ústavem – Správou státního hradu Křivoklát, Náboženskou obcí Církve československé husitské v Křivoklátě, Pražskou diecézí Církve československé husitské a Společností

přátel starožitností. Zvláštní poděkování za trvalou podporu celé akce pak náleží správě státního hradu Křivoklát, zejména pak kastelánovi hradu Mgr. Petrovi Slabému.

Obr. 1. Státní hrad Křivoklát. Účastníci konference v průběhu prvního dne setkání. Foto L. Kursová.

Obr. 2. Státní hrad Křivoklát. Účastníci konference u vzpomínkové růže za Tomáše Durdíka. Foto J. Kovář.

Recenze

Dejmal Miroslav – Jan Libor – Procházka Rudolf ed.: *Na hradech a tvrzích. Miroslavu Plačkovi k 75. narozeninám jeho přátelů a žáci*. Vydání první. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2019, 387 stran. ISBN 978–80–7422–682–3.

Zlata Gersdorfová

Doc. Ing. PhDr. Miroslav Plaček je jednou z průkopnických osobností české kastellologie. Ačkoli je jeho jméno spojováno především s kastellologií moravskou, jeho záběr je daleko širší a geograficky se rozprostírá až do suchozemci vzdálenému a vábívému středomoří. V září roku 2018 oslavil své 75. narozeniny a k této příležitosti sestavili jeho přátelé a žáci sborník, který mu věnovali k tomuto jubileu.

První příspěvek úvodní části je věnován dosavadnímu tvůrčímu životu jubilanta, slovo si vzala redakce. Následuje Odborná zdravotní od Zdeňka Dragouna, oslavná báseň k tématu konference archeologie středověku, která je neodmyslitelně spjata s množstvím vynikajícího burčáku, kterým Miroslav Plaček doslova proslul a který k pořádání každého ročníku konference neodmyslitelně patří. Následuje Tabula gratulatoria, která zahrnuje téměř na osm desítek jmen gratulantů, a to nejen ze zemí českých a moravských.

Obsah vlastního sborníku je velmi rozmanitý, stejně tak jako jubilantovy zájmy. Pro lepší přehlednost jsou příspěvky rozděleny do čtyř tematických celků: Sídla, šlechta, vojenství, dále Hrady, hrádky, tvrze, následuje Středověká každodennost a posledním oddílem je Od středověku k ranému novověku.

V prvním oddíle najdeme celkem deset příspěvků, které se zabývají problematikou šlechtických rodů, jejich geneologiemi a možnými vztahy a souvislostmi (např. Ronovci, páni a hrabata z Hückeswagenu a z Příbora, Tvrdišovci aj.), ale také vojenskými akcemi a událostmi, především z doby 15. století (např. k zániku hradů Adršpach, Belver, Skály a Vízmburk roku 1447, pád hradu Cornštejna či přepadení rajhradského kláštera v roce 1449). Z řady příspěvků poněkud vybočuje sonda o hospodářských možnostech moravské nižší šlechty v předhusitském období a příspěvek o klášterních pohřebištích utrakvistické šlechty na sklonku středověku.

Nejobsáhlejší oddíl knihy (celkem 14 příspěvků) je věnován – jak jinak – než hradům, hrádkům a tvrzím. Většina příspěvků je pojata monotematicky, tj. věnuje se problematice jednoho objektu (např. studie o počátcích hradu Lipnice, o hradu Střílky, příspěvek o Paradisu, radíkovických tvrzích, středověké fortifikace na Klepačově, obranné struktuře hradu Ulmerfeld v Rakousku, vztahu kaple a královského paláce na Bezdězu), nálezům (metalické nálezy z hrádku ve Skorošicích na Javornicku) či širším souvislostem (problematika městských hradů ve středověkých Uhrách,

k původu dispozice hradu Konopiště). Ze střeoevropského prostoru vybočuje příspěvek o hradu Kastelli Kefalou na Kósu.

V oddíle o středověké každodennosti nalezneme pouze tři příspěvky: o svědectví archeologie o zaniklé vsi Purgmanice u Perné, nálezech kachlů z jižního křídla zámku ve Velkém Meziříčí a zprávu o středověké hradní vápenické peci ve Vyškově, objevené při záchranném archeologickém výzkumu.

Poslední oddíl, Od středověku k ranému novověku, obsahuje pouze dva příspěvky, přičemž oba se věnují raně novověkým fortifikacím. První řeší vztah bastionu, zámku a zahrady a druhý se zabývá stuttgartskou sbírkou plánů zahrnující několik desítek plánů jihomoravských panských sídel. Tento příspěvek si klade otázku o militárním kontextu a využití těchto plánů a fortifikací.

Následuje anglické resumé, výčet bibliografie oslavence od roku 1970 do roku 2018 a seznam zkratk.

Jen z výše naznačeného obsahu vyplývá, že se jedná o příspěvky tematicky velmi rozmanité. Celkem do sborníku přispělo 40 autorů, celkem v 29 příspěvcích. Jedná se o příspěvky, které mají spojitost s jubilantovými zájmy nebo jsou inspirovány jeho prací. Nejedná se „jen“ o příspěvky čistě kastellologické, ale nalezneme zde i témata z oboru historie, archeologie, či architektury. Přejme gratulantovi hodně sil do dalších vědeckých a badatelských výzev a zároveň děkujeme za velké dílo, jímž nás Miroslav Plaček obohatil, a doufáme, že v něm bude pokračovat i nadále!

K početnému defilé gratulantů se přidává i redakce CB, z níž mnozí členové otiskly ve sborníku své příspěvky, a ještě jednou tak přejeme našemu milému kolegovi vše nejlepší!

Recenze

Michal Doskočil – Tomáš Durdík – Viktor Sušický: *Zříceniny hradů, tvrzí a zámků. Jižní Čechy*. Vydání druhé. Praha: Agentura Pankrác, 2019, 224 stran. ISBN 978-80-86781-38-9.

Zlata Gersdorfová

Publikace o hradech a zámcích se dlouhodobě těší velké pozornosti (nejen) laické veřejnosti. Je to vděčné téma pro čtenáře všech věkových kategorií. Pětidílná řada publikací *Zříceniny hradů, tvrzí a zámků*, která byla vydávána od roku 2000, se v roce 2017 uzavřela posledním dílem popisujícím severní Čechy. Vzhledem k zájmu veřejnosti, kdy první díly jsou již samostatně vyprodané, se vydavatelé rozhodli k reprintu prvního dílu, který byl věnován jižním Čechám. Jak je však patrné na první pohled, nezměnila se pouze obálka, která je v barvě vínově červené a opustila tak původní pískovou barvu řady. Autoři se rozhodli připravit knihu aktualizovanou, a to jak po stránce fotografické, tak po stránce textové. Stejný postup byl zvolen i při druhém vydání dílu věnovanému středním Čechám v roce 2015.

Vzhledem k tomu že od prvního vydání uplynulo již dlouhých 17 let, bylo aktualizování fotografické přílohy více než žádoucí. Za tuto dobu totiž mnohé zaniklo, ale též mnohé bylo objeveno, což se autoři snažili promítnout do obsahu knihy.

Text uvádí nová předmluva Viktora Sušického, který je tvůrcem doprovodných fotografií. Úvod zpracovaný Tomášem Durdíkem, zůstal nezměněn. Následují abecedně řazená hesla jednotlivých objektů, původně zpracovaná Tomášem Durdíkem, do kterých nově zasáhl Michal Doskočil, který spolupracoval již na vydání posledních dvou dílů řady věnované severním a východním Čechám a podílel se na přepracovaném druhém vydání věnovanému středním Čechám v roce 2015. Jeho jméno však nalezneme pouze v tiráži, na titulní straně ani patitulu se nepromítlo, což je v autorské zodpovědnosti poněkud zavádějící. Některá hesla jsou předělána z velké části (např. Pořešín, Velešín), do některých nebylo příliš zasáhuto. Zcela nově byla do druhého vydání zařazena hesla věnovaná čtyřem lokalitám, která v předchozím díle chyběla – Březnici, Česticím, Mladějovicím a Prosečí. Proč bylo rozhodnuto zařadit do knihy právě tyto lokality, však nikde není odůvodněno. V případě Čestic bychom čekali, že veřejnosti atraktivnější jsou zbytky nedaleké tvrze Doubravice než zbytky čestické tvrze, která je dochována pouze ve formě skromných terénních pozůstatků a sklepních prostor, které jsou běžně nepřístupné.

Druhé vydání věrně kopíruje první po stránce grafického zpracování i ve struktuře jednotlivých hesel, které stručně shrnují historii lokality, dále následuje popis dochovaných konstrukcí a jejich reliktních v kontextu stavebního vývoje a závěrem je připojeno stručné kastelologické

zhodnocení. Stejně tak jako v prvním vydání je každé heslo doplněno plánkem nebo alespoň terénním náčrtem lokality. Zde tkví největší slabina druhého vydání. Zatímco text se snaží reagovat na publikované výsledky archeologických výzkumů, v drtivé většině však zůstala plánová příloha nezměněna – ačkoli existují nová zaměření lokalit či jejich stavební vyhodnocení, nalezneme u většiny hesel stále plánky Dobroslavy Menclové či terénní náčrty, obé dnes již značně zastaralé, které nekorespondují s publikovaným textem. Ani u nově zařazených lokalit není výrazná snaha o aktualizaci – u březnické tvrze nalezneme plánek dle Augusta Sedláčka. Co však lze vnímat pozitivně, je zařazení nově vytvořených rekonstrukčních kreseb z pera Jaroslavy Durdíkové (celkem 15 nových kreseb). Fotografie byly u většiny hesel aktualizovány, původní zůstaly pouze u několika objektů (Údolský Hrádek, Újezdec, Fuglhaus, Lhotice, Pasovary, Střela).

Stejně jako u předchozího vydání následuje za posledním heslem anglický překlad jednotlivých textů a doplněný seznam literatury (rozhodně ne vyčerpávajícím způsobem, jak by kastelologický nadšenec očekával, chybí zde i novější souhrnná díla či monografie). Mapa s vyznačením jednotlivých lokalit je umístěna shodně s dosavadními vydáními na přední a zadní předsádce.

Nové vydání knihy shrňme slovy Tomáše Durdíka, která pronesl v úvodu: „Díky latentně přítomnému a v současnosti spíše ve společnosti stoupajícimu romantismu, nalezne publikace, kterou držíte v rukách, podle přesvědčení autorů, své příznivce zejména mezi těmi, které především oslovuje tato silně emotivní stránka nezaměnitelných svědků naší národní minulosti. Nabízí však poučení i pro vnímavé a kultivované návštěvníky, jejichž zájem je hlubší a snaží se mnohostranné výpovědi těchto památek porozumět. Pokud svou drobnou hřívnou přispěje k tvorbě porozumění pro tuto těžce zkoušenou část národního kulturního dědictví a k nalezení zodpovědného a kultivovaného vztahu k ní, z něhož by vyplynula i určitá záruka jejího budoucího lepšího osudu, tak nevznikla tato publikace nadarmo.“

Recenze

Dalibor Janiš – Radim Vrla a kol.: *Hrady Zlínského kraje*. Vydání první. Lukov: Spolek přátel hradu Lukova, 2018, 333 stran. ISBN 978-80-905794-4-6.

Zlata Gersdorfová

Na nádvoří hradu v Malenovicích byla 11. prosince 2018 slavnostně pokřtěna kniha, která se věnuje hradům na území Zlínského kraje. Cílem bylo pokusit se o souhrnné zpracování dané problematiky na základě starších i aktuálních výzkumů. Autorský kolektiv vedený Daliborem Janišem a Radimem Vrlou v mnohém navázal na průkopnickou práci zlínského archeologa a historika PhDr. Jiřího Kohoutka, CSc. (1952–2007), který svůj profesní život zasvětil problematice opevněných sídel na jižní a jihovýchodní Moravě. Vydání knihy bylo motivováno 10. výročím úmrtí této výjimečné osobnosti.

Kniha začíná standardně úvodním slovem a po té následuje celkem pět kapitol. Členění knihy i její koncepce je příjemným překvapením, neboť se nejedná o pouhý abecedně řazený seznam jednotlivých lokalit s jejich popisem. Vzhledem k tomu, že knihu její autoři zamýšleli určit převážně laickému publiku, obsahuje i obecné úvodní pasáže, čímž si vymezuje vlastní předmět svého zájmu. První kapitola sondou do historického, společenského a správního vývoje východní Moravy jako celku. Následuje kapitola nazvaná Hrady východní Moravy, jejich stavební vývoj a architektura, kde je stručně popsán obecný stavební vývoj hradů, jednotlivé části hradů, stavební detaily a kamenická výbava hradů.

Vlastní jádro knihy tvoří třetí kapitola s názvem Hrady na území Zlínského kraje, která popisuje celkem 43 lokalit v abecedním pořadí. Jsou zde představeny vrcholně středověké hrady, které vznikly v průběhu 13.–15. století. Výjimkou je dnes zcela zaniklý hrad Nový Haugvicov u Chropyně, který vzniknul až ve druhé polovině 16. století. V knize jsou představeny i lokality dnes zcela zaniklé (např. Kunovice, Strání), nebo i přestavěné na zámky (např. Holešov, Kroměříž, Nový Světlov, Uherský Brod aj.). Standardní strukturou hesla je historický úvod, následuje popis lokality, vyhodnocení stavebního vývoje, popř. informace o proběhlých archeologických výzkumech. Texty jednotlivých hesel jsou doplněny bohatým obrazovým materiálem – standardem je zaměření lokality se stavebním vyhodnocením, hmotová rekonstrukce, fotografie aktuální i archivní, staré veduty či mapy a dále i kresby a fotografie archeologických nálezů. Celkem publikace obsahuje přes čtyři sta barevných a černobílých vyobrazení. I přes množství informací, které kniha přináší, je kniha přehledná a uživatelsky příjemná, za což vděčí dobré grafické úpravě a sazbě.

Čtvrtá kapitola shrnuje Snahy o poznání, památkovou obnovu a využití hradů a hradních zřícenin Zlínského kraje a vtahuje tak čtenáře do složité problematiky ochrany a obnovy hradních areálů, včetně nástinu administrativního procesu, který laikovi bývá většinou utajen.

Pátá kapitola nazvaná Krajina hradů je prezentací fotografií vybraných hradních lokalit (Brumov, Buchlov, Křídlo, Lukov, Nový Světlov, Nový Šaumburk, Pulčín) s jednoduchými zákresy jejich bývalých siluet. Některé z těchto kreseb byly prezentovány v roce 2017 v rámci akcí uspořádaných kroměřížským pracovištěm NPÚ, podobné kresby pak byly instalovány na několika lokalitách v rámci informačních systémů.

Následuje slepá mapa hradů na území Zlínského kraje představených v textu, seznam zkratk, a obsáhlý soupis archivních pramenů, edic a literatury. Text knihy uzavírá anglické resumé, které je stručným představením knihy a jejího obsahu.

Knihy je společným počinem početného autorského kolektivu, který tvoří erudovaní pracovníci odborných institucí (Dalibor Janiš, Radim Vrla, Jan Štětina, Jana Langová, Jiří Holík, Zdeněk Vácha a Zdeněk Schenk). Díky tomu, že jsou zde zastoupeni historikové, archeologové i památkáři, nabízí kniha ucelený obraz stávající úrovně poznání hradů na území současného Zlínského kraje. Ačkoli je určena především laické veřejnosti, na své si rozhodně přijdou i odborníci. Troufám si tvrdit, že tato kniha se hrdě může řadit ke klasickým kastellologickým dílům a je zajisté hodna následování.

Zahraniční periodika

Mittelalter – Moyen Age – Medioevo – Temp medieval. Zeitschrift des Schweizerischen Burgenvereins 24. Jahrgang 2019/1–4, 148 stran. ISSN 1420-6994.

Josef Unger

Z obsahu: Valentine Chaudet: La maison Charbon. Une maison à tour romane dans la ville haute de Lausanne (str. 41–64). Při rekonstrukci domu v Lausanne byly zjištěny částečně dochované části věžového domu z třetí čtvrtiny 12. století, který byl v městě postaveném většinou ze dřeva výjimkou. Výtvarné prvky mají analogie v severní Francii a Německu. Marie-Paule Guex – Brigitte Pradervand: Des décors inattendus de l'évêque Guillaume de Challant dans les tourelles du château Saint-Maire (str. 65–77). Zámek byl opevněnou rezidencí biskupa v první třetině 15. století, jednalo se o čtvercový areál s věžemi v rozích. Marie-Paule Guex – Gaëtan Cassina: La tour des Vidomnes de Sierre (str. 85–108). Stavební vývoj byl upřesněn díky stavebně-historickému průzkumu kombinovanému s písemnými prameny a dendrochronologií. Původní menší budova byla v první čtvrtině 16. stol. zvýšena o 6 m a opatřena rohovými věžicemi. Lorenzo Fedel: Drei päpstliche Bleibullen aus dem Kanton Thurgau (str. 109–116). Tři buly papeže Paschalise II. (1099–1118) byly nalezeny bez kontextu při detektorovém průzkumu. Článek obsahuje soupis četných nálezů papežských bul při výzkumu a detektorové prospekci s literaturou. Z Holandska je známo 40 kusů z archeologických kontextů. Na britských internetových stránkách je uvedeno 400 olovených papežských bul. Z německého prostoru chybí celkový přehled, ale k roku 2005 bylo jen z Trieru známo 24 papežských olovených bul. Ze Švýcarska je z literatury známo 10 lokalit. Jedna kapitola se snaží vysvětlit poměrně veliké množství bul nacházených na různých místech. Jedna možnost je, že buly potvrzující privilegia určitých osob ztratily po jejich smrti význam a byly od pergamenu odpojeny a odhozeny. Papežská bula v latríně (Greifswald), stejně jako městské závaží z Zürichu, nebo pečeti v latrínách, znamenají ukončení platnosti právního symbolu. Olovená bula papeže Jana XXIII (1410–1415), nalezená na poli u Tägerwilen v těsné blízkosti Kostnice (Konstanz), se na toto místo mohla dostat s vyvezenými fekáliemi. Vedle prvotní funkce sloužily papežské buly jako talismany a amulety. K článku je připojena obsáhlá bibliografie. Yolanda Alther – Christoph Walser: „...ein lustig Schlösslein...“ Ein Beitrag zur Bauuntersuchung 2016/17 auf der Burgruine Wynegg, Malans GR (str. 121–146). Důkladně provedený a dokumentovaný stavebně historický průzkum spolu s vyhodnocením písemných pramenů a vyobrazení, dal dobrou představu o stavebním vývoji hradu v devíti fázích od 13. do 20. století.

Zprávy z redakční rady

Redakční rada a vydavatel časopisu konstatuje, že informace uvedené v úvodu článku Františka Gabriela a Lucie Kursové „Stavební dějiny v archeologii na příkladu Starého zámku ve Škvorci (okr. Praha-východ)“ publikovaném v časopisu *Castellologica bohemica* 18 vznikly v důsledku vzájemného nedorozumění a nemají žádnou spojitost mezi průběhem a zpracováním archeologického výzkumu na hodnocené lokalitě a pracovním právním vztahem pana Jaroslava Špačka k Městskému muzeu v Čelákovících.

Pozvánka na VI. ročník kastellologické konference k počtě prof. Tomáše Durdíka (30.–31. 10. 2020)

Ve dnech 30.–31. 10. 2020 se v areálu hradu Křivoklát uskuteční VI. ročník kastellologické konference věnované památce prof. Tomáše Durdíka. Její účastníci mají možnost publikovat své příspěvky v recenzovaném časopisu *Castellologica bohemica*. Součástí konference bude, mimo jiné, prohlídka hradního areálu zaměřená na archeologii a stavební historii. V hradní kapli pak bude sloužena pobožnost za prof. Tomáše Durdíka. Konference je pořádána v úzké spolupráci mezi Archeologickým ústavem AV ČR, Praha, v. v. i., Katedrou archeologie a Fakultou filozofickou Západočeské univerzity v Plzni, Národním památkovým ústavem – Správou státního hradu Křivoklát, Náboženskou obcí Církve československé husitské v Křivoklátu, Pražskou diecézí Církve československé husitské a Společností přátel starožitností.

Jednacími jazyky konference jsou čeština, slovenština, polština, angličtina a němčina. Pro přihlášky referátů a bližší informace kontaktujte Josefa Hložka, nejlépe e-mailem na adresu hlozek@kar.zcu.cz. Přihlášky referátů jsou možné do 2. 10. 2020.

Konferenční poplatek není požadován, ubytování je možné přímo na hradě nebo v jeho bezprostředním okolí.

Pozvánka na mezinárodní kastellologickou konferenci *Castrum bene* 17 (květen 2021, Plzeň)

Příští rok je plánováno uspořádání již 17. ročníku mezinárodní kastellologické konference *Castrum bene*, která se bude konat v Plzni. Konference bude zaměřena tematicky, leitmotivem všech příspěvků by mělo být téma „Hrad jako stavební dílo“ („Burg als Bauwerk“). Srdečně zveme na tuto konferenci odbornou i laickou veřejnost.

Jednacími jazyky konference jsou angličtina a němčina. Pro přihlášky příspěvku (referát, poster) a bližší informace kontaktujte Zlatu Gersdorfovou, předsedkyni *Comité permanent Castrum Bene*, na e-mailu: gersdorf@kar.zcu.cz.

Přesný termín konference do uzávěrky tohoto čísla nebyl znám, sledujte, prosím aktuální informace na internetu, popř. facebooku Castrum bene nebo posílejte dotazy na výše uvedený e-mail.

Seznam autorů

Mgr. Petr Kastl

Katedra archeologie filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni, Sedláčkova 15, 306 14 Plzeň
e-mail: kastl@kar.zcu.cz

PhDr. Daniel Kovář

Státní okresní archiv České Budějovice, Rudolfovska 40, 370 01 České Budějovice
e-mail: daniel.kovar@ceskearchivy.cz

dr. hab. Anna Marciniak-Kajzer

Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, ul. G. Narutowicza 65, 90-131 Łódź
e-mail: anna.kajzer@uni.lodz.pl

PhDr. Jan Musil

Regionální muzeum v Chrudimi, Široká 86, 537 01 Chrudim
e-mail: musil@muzeumcr.cz

Ing. Jaroslav Panáček

Vlastivědné muzeum a galerie v České Lípě, nám. Osvobození 297/1, 470 01 Česká Lípa
e-mail: japan48@seznam.cz

dr. Bogusz Wasik

Instytut Archeologii, Wydział Nauk Historycznych, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu,
Szosa Bydgoska 44/48, 87-100 Toruń
e-mail: b.wasik@zamek.malbork.pl

dr. hab. Marcin Wiewióra

Instytut Archeologii, Wydział Nauk Historycznych, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu,
Szosa Bydgoska 44/48, 87-100 Toruń
e-mail: wiewiora@umk.pl

